Colecţia PLURAL

ADAM MICHNIK (n. 1946), istoric, jurnalist şi politolog polonez. Arestat pentru prima oară la 18 ani. În 1966 e exclus din universitate şi condamnat la trei ani de închisoare. După eliberare lucrează ca muncitor. Fondator al KOR (Comitetul de Apărare a Muncitorilor) şi consilier al Solidarităţii. Animator al revistei clandestine „Krytyka" şi al „Universităţii volante". Discipol al lui Leszek Ko§akowski, apoi secretar al scriitorului Antoni S§onimski. A fost închis, din nou, după lovitura de stat militară din 13 decembrie 1981, pentru „tentativă de răsturnare prin forţă a instituţiilor politice ale Republicii Populare Polone". În 1982, PEN Club-ul francez i-a decernat le Prix de la Liberté, iar în 1984 celebra New School for Social Research din New York i-a acordat titlul de Doctor Honoris Causa.
Redactor şef al cotidianului „Gazeta Wyborcza".
Volume mai importante, publicate îndeosebi în Franţa şi în Statele Unite: *Biserica şi stînga. Dialogul polonez* (1977), *Morala şi politica rezistenţei în Polonia* (1983), *Şansele democraţiei poloneze* (1984), *Invincibilul londonez* (1984), *Istoria onoarei în Polonia* (1985), *Vremuri ca acestea. Un cuvînt despre compromis* (1985), *Scrisori din închisoare şi alte eseuri* (1985), *Chestiuni poloneze* (1987), *Procesul de la Gda□sk* (1986), *Etica rezistenţei* (1986), *A doua revoluţie* (1990), *Demonul vremurilor noastre* (1995), *Scrisori din libertate* (1997).

© by POLIROM Co SA Iaşi, 1997

Editura POLIROM
B-dul Copou nr. 3, P.O. Box 266, 6600 Iaşi
Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111

ISBN: 973-9248-59-4

Printed in ROMANIA

Adam Michnik

SCRISORI DIN ÎNCHISOARE şi alte eseuri

Cu o prefaţă de Vladimir Tismăneanu
Traducerea şi îngrijirea ediţiei:
Adriana Babeţi şi Mircea Mihăieş

POLIROM
Iaşi, 1997

PREFAŢĂ

Adevărul ca pasiune: Adam Michnik şi ethosul rezistenţei antitotalitare

Este o clipă într-adevăr sărbătorească publicarea eseurilor lui Adam Michnik în traducere românească. Cotropiţi de atîtea pseudo-valori, agresaţi de o incredibilă avalanşă de titluri baroce ori de dubioase noutăţi ce se pretind a aparţine lumii spiritului, uităm adesea că există un număr de repere universale validate, lucrări capitale care au dat şi dau măsura umanului în acest secol. Să amintesc aici cutremurătoarele memorii ale Nadejdei Mandelstam, amintirile lui Lev Kopelev, povestirile de la Kolyma ale lui Varlam Salamov, *Arhipelagul Gulag* de Soljeniţîn, cărţile lui Primo Levi despre universul concentraţionar nazist, scrierile politice ale unor George Orwell, Manès Sperber şi Arthur Koestler ori cele datorate marilor figuri ale disidenţei anticomuniste din Europa de Est şi Centrală (Václav Havel, Leszek Ko§akowski, Bronis§aw Geremek, György Konrád, Jacek Kuro□, Miklós Háraszti, de exemplu). Este astfel simptomatic şi chiar alarmant că, la peste şapte ani de la prăbuşirea regimului Ceauşescu, publicul românesc este încă lipsit de acces la atîtea din aceste opere fundamentale. Iată de ce înţeleg să salut gestul Editurii Polirom, al excelentului ei director, Silviu Lupescu, ca şi al traducătorilor, minunaţii eseişti şi dragii mei prieteni, Adriana Babeţi şi Mircea Mihăieş, ca pe un act de veritabilă construcţie intelectuală şi morală. Eseurile reunite în acest volum fac parte din tezaurul ideatic al rezistenţei non-violente împotriva unui sistem bazat pe minciună, conformism, oportunism cras, teroare mai mult sau mai puţin subtilă şi incredibile ofense la adresa libertăţii umane. Multe dintre ele au fost scrise îndărătul gratiilor, în clipe de dezolare, cînd, spre a relua un celebru aforism al lui Walter Benjamin, părea că „numai datorită celor fără de speranţă ne este dată speranţa". Întîlnirea cu ideile lui Michnik îi va oferi cititorului român accesul la marile dileme ale unui spirit pentru care verticalitatea etică, obţinută prin enorme sacrificii, este

mai importantă decît o supravieţuire larvară. În scrisoarea trimisă generalului Kiszczak, ministrul de interne al juntei lui Jaruzelski, care îi oferise în 1983 eliberarea din închisoare cu condiţia de a părăsi Polonia, Michnik trasează liniile de forţă ale eticii rezistenţei:

„ ...a oferi cuiva care a stat doi ani în puşcărie să plece pe Coasta de Azur, în schimbul sinuciderii morale, înseamnă că trebuie să fii un porc. (...) Adevărul este că sînteţi nişte porci nesimţiţi şi fără onoare. Adevărul este că şi dacă ar fi existat vreodată vreo fărîmă de cinste în inima voastră, aţi îngropat demult acel sentiment în brutalele şi sordidele voastre lupte pentru putere pe care le daţi între voi. De aceea, ticăloşi cum sînteţi, aţi vrea să ne tîrîţi în jos pînă la nivelul vostru. (...) Problema este, domnule general, că pentru mine valoarea luptei nu stă în şansele de victorie, ci în măreţia cauzei. Micul meu gest de refuz e o măruntă contribuţie la sentimentul onoarei şi demnităţii acestei ţări, tot mai înjosită pe zi ce trece. Pentru voi, negustori ai libertăţii oamenilor, e o palmă peste obraz".

Aceste rînduri, de o incandescentă noblețe, se situează în cea mai frumoasă tradiţie a refuzului sclaviei. Ele îl plasează pe Michnik în compania marilor romantici, a unor Byron, Schiller, Mickiewicz, Puşkin şi Bălcescu. Pe de altă parte, trebuie reamintit, Michnik a fost şi rămîne un redutabil analist politic: departe de a fi un apriorist moral, el s-a străduit întotdeauna să surprindă posibilul în real, evitînd acţiunile disperate animate de consideraţii pe cît de generoase, pe atît de abstracte. Strategia revoluţiei auto-limitate, aşa cum s-a constituit ea în Polonia, geneza Comitetului de Apărare a Muncitorilor (KOR), întreaga sagă a Solidarităţii ar fi fost de neconceput fără contribuţiile teoretice capitale ale lui Michnik. Filosofia „noului evoluţionism" aşa cum a fost formulată de Michnik în anii '70 era direct legată de redescoperirea în cercurile disidente a conceptului normativ al societăţii civile. Nu mai puţin important, deşi iniţial marcat de iluziile revizionismului marxist, Michnik a fost printre primii care a înţeles că, o dată cu intervenţia militară din Cehoslovacia din august 1968, aceste abordări deveniseră cu desăvîrşire desuete. Socialismul tancurilor nu poate fi nici umanizat, nici democratizat. Sau, cum o spunea chiar Michnik, „nu există comunism cu chip uman, ci doar totalitarism cu dinţii sfărîmaţi".

Dintre atîtea superbe pagini scrise de Adam Michnik, poate că cele mai impresionante sînt meditaţiile din închisoare pe marginea eseului lui Thomas Mann despre Don Quijote. Ca şi autorul *Muntelui vrăjit*, Michnik s-a întîlnit nu o dată cu

brutalitatea colectivismelor gregare. Nimic nu i-a repugnat mai mult disidentului polonez decît starea de turmă, îngenuncherea în faţa diverselor comandamente tribale. Într-o vreme cînd unii se obstinau să creadă în posibilitatea socialismului reformist, Michnik a înţeles că nu există salvare în interiorul sistemului. Şi-a riscat libertatea atunci cînd alţii prosperau în atmosfera mocirloasă a „socialismului realmente existent". A riscat umilinţe şi jigniri în numele unei iubiri profunde pentru istoria Poloniei. O istorie necontrafăcută, eliberată de totemuri şi resentimente, de exclusivisme şovine şi clericalism orb. O istorie emancipată de mitologii grandilocvent-narcisiste. Pe scurt, o istorie adevărată.

Dacă ar fi să identific gînditorul est-european care mi-a marcat cel mai profund evoluţia spirituală, nu aş ezita o clipă să-l numesc pe Michnik. Pentru generaţia mea, acţiunea lui consecvent anti-totalitară a coincis cu deschiderea spre un umanism critic înrădăcinat în tradiţia Luminilor. Pe vremea cînd la Paris o studenţime rebelă se prosterna în faţa portretelor lui Mao, Adam şi prietenii săi de la Universitatea din Varşovia protestau în numele idealurilor lui Mickiewicz, ale decembriştilor ruşi şi ale unei glorioase tradiţii de luptă împotriva tiraniei. Michnik nu s-a opus comunismului în numele unor viziuni arhaic-colectiviste. Dimpotrivă, în marile sale eseuri politice, scrieri din închisoare şi dintr-o îndelungată clandestinitate, el a accentuat mereu o temă primordială a spiritului liberal: ruptura cu comunismul nu înseamnă plonjarea în alt autoritarism, de semn contrar. A spus-o demult, încă din anii Legii Marţiale, că nimic nu-l dezgustă mai profund decît voluptatea revanşei. Nu a pretins şi altora să dea dovadă de acelaşi spirit caritabil. Nu şi-a impus tabla etică prin atacuri *ad hominem*, deşi este probabil cel mai strălucit polemist al Poloniei contemporane. A pledat pentru compasiune şi iertare împotriva vendetelor şi a uitării. Sînt mulţi care nu-i iartă lui Michnik aceste atitudini. A deranjat pe potenţialii comunişti şi continuă să-i deranjeze pe unii din succesorii lor. A fost şi rămîne un spirit incomod. Istoric al ideilor, Michnik este un cunoscător al modului în care radicalismul generează fundamentalisme de tot soiul. Opera sa, strategia resurecţiei societăţii civile, stau mărturie pentru o gîndire eminamente anti-dogmatică. Se prea poate ca, uneori, să se fi înşelat în analizele sale. Se prea poate să fi dovedit excesivă generozitate în raport cu foştii săi torţionari. Dar, dacă pot relua o frază celebră din vremea polemicilor intelectuale franceze ale anilor '50, mă simt mai bine greşind alături de Michnik decît avînd dreptate în compania inamicilor săi.

Pe 17 octombrie 1996, Adam Michnik a împlinit cincizeci de ani. Am fost împreună cu el, cu soţia mea Mary, cu Irena Grudzinska-Gross şi un mic grup de amici ruşi şi polonezi la restaurantul favorit al lui Adam din New York: „The Russian Samovar". Pe perete se afla fotografia altui remarcabil spirit al luptei pentru libertate, Joseph Brodsky. Era locul în care, aveam să aflu, îi plăcea lui Brodsky să-şi aducă prietenii. L-am ascultat pe Adam, i-am urmărit gesticulaţia nervoasă, admirîndu-i nu numai extraordinara inventivitate conceptuală, dar mai ales căldura umană. „Eroii sînt obosiţi", mărturisea el în urmă cu aproape un an, încercînd să explice marginalizarea foştilor disidenţi în întreaga lume post-comunistă. Se prea poate, şi lucrul nu este în fond anormal, ţinînd cont de datele noilor jocuri politice. Cui îi mai pasă în Rusia de Soljeniţîn sau de Serghei Kovaliov? Cîţi din semnatarii Chartei '77 mai joacă un rol decisiv în politica cehă? Şi totuşi, citindu-l şi ascultîndu-l pe Michnik, urmărindu-i nestăvilita activitate publică, inclusiv formidabilele editoriale din „Gazeta Wyborcza", îmi vine greu să-i dau dreptate în această privinţă. Alţii poate sînt extenuaţi, nu însă şi Adam Michnik. Asemeni prietenului său Václav Havel, Michnik a înţeles că *les jeux ne sont pas faits* şi că depinde doar de noi să ne menţinem demni şi liberi. Fie ca publicarea acestui volum să genereze acele dezbateri de care România a dus şi duce o acută lipsă. Fie ca oamenii noştri de litere să înţeleagă că politica nu este un joc necesarmente degradant şi că prezenţa lor în polemicile care agită Cetatea nu este o concesie temporară ori o zădărnicie automutilantă, ci o obligaţie morală de o vitală urgenţă.

Vladimir Tismăneanu
Washington, D.C.
3 ianuarie 1997

Notă asupra ediţiei

Ediţia de faţă reuneşte o serie dintre cele mai cunoscute eseuri, scrisori şi articole politice publicate de Adam Michnik în presa poloneză şi occidentală, reunite apoi în mai multe volume. Traducerile au fost făcute pornind de la variantele în limbile franceză şi engleză. Ele aparţin, după cum urmează, Adrianei Babeţi *(Noul evoluţionism, Biserica şi stînga, Larve sau îngeri?, Preotul şi bufonul: polonitatea între Wyszy□ski şi Gombrowicz, Un Don Quijote şi invectivele: Thomas Mann faţă în faţă cu nazismului, Noi, cei din „Solidaritatea”)* şi lui Mircea Mihăieş (*De ce nu semnez, De ce nu emigrez, Războiul polonez, Despre rezistenţă, Scrisoare către generalul Kiszczak, Despre alegeri, Scrisoare din închisoarea Gda□sk, Umbrele strămoşilor uitaţi).*

Traducătorii doresc să mulţumească doamnei Irena Grudzinska pentru substanţialul ajutor care a făcut navigarea în complicatul arhipelag Michnik o călătorie de plăcere, lui Vladimir Tismăneanu, a cărui prezenţă stimulatoare ne-a fost un permanent sprijin, Mayei Latinsky, traducătoarea americană a lui Michnik şi, firește, lui Adam Michnik însuşi, pentru a ne fi îngăduit să-i desenăm un chip românesc în care nu e sigur că se va recunoaşte cu uşurinţă.

I

De ce nu semnez

Scrisoare din lagărul
de la Bia§o§¢ka

Dragă prietene,

Generalul Jaruzelski a anunţat că internaţii care se angajează să renunţe la «activităţile împotriva legii» vor fi eliberaţi. Libertatea se află, aşadar, aproape, cît s-o atingi cu mîna. Cîteva cuvinte scrise pe-o hîrtie şi semnătura sub declaraţia de loialitate ajung...

Prieteni şi rude mă întreabă: «Ei bine, ce te împiedică să faci aceste gesturi neînsemnate?»

E foarte uşor, într-adevăr, să dau geamurile zăbrelite şi zidul cu sîrmă ghimpată în schimbul «libertăţii». Uşile de fier de la Bia§o§¢ka ţi se vor deschide, şi în locul curţii închisorii îţi vei vedea oraşul natal înţesat de patrule înarmate şi de tancuri. Vei vedea indivizi cerînd actele la control, maşini oprite pentru a fi cercetate amănunţit de agentul de securitate cu ochi versat, pescuindu-i din mulţime pe inşii suspectaţi că «violează reglementările stării de război». Vei auzi cuvinte din al doilea Război Mondial pe care nu le ştiuseşi decît din cărţile de istorie: razie, *Volksliste,* – cuvinte curăţate de patina de demnitate pe care le-o conferise timpul şi care acum pulsează cu o nouă cruzime. Vei auzi despre arestări, despre oameni căutaţi de poliţie sau care se ascund, despre condamnări draconice.

Dar dacă vei face un calcul meschin, atunci primul motiv de a nu semna este pentru că, pur şi simplu, nu merită. Aici, nimeni nu te poate trimite în «detenţie provizorie»; aici nu ai nici un motiv să-ţi fie teamă. Ştiu, sună paradoxal, însă aici, dimineaţa, cînd eşti trezit cu lovituri în uşă, nu are de ce să-ţi fie teamă de gazdele îmbrăcate în uniformă: e doar paznicul bine dispus care îţi aduce cafeaua. Aici, nu ţi se face frică dacă cine ştie ce individ cinic îşi aţinteşte asupra ta privirile bănuitoare – pentru

că aici turnătorii nu pot să-ţi facă nimic. Bia§o§¢ka înseamnă confort moral şi o oază de libertate. Este, de asemena, dovada că eşti un opozant şi că eşti un tip important. De vreme ce te-au închis, înseamnă că autorităţile au fost silite să te ia în serios.

Uneori, încearcă să te sperie. Pe un prieten, muncitor într-o fabrică din Varşovia, l-au ameninţat că îi vor da cincisprezece ani de puşcărie. Pe un altul l-au ameninţat că va fi învinuit de spionaj. Un al treilea a fost interogat în ruseşte. Pe un al patrulea l-au scos din celulă şi i-au spus că o să fie azvîrlit în fundul Rusiei (apoi, l-au dus să-i facă vizita medicală). Dar toate astea sînt suportabile. Ba chiar sînt convins că e mai uşor să le înduri, decît situaţia morală şi politică atît de complicată de dincolo de zidurile cu sîrmă ghimpată. („Poate că e mai uşor să fii în închisoare, decît să fii liber", mi-a scris un bun prieten. „Afară, apele furioase au luat totul, iar la suprafaţă a ieşit întreaga mizerie.")

Primatul Poloniei a condamnat practica semnăturii forţate a declaraţiilor de loialitate. Iar Papa a calificat, fără ocolişuri, practica violării conştiinţei umane drept o crimă. Nu poţi decît să fii de acord cu această definiţie. Cei care obţin cu forţa astfel de declaraţii, întrebuinţînd metode atît de crude pentru a înjosi demnitatea umană, trebuie condamnaţi cu toată tăria. O femeie tînără, soţia unui activist al *Solidarităţii*, a fost zvîrlită în închisoare după ce fusese smulsă de lîngă copilul ei bolnav, despre care i s-a spus că va fi trimis într-un orfelinat. A semnat declaraţia. Un prieten al meu a fost luat de lîngă mama lui, care trăieşte singură şi e bolnavă de cancer şi i s-a spus că „nu va veni nimeni nici să-i dea un pahar cu apă". A semnat declaraţia. Nu are rost să înşir alte cazuri despre cruzimea unor oameni, despre neajutorarea altora – despre dilemele tragice sau despre şantajele sordide. Cunoaştem cu toţii diferitele reacţii ale oamenilor asupra cărora se exercită aceste presiuni. Primatul Poloniei a lăsat fiecăruia libertatea de a alege – dacă să semneze sau nu, mai ales în cazul profesorilor. El consideră că aceştia au două îndatoriri egal de importante: să-şi păstreze demnitatea, dar şi să păstreze legătura cu tineretul. Alegerea îi revine fiecăruia – vocii conştiinţei şi raţiunii sale: nimeni nu poate condamna decizia altcuiva. Ostracizarea nu ar face decît

jocurile puterii, pentru că exact asta urmăresc ei: să frîngă rezistenţa societăţii şi solidaritatea oamenilor prin dezbinare. Dar a tolera şi a înţelege nu înseamnă a hotărî că actul semnării declaraţiei este în el însuşi indiferent. Nu este. Fiecare declaraţie de loialitate e un rău; iar o declaraţie dată sub constrîngere e un rău pe care ai acceptat să-l faci, chiar dacă, uneori, el poate fi răul cel mai mic. Deci, uneori lucrurile trebuie înţelese, alteori compătimite, dar niciodată lăudate. Din mai multe motive. Primul dintre ele, pentru că demnitatea nu-ţi îngăduie un astfel de lucru.

Demnitatea

Neputinţa în faţa răului înarmat e poate cea mai teribilă dintre umilinţele la care e supus omul. Cînd şase haidamaci dau cu tine de pămînt, eşti complet neajutorat. Dar în acelaşi timp nu vrei să renunţi la dreptul tău natural la demnitate: nu vei ajunge la nici o înţelegere cu ticăloşii, nu vei semna nici un fel de angajament. Atunci cînd te iau cu forţa din casă, cînd dau în tine cu toată puterea lor brutală, cînd îţi ard ochii cu gaze lacrimogene, cînd îţi sparg uşa cu o rangă şi îţi fac ţăndări mobila, de faţă fiind întreaga familie, cînd, în mijloc de noapte, te duc în cătuşe la poliţie, ca să te facă să semnezi, atunci instinctul tău normal de auto-protecţie şi instinctul fundamental al demnităţii umane te vor face să spui NU.

Chiar dacă aceşti indivizi au făcut totul în numele celei mai bune şi mai nobile dintre cauze, ei distrug acea cauză prin astfel de acte.

În clipa de faţă încă nu ştii mare lucru. Doar cînd, cîteva ore mai tîrziu, te vor duce în direcţia Bia§o§¢ka (ai să te uiţi curios în jur, pentru că ştiai despre acest drum doar că e vechiul drum al închisorii Mokotów), vei auzi, în timp ce dinţii îţi clănţăne de frig, de la difuzorul închisorii (mai tîrziu îţi vor vorbi despre „condiţiile omeneşti"), că poporului tău i s-a declarat război. Un război declarat tocmai de cei care, în numele naţiunii, guvernează, proclamă, semnează tratate internaţionale – aceiaşi oameni care în public au făcut apeluri de reconciliere, dar, pe din dos, au pus poliţia să ne vîneze în noapte...

Şi din acel moment ştii că nu le vei face acestor oameni cadou declaraţia ta de loialitate, pentru că ei înşişi sînt incapabili de orice fel de loialitate.

Dar tu nu ştii încă ce înseamnă acest război; nu ştii încă prin ce metode fabricile şi turnătoriile, şantierele navale şi minele vor fi luate cu asalt. Încă n-ai auzit de „Miercurea sîngeroasă" de la mina Wujek [1]. Dar ştii deja un lucru: că semnarea declaraţiei înseamnă să te negi pe tine, să îi trădezi pe cei care au avut încredere în tine, să-ţi trădezi prietenii răspîndiţi prin diverse închisori – pe cei condamnaţi sau internaţi. Înseamnă să îţi trădezi prietenii căutaţi de poliţie sau aflaţi în clandestinitate. Înseamnă să-i trădezi pe cei care ţi-au sărit în ajutor, pe cei care au scris manifeste la Cracovia şi Gda□sk, care au organizat manifestaţii la Paris sau New York. Chipul lui Zbyszek, într-o ascunzătoare, al lui Edek, care a fost condamnat, al lui Sewek, păşind grăbit pe un bulevard parizian, încă n-au început să-ţi joace în faţa ochilor. Încă nu e nimic decis, uşa încă îţi e deschisă. Mai ai încă posibilitatea să alegi. Dar ştii de pe acum – ţi-o spune instinctul – că nu merită să-ţi sacrifici demnitatea doar pentru a ţi se deschide porţile închisorii. Şi mai există un al doilea răspuns: cel al bunului simţ.

Pentru că e împotriva bunului simţ să faci înţelegeri de orice fel cu oameni care tratează însuşi conceptul de «înţelegere» complet arbitrar, care-şi încalcă sistematic promisiunile şi pentru care minciuna e hrana zilnică. La urma urmelor, n-ai cunoscut pe nimeni care să fi făcut vreo înţelegere cu agenţii securităţii şi care să nu fi fost tras pe sfoară. Pentru aceşti oameni, cu ochi alunecoşi, dar lipsiţi de viaţă, cu minţi greoaie, dar îndemînatice cînd e vorba de torturi, cu sufletul josnic, dar tînjind după recunoaşterea socială, nu eşti decît o simplă materie primă care trebuie modelată. Ei posedă o psihologie proprie: ei cred că oricine poate fi convins (cu alte cuvinte, că oricine poate fi ori cumpărat, ori intimidat). Pentru ei nu e decît o chestiune de cît trebuie plătit sau de ce torturi trebuie administrate. Deşi acţionează din rutină, fiecare ezitare, fiecare cădere a ta dă un sens vieţii lor. Pentru ei, capitularea ta nu e o simplă izbîndă profesională – ci însăşi raţiunea de a fi.

---

1. La 16 decembrie 1981, în timp ce izbucneau grevele de la mina Wujek din Silesia, forţele înarmate ale poliţiei au ucis nouă mineri. A fost unul dintre cele mai violente episoade ale loviturii de stat.

Şi astfel te trezeşti angajat cu ei într-o dispută filosofică despre sensul vieţii tale, despre nimicnicia vieţii lor, despre cum să conferi semnificaţie fiecărei existenţe umane. Reiei argumentaţia lui Giordano Bruno în faţa Inchizitorului, a Decembristului în faţa şefului de poliţie ţaristă, a lui Walerian Lukasinski în faţa îngerului exterminator ţarist, a lui Carl von Ossietzky în faţa blondului ofiţer de Gestapo, a lui Ossip Mandelstam în faţa unui membru al partidului bolşevic îmbrăcat în uniforma albastră a NKVD-ului. Te-ai angajat într-o controversă fără sfîrşit despre care Henryk Elzberg [2] a spus odată că valoarea participării tale nu poate fi măsurată în termenii şanselor de a triumfa, ci mai degrabă în valoarea ideii. Cu alte cuvinte, triumfi nu atunci cînd cîştigi puterea, ci atunci cînd îţi rămîi credincios ţie însuţi.

Bunul simţ îţi mai spune că dacă semnezi declaraţia de loialitate, pui în mîna poliţailor un bici. Îl vor mînui şi te vor obliga să semnezi şi declaraţia următoare, înţelegerea de colaborare cu ei. Astfel, declaraţia ta de loialitate se transformă într-un pact cu diavolul. Din această cauză, nu trebuie să le întinzi acestor inchizitori ai poliţiei nici măcar vărful degetului: pentru că imediat au să-ţi înhaţe toată mîna. Cunoşti, cu siguranţă, destui dintre cei a căror viaţă a fost distrusă din cauza unei clipe de neatenţie morală sau a slăbiciunii, care au fost apoi hăituiţi de telefoane ale poliţiei, în ale căror case şi birouri poliţia năvăleşte frecvent, care sînt şantajaţi ori de cîte ori pleacă în străinătate. Dacă vrei să nu-ţi fie teamă, dacă vrei să-ţi păstrezi respectul de sine, vocea interioară îţi va spune să nu faci nici un fel de înţelegere cu poliţia.

Nu ai pentru poliţişti nici un fel de ură, doar milă. Ştii cît de înaltă e rata bolilor mintale printre ei. Ştii că fiecare dintre ei se simte ruşinat în faţa copiilor. Ştii că vor dispărea, că uitarea naţională va pogorî asupra lor (cine îşi mai aminteşte de călăii şi informatorii zilelor apuse?) şi că îşi vor cîştiga doar faima unor Herostrates – precum comisarul Kajdan din *Înaintea primăverii,* a lui Stefan Zeromski, ori colonelul Rózanski din poliţia secretă poloneză stalinistă. Iar acesta e al treilea argument – al memoriei.

---

2. Henryk Elzberg (1887 – 1967), filosof şi istoric polonez.

Memoria

Istoria naţiunii tale îţi e fixată în memorie. Ştii că în istoria ei o declaraţie de loialitate semnată în închisoare a fost întotdeauna o dezonoare, iar credinţa în tine şi în tradiţia naţională o virtute. Poţi să ţi-i aduci aminte pe cei care fuseseră torturaţi şi ţinuţi mulţi ani în închisoare, dar nu au semnat nici un fel de declaraţie. Şi mai ştii că nici tu nu ai să semnezi, pentru că nu eşti în stare şi nu vrei să nu ţii seama de memoria celorlalţi, mai ales că sînt atîţia care îţi vin mereu în minte: aceia care au pierdut bătălia onoarei în puşcărie. Cu ochii minţii îl vezi pe Andrzej M., excelentul critic literar, prietenul tău, care pe cînd se afla în închisoare a scris un strălucit eseu în care denunţa oameni – probă a morţii sale morale; Heniek Sz., un om ambiţios şi inteligent, care s-a lăsat tîrît în rolul de informator şef al prietenilor săi; Zygmunt D., un tovarăş fermecător şi un tînăr inteligent, care a cedat o dată, apoi şi-a denunţat prietenii ani în şir. Îţi aminteşti cu oroare şi spaimă de aceste rămăşiţe umane, de aceşti inşi înfrînţi de maşinăria poliţiei şi vei vedea că propriul tău viitor e, şi el, o chestiune deschisă. Alegerea e a ta, dar memoria îţi repetă necontenit în ureche: şi tu poţi fi ca şi ei! Nimeni nu s-a născut turnător; îţi făureşti soarta în fiecare zi, cu preţul vieţii. În momentul acesta încă nu ai auzit despre declaraţiile de loialitate; de infamantele interviuri, de ruşinoasele discursuri citite la radio. Încă nu ştii cum Marian K. din Nowa Huta, un activist al *Solidarităţii*, curajos şi inteligent, a fost tras pe sfoară atunci cînd, în declaraţia sa, a vrut să-i dea Cezarului ce e al Cezarului şi lui Dumnezeu ce e al lui Dumnezeu, dar a sfîrşit prin a da totul poliţiei, pentru că nu şi-a închipuit că există situaţii în care ambiguitatea se transformă în claritate, iar jumătatea de adevăr devine minciună sfruntată. Încă n-ai auzit interviul cu Stanis§aw Z., muncitor şi activist din Nowa Huta, un şmecher descurcăreţ, în care oamenii n-au avut niciodată încredere şi care acum şi-a dat arama pe faţă devenind ecoul propagandei guvernamentale. Încă n-ai citit declaraţiile făcute de Marek B., purtătorul de cuvînt al Comisiei Naţionale a *Solidarităţii*, fizicianul din Gda□sk şi protejatul lui Lech Wa§¢sa, care i-a tîrît prin noroaie pe

militanţii mişcării. Nici declaraţiile lui Zygmunt L., din Szczecin, consilierul lui Marian J., care i-a suflat lui Marian inepţiile despre „evreii aflaţi la putere" şi despre „spînzurătorile pentru liderii de partid", şi care astăzi îi condamnă pe „extremişti". Cu alte cuvinte, încă nu ştii că de data aceasta, ca întotdeauna, oamenii vor fi minţiţi, înşelaţi (gîndeşte-te la Zdzislaw R. din Pozna□, căruia i-ai vorbit la dezvelirea monumentului Pozna□), batjocoriţi. Nu ştii că şi de data asta şobolanii vor părăsi cei dintîi corabia care se scufundă. Dar ştii deja că nimic nu e nou şi că n-o să ai chef să le explici poliţiştilor care îţi vor flutura prin faţa ochilor promisiunea eliberării, în aglomerata secţie de poliţie, că ei sînt sclavii şi că nici o eliberare n-o să-i scape de sclavie. N-ai chef să le explici că oamenii înghesuiţi în coridoarele pline de fum şi care tocmai au fost smulşi din căminele lor – muncitori activişti, profesori şi scriitori, studenţi şi artişti –, că ei sînt şi viaţa şi conţinutul libertăţii şi că de aceea li s-a declarat război. N-ai chef să-i explici poliţaiului care te-a pălmuit cu o plăcetre sadică (i s-a dat, în fine, voie s-o facă, după ce petrecuse un an şi jumătate abţinîndu-se) înţelesul eseului lui Vassili Rozanov, în care susţine că dezbaterea fundamentală a culturii europene este antagonismul dintre omul care ţine cnutul şi cel care e lovit cu el. Şi n-ai chef să-i explici că întîlnirea voastră e cea mai recentă încarnare a acestui antagonism. Nu ai să vorbeşti cu el deloc. Ai să zîmbeşti ironic, nu vei semna nimic (nici măcar ordinul de arestare), îţi vei exprima părerea de rău şi vei ieşi din cameră.

Te vor duce la Bia§o§¢ka împreună cu cei care sînt mîndria fiecărei case din Polonia. Vei călători alături de un celebru filosof şi de un eminent istoric, de un director de teatru şi de un profesor de economie, de un lider al *Solidarităţii* din Ursus şi de unul de la Universitatea din Varşovia, alături de studenţi şi muncitori. La Bia§o§¢ka nu te vor bate. Dimpotrivă! Vei servi ca probă a liberalismului şi umanismului; pentru că foarte curînd te vor arăta delegaţiei Crucii Roşii Internaţionale şi deputaţilor din Sejm [3], şi chiar primatului Poloniei. Aşa că vor fi extrem de curtenitori, de săritori, de blînzi. Dar din cînd în cînd te vor scoate la plimbare printre două şiruri de bărbaţi cu

3. Parlamentul polonez.

căşti pe cap, cu scuturi şi bastoane *made in Japan*. Singurul scop al acestei mascarade este de a-ţi reaminti că ei sînt cei puternici şi că acest regim e asemeni cîinelui turbat, căruia îi place să muşte şi după ce i-au căzut dinţii. Epopeea lui Pavel Korceaghin [4] s-a stins; astăzi, cînd cineva strigă la un poliţai, ai să vezi în pupilele acestuia o lucire de frică. Poţi să-i distingi frica şi nesiguranţa sub cască, prin uniformă, în spatele scutului de import. Şi îţi dai seama dintr-o dată că frica poliţistului înseamnă că mai există speranţă pentru tine. Speranţa e importantă. Poate mai importantă decît orice.

Poate că bătălia se dă tocmai pentru asta: poliţiştii vor să ne oblige să dăm declaraţii că renunţăm la speranţă. Ei ştiu că acela care promite că va fi credincios acestui sistem de represiune şi minciuni renunţă la speranţa unei Polonii fără minciuni şi represiune. Rolul acestor declaraţii e să ne transforme în oameni josnici şi servili, care nu se vor ridica la luptă pentru libertate şi demnitate. Aşa că, refuzînd să stai de vorbă cu poliţia, refuzînd să colaborezi şi preferînd să fii un deţinut politic, aperi speranţa. Nu doar speranţa din tine şi pentru tine, ci şi speranţa din alţii şi pentru alţii. Proiectezi în afara închisorii declaraţia de speranţă adresată lumii, asemeni unui mesaj într-o sticlă aruncat în ocean. Dacă îl descoperă fie şi un singur om, înseamnă că ai învins.

Ştiu la ce te gîndeşti: recită nişte platitudini şi nişte banalităţi cu pretenţia de eroism; e un iremediabil romantic. Dar lucrurile nu stau chair aşa.

Sînt de acord cu primul punct. Adevărurile banale, dacă e să rămînă banale, trebuie reamintite, mai ales în vremurile în care comportamentul banal pretinde un anumit curaj, avînd în vedere că relativismul – care, întîmplător, joacă un rol în activitatea intelectuală – poate să-i determine pe oameni să coboare standardele morale şi să pună sub semnul întrebării ceea ce ar trebui să fie, din punct de vedere moral, evident. Dar nu am impresia că a fi credincios acestor adevăruri e acelaşi lucru cu a fi un romantic.

4. Erou al romanului lui Nikolai Ostrovsky, *Aşa s-a călit oţelul*, simbol al devoţiunii totale faţă de cauza comunistă.

Ştii că nu eşti un erou şi că n-ai vrut niciodată să fii. N-ai vrut nicicînd să mori pentru naţia ta sau pentru libertate sau pentru orice altceva, pentru simplul motiv că Winkelried şi Ordon (eroi legendari care au murit pentru ţările lor, înfrînţi de un inamic superior numeric) n-au fost niciodată modelele tale. Ai vrut întotdeauna să fii viu, să trăieşti asemeni unui om normal, să te respecţi pe tine şi să-ţi respecţi prietenii. Ţi-a plăcut întotdeauna confortul moral care îţi îngăduie să te bucuri de libertatea ta interioară, de femeile frumoase şi de vin. Acest război te-a surprins în prezenţa unei femei drăguţe, şi nu în timp ce plănuiai un asalt asupra clădirii Comitetului Central.

Şi totuşi, ţi s-a declarat război, ţie şi altor treizeci de milioane de oameni şi trebuie acum să recunoşti că nu îţi vei redobîndi normalitatea bazată pe respectul de sine atîta vreme cît pe străzi se fac razii, la radio se transmit programe abjecte, în tribunale se dau sentinţe degradante, iar manifestele *Solidarităţii* se distribuie clandestin. Acum ai de ales între stabilitatea morală şi aceea materială, pentru că ştii că „normalitatea" de azi va avea gustul amar al înfrîngerii de sine. Şi nu vei ceda, de dragul plăcerilor vieţii, ofertelor atrăgătoare ale poliţaiului, care încearcă să te înşele cu promisiunea fericirii, dar care în realitate nu aduce decît suferinţă şi chinurile iadului.

Nu, nu e vorba de eroism. E doar bun simţ. Bertolt Brecht a spus: „Vai de popoarele care au nevoie de eroi!" Cum să nu fii de acord cu el? Eroismul presupune o stare de excepţie. Astăzi, polonezii au nevoie de normalitate pentru a se putea opune puterii militaro-poliţieneşti.

Să fie clar: nu e vorba aici de-un program de o intransigenţă romantică, ci mai degrabă de o strategie de rezistenţă socială. Nu are nici un rost să readucem în actualitate conflictul clasic din gîndirea politică poloneză, dintre insurecţionismul romantic şi organicismul realist, aşa cum face Daniel P.[5] în săptămînalul lui „Polityka". Să analizăm aceste argumente mai îndeaproape.

---

5. Ziaristul Daniel Passent este redactorul-şef adjunct al săptămînalului „Polityka". Creată în 1956, revista s-a pus în slujba aripii liberale a partidului. Întemeietorul şi primul său redactor-şef, Mieczyslaw Rakowski, viceprim-ministru al guvernului Jaruzelski, a fost unul dintre principalii arhitecţi ai loviturii de stat din 13 decembrie 1981.

P. discerne valabilitatea ambelor laturi ale disputei, dar sprijină punctul de vedere al organiciştilor care au hotărît să rămînă în echipa redacţională a săptămînalului, riscînd să fie întrebaţi de către copiii lor: „Ce aţi făcut atunci cînd locul argumentele a fost luat de către soldaţi?" – care au ales o atitudine responsabilă în locul unei renunţări voluntare la viaţa publică. „Nu are nici un rost să deplîngem inocenţa pierdută", scrie P. „Nu are nici un rost să dăm costumul realistului pe cel al fundamentalistului. Pintenii şi papucii de casă nu pot merge împreună", a scris el despre redactorii protestatari de la „Polityka".

În opinia lui, „nu ar fi în interesul public dacă ziarele din Polonia ar înceta să apară sau dacă varietatea lor ar fi limitată în continuare. Trebuie să acţionăm astfel încît armata să se retragă în cazarme... Dar cine o va face dacă ne apucăm de mărunte meserii precum aceea de purtător de cuvînt al întreprinderilor comerciale private polono-americane sau aceea de editori ai publicaţiilor apolitice?" Daniel P. foloseşte toate argumentele pe care le cunoaşteţi atît de bine – de exemplu, discuţiile iscate de publicarea *Tratatului despre larve* al lui Piotr Wierzbicki. P. nu vorbeşte în limba de lemn şi nu spune fleacuri; el foloseşte argumente serioase şi formulează în mod clar dilemele presante ale Poloniei de azi.

Argumentarea lui trebuie analizată la două niveluri – cel concret şi cel universal. Dacă atît insurecţioniştii, cît şi organiciştii sînt necesari, atunci avem nevoie de indivizi care să fie organicişti în formă şi insurecţionişti în substanţă. Avem nevoie de oameni care să nu mintă în public, în care să avem încredere, care resping compromisul cu sistemul de guvernare impus acestei naţiuni – dar nu trebuie să le cerem acţiuni îndrăzneţe, acte de terorism ori să organizăm gherile urbane sau rurale. Cu alte cuvinte, dilema clasică poate fi descrisă ca opoziţie între activitatea clandestină şi colaboraţionism, şi nu doar ca opoziţie a clandestinităţii şi a insurecţionismului.

Compromisul e necesar pentru a asigura o viaţă publică sănătoasă, dar cu condiţia să fie vorba de un compromis real, atît în substanţă, cît şi în imagine publică. Cînd compromisul e perceput de către public drept o renunţare la convingeri sau drept o trădare flagrantă, nu mai e un compromis. Devine falsitate sau neînţelegere. A te da astăzi

de partea Consiliului Militar al Salvării Naţionale înseamnă să te situezi împotriva naţiunii. Declaraţia de loialitate pe care ţi-o cere poliţistul şi aceea oarecum diferită pe care au fost chemaţi să o semneze colegii de redacţie ai lui Daniel P. nu sînt un compromis, ci acte de colaboraţionism, concepute în mod exclusivist astfel. Oricine încearcă să salveze „reînnoirea" din august (nu-mi place acest termen folosit de partid; prefer expresia „o formulă a democraţiei") prin acest act, produce în mod irevocabil distrugerea lui. Cam atît despre chestiunea generală. Acum, exemplele concrete. Daniel P. pare să creadă că „Polityka" va deveni – aşa cum s-a întîmplat cu ani în urmă – o oază a jumătăţilor de adevăr într-o mare de minciuni, un ziar cu o urmă de corectitudine. Sînt de cu totul altă părere. Cred că timpul unor asemenea idei a trecut – nu din 13 decembrie 1981, şi nici măcar din 1 septembrie 1980, cînd s-au semnat acordurile de la Gda□sk – ci de pe la mijlocul domniei lui Gierek, cînd „Polityka" a fost transformată dintr-o gazetă relativ liberală şi parţial critică a sistemului în abilul ei apologet. În iunie 1976, în timpul grevelor muncitoreşti de la Radom şi Ursus, „Polityka" a devenit un produs tipic al decadenţei echipei lui Gierek şi purtătorul de cuvînt al strategiei în dezintegrare a lui Gierek. În epoca *Solidarităţii*, ea nu mai e o publicaţie credibilă – nici pentru autorităţi, nici pentru populaţie. Nu mai e nici măcar o gazetă interesantă, ci doar una anacronică. Ascensiunea politică a redactorului ei şef coincide cu moartea ei politică. Astăzi, ea nu mai e decît propria sa caricatură. Întreaga ei istorie e povestea unui miraj în care a ajuns să creadă o mare parte a inteligenţiei poloneze – iluzia că sistemul poate fi reformat de sus, dacă intelectualii se amestecă în intrigile de palat, dacă se plimbă detaşat pe coridoarele Comitetului Central şi dacă îşi petrec destul timp în sălile de aşteptare ale miniştrilor. Această idee a fost ucisă şi nimic n-o va mai readuce la viaţă. Conflictul social şi, prin el, potenţialul compromis social pot avea loc numai pe podeaua fabricii şi în biblioteca universităţii, dar nu în sesiunile Sejm-ului sau în plenarele Comitetului Central. Oricît de întreţesută şi complexă ar fi istoria relaţiilor dintre conducătorii comunişti şi societatea poloneză, cu acest ultim „război" partidul a pierdut mandatul de a guverna şi nimeni nu mai poate face nimic spre a schimba această situaţie –

nici măcar dacă s-ar trage cu forţa tradiţionala caschetă militară în patru colţuri peste căştile poliţiei.

Dacă ar fi să avem vreo influenţă asupra viitorului Poloniei, el ar trebui făurit printr-o societate organizată în stare să exerseze o presiune necontenită asupra autorităţilor. A ne baza pe bunăvoinţa şefilor Consiliului Militar al Salvării Naţionale este ca şi cum am aştepta să ne cadă mana din cer. Dar e raţional să ne bazăm pe slăbiciunile lor: e rezonabil să credem că cei de la putere pot fi obligaţi la compromisuri. Această credinţă e justificată de faptul că există un evident vid de ideologie şi de program al partidului. Aparatul reprezintă puterea şi privilegiile, nu ideile şi valorile. Cea mai evidentă manifestare a acestui lucru e obişnuitul apel al regimului la argumentul forţei ca substitut al forţei argumentului. Parafrazîndu-l pe Hegel, putem spune: „Cioara Minervei îşi ia zborul la asfinţit!"

Ştii cît de adînc poate fi simţămîntul singurătăţii. Te gîndeşti că te afli neputincios în faţa aparatului poliţienesc şi al armatei mobilizat în acea noapte de decembrie. Încă nu ştii ce se va întîmpla. Încă nu ştii că oamenii vor începe să-şi revină din şoc, că vor apărea ziare de subterană, că Zbyszek B. va conduce *Solidaritatea* regională din clandestinitate, că la Wroc§aw nu vor reuşi să pună mîna pe Wladek F.; că Gda□sk-ul, Swindik-ul şi Pozna□-ul vor cutremura din nou întreaga Polonie; că se vor forma structuri sindicale ilegale. Încă nu ştii că maşinăria generalilor se scufundă în nisip, că roţile i se învîrt pe loc, că avalanşa represiunii şi a calomniilor nu-şi nimereşte ţinta.

Dar ştii, aşa singur cum eşti, cu cătuşe la mîini, cu ochii plini de gaz lacrimogen, în faţa poliţiştilor care te ameninţă cu pistoalele – poţi să vezi cu claritate în noaptea neagră şi fără stele, graţie poetului tău favorit, că drumul avalanşei depinde de pietrele pe care se rostogoleşte (Czes§aw Mi§osz).

Şi ai vrea să fii tu piatra care va schimba cursul evenimentelor.

25 martie 1982

De ce nu emigrez

Scrisoare din Bia§o§¢ka

Dragă prietene,

M-ai întrebat ce cred despre oferta pe care mi-a făcut-o generalul Jaruzelski să emigrez. Această favoare se aplică doar celor internaţi; cei deja arestaţi, cei aflaţi acum în închisoare, precum şi cetăţenii obişnuiţi, care din întîmplare n-au fost internaţi, nu pot să ceară viză de ieşire.

Răspunsul la întrebarea ta e foarte simplu: Nu am de gînd să emigrez. Dar problema ca atare a emigraţiei nu e nici simplă, nici nouă şi nici lipsită de relevanţă pentru situaţia actuală. De cînd se ştie, atitudinea poloneză faţă de emigrare a fost ambivalentă, amestecînd invidia cu lipsa de încredere, sentimentul de inferioritate cu megalomania. Probabil că-ţi mai aduci aminte din copilărie muşcătoarele remarci despre generalul Anders [1], cel care voia să se întoarcă în Polonia „călare pe un cal alb"; de penibilele comentarii despre scriitorii care „au ales libertatea"; de glumele despre miniştrii din guvernul în exil de la Londra, care s-au stabilit bine mersi pe sol britanic păstrînd, în mod grotesc, instituţiile statului de dinainte de război şi dînd sfaturi arogante concetăţenilor rămaşi acasă.

Haide să admitem cu onestitate măcar atît: încurajînd astfel de opinii, maşina propagandei oficiale a repurtat un mare succes. În tinereţea noastră, în anii cincizeci şi şaizeci, comunitatea emigranţilor nu avea o reputaţie prea bună. Erau consideraţi un fel de străini. Emigratul era descris, stereotip, drept unul care a întors spatele ţării,

1. Generalul de armată W§adys§aw Anders (1892 – 1970) a fost comandantul trupelor poloneze în cel de-al doilea război mondial. Mai tîrziu, a devenit conducătorul simbolic al comunităţii poloneze de la Londra.

care s-a situat în afara naţiunii, care nu i-a împărtăşit bucuriile şi necazurile, care tînjea fără speranţă după reîntoarcerea timpurilor vechi şi după fostele lui privilegii – el, care a ales viaţa uşoară, siguranţa şi prosperitatea şi care, pe bani americani, scornea minciuni despre Polonia la Radio Europa Liberă.

Punctul de vedere dominant era că, dacă voiai să-ţi dai cu părerea despre cele mai importante subiecte ale ţării, trebuia să fii aici, pe malurile Vistulei, unde viaţa e grea şi plină de privaţiuni – şi nu pe Sena ori pe Tamisa, unde viaţa e confortabilă şi lipsită de surprize.

Publicaţiile emigraţiei erau citite de puţină lume şi aproape nimeni n-o făcea pentru a descoperi în ele surse de inspiraţie pentru activitatea politică. „Mica stabilizare" din anii şaizeci era într-o splendidă înflorire. Oamenii simţeau nevoia să răsufle după anii terorii staliniste. Ieşiţi din sărăcia de după război, se liniştiseră, căutînd satisfacţia în viaţa profesională şi de familie. Această stare de lucruri era inacceptabilă pentru modul de gîndire al emigrantului. Pentru emigranţi, „mica stabilizare" nu era de-ajuns. Ei nu se gîndeau decît la independenţă şi la democraţie. Prin urmare, oricîtă substanţă ar fi avut mesajul politic al emigraţiei – şi eu nu vreau să-l idealizez –, cei din Polonia nu ar fi acceptat nici un program care să presupună schimbări majore în viaţa lor; în cel mai bun caz, emigranţii puteau să le zdruncine stabilitatea spirituală, dîndu-le conştiinţa vinovată a nereuşitei de a lărgi drepturile naţionale şi umane. Polonezii răspîndiţii în întreaga lume erau percepuţi drept nişte rude bogate din străinătate, şi nu ca nişte componenţi ai istoriei poloneze a secolului douăzeci. Incredibil! Gîndeşte-te că aceste opinii erau posibile într-o ţară a cărei cultură este legată în mod hotărîtor de ideea de emigraţie; o ţară care vreme de mulţi ani a existat spiritualiceşte graţie comunităţii emigranţilor: scrierile romanticilor, muzica lui Chopin, activităţile politice ale Marii Emigraţii a secolului al nouăsprezecelea; o ţară al cărei popor ar trebui să înţeleagă motivele şi semnificaţia exilului mai bine ca oricine! Însă, în timp ce Marea Emigraţie a fost prezentată cu veneraţie şi predată în şcoli, cîntată în versuri la sărbători, emigraţia contemporană era ignorată şi bagatelizată.

Situaţia a continuat pînă la un anumit moment. Cum propaganda oficială a devenit din ce în ce mai plicticoasă, iar cenzorii prindeau în plasa lor, din ce în ce mai deasă, aluziile infamante din ziare şi din cărţi, a crescut şi voinţa de protest şi apărare, iar lumea a făcut din ce în ce mai des şi cu mai multă bucurie apel la moştenirea emigraţiei. Vameşii confiscau exemplare din „Kultura”[2] din valizele călătorilor; echipele poliţieneşti ridicau, cu ocazia percheziţiilor, cărţile scriitorilor emigraţi Mi§osz şi Gombrowicz, Herling Grudzinwski şi Mieroszewski, ale lui Wierzy□ski şi H§asko. Mase de oameni ascultau Radio Europa Liberă, căutînd nu doar informaţii din lumea largă absente din presa poloneză, dar şi relatări oneste despre propria lor ţară – despre imbecilitatea cenzurii şi despre protestele intelectualilor. Intelighenţia protestatară a încercat – şi a reuşit – să comunice cu societatea poloneză refăcînd un ocol prin Londra şi Paris. Astfel, emigranţii au găsit şi ei un limbaj de comunicare cu cei din ţară; au început şi ei să comunice cu Polonia, devenind iarăşi folositori, redevenind parte a naţiunii. N-a fost – după cum îţi aminteşti – un proces uşor.

Colaborarea cu emigraţia era riscantă, lucru demonstrat şi de pedepsele grele date în cîteva procese. Dar podul reconstruit funcţiona iarăşi. Publicaţiile emigraţiei conţineau din ce în ce mai multe şi mai interesante materiale despre Polonia. „Mica stabilizare” se terminase; începea „marele haos” al anului 1968.

În faimoasa lui cuvîntare din 16 martie 1968, în care îi ataca pe „duşmani şi provocatori”, primul secretar W§adys§aw Gomu§ka cita abundent din scrierile publicate de către Juliusz Mieroszewski în revista „Kultura” de la Paris, căutînd în ele originile necazurilor politice ale Poloniei. Majoritatea studenţilor (tu ai fost o excepţie) nu cunoşteau aceste articole, dar Gomu§ka, sau cel ce-i scria discursurile, dovedea o bună intuiţie. Pentru că, restrospectiv, e uşor să vezi că Mieroszewski a reuşit într-adevăr să creeze

2. „Kultura”, lunar politic şi cultural, cea mai influentă publicaţie a emigraţiei. Fondată în 1949 la Paris, de către „l’Institut Littéraire” al lui Jerzy Giedroyc. Institutul a publicat aproape patru sute de cărţi ale unor autori precum Arthur Koestler, Alexandr Soljeniţîn, Czes§aw Mi§osz, Witold Gombrowicz, Boris Pasternak.

un pod intelectual între maximalismul nerealist al emigraţiei şi pesimismul extrem de real al oamenilor din Polonia. El a creat modelul unei schimbări evolutive a sistemului, o viziune care mai apoi a stat la baza strategiei opoziţiei democratice poloneze.

Gomu§ka a mai sesizat un lucru care încă nu era evident pentru mulţi: efectele emigraţiei se făceau simţite în Polonia. Cărţile erau trecute peste graniţă în cantităţi mari, din om în om, ascunse de ochiul bănuitor al poliţiei. Cei care emigrau transmiteau înapoi mesaje despre lume şi adevărul despre istoria ţării noastre, transmiteau capodopere ale literaturii contemporane şi reflecţii necenzurate despre speranţă şi lipsă de speranţă în viaţa poloneză. Iar emigraţia însăşi s-a îmbogăţit cu oameni noi, suferind un proces intern de transformare. Emigranţii au început să nu mai fie contemporanii anonimi ai părinţilor şi bunicilor noştri: ei erau prietenii mei şi ai tăi.

O consecinţă a evenimentelor din mai 1968 a fost reconsiderearea de către inteligheţia poloneză a chestiunii emigrării. Autorităţile de stat pemiteau emigrarea. Aşa că profesorul care fusese dat afară din universitate şi studentul care fusese eliminat erau împinşi să îşi pună întrebarea: ce e de făcut acum?

Eterna întrebare poloneză: aici sau acolo, emigraţie reală sau emigraţie internă, compromis sau protest în subterană, munca în structurile oficiale sau crearea unor structuri independente? Sînt sigur că-ţi aminteşti desfăşurarea discuţiilor pe acest subiect, cît de deosebite erau răspunsurile, cît de variate erau motivaţiile exprimate pro sau contra. Dar nu e acum evident că *toţi* au contribuit la deznodămîntul din august 1980: cei care au format organizaţii independente – care i-au sprijinit pe persecutaţi, care au înfiinţat sindicatele muncitoreşti libere; cei din structurile oficiale care vorbeau cu mai puţină francheţe, dar ale căror voci erau mai audibile, creînd astfel o importantă zonă intermediară între ilegal şi oficial; şi, în fine, cei care au emigrat şi au scris cărţi înţelepte (Leszek Ko§akowski, Maria Hirszowitz etc), care au editat revista „Aneks" – un superb trimestrial politic –, care au organizat ajutoare materiale pentru polonezii de acasă şi care au informat lumea despre ce se întîmplă în Polonia?

Toate acestea sînt evidente numai astăzi. În 1968, conflictele erau delimitate mai abrupt, iar soluţiile se excludeau reciproc. Sînt sigur că-ţi aminteşti argumentele înflăcărate şi acuzaţiile, amărăciunea prietenilor şi satisfacţia adversarilor. Dar trebuie să-ţi aminteşti – deşi nu ştiu cum am putea uita – furia noastră împotriva celor care au ales să emigreze...

Astăzi, regretăm furia de atunci, dar nu şi alegerea. Am rămas în Polonia, deşi n-a fost o hotărîre nici uşoară, nici lipsită de primejdii. Agenţii Securităţii aveau grijă să ne-o reamintească frecvent. Dă-mi voie să repet: toţi au avut dreptate atunci. Tema fundamentală a disputei noastre era cum să rezistăm poliţiei comuniste, care ne împărţise în „evrei" şi „arieni", şi care dăduse „evreilor" şansa de „a-şi alege o patrie". Furia noastră era îndreptată împotriva lui Gomu§ka, a ministrului de interne Moczar şi a colegilor lor, care introduseseră în ţara noastră discriminarea rasială. Dar o parte a furiei a fost redirecţionată şi împotriva prietenilor noştri care s-au supus pasiv acestei discriminări.

De ce au plecat? Din mai multe motive: din cauza mîndriei naţionale rănite şi batjocorirea demnităţii personale, pentru a-şi face un viitor şi pentru a dobîndi liniştea şi pacea, stabilitatea şi siguranţa, pentru a-şi continua munca intelectuală în condiţii de libertate, dar şi pentru a servi cauza Poloniei. În fine, au plecat pentru că voiau să plece. Iar fiinţa umană ar trebui să aibă dreptul să facă ceea ce doreşte. Astăzi, orice om raţional nu mai poate să spună că, plecînd, ei s-au plasat în afara naţiunii.

Dar trebuie să luăm în considerare şi reacţiile celor care nu gîndesc. De fapt, pentru ei – dar şi pentru cei tineri, pentru neinformaţi, pentru dezamăgiţi – toate acestea nu erau evidente. Ei au perceput emigrarea drept o fugă. Pentru că tinerii şi cei mai puţin înţelepţi au văzut că nu toată lumea fuge. Activităţile şi intenţiile celor care au plecat au fost făcute credibile de către cei care au rămas – oameni de ştiinţă, scriitori, studenţi activişti. Fiind aici, la Varşovia, la Cracovia sau la Gda□sk, luînd poziţie, dădeai credibilitate şi sens acţiunilor celor care erau la New York, Paris, Londra sau Stockholm; depuneai mărturie pentru corectitudinea acţiunilor şi iniţiativelor lor, a cărţilor şi declaraţiilor lor. Cu alte cuvinte, refuzînd să emigrezi, dădeai sens celor care aleseseră emigrarea. Atunci cînd

s-a pus în mod public întrebarea: „Ataşamentul faţă de Polonia al emigranţilor de astăzi s-a sfîrşit oare atunci cînd au început să fie injuriaţi?", tu – prin ceea ce ai spus şi făcut – ai discreditat astfel de inepţii. Astfel de întrebări nu au fost puse doar de către indivizi îndoctrinaţi de agenţi. Tocmai de aceea argumentele de acest tip nu trebuie ignorate. Celor tineri şi celor fără inteligenţă trebuie să li se reamintească valoarea emigraţiei, dar trebuie să luăm seama şi la sentimentele de frustrare şi agresiune create de emigraţie. În societăţile captive şi atomizate, genul acesta de sentimente are adeseori un mare succes popular. Ele sînt produsul frustrărilor de ani de zile. O viaţă eşuată, o carieră zdrobită, o supradoză de compromis moral – toate măresc frustrările. Acestea pot lua forma agresiunii faţă de alţii – a acelora care au reuşit, a acelora care şi-au găsit locul sub soare, a acelora care nu sînt părtaşi nefericirii noastre şi n-au parte de umilinţele noastre. Cînd autorităţile se pricep să mînuiască aceste sentimente, se poate observa fenomenul unei agresiuni redirecţionate: efectele furiei pogoară nu asupra celor aflaţi la putere, ci asupra opozanţilor şi mai ales asupra celor din exil.

Acestea nu sînt observaţii noi sau optimiste sau încurajatoare, dar – vei fi de acord cu mine – ele descriu în mod realist mecanismele furiei umane în această cea mai bună dintre lumile posibile.

E folositor să ne gîndim la astfel de lucruri astăzi, cînd– mulţumită, iarăşi, bunăvoinţei comuniştilor la putere – eşti confruntat cu problema emigrării.

Nu e deloc surprinzător că această problemă a fost intens discutată de către cei internaţi. Cîndva, pe oamenii ca noi îi aştepta plutonul de execuţie sau ani lungi de puşcărie pentru spionaj. Astăzi, ni se spune că avem de ales: ori plecăm, ori rămînem în închisoare un timp nedefinit.

Deci ai o alegere: puşcăria sau exilul. Jaruzelski e un stăpîn omenos. Dar de ce, într-o ţară în care în mod normal nu e uşor să călătoreşti în străinătate, autorităţile oferă această alegere celor în care văd nişte duşmani?

Calculul guvernanţilor e, după cît se pare, simplu. Se mizează pe faptul că emigrarea va scinda *Solidaritatea* pe dinăuntru, creînd faţă de sindicat o reacţie de respingere; se mizează pe dovedirea imoralităţii celor care au cerut cîndva cu glas tare „Polonia să fie Polonia" şi care, după

cîteva luni de puşcărie, schimbă Polonia pentru Canada. Va fi uşor să-i opună pe aceşti oameni „bazei sănătoase", care va crea noi sindicate finanţate de stat, fără „politicianişti" provenind din „extrema *Solidarităţii*".

Guvernul vrea să urmeze exemplul Uniunii Sovietice, care, pentru a submina mişcarea democratică, a dat, în ultimele decenii, prilejul unor dizidenţi să emigreze. Raţionamentul guvernului e următorul: muncitorul activist sau intelectualul de opoziţie emigrează; după ce se va afla sub luminile rampei o scurtă perioadă, va deveni un tovarăş incomod, clientul obişnuit al sălilor de aşteptare al diverselor instituţii care nu vor decît să scape de el. Acasă nu mai reprezintă nimic, şi, prin urmare, nu-l mai ascultă nimeni, şi astfel îşi pierde în Occident orice importanţă.

Cunoşti Occidentul şi ştii că un astfel de raţionament nu e absurd. Emigranţii se ceartă între ei, sînt condamnaţi să depindă unul de altul; sînt uitaţi de restul lumii.

Astfel încît migrarea din închisoare în exil e un drum din iad spre nicăieri.

Dar nu despre asta vreau să vorbesc acum. În termeni politici, orice hotărîre de a emigra e un cadou făcut lui Jaruzelski, prin care îi cedăm autoritatea noastră, oferindu-i un excelent argument împotriva *Solidarităţii*, uşurînd pacificarea societăţii.

Andrzej Z. a scris într-o scrisoare către colegii săi internaţi: „...noi sîntem pentru societate un simbol al rezistenţei. Nu pentru că sîntem atît de extraordinari, ci pentru că, lipsindu-ne de libertate, potentaţii ne-au distribuit acest rol din piesa lor intitulată *Starea de război*, iar noi jucăm în ea în ciuda voinţei noastre". Prin urmare – lasă-mă să adaug – *noblesse oblige*. „Ni s-a oferit, scrie Andrzej Z., opţiunea să emigrăm nu pentru că fiecare cetăţean din ţara noastră are acest drept, ci pentru că (pe drept sau pe nedrept) sîntem consideraţi oameni «în care societatea are încredere», iar autorităţile vor să dovedească că sîntem nedemni de această încredere. Una e să ai libertatea alegerii ţării şi a reşedinţei, şi alta e să-ţi cîştigi libertatea ajutîndu-l pe banditul care ţi-a luat-o şi rănindu-i pe cei cărora această tranzacţie nu le va fi oferită."

Înţelegi, sper, de ce împărtăşesc punctul de vedere al lui Andrzej Z. Oferta de emigrare e o sfidare la adresa mişcării *Solidaritatea*, o provocare în egală măsură morală

şi politică. Activiştii internaţi ai *Solidarităţii* care au ales emigrarea comit un act care e atît o capitulare, cît şi o dezertare.

Ştiu că am folosit termeni cam duri. Parcă te şi aud spunînd că nu e stilul meu, că mi-am abandonat spiritul de toleranţă, că decizia de a emigra e un act foarte personal. Toate acestea sînt adevărate. Dar şi decizia de a deveni activ în *Solidaritatea*, de a căuta să cîştigi încrederea societăţii a fost tot personală şi i-a afectat pe alţii. E important să te gîndeşti la acei oameni. La cei condamnaţi pentru grevele din decembrie care s-au organizat pentru apărarea ta, la cei trimişi la închisoare pentru că au lipit manifeste în apărarea ta, la cei urmăriţi de poliţie pentru că au organizat acţiuni în favoarea ta. Merită să te gîndeşti la toţi aceşti oameni şi la reacţia lor cînd vor afla vestea – care va ajunge la ei, în ascunzătorile unde se află şi în celulele închisorilor – că tu vei părăsi Polonia.

Şi nu vorbesc despre dimensiunea politică a acestei situaţii – soarta mişcării *Solidaritatea*. Poate că nu mai vrei să faci parte din ea? Poate că nu mai vrei să dai cu capul de pereţi încercînd să faci imposibilul? Mă gîndesc la bunul simţ uman obişnuit şi la elementara loialitate. Nu numai faţă de cei care luptă, dar şi pentru cei care s-au încrezut în tine şi în care ai aprins lumina generozităţii, a adevărului şi a demnităţii în viaţa publică: cei care-ţi aduc mîncare în timp ce eşti închis, care se roagă pentru tine în biserici, care se gîndesc la tine cu credinţă, speranţă şi dragoste şi pentru care eşti – precum *Solidaritatea* – un simbol al unei Polonii mai bune, al Poloniei de mîine.

Cînd îţi vei aduce aminte de ei, vei înţelege cu uşurinţă că aici politica e legată inseparabil de moralitate şi că alegerea politică e inseparabil legată de alegerea morală. Trebuie să ţii minte asta.

Într-adevăr, nu crezi într-o victorie rapidă, în reconstrucţia iminentă a *Solidarităţii* de dinainte de decembrie. Ştii că în faţa ta se întinde o călătorie chinuitoare, marcată de suferinţa eşecului şi de gustul amar al slăbiciunii omeneşti. Dar nu ai idealizat *Solidaritatea* pre-decembristă. Îţi aminteşti foarte bine de grijile în legătură cu turnura pe care au luat-o evenimentele – o dată cu apariţia celor buni de gură şi a fanfaronilor, cu intoxicarea şi ameţeala produse de avansările bruşte, cu crearea curţii şi a intrigilor de

curte. Le-ai urmărit îndeaproape şi trebuie să fi văzut simptomele revoluţiei trădate şi semănarea seminţelor degenerării. Dar în acele luni, pe care nu le-ai schimba cu nimic din viaţa ta şi pentru care ai fost mereu pregătit să plăteşti cu ani de puşcărie, ai văzut şi oamenii ridicîndu-se din genunchi, tînjind după libertate şi cuvinte curate, oameni crezînd în acele cuvinte ca în pîinea de împărtăşanie, oameni cu feţe străluminate şi cu ochi încrezători – şi ştii că nimeni nu va fi în stare să zdrobească toate astea cu tancul. Şi mai ştii că nu vei vedea asemenea feţe pe bulevardele pariziene.

Sper că mi-am expus punctul de vedere cu claritate. Din ceea ce am scris, ar trebui să reiasă clar că nu sufăr de fobia emigrării. Nu fobia mi-a dictat aceste rînduri. Şi nici orbirea patriotică. Nu curajul mă face să aleg închisoarea în locul alungării. Fac această alegere de frică. De spaima că salvîndu-mi gîtul aş putea să-mi pierd onoarea.

Martie 1982

Războiul polonez

O scrisoare din Bia§o§¢ka

Războiul acesta n-a fost declarat. În noaptea aceea de decembrie 1981, agenţii securităţii au năvălit la uşile noastre, le-au scos din ţîţîni cu rîngile şi, după ce ne-au bătut crunt şi ne-au atacat cu gaze lacrimogene, ne-au zvîrlit în puşcării şi ne-au declarat „internaţi". Eram primii prizonieri de război ai acestui război al comuniştilor împotriva propriului popor. Acţiunea de noapte a fost prima bătălie victorioasă a generalului Jaruzelski, care a pus în practică în cel mai bizar mod o hotărîre a Congresului al IX-lea al Partidului Muncitoresc Unit Polonez, care cerea separarea puterilor: el a devenit simultan ministrul apărării, primul ministru şi primul secretar al partidului. Iar acum este şi şeful guvernului militar provizoriu WRONa [1]. Numele lui va fi asociat pentru totdeauna cu acea pasăre proastă şi urîtă– acea caricatură a vulturului care simbolizează statul polonez.

Războiul a fost declarat polonezilor fără nici un fel de avertisment. În viitor, istoricul va şti să aprecieze precizia loviturii, perfecta cronometrare, eficienţa acţiunii. Istoricul va aprecia şi exagerata estimare a rezistenţei inamicului, iar poetul va cînta fără îndoială strălucitele victorii militare care au avut loc pe străzile Gda□sk-ului şi în curţile fabricilor din Varşovia – în oţelării, în mine, pe şantierele navale. Capturînd printr-un asalt pe laturi clădirea radioului şi televiziunii naţionale, ca să nu mai vorbim de centrala telefonică, generalul Jaruzelski a acoperit de glorie forţele armate poloneze. Într-adevăr, nici unul dintre conducătorii noştri militari, de la asediul Vienei de către Jan Sobieski, n-a fost capabil de un asemenea succes. Muzicienii vor compune simfonii, artiştii vor desena cununi, iar regizorii vor face filme patriotice în onoarea generalilor acelei nopţi

1. Literal, „cioară".

de decembrie. Consiliul de Stat va vota, cu siguranţă, o nouă decoraţie pentru participarea la campania din decembrie 1981...

Dar să lăsăm gluma la o parte. Deşi propaganda guvernamentală *este* o glumă, hai să ne întrebăm, chiar aşa descumpăniţi cum încă sîntem, care a fost semnificaţia evenimentelor poloneze.

În acea noapte de 12 decembrie, o elită comunistă disperată a decis să-şi apere poziţia de clasă conducătoare, să-şi menţină puterea şi privilegiile care decurg din ea. Într-adevăr, poziţia elitei puterii era primejduită – n-am să intru acum în detalii. Nu numai în Polonia, ci în întregul bloc comunist. Lovitura de stat armată care a avut loc în decembrie nu intenţiona să creeze o utopie comunistă. Ea a fost mai degrabă o clasică contrarevoluţie antimuncitorească desfăşurată cu scopul de a apăra interesele conservatoare ale vechiului regim. În ciuda declaraţiilor propagandei oficiale, lovitura nu a fost un răspuns la încercările de răsturnare a puterii politice. *Solidaritatea* n-avea nici un guvern-fantomă şi nici vreun plan de lovitură de stat. Originile loviturii din decembrie trebuie căutate în conflictul, practic insolubil, dintre mişcarea socială a multor milioane de oameni organizaţi în sindicatul Solidaritatea şi structurile totalitare ale statului comunist. Miezul discordiei era însăşi existenţa unei instituţii independente şi auto-guvernante sprijinită de mase. Deci, nu puterea era în discuţie, ci întinderea ei (cu alte cuvinte, limitele nomenklaturii de partid), stilul puterii (al legii şi al ordinii), natura compromisului între guvernanţi şi guvernaţi (gradul de pluralism admis în viaţa publică) şi forma instituţiilor muncitoreşti şi a auto-administraţiei locale. Punerea în practică a acestor reforme, care ar fi atins toate zonele vieţii publice, a subminat însăşi baza principială a dominaţiei comuniste. A fost foarte clar că aparatul guvernamental n-ar fi renunţat de bună voie nici măcar la o fărîmă din puterea sa. Prin urmare, conflictul era inevitabil. Dar noi ne-am închipuit că înfruntarea va evolua altfel – că guvernul nu va merge atît de departe, încît să rezolve un conflict social cu ajutorul puterii militare, înlocuind forţa argumentului cu argumentul forţei.

Aceasta nu e prima criză din istoria statelor comuniste. Dar oricine va compara evenimentele din 1956 cu Primăvara

de la Praga şi cele cincisprezece luni ale Poloniei – fiecare la doisprezece ani distanţă unele de altele – va observa atît diferenţele, cît şi asemănările dintre mişcări. Au avut în comun intenţia de a lărgi drepturile naţionale şi civile: au diferit în dinamica schimbării sociale. În 1956, impulsul schimbării a venit de la Moscova – de pe culoarele Congresului al XX-lea al partidului Uniunii Sovietice, cînd birocraţia de partid a încercat să eradicheze umbra etern prezentă a lui Stalin şi să dea la o parte securea pe care forţele securităţii o ţineau deasupra capetelor lor. De acolo s-au inspirat activităţile din interiorul partidului care au zdruncinat Polonia şi Ungaria. În Polonia, autoritatea lui Gomu§ka, proaspăt eliberat din închisoare, s-a dovedit o garanţie suficientă atît pentru Kremlin, cît şi pentru poporul polonez. Pentru Kremlin, Gomu§ka era un comunist răzvrătit, cu care se putea totuşi sta de vorbă: pentru polonezi, el era un purtător de cuvînt al aspiraţiilor naţionale şi democratice. În Ungaria, rezistenţa la reforme a aripii staliniste a partidului a lăsat iniţiativa rebelilor din stradă, care au dictat ritmul schimbării. Aparatul de partid s-a prăbuşit asemeni unui castel de cărţi. Intervenţia sovietică a fost consecinţa firească a acestei prăbuşiri.

În Cehoslovacia, impulsul schimbării a venit din interiorul partidului, din cercurile care şi-au dat seama că fără o reformă profundă sistemul comunist va fi din ce în ce mai puţin eficient din punct de vedere economic şi că asta va conduce la înapoiere şi dezastru. În inima conflictului cehoslovac s-a aflat încercarea aripii liberale victorioase a lui Dubček – care avea sprijinul întregii populaţii – de a introduce reformele economice de sus. Acest lucru era însoţit de o dependenţă redusă faţă de autoritatea centrală sovietică. „Socialismul cu faţă umană" cehoslovac a avut de fapt mai multe feţe, întinzîndu-se de la dorinţa aparatcikilor de a face o reformă moderată, pînă la viziunea nonconformistă a jurnaliştilor vizînd o societate pluralistă. Dar factorii decisivi au fost respingerea de către conducătorii cehoslovaci a unui *diktat* deschis şi apelul lor la popor – şi nu la Kremlin – pentru obţinerea mandatului de a guverna.

În Polonia, lucrurile au stat altfel. Aici e greu de vorbit despre un „socialism cu faţă umană". Ci mai degrabă de un „comunism cu dinţii scoşi", de un comunism care nu

mai putea să muşte şi nu mai ştia cum să se apere de atacurile din partea societăţii organizate. Dar aceste atacuri n-au folosit forţa. În ciuda acuzelor isterice că ar fi fost vorba de o „contrarevoluţie în toată regula", de „teroare fascistă în fabrici", nimeni n-a fost ucis, iar în timpul revoluţiei poloneze n-a curs nici un strop de sînge. Mulţi observatori au întrebat: cum a fost posibil? Originile mişcării poloneze de reformă – cunoscută şi sub numele de revoluţia auto-limitată poloneză – trebuie căutate în afara instituţiilor oficiale. Timp de mulţi ani, au existat şi au funcţionat efectiv grupuri de opoziţie democratică, sprijinite de sectoare semnificative ale populaţiei şi protejate de Biserica catolică. Profitînd de politica relativ tolerantă a echipei Gierek – toleranţă politică rezultată mai degrabă din legăturile cu Occidentul şi din propria ei slăbiciune, decît din liberalism –, grupurile au promovat acţiuni de într-ajutorare şi de autoapărare, au organizat activităţi intelectuale independente şi au iniţiat, fără ştirea cenzurii, programe de luptă pentru libertate. Esenţa programelor structurate de grupurile de opoziţie (cel mai cunoscut a fost Comitetul de Apărare a Muncitorilor – KOR, format după grevele din iunie 1976) a constat în încercarea de a reconstrui societatea, de a restabili legături în afara instituţiilor oficiale. Întrebarea cea mai importantă n-a fost „Cum trebuie schimbat sistemul de guvernare?", ci „Cum să ne apărăm în faţa acestui sistem?" Modul acesta de gîndire şi-a lăsat amprenta pe grevele din august, pe cererile greviştilor, pe programul, strategia şi acţiunile *Solidarităţii*.

Lupta energică pentru reformarea structurilor totalitare a durat cincisprezece luni. Rezultatul conflictului a fost la fel de surprinzător ca şi desfăşurarea lui. Declaraţia oficială de război împotriva poporului a conferit o nouă semnificaţie conflictelor care au precedat-o. Războiul, scria Clausewitz, este continuarea politicii prin alte mijloace. De data aceasta, era un război contra unei societăţi organizate, lansat de un stat care este instrumentul forţelor politice organizate, la rîndul lor, sub forma Pactului de la Varşovia.

Polonezii vor vorbi şi vor analiza greşelile *Solidarităţii* încă multă vreme de aici înainte. O naţiune, asemeni unei femei – să ne reamintim cuvintele lui Marx –, nu poate fi iertată pentru momentul de neatenţie în care îi îngăduie unui netrebnic să profite de ea.

Acest sindicat muncitoresc, care a fost de fapt un front de solidaritate naţională, avea în el toate virtuţile şi păcatele societăţii care i-a dat naştere. Ale unei societăţi care, vreme de patruzeci de ani, n-a avut instituţii democratice şi a trăit în afara teritoriului politicii civilizate. O societate înşelată în permanenţă, îndobitocită, umilită. O societate în egală măsură răzvrătiră şi prudentă. O societatea care apreciază onoarea, libertatea mai presus de orice şi care, totodată, echivalează compromisul cu trădarea şi capitularea.

Solidaritatea a fost o mişcare democrată a clasei muncitoare care a funcţionat într-un sistem antidemocratic, în mijlocul structurilor totalitare ale unui sistem a cărui unică sursă de legitimitate în ochii poporului se afla în înţelegerile de la Ialta. Nimeni nu trebuie să le reamintească polonezilor conţinutul acelor înţelegeri, aşa cum a făcut-o recent Henri Nannen, de la revista „Stern", care pare să creadă că numai cei care trăiesc la vest de Elba merită drepturile omului, în timp ce sălbaticii de la răsărit au numai dreptul exclusiv al cnutului şi al sîrmei ghimpate ca instrumente de reglementare corectă a vieţii lor publice. Polonezii îşi aduc aminte de Ialta... Dar problema era traducerea realităţii Ialtei în vocabularul de azi. N-a fost uşor.

Mişcarea socială puternică şi spontană – o mişcare fără modele, care se schimba de la zi la zi, în mijlocul neîncetatelor conflicte cu autorităţile – n-a avut o viziune clară sau scopuri specifice ori o concepţie clar definită a coexistenţei cu regimul comunist. A îngăduit să se lase atrasă în lupte pe subiecte minore, în conflicte neesenţiale. A fost adeseori dezordonată şi incompetentă. I-a lipsit cunoaşterea duşmanului şi a metodelor sale. *Solidaritatea* a ştiut cum să lovească, dar nu şi să aibă răbdare. A ştiut cum să atace cu capul înainte, dar nu şi cum să se replieze. A avut idei generale, dar nu şi un program de acţiuni pe termen scurt. A fost un colos cu picioarte de fier, dar cu mîini de lut. Era puternică între echipele de muncitori, dar slabă la masa de negocieri. Dincolo de masă se afla un partener incapabil de sinceritate, incapabil să conducă economia ori să-şi ţină cuvîntul, dar care era în stare de un lucru: să frîngă solidaritatea socială. Partenerul ei a învăţat această artă în treizeci şi şapte de ani de domnie. Acest partener, elita puterii, era falimentar din punct de vedere moral şi financiar. Iar din

cauza precarităţii sale politice, era incapabil să practice orice tip de politică. *Solidaritatea* a luat această slăbiciune drept o slăbiciune generală, uitînd că aparatul de represiune care nu fusese afectat de coroziunea democratică poate fi un instrument eficient în mîinile puterii dictatoriale şi mai ales ale unei dictaturii întărîtate. Sistemul comunist polonez era un colos cu picioare de lut şi mîini de oţel. Cerînd alegeri democratice pentru Sejm şi pentru consiliile populare, activiştii *Solidarităţii* păreau să uite că astfel de pretenţii vor suna pentru conducători ca nişte clopote de alarmă, ca o premoniţie care anunţa apropierea sfîrşitului.

Repet: *Solidaritatea* n-a cerut niciodată plecarea comuniştilor de la putere sau controlul statului de către sindicate. Dar problema este că aparatcikii de la putere (nu contează dacă aveau sau nu dreptate) au interpretat declaraţiile *Solidarităţii* în acest fel. Ei au descifrat în sindicat o mişcare care urmărea în principal alungarea comitetelor de partid din fabrici. Erau bîntuiţi de spectrul alegerilor pentru consiliile populare. Aveau coşmaruri în legătură cu un referendum naţional privind forma de auto-guvernare. În plus, aveau în faţă drasticele creşteri de preţuri. Lovitura din decembrie a fost ultima lor şansă.

Solidaritatea nu se aştepta la o lovitură de stat militară şi a fost luată prin surprindere. Nu muncitorii trebuie să poartre responsabilitatea acestui eşec, ci toţi aceia (şi, între, ei autorul acestui articol) cărora le revenea misiunea să creeze, în calitatea lor de intelectuali, o viziune politică a sindicatului. Reflecţiile teoretice despre schimbarea sistemică au avut loc – şi acest lucru trebuie menţionat – doar în urma evenimentelor. În afara cîtorva sloganе care au dobîndit popularitate, reflecţia politică a fost, practic, inexistentă. Practica a precedat teoria. Nu pentru prima oară în istoria Poloniei...

Principala dezbatere în interiorul *Solidarităţii* (deşi niciodată una clar definită) s-a concentrat asupra vitezei şi dimensiunilor schimbării. La început, susţinătorii compromisului au dominat discuţiile. Cu timpul, a devenit evident că autorităţile au perceput dorinţa de compromis a sindicatului drept slăbiciune. Toate concesiile fuseseră dobîndite prin greve sau ameninţări cu greva. Veşnicele greve – provocate cu îndemînare de către autorităţi – i-au obosit pe oameni, absenţa îmbunătăţirilor palpabile în

calitatea vieţii a dus la polarizarea societăţii şi i-a făcut pe oameni să pună sub semnul întrebării rostul acestei tactici. Unii spuneau: destul cu grevele, nu au nici un rost. Alţii replicau: au fost destule greve care n-au dus la nimic – avem nevoie de o grevă generală, care îi va forţa pe guvernanţi la concesii adevărate. E greu de spus care grup era mai numeros, dar e sigur că grupul mai radical putea fi auzit mai tare. Ei – tinerii muncitori din marile fabrici – au fost cei care au impus soluţiile radicale conducerii *Solidarităţii*, soluţii din ce în ce mai greu de contracarat – deşi Lech Wa§¢sa şi Kuro□ au încercat să le blocheze [2]. Guvernul era pe zi ce trece tot mai dispreţuit şi mai discreditat. Aproape nimeni nu mai credea că soldaţii polonezi vor putea fi folosiţi împotriva muncitorilor polonezi; practic, nimeni nu credea în posibilitatea unei lovituri de stat militare.

Toate acestea au fost consecinţa naivităţii şi a auto-iluzionării. Dar era greu să-ţi imaginezi un astfel de atac împotriva poporului polonez cu ajutorul armatei poloneze, pentru că aşa ceva nu se mai întîmplase niciodată în istoria Poloniei. Lunile de dinaintea loviturii de stat stabiliseră în conştiinţa societăţii o imagine a conflictului între stat şi societate, care nu lăsa să se întrevadă posibilitatea folosirii forţei brute. Spînzurătorile şi listele negre existau numai în imaginaţia dezechilibrată a notabilităţilor de partid. Sindicatul nu avea decît un răspuns la atacurile din partea autorităţii: greva la locul de muncă. Asaltul armatei asupra fabricilor a anulat efectul acestei tactici. Conştiinţa faptului că opoziţia pacifistă nu va funcţiona poate avea consecinţe dezastruoase. Sîngele vărsat în mina Wujek ar trebui să fie o lecţie despre limbajul care trebuie folosit în discuţiile cu autorităţile.

Ce gîndeau comuniştii despre *Solidaritatea*?

Criza din august n-a fost pentru ei o surpriză, dar au fost uluiţi de răspîndirea grevelor – de maturitatea cererilor, de disciplina şi solidaritatea formaţiunilor muncitoreşti. Echipa lui Gierek, ajunsă la putere în decembrie 1970 pe valul revoltelor sîngeroase ale muncitorilor de la şantierele navale, adoptase drept doctrină centrală nevoia de a evita

2. Lech Wa§¢sa era preşedintele sindicatelor Solidaritatea, iar Jacek Kuro□, vechi opozant şi membru fondator al Comitetului de Apărare a Muncitorilor, KOR, consilier al Solidarităţii.

confruntarea armată cu clasa muncitoare. Acceptarea de către guvern a sindicatelor independente a fost un act de disperare, relativizat de credinţa că mişcarea poate fi limitată la zona de coastă, iar mai tîrziu manipulată şi înfrîntă din interior. Dar mai apoi, în septembrie, cînd valul naţional de greve a forţat autorităţile să îngăduie unui singur sindicat să opereze la nivelul întregii ţări, unica lor speranţă a fost să obosească sindicatul prin provocări şi să creeze o ruptură internă. *Solidaritatea* reprezenta o ameninţare mortală la adresa guvernului, pentru că ea punea sub semnul întrebării principiul fundamental al ideologiei comuniste, care spune că partidul reprezintă clasa muncitoare.

Planul de a distruge sindicatul prin mijloace „politice" a dat greş. Nesfîrşitele conflicte – în legătură cu prizonierii politici, cu sîmbetele libere, cu autorizarea sindicatului fermierilor – au slăbit *Solidaritatea*, la fel ca şi neînţelegerile interne provocate din afară. Dar această slăbiciune n-a îmbunătăţit situaţia partidului. Pentru guvern, divizat şi dominat cum era de luptele pentru putere, partidul devenise principala problemă.

Partidul – cu alte cuvinte, totalitatea membrilor săi – a fost cu desăvîrşire absent pe perioada grevelor din august. Instrumentul sfărîmării societăţii, atît de eficient în trecut, de data asta a dat greş. Prin încercarea de a mobiliza partidul, aparatul a deschis cutia Pandorei. Pe de o parte, în căutarea de ţapi ispăşitori, el a început să dea la iveală dovezi incredibile ale corupţiei conducerii lui Gierek. Pe de altă parte, membrii de rînd au început să renunţe la carnete sau – ceea ce era încă mai rău – să organizeze „structuri orizontale", care cereau reformarea democratică a partidului şi respingerea modelului stalinist, pe care se fundamenta supremaţia aparatului. În aceasta constă diferenţa fundamentală între evenimentele din Polonia din 1980 şi crizele din 1956 şi 1968. Înainte, liderii comunişti Nagy, Gomuļka, Dubček cîştigaseră încrederea populară, iar susţinătorii reformei de sus în jos aveau sprijinul societăţii. Dar în 1980 în Polonia, întregul partid s-a aflat în urma schimbărilor. Nu partidul a iniţiat schimbările sociale. Ci, mai degrabă, mişcările sociale din afara partidului au cauzat schimbările în rîndurile partidului. Programul de reforme al partidului, în comparaţie cu al *Solidarităţii*, era de-un evident anacronism.

Reformatorii din partidul polonez nu erau un grup omogen. Printre ei se aflau personalităţi diferite, precum Andrzej Werblan, unul dintre dictatorii ideologici ai erelor Gomu§ka şi Gierek; Stefan Bratkowski, un binecunoscut jurnalist, unul dintre întemeietorii grupului „Experienţa şi Viitorul"[3] şi preşedinte al Asociaţiei Ziariştilor; Wojciech Lamentowicz, un cercetător de treizeci şi şase de ani de la Şcoala de partid; şi Zbigniew Iwanow, unul dintre conducătorii grevei din august dintr-o fabrică din Toru□. Fiecare dintre ei, în ciuda marilor diferenţe, erau confruntaţi cu o dilemă – dilema tuturor comuniştilor de pretutindeni. În încercarea de a mişca partidul totalitar în direcţia libertăţii umane şi a dreptăţii sociale, îndepărtînd-o de controlul birocratic care strangulează gîndirea liberă şi creativitatea, favorizînd mediocritatea şi corupţia, reformatorii au fost capabili să atace aparatul doar atîta timp cît au format un grup şi au putut alcătui o facţiune luptînd pentru putere. De îndată ce s-au constituit într-o facţiune, nu numai că s-au plasat imediat în afara partidului, dar au fost obligaţi să folosească în lupta politică de zi cu zi aceleaşi metode pe care le condamnaseră cu virulenţă la adversarii lor. „Structurile orizontale", alcătuite din celule de partid unice care erau prea slabe pentru a învinge pe plan local ori spre a fi acceptate de către aparat, au reprezentat o încercare de a rezolva cvadratura cercului. Ele nu au rezistat atacului masiv al structurilor conservatoare din partid.

Reformatorii de partid polonezi din 1980 erau caricatura părinţilor lor ideologici şi a fraţilor mai mari ai lui Octombrie polonez şi ai Primăverii de la Praga. La prima vedere, reformele lor erau mai puţin abstracte şi mai bine ancorate în realităţile vieţii sociale: discuţiile în legătură cu ele erau centrate nu pe intensele dispute legate de gîndirea filoasofică a tînărului Marx, ci pe reforma economică. Dar lucrurile apăreau astfel doar la prima vedere. Mişcarea n-a avut, de fapt, nici o legătură cu adevăratul conţinut al vieţii intelectuale. Ba dimpotrivă, a fost stadiul ultim al distrugerii ideologice a comunismului „real". Reformatorii de partid vorbeau într-o limbă normală, dar

3. Grup de intelectuali catolici şi de partid, care s-au întîlnit în 1976 pentru a elabora propuneri de reformare a sistemului.

ideile lor erau încă priponite de limba de lemn marxist-leninistă. Pentru reformatorii de partid, tema centrală era „cum poate fi făcut partidul mai democratic", pentru că aceasta urma să conducă la democratizarea societăţii. Dar problema centrală a societăţii era cum să scoată zone cît mai mari ale vieţii publice în afara *diktat*-ului *nomenklaturii* de partid. Aparatul de partid a acuzat *Solidaritatea* că e un partid politic, în loc să fie un sindicat muncitoresc. *Solidaritatea* i-a sugerat partidului să devină un partid politic care să încerce să dobîndească credibilitate socială, în loc să rămînă un sindicat al guvernului şi al birocraţiei de partid. Pentru că, în viziunea oamenilor, aceasta era cea mai bună definiţie a partidului comunist conducător. O definiţie care s-a dovedit a fi corectă. Relativ democraticul congres extraordinar al IX-lea al partidului n-a schimbat mare lucru în această direcţie; membrii aleşi în mod democratic în cele mai înalte structuri erau indivizi profund discreditaţi. Între ei se număra Albin Siwak, sortit să fie un Stahanov polonez – un muncitor de şoc, care avea în buzunar carnetul de membru al securităţii. Cu Siwak în biroul politic, partidul nu putea spera să dobîndească credibilitate socială. Noua conducere şi programul partidului era născute moarte. În acel moment, partidul putea spera cel mult la o ruptură internă a *Solidarităţii* şi la rolul de mediator al Bisercii.

Şi chiar au sperat în asta. Ideea Frontului Naţional de Reconciliere, care se presupunea că va aduna la un loc guvernul, Biserica şi *Solidaritatea*, simbolizată de întîlnirea dintre Jaruzelski, arhiepiscopul Glemp şi Wa§¢sa, a fost o ultimă încercare de a manipula sindicatul „fără vărsare de sînge".

Biserica catolică, cea mai înaltă autoritate morală a Poloniei, sprijinită de prestigiul papei, era evident înclinată spre soluţii de compromis. Ea a încercat să construiască poduri de înţelegere socială, să slăbească tensiunile, să modereze atît guvernul, cît şi *Solidaritatea*. Frontul trebuia să fie un compromis, şi nu abandonarea de către *Solidaritatea* a principiilor şi a scopurilor sale. Propunerea aparatului de a prezenta liste comune de candidaţi pentru alegerile consiliilor populare a fost însă o încercare de a obliga *Solidaritatea* să renunţe la obiectivele sale. Biserica n-a putut şi n-a vrut să sprijine astfel de soluţii. Acesta a

fost momentul de cotitură. A devenit clar pentru sindicat că nu va putea evita conflictul. Autorităţile au văzut cu limpezime că limitele compromisului fuseseră depăşite. Au urmat dezbaterile de la Radam [4], sesiunea Comisiei Naţionale a *Solidarităţii* [5] şi lovitura de stat.

Sindicatul se aştepta la un conflict. El trebuia să fie legat nu de cine este la putere, ci de metodele de exercitare a puterii. Sindicatul a crezut că aparatul va pierde bătălia menţinerii *nomenklaturii* – o precondiţie a oricărui program de reforme democratice. Trebuie arătat că acţiunea nocturnă din decembrie a fost încununată de succes, în parte şi datorită lipsei totale de scrupule a executanţilor. Solidaritatea a fost pacificată cu tancurile şi baionetele. Rezistenţa echipelor din fabrici a fost înfrîntă. Dar victoria guvernului s-ar putea să aibă consecinţe neaşteptate, s-ar putea să fie un caz de orbire politică. Baioneta poate fi folosită să sperie, să terorizete, să ucidă şi să cîştige bătălii împotriva populaţiei neînarmate; dar nimeni – Stefan Bratkowski a citat adeseori aceste cuvinte ale lui Talleyrand– nimeni nu poate sta pe o baionetă. Şi, daţi-mi voie să adaug, nimeni nu poate folosi baioneta pentru a elimina cincisprezece luni de libertate din memoria oamenilor.

Am încercat deja să răspund la întrebarea de ce i-a fost guvernului atît de uşor să înfrîngă rezistenţa populaţiei. Pe lîngă şocul creat de surpriza loviturii, pe lîngă credinţa poloneză că nu trebuie trecut de bariera vărsării de sînge, mai exista un factor decisiv: umbra Rusiei.

S-a discutat adeseori despre posibilitatea intervenţiei sovietice. Intenţiile Kremlinului, confirmate de declaraţii zilnice în presă, erau clare. *Solidaritatea* nu se bucura de simpatie la Kremlin. Discuţiile din Polonia erau legate de direcţia politicii sovietice – de amestecul său în conflictul din Afganistan, de problemele interne şi de situaţia internaţională complexă. N-am ajuns la concluzii prea limpezi.

Unii dintre noi sperau că va fi posibil să se elaboreze un model al relaţiilor polono-sovietice în care să existe

4. La 3 decembrie 1981, prezidiul *Solidarităţii* s-a întîlnit la Radam. Fragmente trucate din înregistrările şedinţei au fost transmise la radio şi au fost folosite ca justificare a loviturii de stat militare.
5. Ultima sesiune a Comisiei Naţionale a *Solidarităţii* s-a ţinut la Gda□sk, la 1-2 decembrie 1981. Cea mai mare parte a conducerii naţionale a fost arestată imediat după încheierea şedinţei.

loc şi pentru autonomia poloneză. Am crezut, de asemenea, că liderii sovietici vor folosi intervenţia armată ca ultimă soluţie, ca răspuns la războiul civil sau la preluarea puterii. Ne gîndeam că autorităţile întrebuinţau sperietoarea sovietică în mod exagerat, doar spre a obţine efectele psihologice ale unei intervenţii, dar fără intervenţia efectivă.

Evenimentele ulterioare au dovedit că raţionamentul era corect: URSS-ul s-a străduit din răsputeri să-şi ascundă participarea la lovitura de stat. Scenariul pus în aplicare le-a fost cel mai folositor. „Polonezii şi-au rezolvat singuri problemele."

Declararea stării de război a adus probabil în mintea oamenilor Tagowica, simbolul nefericirii naţionale. Spectrul invaziei ruseşti – în cazul eşecului lui Jaruzelski – a fost crucial în determinarea poziţiei poporului polonez. Cred că acest lucru e încă o dovadă a coeficientului de bun simţ şi gîndire raţională a acestei naţiuni romantice. Polonezii sînt în stare să facă mai mult decît să se lupte – ei pot să gîndească.

Polonezii nu au contat pe ajutor din partea Occidentului, ceea ce a făcut ca puternicele reacţii ale societăţilor şi guvernelor occidentale să constituie o mare surpriză. Acest lucru nu numai că a îmbărbătat populaţia, dar a redus nivelul represiunii. Exprimarea opiniei publice conţine o importantă dimensiune morală, pentru că ea reaminteşte că valorile democratice sînt indivizibile, că au sprijinitori în întreaga lume şi că supravieţuiesc chiar şi sub cizmele soldaţilor. Pentru toţi cei aflaţi în închisoare ori ascunşi, astfel de reacţii sînt o injecţie de speranţă, o lumină la capătul tunelului întunecat reprezentat de Polonia sub legea marţială.

Acţiunile guvernelor sînt determinate de largile strategii internaţionale, în care Polonia este un simplu episod. Nu trebuie să ne facem iluzii în legătură cu acest aspect. Dar să zăbovim puţin şi să aruncăm o privire la conţinutul acestor strategii: sancţiunile economice. Nu voi încerca să interpretez politica Americii. Nu ştiu care sînt motivaţiile preşedintelui Reagan. Dar mă îndoiesc că impunerea sancţiunilor Statelor Unite a fost inspirată de mînia că *Solidaritatea* n-a fost capabilă să reinstaureze capitalismul în Polonia – aşa cum susţinea propaganda oficială. Dacă

acest lucru ar fi fost adevărat, înseamnă că Reagan n-ar fi fost în toate minţile, ceea ce nu cred că e cazul cu preşedintele Statelor Unite.

Cred mai degrabă că sancţiunile au fost o reacţie relativ previzibilă a Occidentului la lovitura de stat armată, astfel încît organizatorii loviturii poartă întreaga responsabilitate pentru consecinţele ei. Jaruzelski şi Consiliul Militar al Salvării Naţionale, şi nu Reagan şi Pentagonul sînt responsabili pentru consecinţele dezastruoase ale sancţiunilor asupra fiecărei familii de polonezi. Dar trebuie să menţionăm că oamenii din Occident au continuat să trimită alimente în Polonia prin canale neguvernamentale, ceea ce nu e de mirare, avînd în vedere că guvernul şi-a pierdut credibilitatea în Occident.

Nu e greu să reconstituim gîndirea liderilor occidentali. Economiile comuniste sînt incapabile să se dezvolte fără tehnologie şi materii prime din Occident. Creditele generoase nu sînt neapărat un factor care grăbeşte reformele. Exemplul guvernului Gierek o demonstrează. În mod similar, e imposibil să reformezi economia cu baioneta, cu denunţurile şi cu poliţiştii. În felul acesta, creditele se scurg la canal. Se mai miră cineva că astfel de lucruri nu îi încurajează deloc pe occidentali?

Mirã pe cineva cã Occidentul vrea sã facã afaceri cu un guvern care se bucură de un minimum de credibilitate în rîndul propriului popor? Şi că noile credite sînt condiţionate de restaurarea libertăţilor civice în Polonia? Propaganda oficială a încercat să descrie aceste sancţiuni drept un atac la adresa existenţei înseşi a poporului polonez, drept o piedică a reformelor adevărate, drept o violare a suveranităţii Poloniei. Nu sînt un adept al sancţiunilor, dar e o laşitate din partea celor responsabili de ele – Consiliul Militar al Salvării Naţionale – să nu-şi recunoască responsabilitatea. Nu Reagan a dus la ruină economia poloneză, ci aceia care au subordonat destinul material şi spiritual al poporului polonez unor înguste interese egoiste. Ce va mai trebui să se întîmple înainte ca aceşti oameni să înţeleagă că, eliminînd prin metodele poliţiei armate dictatoriale instituţiile independente, ei s-au izolat automat de propria naţiune şi de întreaga lume civilizată?

Ce urmează acum? Răspunsuri la această întrebare sînt căutate în fiecare discuţie nocturnă a polonezilor, discuţii

care au loc în ciuda stării de urgenţă. În noaptea de 12 spre 13 decembrie, conducătorii comunişti s-au reîntors la poziţiile lor din 1945, cînd erau o sectă minoritară a cărei putere se baza pe forţa baionetei. Apoi a fost secta iacobinilor pro-sovietici; astăzi e secta mandarinilor pro-sovietici. Atunci îşi apărau programul; astăzi luptă pentru privilegii. Experienţa istorică aduce în minte două modele de dezamorsare a unor astfel de crize. Să le numim modelul Kádár şi modelul Husák.

János Kádár şi-a inaugurat domnia în Ungaria în 1956, ca un vice-rege sovietic adus pe tanc. Primii ani ai domniei sale au fost marcaţi de o represiune feroce, dar au fost urmaţi de o treptată „slăbire a şurubului", de sus în jos.

De la bun început, Gustav Husák şi-a anunţat, în 1968, în Cehoslovacia, hotărîrea de a păstra cuceririle Primăverii de la Praga. După intervenţia sovietică, toate instituţiile publice formate în timpul Primăverii de la Praga au continuat să funcţioneze. Dar, una cîte una, au început să fie lichidate. Oamenii au fost constrînşi la o umilitoare autocritică, obligaţi să-şi denunţe colegii. Elementele „extremiste" au fost eliminate, instituţiile independente lichidate – toate acestea sub drapelul salvării ultimelor fărîme de reformă. În felul acesta, Primăvara de la Praga a fost ucisă cu mîna celor care au creat-o.

Modelul Kádár a reprezentat o trecere de la represiunea distructivă social spre liberalismul paternalist. Modelul Husák e drumul de la menţinerea fictivă a structurilor democrate spre sterilizarea totală a vieţii publice.

Pentru comuniştii polonezi, Kádár e un erou, şi ar fi dornici să-i calce pe urme. Din această cauză, sentinţele din tribunale sînt însoţite de declaraţii de reînnoire şi reforme. E uşor să descifrezi intenţiile guvernului: să distrugă *Solidaritatea*, să restaureze funcţionarea instituţiilor totalitare şi să elimine din inima oamenilor speranţa într-o existenţă demnă. Scopul lor e să distrugă *Solidaritatea* cu mîinile propriilor ei activişti – folosindu-se de cei care au semnat declaraţiile de loialitate. Reprezentanţii Consiliului Militar al Salvării Naţionale au încercat să-l convingă pe Wa§¢sa să accepte acest plan. Încercarea a eşuat. O *Solidaritate* fără Wa§¢sa, Bujak, sau S§owik nu e decît o capcană destinată să mascheze o politică anti-muncitorească.

Vastele eforturi de represiune – diminuate doar de protestele din Polonia şi din afară – au inclus „pacificarea" fabricilor, aruncarea în închisori a activiştilor sindicali şi o campanie de defăimare. În acest timp, guvernul spunea că totul e în regulă, că Polonia se normalizează.

Dar din amvoanele bisericilor – singurul loc în care limbile n-au fost murdărite – se spunea adevărul despre starea naţiunii. În biserici se discută pe faţă despre represiune, despre ajutorarea victimelor. Oricine poate afla despre existenţa rezistenţei. Au apărut ziare ilegale, iar instituţiile independente au fost reconstruite. Nu, mişcarea nu va fi îngenunchiată.

În noul meu domiciliu, păzit de oameni în uniforme înarmaţi, înconjurat de gratii şi sîrmă ghimpată, nu ajung decît frînturi de ştiri despre Polonia. Dar aici măcar avem suficient timp să ne gîndim şi să întoarcem lucrurile pe toate feţele.

Aceste cincisprezece luni au fost o lecţie de libertate. *Solidaritatea* poate fi ştearsă de pe ziduri, dar nu şi din memoria oamenilor. Caracterul exemplar al experimentului polonez a fost subliniat de nenumărate ori: pentru absenţa violenţei, pentru tactica restabilirii legăturilor sociale în afara structurilor oficiale. Acest model va continua să funcţioneze în noile condiţii. El s-ar putea dovedi folositor nu numai polonezilor, dar şi altor societăţi din această sferă geopolitică. Dar trebuie să ne reamintin că şi mecanismul loviturii de stat poloneze poate servi drept model.

În sistemul comunist, nici o elită militară n-a fost vreodată la putere. Acest rol era jucat de obicei de aparatul de partid – iar în perioadele de intensificare a terorii, puterea e exercitată de aparatul de securitate. Armata n-a fost decît un instrument; atunci cînd a vrut să pună mîna pe putere, ea a fost epurată: soarta mareşalilor Tuhacenski şi Jukov ilustrează această teză. Lovitura de stat poloneză poate institui un precedent. Trebuie să luăm în considerare ipoteza că, lovind *Solidaritatea*, Jaruzelski a transformat, *nolens volens*, puterea partidului într-o ficţiune. Pînă acum, la putere se afla aparatul de partid, sprijinit de armată; poate că acum la conducere se află aparatul armatei, în timp ce partidul e doar faţada.

O lovitură de stat militară e o tehnică de schimbare socială, dar forma nu trebuie să determine conţinutul. O

lovitură de stat a instalat dictatura în Chile, în timp ce alta a deschis uşile democraţiei în Portugalia. Armata – singurul organism din sistemul comunist care e relativ independent de partid şi de serviciile secrete – poate juca nenumărate roluri. De pildă, o armată care e amestecată într-un război nepopular împotriva curajosului popor afgan, pe care Marx l-a numit „Polul Asiei", e capabilă – în scenariul lui Soljeniţîn – să joace un rol complet diferit de cel pe care-l joacă în Polonia, deşi, paradoxal, exemplul polonez s-ar putea dovedi folositor.

Aici, în spatele gratiilor, orice gest de solidaritate e ca o înghiţitură de aer proaspăt. Mulţumesc din inimă tuturor, în numele meu şi al tovarăşilor mei. Orice ştire ne ajută să trăim. Dar sînt şi clipe rele. Cînd un social democrat german anunţă – citîndu-l pe vice-premierul Republicii Populare Polone – că starea internaţilor e satisfăcătoare, îmi amintesc cu amărăciune de soarta Germaniei democrate de acum patruzeci şi cinci de ani şi de asigurările diverşilor oameni de stat că totul era în ordine în Germania – şi că duşmanii ordinii de stat sînt ţinuţi în condiţii umane. Vice-premierul guvernului polonez, care se dă drept expert în soarta oponenţilor săi politici băgaţi la închisoare, e o figură grotescă şi jalnică, iar interlocutorul său german e fie cinic, fie naiv.

Cîteva cuvinte despre cei internaţi. Am fost trimişi la închisoare fără mandat din partea judecătorului, iar fiecare dintre noi îşi poate dobîndi libertatea semnînd o declaraţie de loialitate şi consimţind să devină informator al poliţiei. Un om înfrînt nu va fi în stare, după părerea gardienilor noştri, să protesteze.

Noi – muncitori, ţărani, intelectuali – sîntem ostatici. Soarta noastră e să fim nişte avertismente pentru ceilalţi, starea noastră e folosită drept carte de vizită în faţa străinătăţii, noi înşine fiind întrebuinţaţi ca monedă de schimb. Mult mai dură e soarta celor întemniţaţi pentru greve. Războiul polonezo-jaruzelskian (ca să folosesc o expresie care circulă pe străzile Varşoviei) ne-a pus pe toţi într-o situaţie nouă. E greu să găseşti o formulă universal-valabilă. Fiecare trebuie să răspundă în faţa conştiinţei proprii la întrebarea cum să-l înfrunţi pe diavol, cum să-ţi aperi demnitatea, cum să te comporţi în acest război straniu, care e o nouă întrupare a străvechii lupte

dintre adevăr şi minciună, dintre libertate şi constrîngere, dintre demnitate şi decădere. Să spunem împreună cu filosoful: în această bătălie nu există victorii definitive, dar nici – şi în asta constă un uşor motiv de optimism – înfrîngeri definitive.

Credinţa că nu există înfrîngeri definitive m-a condus la scrierea acestor rînduri. Aceasta e cota mea de participare la război. Poate va mai trece multă vreme pînă voi putea să-mi exprim din nou părerile. Le doresc, deci, bunilor mei prieteni care sînt urmăriţi sau care luptă multă putere pentru a străbate îngustul culoar de întuneric care desparte speranţa de disperare. Şi multă răbdare pentru a învăţa dificila artă a iertării.

Februarie 1982

Despre rezistenţă

O scrisoare din Bia§o§¢ka

Dragul meu prieten,

M-ai întrebat cum se văd lucrurile de aici – din închisoarea Bia§o§¢ka –, cum văd eu şansele rezistenţei şi cum întrezăresc viitorul.

De aici, lucrurile par diferite. Nu te pierzi în detalii, percepi mai uşor contururile, însă ştii mai puţin. Absenţa amănuntelor te păgubeşte de gustul vieţii obişnuite. După cinci luni de internare, nu mai simţi melodia străzilor Varşoviei, nici starea de spirit a celor pe care i-ai cunoscut de atîta vreme. Deci, trebuie să ţii cont de toate astea.

Mă întrebi dacă mai are rost să menţinem clandestinitatea politică. Înainte de a-ţi răspunde, să-ţi pun şi eu o întrebare: Ce părere ai, *Solidaritatea* a fost un eveniment de importanţă istorică sau doar un episod secundar în istoria Poloniei? A fost vorba de o coincidenţă de evenimente, o deformare unică a procesului istoric sau întruparea firească, consolidată instituţional a aspiraţiilor poporului polonez? Dacă n-a fost decît un episod, atunci ne putem aştepta ca puterea comunistă să-i şteargă urmele– nu numai de pe zidurile oraşelor. Dar dacă a fost o mişcare autentică de renaştere naţională, atunci nimeni nu va fi în stare s-o înlocuiască cu cine ştie ce creaţii artificiale, precum Comitetul Renaşterii Naţionale sau celelalte apărute în ţară la ordinele comisarilor armatei. Dacă e autentică, atunci strategia comuniştilor e lamentabilă în nerealismul ei şi toate eforturile celor din Consiliul Militar al Salvării Naţionale – al celor cu arme, ca şi al celor cu aparatură de ascultat – nu vor fi în stare să extermine *Solidaritatea*.

Pentru ce luptă? Ce doresc?

Planurile guvernului sînt clare. Scopul lor e să împingă populaţia Poloniei în cămaşa de forţă a dictaturii totalitare. Ne vom pierde din nou drepturile – ca indivizi, ca societate, ca naţiune. Pentru că ce altceva s-a întîmplat în noaptea de 12 spre 13 decembrie? „Fabricile au fost cucerite cu forţa. Organizaţiile muncitoreşti au fost dizolvate şi decimate cu ajutorul poliţiei. Clasa muncitoare a fost transformată într-o masă amorfă, apatică, golită de conştiinţă politică. Începînd cu acel moment, guvernul a avut de-a face cu indivizi, şi nu cu organizaţii. Napoleon a avut dreptate: e suficient să fii cel mai tare într-un anumit moment." Acestea nu sînt părerile mele despre situaţia politică de după 13 decembrie. Ci cuvintele folosite de Bertolt Brecht pentru a descrie cucerirea Germaniei de către Hitler. Şi dacă WRONa îşi va atinge ţelurile, tot astfel vor vorbi istoricii despre perioada de după 13 decembrie 1981. Nu aş intitula scopurile Consiliului Militar al Salvării Naţionale un program, pentru că domnii cu pricina nu posedă aşa ceva. Acţiunile lor, intitulate „*raisons d'état* poloneze", sînt motivate de panică şi frică. Ideologia lor, intitulată „acorduri naţionale", constă în eradicarea oricărei forme de opoziţie. Metodele lor, descrise ca „exigenţe ale legii marţiale", sînt teroarea brută. Îmbrăcămintea lor e uniforma de armată, pe care au deposedat-o de ultima umbră de respect. Sînt cruzi, dar ineficienţi, violenţi, dar ridicoli. Pînă şi tradiţionala bonetă militară în patru colţuri au batjocorit-o, transformînd-o într-o pălărie de lacheu sovietic.

Nu au program. Nu au principii. Nu au respect. Nu au decît puşti şi tancuri. Cîtă vreme vor face uz de ele? Cînd vor pătrunde germenii democraţiei în minţile acestor oameni în uniforme verzi? Indiferent de ce se scrie în ziare, ei ştiu că n-au cîştigat războiul, ci doar o bătălie, în care o armată de cîteva mii de oamenii a luptat împotriva muncitorilor lipsiţi de apărare. Prin aceasta, au pierdut un lucru la care orice guvern ţine cel mai mult: şi-au pierdul credibilitatea şi orice speranţă de credibilitate. Nimeni nu-i mai crede acum şi nimeni nu-i va crede nici în viitor. Ultima speranţă a comunismului de a prinde rădăcini în Polonia a fost îngropată o dată cu trupurile minerilor de la Wujek.

Nu au izbutit să dezbine *Solidaritatea* şi mă îndoiesc că pot măcar să spere să reuşească în viitor. Rezistenţa societăţii în faţa Consiliului Militar al Salvării Naţionale nu e doar acţiunea cîtorva extremişti care nu acceptă compromisul, ci expresia nevoilor societăţii. Din moment ce aceste nevoi nu sînt îndeplinite de instituţiile oficiale, oamenii caută în altă parte. Nu are de ce să mire că mişcarea subterană a *Solidarităţii* există. Ar fi uimitor ca ea să nu existe.

Ne găsim într-o situaţie cu totul nouă, diferită de tot ceea ce am cunoscut în trecut. Niciodată înainte aparatul de partid n-a mai fost subordonat armatei, niciodată vreo armată dintr-un stat comunist n-a exercitat puterea în mod direct. E greu de prevăzut care vor fi consecinţele acestei stări de lucruri. Competiţia între elitele puterii, între civili şi militari, poate fi plină de surprize.

Privind înapoi

În statele comuniste, organizaţiile clandestine n-au funcţionat eficient niciodată. Cele mai mari succese ale comuniştilor au constat în zdrobirea rezistenţei, mai ales a rezistenţei conspiratorii. Sînt adevăraţi maeştri în acest domeniu. Lucrul poate fi văzut în diferenţele între mişcarea clandestină din anii 1939-1941, sub Guvernămîntul General german şi operaţiile clandestine din provincia Lwow, ocupată de sovietici. Organizaţiile clandestine au fost foarte active sub Gestapo, însă au dispărut în zona controlată de NKVD. De ce? S-ar părea că naziştii se mulţumeau să aibă linişte şi pace în ţară şi, sub ocupaţia lor, i-a interesat doar ca oamenii să respecte regulamentele stabilite de ei şi să stea calmi. Ei nu-şi puneau problema să creeze organizaţii politice pentru popoarele cucerite, pe care voiau să le transforme într-o rasă de sclavi. Le-au spus-o polonezilor cît se poate de clar. Nu au făcut nici o promisiune: echipele lor de execuţie nu erau însoţite nici de vise despre un viitor mai bun, nici de declaraţii servile ale admiratorilor polonezi ai lui Hitler.

Cuceritorii sovietici erau altfel. Ei au distrus în mod sistematic orice legătură socială, toate organizaţiile politice şi culturale, asociaţiile sportive şi grupurile profesionale. Au abrogat drepturile civile şi au confiscat proprietăţile

private. Oamenii au devenit nu doar supuşii, ci proprietatea lor. Prin contrast cu naziştii, sovieticii au impus polonezilor structurile lor organizaţionale. Au îngăduit celui sărac să-l jefuiască pe bogat, au făcut publice declaraţiile de servilitate şi au ascuns execuţiile şi izgonirile. Imitînd spiritul cruciadelor, ei au început să răspîndească Noua Credinţă. Au lăsat uşa deschisă permiţînd, în principiu, oricui să se convertească la religia Sistemului Progresist (cei care declară cu mîndrie că Polonia n-a avut nici un Quisling, ar trebui să-şi aducă aminte de rolul Wandei Wasilevska [1]. Polonezii au suficiente motive de mîndrie naţională pentru a nu trebui să mintă în legătură cu trecutul lor).

În notele despre ocupaţia sovietică, Józef Mackiewicz, un autor controversat şi care nu se numără deloc printre preferaţii mei, scria că în timp ce ocupaţia nazistă a făcut din noi eroi, cea sovietică ne-a frînt şira spinării morale. Lucru posibil datorită amestecului infernal de teroare şi promisiune socială, datorită demagogiei revoluţionare care, cu preţul denunţului, a îngăduit jaful drapat în ideologie, distrugînd astfel structurile tradiţionale ale organizaţiilor sociale, deschizînd drum larg Sistemului Progresului. Aceste uşi au fost deschise tuturor acelora care au înţeles că, datorită legilor implacabile ale istoriei, Vechea Lume ajunsese în ruină. Comunismul victorios mai promitea şi progresul social şi, într-o anumită măsură, s-a ţinut de cuvînt.

Regimul era generos! El îngăduia oamenilor să-i jefuiască pe exploatatori şi pe duşmani. Conacele moşiereşti au fost dărîmate de topoarele ţăranilor, bibliotecile arse, animalele stăpînului scoase din grajduri. Magazinele şi atelierele au fost prădate, la fel farmaciile şi locuinţele. Magnaţii de ieri – deveniţi duşmanii de azi – au fost reduşi la sărăcie şi umilinţă. În felul acesta, sistemul fundamentat pe exploatare şi proprietate privată a fost eradicat, iar comuniştii implementau principiile egalităţii sociale. Reducerea la cel mai mic numitor comun a stîrnit cele mai rele şi mai josnice instincte şi reacţii. Dar a mers.

---

1. Wanda Wasilevska (1905 – 1964), scriitor şi om politic, provenită dintr-o cunoscută familie de socialişti polonezi. Membră, înainte de război, a Partidului Socialist Polonez. S-a dat de partea comuniştilor la începutul celui de-al doilea Război Mondial şi a jucat un rol activ în instaurarea guvernului comunist polonez. După război, a rămas în URSS.

Era răzbunarea reformei agrare promise, dar niciodată pusă în practică. Era răzbunarea neglijării celor nedreptăţiţi şi umiliţi. Muncitorimea era proclamată drept clasă conducătoare doar în ziare şi în discursurile propagandistice – căci era evident că drumul progresului se deschidea doar în faţa unora dintre ei. Activiştii de partid din eşalonul de mijloc proveneau din cele mai joase pături sociale – din zonele mizeriei şi ale sărăciei (în schimb, eşaloanele cele mai înalte ale partidului erau rezervate aleşilor) –, devenind secretari de celule ale partidului, membri în consiliile populare, directori de fabrici, lucrători în Securitate. Ei alcătuiau baza socială a Sistemului Conducător. Dar nu ei îi determinau puterea. În prima perioadă, eroică, de pionierat, a construirii socialismului, puterea guvernamentală se baza în principal pe neputinţa societăţii, mutilată de război.

Comunismul şi rezistenţa societăţii

Între timp, s-au schimbat multe. Urmaşii Wandei Wasilewska şi şepcile lor în patru colţuri nu mai pot pune la dispoziţia claselor de jos magazine de prădat şi locuri de muncă. Nu mai pot da vina, pentru toate acestea, pe burghezie şi pe marii moşieri, pe guvernul în exil de la Londra şi pe subterana reacţionară. Şi totuşi, pentru a rezolva enigmele prezentului, e important să ne amintim de acei ani.

Sub conducerea dictatorilor comunişti, poporul a căutat în permanenţă noi şi originale forme de opoziţie, eficiente împotriva forţei totalitare. Oamenii căutau şi cea mai mică spărtură în zidul totalitar, cea mai mică crăpătură pentru a încerca să împiedice transformarea naţiunii într-o grămăjoară de nisip. Cînd mişcarea de subterană dintre 1945 şi 1947 a fost în cele din urmă distrusă, iar opoziţia legală a Partidului Ţărănesc Polonez (PSL), eradicată, o mare parte a intelighenţiei a preferat să se retragă din viaţa publică într-un „exil interior". În contextul slugarnicelor declaraţii şi slogane strigate la demonstraţii, tăcerea echivala rezistenţei.

În acei ani, mulţi dintre răzvrătiţi şi-au manifestat opoziţia prin tăcere. Alţii au căutat forme instituţionalizate de coexistenţă cu guvernul, profitînd, mai întîi, de surprinzătoarea, apoi din ce în ce mai îngusta umbrelă protectoare a

Bisericii catolice. Redacţia lui „Tygodnik Powszechny" (săptămînal catolic publicat la Cracovia) a decis să fie prezentă în viaţa publică în domeniile culturii şi educaţiei, renunţînd de bună-voie la activitatea politică. Şi totuşi, în acei ani, fiecare articol despre Sfîntul Stanis§aw sau despre campania din septembrie 1939, despre turism sau arheologie avea o dimensiune politică. Cu cît atacurile guvernului împotriva bisericii deveneau mai dure, cu atît subiectele îngăduite a fi publicate în ziarele catolice erau mai cenzurate.

„Tygodnik Powszechny", editată de Jerzy Turowicz şi îmbogăţit de scrierile lui Stomma, Zawieyski, Kisielewski, Wozniakovski şi alţii constituiau pentru cititor o posibilitate de evadare, de supravieţuire, o şansă de a păstra valorile fundamentale, bunul simţ şi echilibrul psihic într-o lume cuprinsă de teroarea poliţiei şi nebunie. Biserica se dovedea o adevărată barieră împotriva puterii totalitare. Era o instituţie care apăra identitatea naţiunii, drepturile şi valorile ei. Ea a dat putere celor slabi şi curaj persecutaţilor. Datorită Bisericii a supravieţuit rezistenţa clandestină, deşi trebuie să admitem că teroarea în masă, spălarea creierelor şi coruperea conştiinţelor au fost şi ele eficiente. N-ar fi cinstit să n-o recunoaştem.

În era stalinistă, s-au întemeiat şi organizaţiile conspirative inspirate de modelele vieţii clandestine a celui de-al doilea Război Mondial. Dar ele, toate, au avut o existenţă scurtă, reprimată cu brutalitate. Ştirile despre existenţa lor proveneau mai ales din închisori şi din actele tribunalelor. Să ne amintim, episcopatul descuraja populaţia să participe la formele de rezistenţă clandestine.

Sistemele dictatoriale ori se dezintegrează, ori evoluează. Atunci cînd se dezintegrează – ca urmare a unei revolte interne sau externe –, valul revoltei sociale aduce în frunte susţinători ai schimbării totale, opozanţi inflexibili sau adversari băgaţi la puşcărie. Cînd dictaturile evoluează, aparatul puterii se clatină pe picioare şi dă naştere mişcării de protest şi antagonismelor interne. Protestul se află în însăşi natura ideologică a sistemului comunist. El nu poate continua propagînd slogane egalitariste şi, concomitent, să creeze o reţea de magazine pentru elită. Nu poate continua să proclame idei despre puterea muncitorească şi să folosească poliţia pentru reprimarea nemiloasă a grevelor muncitoreşti. Nu poate continua să se numească

urmaşul tradiţiilor de libertate, în timp de elimină cu forţa orice semn al libertăţii. Atîta vreme cît comunismul a fost o ideologie vie, care făcea apel la credinţa oamenilor cinstiţi, era sortit să poarte seminţele propriei sale erezii şi negaţii – numite revizionism. Revizionismul – niciodată definit cu precizie nici de către duşmanii, nici de sprijinitorii săi – a fost o mişcare intelectuală care a însoţit erodarea ideologiei de fier a aparatului de partid. În încercarea de a fi, în principiu, o mişcare menită să oblojească Sistemul Conducător, revizionismul a încercat să modereze şi să reducă violenţa, cel puţin inconştientă, a sistemului totalitar – însăşi esenţa dominaţiei comuniste.

Nu există o conducere comunistă netotalitară. Ori devine totalitară, ori încetează să fie comunistă. Rolul revizionismului a fost să antreneze partidul comunist pentru confruntarea cu exploziile mîniei sociale care au urmat morţii lui Stalin şi pentru încercările de a introduce elemente ale realităţii de zi cu zi şi urmele limbajului moralei în discuţiile interne de partid. Revizionistii cereau reforme politice liberale, deşi revizionismul nu s-a transformat niciînd într-un program politic. În confruntarea cu aparatul de partid conservator, revizionismul urma să fie înfrînt. În acel punct, el avea de ales: ori să recunoască viziunea aparatului asupra ordinii sociale şi să se identifice cu autorităţile, împotriva aspiraţiilor societăţii, ori să continuie să ceară reforme politice şi să se despartă efectiv de partidul comunist. În ambele cazuri, mişcarea înceta să fie revizionistă – născută într-un timp al neliniştii –, transformîndu-se fie într-un accesoriu al puterii, fie într-un simplu grup de opoziţie. Caracteristica acestei perioade a fost că protestul social a dobîndit forţă, în timp ce sistemul şi-a pierdut caracterul opresiv. Atunci cînd teroarea încetează, poporul devine din ce în ce mai curajos. Protestele societăţii, între 1953 şi 1956, n-au fost conduse de revizionişti, dar nici de cei care fuseseră într-o permanentă opoziţie începînd cu 1945. Cei care rezistaseră după 1945 au plătit cu închisoarea sau cu exilul intern. Protestele anilor 1953-1956 s-au născut din adîncurile societăţii dezorganizate şi atomizate, iar acea societate n-avea un program politic şi a putut fi uşor înfrîntă sau manipulată. N-au fost nici mişcări sociale, nici politice (în înţelesul clasic al acestor termeni), ci expresia

exasperării grupurilor a căror sărăcie nu încetase şi care aveau destul curaj pentru a protesta pe faţă.

Istoria lui Octombrie 1956 în Polonia poate fi spusă la două nivele: la unul, ca revoltă socială a muncitorilor; la celălalt, ca opoziţie ideologică a revizioniştilor de partid. Nu poate fi uitată suprimarea şi pacificarea ambelor grupuri. Metodele întrebuinţate de W§ady§aw Gomu§ka pentru a calma revolta ar trebui analizate separat. Un lucru e sigur: Octombriele polonez n-a fost reprimat prin forţă (chiar dacă acţiunile poliţiei împotriva demonstraţiilor de stradă din toamna lui 1957, urmînd interzicerii lui „Po prostu" [2], au transformat Varşovia într-un oraş în stare de asediu), Revolta din Octombrie a fost înăbuşită treptat. Tocmai modul înfrîngerii a împiedicat crearea oricărei forme de opoziţie instituţionalizată.

Mişcarea de reînnoire din Octombrie a fost convertită în „mica noastră stabilitate", însoţită de rezistenţa hotărîtă şi constantă a Bisericii, de critici exprimate de cercurile intelectuale şi de manifestări sporadice ale nemulţumirii muncitorilor. Conspiraţii de subterană pe scară largă nu s-au manifestat nici după revolta studenţească din martie 1968 şi nici după protestele muncitoreşti din decembrie 1970. Ici şi colo – dar numai la marginea societăţii – se iveau planuri de a crea mişcări subterane şi organizaţii conspirative, dar ele n-au jucat nici un rol important. Încercările ilegale de organizare au devenit cunoscute doar atunci cînd iniţiatorii au ajuns pe banca acuzării. Cei care doreau să se opună autorităţilor au găsit alte metode, atît legale, cît şi ilegale, dar metodele ilegale nu cuprindeau şi organizaţiile clandestine. Mai degrabă, ele constau în distribuirea clandestină a publicaţiilor emigraţiei şi în transmiterea clandestină în străinătate de materiale pentru acele publicaţii, în discuţii publice în Cluburile legale ale intelighenţiei catolice, urmate de seminarii în case particulare şi în multiplicarea scrierilor confiscate de cenzură şi trecerea lor din mînă în mînă. Toate acestea au reprezentat un ferment, o formă de rezistenţă şi o renaştere a ideilor independente.

---

2. „Po prostu", întemeiat în perioada de reforme din 1956, a fost un periodic al tinerilor liberali din partid. Interzicerea sa, un an mai tîrziu, a marcat sfîrşitul lui Octombrie Polonez.

Dar, cu toate acestea, nu se poate vorbi de o viaţă politică poloneză independentă. Ea a început doar în 1976. Atunci au fost date la iveală primele programe de rezistenţă socială. Tema principală a acestor idei şi activităţi a fost deschiderea – deschiderea cu orice preţ. Unii au mers atît de departe, încît intrau de bună-voie în casele în care aveau loc conferinţe deschise, dar ilegale, ale Universităţii Volante [3], chiar dacă ştiau că poliţia secretă ajunsese deja acolo. „Deschis, dar ilegal" – în această expresie oarecum paradoxală se află înscrisă esenţa întregii tactici a acelei perioade. Cărţile şi revistele erau tipărite în clandestinitate, dar numele autorilor şi editorilor erau făcute publice. Deschiderea era o cale de a întări curajul public, de a lărgi „zona cenuşie" dintre foarfecele cenzurii şi codul penal, de a dărîma barierele inerţiei şi ale fricii. Şansa succesului stă în deschidere, nu în conspiraţie.

De altfel, nici intervenţia sovietică în Ungaria, nici „ajutorul frăţesc" armat dat Cehoslovaciei nu au provocat nici un fel de rezistenţă de subterană. Comunismul post--stalinist n-a cunoscut nici conspiraţia la scară largă. Merită să încercăm să aflăm de ce. El n-a fost nici un sistem de totală teroare îndreptat contra întregii societăţi şi nici unul de promisiuni abstracte pentru cei dezmoşteniţi. A fost un sistem capabil să construiască o relaţie stabilă între potentaţi şi societate. Descriind această stabilitate, intelectualul ceh Antonin Liehm a vorbit de „un nou contract social" între elita puterii şi populaţie. „Contractul" se baza pe prezumţia că autorităţile nu vor face populaţiei viaţa imposibilă, dacă populaţia nu va crea dificultăţi de guvernare autorităţilor. Guvernul nu intervenea prea brutal în viaţa profesională şi privată a cetăţeanului, iar cetăţeanul nu se amesteca în zonele rezervate *nomenklaturii*. Polonia lui Gierek şi Ungaria lui Kádár sînt exemple clasice ale acestui „nou contract social", dar unele din aspectele sale pot fi văzute şi în alte ţări, inclusiv în URSS.

Să ne amintim că, în Ungaria, linia Kádár a fost precedată de o represiune de-o brutalitate inimaginabilă, care

3. Universitatea Volantă a fost una din instituţiile opoziţiei democrate poloneze, care a condus la crearea Solidarităţii. Fondată în 1978, a constat în seminarii şi cursuri, ţinute în apartamente private, dedicate unor materii care nu se predau oficial.

a distrus încrederea în rezistenţa directă, în timp ce, în Polonia lui Gierek, liberalismul a fost urmarea firească a fricii guvernului de clasa muncitoare, a cărei revoltă îl adusese pe Gierek la putere. Liberalismul polonez a fost, de asemenea, rezultatul confruntărilor cu ţările occidentale, în faţa cărora Gierek voia să-şi păstreze o bună reputaţie.

Caracteristica Cehoslovaciei lui Husák a constat în faptul că „normalizarea" a fost iniţiată de liderii „reînnoirii". Dubček însuşi a cerut încetarea rezistenţei sociale, iar mii de activişti ai Primăverii de la Praga au luat calea exilului. Subterana politică a Cehoslovaciei de după 1968 a inclus, şi încă mai include, mici grupe de opozanţi declasaţi, al căror climat spiritual aminteşte mai mult de primele comunităţi creştine ascunse în catacombe, decît de o mişcare politică ilegală de opoziţie.

Sfîrşitul mentalităţii de sclav

Sistemul comunist din Polonia nu s-a confruntat frontal cu mişcarea subterană în permanentă activitate. La început, absenţa mişcării subterane se explica prin teroarea sîngeroasă şi abila politică socială. Mai apoi, a fost rezultatul noului contract social, care a existat doar datorită amintirii terorii staliniste. Însă dictatura comunistă a încercat în permanenţă să distrugă toate legăturile sociale. Aparatul puterii şi instituţiile lui, care au ajutat la distrugerea solidarităţii între oameni şi la menţinerea disciplinei societăţii, au fost singurele forme de organizare socială.

Ca urmare, sistemul a creat o psihologie tipică pentru comunităţile subjugate de comunism. Lungile perioade de apatie şi depolitizare erau întrerupte de bruşte cutremure politice. Dar acestea nu erau totuşi urmate de programe de reformă sau de planuri politice alternative. Erau doar proteste, nu mişcări reformiste. Aşa-zisele programe de reformă erau concepute în birourile guvernamentale, însă nu ajungeau niciodată pînă în fabrici. Gîndirea politică independentă n-a existat în statele comuniste. Singurele opţiuni rămase la îndemîna opozantului erau fie demersurile inutile pe lîngă autorităţi, fie explozia de violenţă oarbă.

La începutul secolului, gînditorii şi politicienii polonezi au descris această stare drept o mentalitate de sclav. Józef Pi§sudski, Roman Dmowski şi Eduard Abramoski, repre-

zentanţi ai unor partide şi ideologii adverse, erau de acord asupra unui lucru: că revolta sclavilor nu are nimic de-a face cu mişcarea de schimbări sociale şi politice. Sclavul revoltat se eliberează doar pentru o clipă. Însă dorinţa lui principală e să se răzbune, ceea ce e arareori un element constructiv. Sclavul revoltat va căuta, în cel mai bun caz, un Cezar mai uman, dar el e incapabil să-şi descopere propria individualitate, pentru că a fost deposedat de comunitate, de idealuri şi de limbajul propriu. El e singur cu ura lui sau, altfel spus, cu neputinţa. Pentru a explica mecanismele apatiei sociale în comunism, e necesar să înţelegem psihologia captivităţii. Din exterior, pot fi percepute doar fenomenele de suprafaţă; comemorările, paradele, procentele de sută la sută din alegerile trucate, numărul mare de membri de partid din fabrici şi birouri. Revoltele, arderea sediilor de partid, scrisorile deschise ale dizidenţilor şi singurătatea dizidenţilor sînt şi ele vizibile. Dar dacă citim printre rînduri, e uşor să descifrăm numitorul comun al tuturor acestor evenimente: mentalitatea de sclav.

Cred că revolta din august 1980 a muncitorilor şi a activiştilor *Solidarităţii* a pus capăt acestei mentalităţi. În acele cincisprezece luni, oamenii au simţit gustul libertăţii. Ei au simţit solidaritatea şi şi-au descoperit puterea. S-au simţit din nou membri ai comunităţii civice şi naţionale. Nu vreau să idealizez *Solidaritatea*, nici acţiunile ori pe activiştii ei. Ştiu că demagogia şi josnicia – reziduuri ale mentalităţii de sclav – au fost prezente şi în ea. Dar acestea sînt aspecte obligatorii ale oricărei mişcări de masă şi moştenirea inevitabilă a anilor de sclavie. *Solidaritatea* a fost prima mişcare de masă din istoria noastră care a durat mai multe luni şi care a atins straturile cele mai adînci ale inimii şi minţii polonezilor, ale locurilor de muncă şi ale caselor. Prin urmare, mişcarea de rezistenţă împotriva Consiliului Militar al Salvării Naţionale are o bază reală şi, deci, mişcarea de subterană are şanse să reziste viitoarelor acţiuni ale poliţiei. Şansa provine din tradiţia *Solidarităţii* şi din victoriile opoziţiei democratice de dinaintea lui august 1970. În plus, suma experienţelor activităţii clandestine din secolul al nouăsprezecelea şi din secolul douăzeci folosesc astăzi drept îndreptare privind valoarea şi metodele rezistenţei ilegale. Aceste cărţi de învăţătură trebuie recitite, pentru a adapta vechile exemple noilor situaţii.

La adresa polonezilor s-au rostit, de-a lungul furtunoasei lor istorii, multe acuzaţii. Dar nimeni n-a putut spune vreodată că nu se pricep la conspiraţii.

Clandestinitatea

Polonezii ştiu cîte ceva despre conspiraţie, iar autorităţile sînt pe deplin conştiente de acest lucru. Drept urmare, în programele de radio şi televiziune şi în articolele propagandistice e veşnic prezentă o temă: frica de mişcările subterane. Aceste voci sînt un semn al bizarei renaşteri a ideologiei statului şi a spaimei de conspiraţie, demne de conservatorii din Cracovia secolului nouăsprezece. Aceste voci proclamă statul drept cea mai înaltă valoare a naţiunii şi că acţiunile anti-statale conduc la catastrofă naţională, că toţi cetăţenii ar trebui să-şi unească eforturile pentru a sprijini statul şi aşa mai departe.

Acestea sînt argumente de manipulare a opiniei publice. Partidul le vorbeşte propriilor membri despre combarea contrarevoluţiei. Ce oameni drăgălaşi! Ei nu-şi dau seama ce risipă de vreme e să le vorbeşti polonezilor, care au luptat atîtea decenii pentru propriul stat, despre importanţa de a avea un stat. Cu toate acestea, continuă să vorbească despre statul poporului, despre statul suveran, despre statul care aparţine oamenilor, despre statul condus de popor în interesul poporului. Şi despre statul ce-şi extrage valorile din fundamentarea lui pe lege.

Şi totuşi, atunci cînd puterea unui stat a fost confiscată de o bandă de gangsteri care-şi impun propriile legi poporului, „loialitatea faţă de stat" e o simplă complicitate la crimă. Rezistenţa împotriva unui astfel de „stat" se pune în chip natural, iar nesupunerea civilă este singura atitudine demnă de respect.

În acest context, atitudinea autorităţilor faţă de drepturile omului e deosebit de importantă. Tocqueville scria:

„Datorită conceptului de drepturi ale omului, oamenii au putut să definească arbitrarul şi tirania. Datorită acestui lucru, fiecare cetăţean poate rămîne independent fără a fi anarhist şi se poate subordona fără a se degrada. Subordonîndu-se puterii pe care el însuşi a acordat-o aproapelui său, el se ridică, într-un anumit sens, deasupra celui care îl guvernează. Nu există oameni mari fără virtute,

nu există naţiuni mari ori societăţi fără respectul drepturilor omului. Ce înseamnă o comunitate de oameni raţionali şi inteligenţi uniţi doar de forţă?"

Nici unei naţiuni nu i s-au oferit drept cadou drepturile omului. Ele trebuie cîştigate prin luptă. Întrebarea este: Cum trebuie dusă lupta?

Mă număr printre aceia care, în ultimii zece ani, au criticat ideea de activitate conspirativă. Astăzi am ajuns să organizez activităţi clandestine. Nu am de ales. Jaruzelski a ales pentru noi.

Onoarea şi gîndirea poloneză ne pretind astăzi aceste lucruri. Onoarea: pentru că o naţiune care se supune cu umilinţă în faţa acelora care îi iau libertatea nu merită libertatea. Gîndirea: pentru că o naţiune care nu vede nici o şansă reală de restaurare a libertăţii şi nu e pregătită să profite de o astfel de şansă atunci cînd ea se iveşte, nu va obţine libertatea niciodată. E greu să fii optimist astăzi. Dar cine s-ar fi gîndit, în urmă cu zece ani, la existenţa opoziţiei democratice, a presei independente, în fine, la august 1980 şi la *Solidaritatea*? E evident că ceea ce s-a întîmplat o singură dată nu poate deveni model, dar acele evenimente sînt o moştenire inestimabilă. Ele dovedesc cît de mult pot realiza oamenii care vor să facă ceva pentru ţara lor.

Astăzi, subterana e un fapt împlinit. Formele pe care ar trebui să le ia rămîn o problemă deschisă. Să încep prin a descrie ceea ce nu trebuie să fie. Nu trebuie să fie un stat subteran cu un guvern naţional, un parlament şi forţe armate. *Nu poate fi un stat subteran pentru că nu are un mandat naţional.* Ţara noastră are nevoie de multe lucruri, dar nu şi de o conducere auto-proclamată. Are nevoie de reprezentare democratică – nu de un pseudo--parlament, care e singurul lucru posibil în condiţiile de conspirativitate. Un stat subteran a putut funcţiona sub ocupaţia nazistă, pentru că nu exista cale de mijloc şi pentru că era război. Numai un orb ar putea face o paralelă între Guvernarea Generală germană şi Consiliul Militar al Salvării Naţionale, mai ales în privinţa conspiraţiei armate şi a acţiunilor teroriste. Trebuie spus limpede: acţiunile armate ar putea fi puse la cale doar de inşi fără discernămînt sau de provocatori, iar subterana răspunde de protejarea societăţii în faţa unor astfel de acţiuni.

Terorismul nu duce la nimic altceva decît la răzbunare, iar spirala terorii la creşterea urii şi a cruzimii şi la îndepărtarea majorităţii populaţiei de mişcarea clandestină.

Nu de terorism are astăzi nevoie Polonia. Activitatea subterană răspîndită va reconstrui societatea, răspîndindu-se în oraşe şi sate, în fabrici şi în institute de cercetare, în universităţi şi în licee. *Solidaritatea* din subterană va trebui să cuprindă toate acestea. Formula instituţională a mişcării trebuie să rămînă deschisă. Ea trebuie, evident, să cuprindă mecanisme de colectare a banilor, de ajutorare a celor ameninţaţi cu represiunea penală sau cu pierderea slujbelor. Trebuie să includă desigur mişcarea intelectuală care va oferi societăţii o viziune a Poloniei democratice. Trebuie să includă instituţiile tipografice, pentru a răspîndi reflecţiile despre Polonia şi despre lume, despre viaţa intelectuală în general, astfel încît autocunoaşterea socială să poată înflori. E nevoie, de asemenea, de o instituţie--umbrelă – alcătuită din activiştii *Solidarităţii* – care să răspundă întrebărilor fundamentale ale existenţei naţionale. Rolul unui astfel de centru e important şi nu e surprinzător că acest subiect a iscat multe certuri. Cred că existenţa unui astfel de centru este o condiţie indispensabilă pentru acţiunea efectivă, dar ea implică şi un risc important.

Doar presiunea concertată, mergînd pînă la greva generală, poate forţa Consiliul Militar al Salvării Naţionale la concesii. Aceasta e doar o faţă a medaliei. Pe de altă parte, o organizaţie centralizată şi ierarhizată, modelată după partidul leninist, care să înglobeze întreaga opoziţie naţională, nu e, totuşi, realistă. Viaţa e întotdeauna mai bogată decît structurile organizaţionale, iar puterea unui sindicat din subterană trebuie să îşi aibă rădăcinile în fabrici, şi nu doar în aparatul alcătuit din profesionişti ai conspiraţiei. De asemenea, prin însăşi natura ei, organizaţia trebuie legată la o reţea care depăşeşte fabrica, pentru că acest lucru e indispensabil în menţinerea legăturilor între diferitele grupuri ale societăţii, în activitatea presei independente, în organizarea structurilor sindicaliste interne şi în distribuirea organizată a manifestelor. Dar dacă o astfel de organizaţie e desprinsă de cei care-şi duc viaţa de zi cu zi în condiţiile legii marţiale, ea poate uşor să piardă legătura cu realitatea şi să devină o armată de generali fără soldaţi.

Una din problemele cronice este conflictul dintre încercarea de a menţine baza de masă a mişcării şi obligativitatea structurii de cadre a sindicatului de a funcţiona eficient în clandestinitate. Conflictul e inevitabil într-o mişcare de acest gen şi poate fi rezolvat cu înţelepciune numai dacă este bine înţeles. Înţelegerea ei de către activişti poate juca aici un rol important. Pentru că activiştii trebuie să priceapă că o mişcare de subterană are un rost atunci cînd e capabilă să creeze forme de acţiune accesibile fiecărui polonez în parte, atunci cînd rămîne o mişcare deschisă şi tolerantă, atunci cînd nu uită că există mai multe drumuri care duc la democraţie şi că imnul polonez poate fi cîntat la mai multe piane diferite.

Adoptarea acestei strategii largi şi integratoare nu poate însemna că fiecare acţiune împotriva Consiliului Militar e şi raţională. De exemplu, ideea „broaştei ţestoase" – adică a „muncii lente" – care a apărut ici-colo, nu poate fi una înţeleaptă. În timpul războiului, acest slogan îşi avea un rost pentru că polonezii munceau atunci pentru armatele lui Hitler. Astăzi e lipsit de sens să susţii că întreaga producţie e folosită pentru a dăuna intereselor naţionale. Sloganul leninist, „cu cît mai rău, cu atît mai bine", e absurd în situaţia de azi, iar polonezii ar putea să plătească scump în viitor, dacă distrug astăzi etica muncii. Trebuie să căutăm să dezvoltăm societatea civilă şi nu doar să ne dedăm la acţiuni care să creeze probleme „juntei".

Dar, mai presus de orice, trebuie să creăm o strategie a speranţei pentru oameni, să le arătăm că eforturile şi riscurile lor au un viitor. Mişcarea subterană nu va fi în stare să creeze o opoziţie naţională de amploare fără o astfel de strategie, fără credinţa în ţinta finală a acţiunii. Altminteri, rezistenţa va fi redusă la o mărturie morală sau la o reacţie mînioasă. Iar mişcarea va înceta să fie conştientă de scopurile sale politice, armonioasă, plină de răbdare şi capabilă să învingă.

„Schimbarea bruscă" şi „marşul cel lung"

Scopurile fundamentale ale *Solidarităţii* subterane sînt evidente: crearea unei societăţi autentice, a unei Polonii libere, a libertăţii individuale în Polonia. Nici un miracol politic nu îi va ajuta pe polonezi, dacă ei nu se ajută

singuri. Un stat polonez democrat nu se va naşte niciodată dacă nu există dinainte în societate structurile democratice. Şi, independent de succesul instituţional al subteranei, o bază a democraţiei poloneze se creează astăzi. Ea ţine de sfera moralei. Importanţa acestei sfere e limpede. Pentru a-l parafraza de scriitorul Tadeusz Konwicki, existenţa subteranei nu e determinată numai de logică. Ci şi de nevoie. Altminteri, vom deveni nişte pitici şi vom dispărea, pierzîndu-ne demnitatea naţională. Ştiu că valorile morale generalizate nu pot înlocui perspectivele politice concrete.

Trebuie să luăm în considerare două strategii: strategia „schimbării bruşte" şi strategia „marşului cel lung". Cea dintîi presupune o explozie vehementă şi spontană a nemulţumirii societăţii. O astfel de explozie, chiar dacă e înecată în sînge, poate duce la o polarizare în interiorul guvernului şi restaurează posibilitatea unui compromis cu *Solidaritatea*. Subterana trebuie să fie pregătită atît pentru cutremur, cît şi pentru negocierile care vor urma. Ea trebuie să imagineze căi de împiedicare a vărsării de sînge şi modalităţi de a susţine cereri legitime. Trebuie să plănuiască în amănunţime o înţelegere socială potenţială care să includă revocarea legii marţiale, amnistierea generală a victimelor ei (pentru cei din puşcării, cei daţi afară din servicii etc.) şi punerea în practică a acordurilor sociale. Se pare că doar o înfrîngere spectaculoasă a planurilor de pacificare ale Consiliului Militar poate să ne reîntoarcă la posibilitatea unui compromis echitabil între autorităţi şi popor. Altminteri, autorităţile nu vor ceda nici un milimetru.

Dar asta nu înseamnă că trebuie să mizăm pe confruntarea frontală între subterană şi guvern, pentru ca eforturile noastre să fie încununate de succes. Astăzi, orice confruntare conduce obligatoriu la tragedie, pentru că junta e extrem de hotărîtă şi nu va da înapoi nici cu preţul vărsării de sînge. Orice compromis trebuie să ia în considerare realităţile puterii. Dacă e să fie un compromis realist, el trebuie să formuleze cu claritate înţelesul „rolului conducător al partidului în stat" şi „respectarea acordurilor internaţionale". Graniţa care nu trebuie trecută în acest compromis este abandonarea autonomiei sindicatului. Sindicatul Independent şi de Auto-administrare *Solidaritatea* poate decide să-şi revizuiască programul, dar numai ca urmare a deciziilor suverane ale congresului

său. A-i permite guvernului să se amestece în treburile interne ale *Solidarităţii* – adică acceptînd rolul conducător al Partidului Muncitoresc Polonez asupra unui sindicat independent –, conduce nu la compromis, ci la suprimarea sindicatului. Chestiunea aşa-ziselor pacte internaţionale e şi ea importantă. Lupta noastră pentru aflarea adevărului despre istoria relaţiilor polono-ruse trebuie separată, o dată pentru totdeauna, de propaganda politică anti-sovietică. Fiecare naţiune are dreptul să cunoască adevărul despre propria sa istorie.

Analiza situaţiei internaţionale actuale pretinde o analiză rece a aspiraţiilor şi a capacităţilor noastre, a potenţialelor pierderi şi a posibilelor cîştiguri. O evaluare clară a acestor probleme este importantă, indiferent de ceea ce facem în convorbirile cu partidul sau cu Consiliul Militar. Aceasta constituie problema centrală a oricărei strategii a Poloniei, inclusiv strategia „marşului cel lung". O strategie e bazată pe presupunerea că elita conducătoare e cronic incapabilă să înveţe din lecţiile de după război, şi că războiul de uzură dintre societatea civilă organizată şi aparatul puterii va dura multă vreme.

Între timp, s-ar putea ca şi în URSS să se producă modificări importante – schimbări greu de intuit şi pe care nu poţi miza. Indiferent de astfel de schimbări, Polonia va rămîne în vizorul oricărui fel de stat rusesc. Iar polonezii sînt obligaţi să contureze natura relaţiilor cu oricare astfel de stat. Cu alte cuvinte, sînt de acord cu părerea lui Stefan Kisielewski, conform căreia poporul nostru trebuie să analizeze el însuşi natura relaţiilor polono-ruse.

Sînt de acord că astăzi toate acestea par o simplă fantezie. Dar dacă ele devin posibile, atunci absenţa unui plan va dovedi că am fost impardonabil de miopi. Nu e locul să discut aici nenumăratele aspecte ale problemei. Să ne amintim doar că punctul de plecare al relaţiilor polono--ruse trebuie să fie o reanalizare a conţinutului înţelegerilor de la Ialta, care, deşi plasează Polonia în sfera de influenţă politico-militară sovietică, lasă Poloniei libertatea alegerii sistemului de guvernămînt. Înţelegerea de la Ialta nu stipulează rolul conducător al partidului comunist, care e consecinţa terorii, a alegerilor frauduloase şi a violării de către Stalin a înţelegerii.

Ideea „marşului cel lung" trebuie să presupună izolarea Consiliului Militar şi a Partidului Muncitoresc şi discreditarea din ce în ce mai mare a actualului sistem de guvernare – inclusiv în ochii Uniunii Sovietice. E de neconceput ca, fără o răsturnare spectaculoasă a hărţii politice a lumii, URSS-ul să renunţe pur şi simplu la Polonia. Dar e posibilă totuşi o situaţie în care, văzut de la Kremlin, Partidul Muncitoresc Polonez să apară complet discreditat, cu o armată nesigură şi gata de răzmeriţă, iar intervenţia armată în Polonia să fie prea costisitoare din punct de vedere politic. Poporul polonez trebuie pregătit pentru o astfel de eventualitate. Dar inflamarea continuă a pasiunilor anti-sovietice, în dauna analizei lucide a relaţiilor polono--ruse, e o greşeală de neiertat, care poate conduce direct la catastrofă.

Strategia „marşului cel lung" cere hotărîre, realism şi răbdare. Nu sînt simple platitudini. Ele definesc un program de activităţi dure, riscante şi adeseori ineficiente în faţa represiunii şi a suferinţei, o viziune a reformei muncii, administraţiei, a dreptului şi educaţiei şi asupra generalizării în conştiinţa socială a conceptului de „Polonie reformistă". Grija pentru forma acestui program determină şi eficienţa acţiunilor. Mai mult ca oricînd, trebuie ţinut seama de educaţia naţională la nivelele cele mai de jos. Ca să citez din cîntecul patriotic „Rota": „Fiecare casă trebuie să devină o fortăreaţă". De aceea e absolut obligatoriu să formulăm un program asemănător celui al Ligii Poloneze pentru Independenţă[4], de acum cîţiva ani, pretinzînd educaţia socială a fiecărui copil. Ca să fiu şi mai clar: e necesar să propunem un fel de catehism civic care să definească îndatoririle de bază ale cetăţeanului în Polonia sub legea marţială. Există o singură instituţie ale cărei recomandări în această direcţie vor fi acceptate de popor: Biserica catolică.

4. Grup de intelectuali care, la sfîrşitul anilor '70, a făcut o serie de analize ale celor mai importante şi complicate probleme ale societăţii. A fost singurul grup de opoziţie care nu a divulgat numele membrilor săi.

Biserica sub legea marţială

S-a scris mult despre Biserica catolică din Polonia. Trebuie avut în vedere că rolul Bisericii a crescut enorm. Biserica e atît parte în conflictul dintre autorităţi şi societate, cît şi mediator al conflictului. E parte în conflict pentru că ea exprimă aspiraţiile fundamentale ale societăţii şi este singurul bastion al rezistenţei societăţii care funcţionează oficial. Dar Biserica e şi mediatorul, constructorul podurilor de înţelegere între conducători şi cei conduşi. Încă înainte de 13 decembrie 1981, filosoful şi preotul Józef Tischner a definit rolul Bisericii pe scena politică drept unul de „martor", şi nu de instituţie politică.

Dacă-i înţeleg bine ideea, martorul trebuie să garanteze corectitudinea înţelegerilor şi punerea lor în practică în lumina valorilor fundamentale ale Bisericii: adevăr, demnitate umană, înţelegere. La acestea, aş dori să adaug şi rolul educativ. Cred că e o greşeală să aşteptăm de la Biserică un program politic. Totuşi, un fel de catehism civic pe durata legii marţiale s-ar potrivi perfect cu sfera de preocupări religioase legate de starea morală a naţiunii. Ar fi cît se poate de nimerit ca un astfel de catehism să fie propus discuţiei publice – exact cum s-a făcut cu tezele Consiliului Primatului în legătură cu reconcilierea naţională.

Cred că distincţia între politică şi activitate educaţională este importantă, pentru că există pericolul de a investi în Biserică speranţe pe care nu le poate împlini. Oamenii ar putea să aleagă din actele Bisericii pasaje care conţin în mod explicit referinţe de natură politică, şi-ar putea închipui că văd o potenţială sursă de rezistenţă în episcopat şi, în sfîrşit, ar putea să se absolve pe sine de responsabilitate, crezînd că activităţile Bisericii sînt un substitut al propriilor lor acţiuni.

Să mai spun că, astăzi, Biserica este educatorul întregii societăţi şi că ar fi, prin urmare, dezastruos ca o mînă de activişti să încerce să pună mîna pe autoritatea Bisericii. Ar fi de asemenea o gafă dacă programele şi tacticile ar fi ascunse îndărătul unei faţade de credinţă şi simbolism catolice. Şi încă ceva: Biserica e infailibilă în problema dogmei religioase, dar poate face greşeli – cum a şi făcut în trecut – în judecarea societăţii. Acest lucru se poate

întîmpla încă mai des în cazul preoţilor individuali. Prin urmare, ar trebui să păstrăm, şi în acest caz, obişnuitul spirit critic aplicabil oricărei opinii asupra societăţii.

Mi se pare greşită declaraţia unui binecunoscut preot din Gda□sk, care susţinea că tineretul contemporan nu are nevoie de „oameni de marmură" sau de „oameni de fier". Eu cred că avem nevoie de filme precum cele, excepţionale, ale lui Andrzej Wajda, dar şi de caractere rezistente şi nesupuse compromisului. Nu de asemenea oameni trebuie să ne ferim astăzi, ci de inşii cu cap de lemn şi spinări de cauciuc. Ţin să fac această remarcă pentru că încercările de a despărţi *Solidaritatea* de valorile şi tradiţiile reflectate în filmele lui Wajda pot servi la fărîmiţarea mişcării de rezistenţă, ameninţîndu-i natura pluralistă.

Acţiunile concrete ale Bisericii – apărarea celor nedreptăţiţi şi umiliţi, ajutorarea persecutaţilor şi a familiilor lor, apărarea publică a adevărului şi grija faţă de pacea socială – sînt realizări importante în viaţa naţiunii. Datorită lor s-au luat noi iniţiative, iar în viaţa oamenilor au apărut noi insule de autonomie. În felul acesta, societatea îşi revine după şocul din decembrie. Mişcarea de rezistenţă, cu toate formele şi atitudinile ei deosebite, a renăscut. Iar Biserica îşi întinde din nou umbrela protectoare asupra acestei mişcări.

Spectrul «Demonilor»

Activitatea clandestină nu va satisface niciodată toate nevoile societăţii în ceea ce priveşte mişcarea de rezistenţă. Ea nu poate fi decît parte a acestei mişcări. Interesul naţional ne cere să căutăm un numitor comun al diverselor tipuri de activitate, al diferitelor temperamente şi al diferitelor forme de preocupare pentru destinul ţării. Mişcarea de rezistenţă trebuie să ne înveţe libertatea şi democraţia. Caracterul mişcării va hotărî şi forma Poloniei care se va naşte după încheierea stării de război. Însă umbra „demonilor" din romanul lui Dostoievski se întinde deasupra oricărei mişcări de subterană. Conspiraţiile demoralizează. În adîncuri înfloreşte spiritul de sectă, cu un limbaj propriu, bazat pe ritualuri de iniţiere, pe tactici cărora li se subordonează totul, pe o atitudine instrumentală faţă de adevăr, pe neglijarea oricăror activităţi nepolitice. Există un singur

tip de activist-conspirator, ale cărui caracteristici îl fac pe cît de util în clandestinitate, pe atît de primejdios mai tîrziu. Un astfel de activist trebuie să ia hotărîri arbitrarii, să manifeste neîncredere în noii veniţi şi în străini. Spiritul de democraţie nu e una din virtuţile cerute de conspiraţie. Iar stilul favorizat de subterană nu e pluralismul.

Activitatea de subterană îi izolează pe oameni de gustul şi mirosul vieţii obişnuite, deformează optica şi dă naştere unui primejdios maximalism şi unei grave intoleranţe, conducînd la fanatism. Conspiraţia pretinde nesupunere în faţa inamicului şi supunere totală în faţa centrului de comandă din clandestinitate. Ea proclamă egalitatea, dar pretinde o subordonare ierarhică, hrănindu-se din maniheism: „Cine nu e cu noi e împotriva noastră". Ea a fost creată să lupte împotriva opresiunii poliţiei, dar devine cîmpul ideal de manifestare al acesteia. Forţa poliţiei înfloreşte în confruntarea cu subterana: o infiltrează, pune la cale provocări. Dacă n-ar exista subterana, poliţia politică ar duce o existenţă frustrată, însă atunci cînd ia naştere subterana, poliţia devine o putere, un stat în stat. Uneori, poliţia devine un stat suveran în interiorul unui stat nesuveran.

Activităţile de provocare ale poliţiei creează în lumea subterană un fel de isterie antiprovocatoare. Uneori se întîmplă ca investigaţiile conduse de contraspionajul clandestin să ia locul analizei procesului social. Regimul totalitar vede în oricare criză a sa mîna sabotorilor: sabotorii antitotalitari bănuie în nereuşitele lor implicarea agenţilor secreţi ai poliţiei. Acestea sînt primejdii care însoţesc activitatea clandestină. Sînt lucruri pe care le scriu despre conspiraţie inamicii ei politici şi ideologici. Probabil că din această cauză ele sînt rareori acceptate cu bunăvoinţă. Conspiratorul idealizează subterana, ceea ce nu e surprinzător, dar tocmai din acest motiv trebuie să i se reamintească mereu că ea nu va fi înfrîntă de teroarea poliţiei, ci de indiferenţa societăţii. O mişcare clandestină detaşată de bază e sortită să se degradeze şi să slăbească.

Aceste mecanisme, pe care duşmanul le sesizează cu uşurinţă şi le exploatează cu bucurie, se pot vedea încă mai uşor din afară. Dar atunci cînd reintru în clandestinitate şi cînd încep iarăşi să fiu atent să scap de ochiul agentului, atunci cînd am de organizat o anumită

manifestaţie, cînd am de scris un anumit manifest, voi uita de toate acestea şi voi fi orb în faţa primejdiilor. Nu voi avea nici energia, nici timpul, nici curajul să fiu conştient de ele, să le analizez şi să le descriu. Tocmai de aceea scriu despre ele astăzi, cînd mă aflu în siguranţă în spatele gratiilor de la Bia§o§¢ka.

Un grăunte de demnitate

Mişcarea clandestină trebuie să ştie cum să interpreteze nevoile societăţii şi să caute mijloace flexibile de a le satisface. Ea trebuie să le apară oamenilor drept atrăgătoare şi trebuie să fie esenţială pentru ei. Fără îndoială, rostesc platitudini. Şi totuşi, pentru a adera la ele, trebuie să ne fie clar nouă înşine şi altora că nu e realist să contăm pe situaţia de dinainte de 13 decembrie 1981. *Solidaritatea* clandestină nu trebuie să caute răzbunare, ci mai degrabă o alternativă democratică. Democraţia nu e o soluţie nici simplă, nici uşoară. Democraţia se naşte din chinuri şi se întăreşte în confruntare. Ea îşi arată virtuţile numai după multă vreme. De aceea nu trebuie să ne promitem nici nouă, nici celorlalţi, luna de pe cer. Nu există o soluţie rapidă şi definitivă a problemelor Poloniei. Ci doar risc, trudă şi dezamăgire. Acesta e de obicei preţul libertăţii.

Sînt de părere că subterana nu are astăzi nevoie de principiile morale şi de structurile organizaţionale ale unei armate sau ale unui partid de tip leninist. Ci de aspiraţii împărtăşite şi de solidaritate în acţiune. Şi de respect pentru individualitate. Şi acceptarea pluralismului. Nu cred că mişcarea clandestină ar trebui să promită o lume fără conflicte. Cred că ea ar trebui să sugereze un program radical de reforme, un program de protecţie socială, contacte cu adevărata cultură şi cu adevăratele valori culturale, participarea la autentica viaţă civică şi intelectuală. Şi un grăunte de demnitate, un grăunte de fraternitate. Şi o doză zilnică de adevăr. Adevărul că orice compromis e temporar, că toate soluţiile politice sînt iluzorii. Pentru că, aşa cum scria un filosof, şi cum cred eu însumi, în afara morţii, toate soluţiile sînt iluzorii.

Aş încheia cu o reflecţie personală. Implicarea în politică în dictaturile totalitare oscilează întotdeauna între două motivaţii: nevoia de mărturie morală şi calculul politic.

Dacă implicarea pierde una dintre aceste motivaţii, se transformă fie în moralism ineficient, fie în manipulare imorală. Ambele sînt primejdioase, dar, pînă la un punct, ambele sînt inevitabile. Ca să intri în clandestinitate, trebuie să renunţi la stabilitatea profesională şi la viaţa de familie. Trebuie să iei în calcul posibilitatea intrării la închisoare şi singurătatea. Trebuie să intri în ilegalitate, renunţînd astfel la preocupările strategice şi politice în favoarea unei alegeri morale fundamentale.

Dar pentru a fi eficient în clandestinitate, trebuie să renunţi necontenit la scrupulele etice în favoarea celor politice. *La politique d'abord!* E greu să nu scapi din vedere astfel de lucruri. De aceea cred că subterana are nevoie şi de oameni pentru care mărturia morală e mai importantă decît eficienţa politică, de oameni pentru care clandestinitatea nu e o şcoală a viitoarei elite a puterii, de oameni care înţeleg că implicarea lor politică va lua sfîrşit în vremurile „normale" în care nu va mai fi nevoie de clandestinitate, de oameni care să spună că vremurile „normale" pretind alte calităţi, alte caractere sau talente decît cele ale lor.

Acestea sînt gîndurile mele după douăzeci de săptămîni de puşcărie la Bia§o§¢ka, în cel mai straniu dintre toate războaiele poloneze.

Mai 1982

Scrisoare către generalul Kiszczak

Expeditor: Adam Michnik, fiul lui Ozjasz
Strada Rakowiecka, nr. 37, Varşovia
Aflat sub cercetări penale

Destinatar: Ministrul Afacerilor Interne
Generalul Czesław Kiszczak
Varşovia

> Am primit scrisoarea dumintale, domnule Rzewuski, şi m-am gîndit la înţelesurile ei multă vreme, întrebîndu-mă dacă să-ţi răspund sau nu. Un om onest nu-şi ascunde gîndurile, comportamentul său dispreţuind răul şi tot astfel voi proceda eu cu dumneata, domnule. Ca şi cetăţean, nu pot să-ţi urmez sfatul, care pretinde că e inspirat de iubirea de libertate, dar care e plin de minciuni şi se bazează pe forţă străină. Cei care îndrăznesc – de dragul mîndriei şi al intereselor proprii – să vîndă sîngele compatrioţilor sînt o ruşine a naţiei şi trădători ai ţării. Asta cred eu despre dumneata, domnule.
>
> [Din scrisoarea prinţului Józef Poniatowski către hatmanul Seweryn Rzewuski, membru al Confederaţiei de la Targowica [1]]

La începutul lui noiembrie, dezgustat de comportamentul angajaţilor ministerului dumneavoastră, v-am adresat o plîngere. Vă atrăgeam atenţia, în acea scrisoare, asupra comportamentului lor incalificabil, constînd inclusiv în confiscarea cărţilor pe care le aveam la mine cu acordul procurorului, în interzicerea de a face plimbările supli-

1. La instigarea împărătesei Ecaterina a Austriei, mai mulţi nobili polonezi au creat, în 1792, Confederaţia de la Targowica. Ea a fost urmată de a doua divizare a Poloniei, unele părţi ale ţării fiind încorporate Rusiei şi Prusiei. Numele geografic Targowica a devenit astfel un simbol al trădării naţionale.

mentare recomandate de medici, în ameninţările din cauza unor informaţii transmise de posturile de radio occidentale. Nu e nici un secret pentru oricare din deţinuţii Pavilionului Trei de Investigaţii de la închisoarea Mokotów că acţiunile represive sînt executate la ordinul serviciilor de securitate. Nici numele oamenilor nu sînt secrete – de exemplu, şeful local e colonelul Tamborski, de la Ministerul Afacerilor Interne. Invocam în scrisoare regulile de onoare care leagă toate popoarele civilizate şi care interzic abuzurile împotriva celor închişi şi a adversarilor politici lipsiţi de apărare. Cîteva zile mai tîrziu, am cerut cuiva care mă vizitase să verifice la biroul dumneavoastră dacă aţi primit sau nu scrisoarea. Spre marea mea uimire, i-aţi spus persoanei că nu sînteţi în stare să controlaţi acţiunile subordonaţilor. V-aţi declarat neputincios în privinţa restituirii cărţilor. Şi totuşi, sînteţi destul de puternic pentru a mă pune în faţa unei alegeri oarecum curioase: fie să-mi petrec Crăciunul care vine pe Coasta de Azur, fie să fiu trimis în judecată şi condamnat la mulţi ani de închisoare. M-aţi asigurat, de asemenea, că după acel proces, după ce „autorităţile îşi vor fi călcat pe inimă", va fi prea tîrziu să mai plec din ţară. Am înţeles din asta că pentru ministrul de interne polonez e mai greu să tempereze zelul agenţilor securităţii, decît să prevadă sentinţa la care mă va condamna tribunalul militar şi că, mai mult decît atît, el îmi poate face o generoasă ofertă de a-mi petrece concediul pe Coasta de Azur.

Sufletul dumneavoastră e generos ca o stepă ucraineană, domnule general. Ca să mă revanşez, îngăduiţi-mi să vă ofer – pe urmele lui Zagloba [2] – tronul Olandei. „Suveranul Olandei, Regele Kiszczak Întîiul": nu sună frumos?

Cînd, la începutul lui noiembrie, am citit în ziarul partidului, „Trybuna Ludu", sub semnătura lui Jerzy Urban, că pot fi liber numai dacă părăsesc Polonia, am reacţionat ca la una din glumele talentatului editorialist, eşuat atît de lamentabil ca purtător de cuvînt al guvernului Republicii Populare Polone. Probabil că prezenţa sa nu va dăuna în nici un fel guvernului generalului Jaruzelski, pentru că e imposibil să-l compromiţi mai tare decît e, atît în interior,

2. Zagloba – personaj comic, unul din eroii faimoasei *Trilogii* a lui Henryk Sienkiewicz.

cît şi în afara ţării. Dar el îşi dăunează sieşi, prezentînd astfel de glumiţe din „Szpilki" [revista satirică la care lucra Urban] drept propuneri demne de luat în seamă.

Cu nici o lună în urmă, în octombrie, Jerzy Urban a dat noi asigurări că prizonierii politici sînt „ţinuţi separat, şi nu împreună cu deţinuţii de drept comun". Imaginaţi-vă că, în naivitatea mea, am luat declaraţia în serios şi am cerut să fiu mutat în celulă cu ceilalţi deţinuţi politici – pentru că fusesem pus împreună cu infractorii de drept comun. Dar şeful închisorii, maiorul Andrzej Nowacki, iar după el şeful Curţii Militare din Varşovia, colonelul W§adis§aw Monarcha, au fost atît de amabili să-mi explice că Urban nu ştie despre ce vorbeşte şi că nu cunoaşte regulamentele. Aşa că, de atunci încoace, tratez spusele purtătorului de cuvînt al lui Jaruzelski drept nişte piese satirice şi, în această calitate, le găsesc uneori distractive (aş recomanda, de pildă, ca extrem de amuzante, părerile purtătorului de cuvînt despre Lech Wa§¢sa). În acelaşi spirit citesc şi remarcile sale despre posibilitatea de a-ţi cuceri libertatea părăsind ţara. Oferta dumneavoastră de a-mi petrece Crăciunul pe Coasta de Azur m-a făcut, totuşi, să reconsider semnificaţia acestor propuneri.

Scriu această scrisoare exclusiv în nume propriu, dar am motive să cred că mii de alţi polonezi sînt de aceeaşi părere cu mine.

Am ajuns la concluzia că propunerea pe care mi-aţi făcut-o înseamnă că:

1. Admiteţi că n-am făcut nimic care să-l determine pe un judecător care respectă legea să mă acuze de „pregătiri de a răsturna prin forţă guvernul" sau de „slăbirea capacităţii de apărare a statului" şi că aceste acuzaţii ar putea determina un tribunal care respectă legea să mă declare vinovat.

Sînt de acord.

2. Admiteţi că sentinţa în ce mă priveşte a fost dată mult înainte de începerea procesului.

Sînt de acord.

3. Admiteţi că verdictul dat de un judecător obedient şi sentinţa pronunţată de un juriu obedient vor fi atît de aberante, încît nu vor prosti pe nimeni şi că nu va atrage decît onoare asupra condamnatului şi ruşine asupra judecătorilor.

Sînt de acord.

4. Admiteţi că scopul procedurilor legale nu e stabilirea adevărului, ci debarasarea autorităţilor de adversarii politici incomozi.

Sînt de acord.

De aici încolo, părerile noastre încep să difere. Căci eu cred că:

1. Pentru a admite pe faţă nesocotirea legii înseamnă că trebuie să fii un prost.

2. Pentru a oferi cuiva care a stat doi ani în puşcărie să plece pe Coasta de Azur, în schimbul sinuciderii morale, înseamnă că trebuie să fii un porc.

3. Pentru a crede că eu aş putea accepta o astfel de propunere înseamnă să-ţi închipui că toată lumea e turnător la poliţie.

Ştiu foarte bine, domnule general, de ce vreţi să plecăm: ca să ne murdăriţi în ziarele voastre cu şi mai multă energie drept nişte oameni care şi-au dat, în fine, arama pe faţă, care au executat mai întîi ordinele din străinătate şi apoi au fost răsplătiţi cu luxul capitalist. Astfel încît veţi putea arăta lumii întregi că voi sînteţi nobilii liberali, iar noi tîrîturile fără şira spinării. Astfel că veţi putea spune polonezilor: priviţi, pînă şi ei s-au dat bătuţi, chiar şi ei şi-au pierdut speranţa într-o Polonie liberă şi democratică. Şi, mai presus de orice, vă puteţi îmbunătăţi imaginea *în propriii voştri ochi*. Veţi putea spune, uşuraţi: la urma urmelor, nu sînt mai buni decît noi. Pentru că însăşi ideea că există oameni care asociază Polonia nu cu scaunul ministerial, ci cu celula de închisoare, oameni care preferă Crăciunul în închisoare vacanţei în sudul Franţei, vă tulbură profund.

Voi nu vă puteţi închipui că există astfel de oameni. De aceea, în cel mai recent discurs în faţa Sejm-ului, dumneavoastră, domnule general, prin mizeria acuzaţiilor aduse, v-aţi scufundat la nivelul clasicului polonez în acest domeniu, generalul de securitate stalinist Stanis§aw Radkiewicz. De aceea, chiar între voi, ne numiţi agenţi (pentru că aveţi convingerea că primim instrucţiuni şi bani de la serviciile secrete americane) sau nişte mari proşti, „fanatici" (pentru că preferăm puşcăria plimbărilor pe bulevardele pariziene). Fără îndoială, nimeni dintre voi n-ar ezita o clipă dacă ar fi pus în faţa unei asemenea alegeri.

Nu sînteţi în stare să gîndiţi despre noi altfel, pentru că, făcînd-o, aţi fi forţaţi – chiar şi pentru o secundă – să înfruntaţi adevărul în legătură cu voi înşivă. Adevărul că sînteţi nişte porci nesimţiţi şi fără onoare. Adevărul că şi dacă ar fi existat vreodată vreo fărîmă de cinste în inima voastră, aţi îngropat de mult acel sentiment în brutala şi murdara luptă pentru putere pe care o daţi între voi. De aceea, ticăloşi cum sînteţi, aţi vrea să ne tîrîţi în jos pînă la nivelul vostru.

Ei bine, n-am să vă fac această plăcere. Nu sînt prezicător şi nu pot spune dacă voi trăi să văd triumful adevărului asupra minciunii şi al *Solidarităţii* asupra actualei dictaturi antimuncitoreşti. Problema este, domnule general, că pentru mine valoarea luptei nu stă în şansele de victorie, ci în măreţia cauzei. Micul meu gest de refuz e o măruntă contribuţie la sentimentul onoarei şi demnităţii acestei ţări, tot mai înjosite pe zi ce trece. Pentru voi, negustori ai libertăţii oamenilor, e o palmă peste obraz.

Pentru mine, domnule general, închisoarea nu e o pedeapsă atît de dureroasă. În acea noapte de decembrie, nu eu am fost condamnat, ci libertatea. Nu eu sînt ţinut astăzi în închisoare, ci Polonia.

Pentru mine, domnule general, adevărata pedeapsă ar fi dacă, la ordinele dumneavoastră, aş spiona, aş manevra bulanul, aş împuşca muncitori, aş lua interogatorii arestaţilor şi aş da sentinţe necinstite. Sînt fericit să mă ştiu de partea cea bună, printre victime, şi nu printre călăi. Dar bine-înţeles că dumneavoastră nu puteţi pricepe asta: altminteri, nu aţi mai face propuneri atît de prosteşti şi necinstite.

În viaţa fiecărui om de onoare vine un moment greu, domnule general, cînd simpla propoziţie *albul e alb şi negrul e negru* e plătită scump. Ea ar putea să te coste viaţa pe dealul Citadelei, în spatele gardului de sîrmă ghimpată de la Sachsenhausen, îndărătul gratiilor închisorii din Mokotów. În asemenea momente, domnule general, grija omului de onoare nu e preţul pe care-l va avea de plătit, ci siguranţa că albul *este* alb şi negrul *este* negru. Dar pentru a-ţi da seama de asta trebuie să ai conştiinţă. Parafrazînd cuvintele unuia din cei mai mari scriitori ai continentului, v-aş sugera, domnule general, ca primul lucru pe care ar trebui să-l ştiţi e ce înseamnă să ai conştiinţă.

Poate vă spun o noutate că pe lumea asta există două lucruri, *binele* şi *răul*. Poate nu ştiţi că a minţi şi a insulta nu e bine, că a trăda e rău, că a băga la închisoare şi a ucide e încă şi mai rău. Nu contează că astfel de lucruri ar putea fi necesare – ele sînt interzise. Da, domnule general, *interzise*. Cine le interzice? Domnule general, puteţi fi cel mai puternic ministru al Afacerilor Interne, puteţi fi sprijinit de puterea care se întinde de la Elba pînă la Vladivostok şi de toată poliţia acelei ţări, puteţi avea milioane de informatori şi milioane de zloţi cu care să cumpăraţi arme, tunuri cu apă, aparatură de ascultat, colaboratori slugarnici, turnători şi ziarişti. Dar ceva invizibil, un trecător în întuneric, vă va ieşi în faţă şi va spune: *aşa ceva nu se face*.

Aceasta e conştiinţa.

Sînt sigur că această scrisoare vă va părea încă o dovadă a prostiei mele. Sînteţi obişnuit cu cerşetoria umilă, cu rapoartele poliţiei şi denunţurile informatorilor. Şi iată că cineva aflat cu totul la cheremul dumneavoastră, hărţuit de procurori, care va fi condamnat de judecătorii dumneavoastră, îndrăzneşte să vă vorbească despre conştiinţă.

Ce impertinenţă!

Şi totuşi, nu mă mai uimiţi. Ştiu că va trebui să plătesc scump pentru această scrisoare, că subordonaţii dumneavoastră mă vor lămuri în legătură cu vastele posibilităţi ale sistemului penitenciar dintr-o ţară în care se construieşte comunismul. Dar ştiu de asemenea că am dreptate.

De aceea nu vă cer nici o favoare. În afară de una: vă cer să vă gîndiţi. Nu la soarta mea, pentru că sper să supravieţuiesc tuturor noilor idei ale coloneilor şi maiorilor dumneavoastră.

Vă rog, gîndiţi-vă la dumneavoastră. Cînd vă veţi aşeza la masa de Crăciun, gîndiţi-vă o clipă că veţi răspunde pentru acţiunile dumneavoastră. Veţi da seama de încălcarea legilor. Cei care au suferit şi au fost umiliţi vă vor cere socoteală. Va fi un moment greu pentru dumneavoastră.

Sper că în acel moment veţi fi capabil să vă păstraţi demnitatea. Vă doresc curaj. Nu încercaţi să vă scuzaţi, asemeni colegilor de dinainte din guvern, pretinzînd că n-aţi ştiut nimic, pentru că astfel de scuze nu provoacă milă, ci dispreţ.

În ce mă priveşte, sper că atunci cînd viaţa vă va fi în primejdie, voi apărea la timp să vă apăr, aşa cum am făcut la Otwock, cînd am salvat vieţile cîtorva dintre subordonaţii dumneavoastră[3]. Sper să mă aflu, încă o dată, de partea victimelor, şi nu a călăilor. Chiar dacă, după aceea, vă veţi minuna de incorigibila mea prostie şi veţi hotărî să mă închideţi din nou în puşcărie.

Adam Michnik

3. La 8 mai 1981, cînd o mulţime înfuriată a încercat să-l linşeze pe un poliţist şi să dea foc secţiei de poliţie din Otwock, în apropierea Varşoviei, intervenţia dramatică a lui Michnik a calmat situaţia. Prima lui propoziţie, devenită celebră, a fost: „Ascultaţi-mă, numele meu e Adam Michnik şi sînt o Forţă Anti-Socialistă!"

Despre alegeri

Adam Michnik, fiul lui Ozjasz, Varşovia,
Strada Rakowiecka, Arestul de cercetări penale
Pavilionul 3, secţia 2, celula numărul 11

Declaraţie

De ce au nevoie comuniştii de aceste alegeri pentru consiliile populare orăşeneşti?

Pentru a selecta noi consilieri? Nu – pentru asta nu au nevoie de alegeri.

Pentru a convinge pe cineva că au mandatul societăţii în a-şi pune în aplicare mandatul? Nu. Nimeni – nici măcar nevestele lor – nu ar crede aşa ceva.

Pentru a lăsa Moscovei şi Occidentului impresia că situaţia din Polonia s-a stabilizat? Nu. Demonstraţiile din mai au zădărnicit astfel de planuri. Moscova are canale de informare mai bune, iar Occidentul nu s-a prostit într-atît încît să creadă astfel de baliverne. Poate că au făcut-o, atunci, pentru a afla pe cîţi au reuşit să-i intimideze? Nu. Nici măcar ei nu pot obţine datele reale. Rezultatul votului va fi, ca întotdeauna, falsificat chiar de la nivelul circumscripţiilor electorale. Au însă un alt motiv pentru a ţine alegerile. Operaţiunea „alegeri" e etapa următoare a ciclului numit de viceprim-ministrul Rakowski „ruperea şirei spinării morale".

Aceasta e şi semnificaţia „războiului crucilor" [1]. O cruce atîrnînd pe un perete nu scade productivitatea muncii şi nu frînge echilibrul puterilor europene. Atunci de unde

1. În decembrie 1983, guvernul a ordonat ca toate crucile de pe pereţii şcolilor, din spitale şi din alte instituţii publice să fie date jos. Unul dintre cele mai grave conflicte, iscate de această hotărîre, a avut loc la Mietne (în apropiere de Garwolin), unde un liceu a fost închis.

are un guvern, incapabil să ofere polonezilor medicamente, ciorapi, carne, timp şi resurse pentru acest război excentric cu societatea (pentru că e un război cu societatea, şi nu cu clerul) pe tema acestui simbol al suferinţei şi al salvării? Puterea urmăreşte mereu acelaşi ţel. Luîndu-le oamenilor crucea, încearcă să-i distrugă, să-i umilească, să-i degradeze. Zvîrlirea în închisoare a celor care au refuzat să devină lachei (avocatul Maciej Bednarkiewicz şi scriitorul Marek Nowakowski), percheziţionarea caselor pentru a descoperi cărţi publicate în samizdat, dizolvarea uniunilor de creaţie, atacarea avocaţilor cinstiţi, violarea autonomiei Universităţii din Varşovia – toate acestea sînt subsumate aceluiaşi scop. Iar farsa electorală e simbolul gestului ritual de prosternare, care constă în participarea la un ceremonial total absurd.

Într-o carte despre comportamentul animalelor, Vitus Droescher descrie obiceiurile babuinilor. El vorbeşte despre ritualul arătării respectului ierarhic: „Maimuţa care prezintă omagiul superiorului nu îşi înclină capul, ci partea posterioară, pe care o aduce pînă aproape de nas. Gestul nu înseamnă, totuşi, «poţi să mă pupi în...», ci, din contră, reprezintă subordonarea supremă, invitaţia la copulaţie". Ne aflăm exact în situaţia babuinilor: oricine se prezintă la urna de vot comite acel gest servil. Prin aceasta, îi spunem generalului: «Poţi să mă f...» Dacă n-ar fi decît acest motiv spre a nu vota, şi tot ar fi destul.

Boicotul nu va avea nici o urmare. El nu va influenţa acţiunile comuniştilor. Nu va informa opinia publică despre dimensiunea opoziţiei. Comuniştii, oricît ar fi de proşti, au ceva experienţă în falsificarea alegerilor. N-avem nici un motiv să credem că şi-au schimbat obiceiurile. Au avut ocazia să afle ce vor polonezii în timpul vizitei Papei din 1983.

Din punctul de vedere al politicii generale, boicotul n-are nici un sens. Dar, în viaţa fiecărui polonez, el va fi totuşi un act important. Oricine va refuza să voteze îşi va salva demnitatea.

Am trăit prea mult cu frica în oase, ne-am bulucit la secţiile de votare şi am aşteptat servil la coadă, la chemările lui Bierut, Gomu§ka, Gierek şi Jaroszewicz. Am justificat acest oportunism laş prin explicaţii întortocheate: că o făceam, de fapt, pentru siguranţa şi bunăstarea copiilor.

S-a dovedit, în cele din urmă, că ei, copiii noştri, ar fi preferat să aibă părinţi mai puţin protectori, dar mai demni.

Wojciech Jaruzelski a spus de curînd că polonezii duc o viaţă peste posibilităţile lor. Există un grăunte de adevăr în aceste cuvinte. Tolerarea actualei echipe conducătoare e, într-adevăr, peste posibilităţile de îndurare ale polonezilor. Aceşti indivizi ar fi în stare să aducă la faliment o ţară mult mai prosperă decît a noastră, botezîndu-şi acţiunile drept miracole economice. Lunga listă a escrocheriilor lor dă naştere unui îngrozitor model logic. E o listă de acţiuni care dovedeşte că naţiunea sînt puşcăriaşii, iar ei temnicerii.

Cunosc prea bine rolul de puşcăriaş şi am de-a face cu temnicerii zi de zi. Mai mult, am un motiv special, personal, de a-mi da cu părerea în legătură cu acest subiect. Comuniştii m-au folosit şi pe mine în campania lor electorală. Au hotărît să elibereze unsprezece lideri ai *Solidarităţii* şi ai opoziţiei aflaţi în închisoare de doi ani şi jumătate, învinuiţi pe degeaba, cu condiţia să semneze o declaraţie că în următorii doi ani şi jumătate se vor abţine de la orice fel de activităţi politice sau dacă emigrează. Începînd cu 11 aprilie anul acesta, prin intermediari găsiţi de părintele Alojzy Orszulik, temnicerii ne-au organizat celor unsprezece o serie de întîlniri în localităţi din jurul Varşoviei. Numai la mine în celulă au aranjat patru întîlniri cu colegii închişi.

De vreme ce nu am autorizat pe nimeni să acţioneze ca mediator între mine şi temniceri, de vreme ce, în calitate de deţinut, nu consider că pot participa la nici un fel de negocieri, de vreme ce libertatea mea nu poate fi obiectul nici unui fel de înţelegeri, de vreme ce doresc să ajung la tribunal pentru a-mi dovedi nevinovăţia, am refuzat să iau parte la acele discuţii. Acestea sînt, fără îndoială, şi motivele care i-au determinat pe colegii mei să respingă oferta de a-şi cumpăra libertatea cu preţul unei declaraţii de capitulare.

În acelaşi timp, temnicerii ne-au organizat o întîlnire cu Secretarul general al Naţiunilor Unite. Şi acest om cumsecade ne-a oferit să părăsim Polonia. Sînt convins că a vrut să ne ajute. Pe mine – care n-am fost de acord să mă întîlnesc cu el – m-au pedepsit cu două săptămîni de izolare într-o carceră întunecoasă. A fost preţul refuzului de a participa la o conversaţie. Pedeapsa pentru refuzul

de a vorbi cu Secretarul general al Naţiunilor Unite a fost stabilită de şeful închisorii, maiorul Dejnarek. Vă implor: nu mai îngăduiţi nimănui să mă ajute în felul acesta. Nu mai îngăduiţi nimănui să-l sprijine pe generalul Kiszczak în încercarea de a-mi distruge sănătatea în celulele întunecoase ale închisorii Mokotów. S-ar putea să nu mai rezist la o altă încercare născută din prostia şi ticăloşia maiorului Dejnarek: este atît de laş, încît m-ar distruge doar pentru a intra în graţiile lui Kiszczak.

Temnicerii nu s-au dat bătuţi. O funcţionară de la Ministerul Afacerilor Externe îi ispiteşte pe deţinuţi, promiţîndu-le călătorii în străinătate. Pentru alţii, Kiszczak continuă să organizeze noi şi noi întîlniri în împrejurimile Varşoviei. Iar pe mine încearcă să mă înmoaie cu ajutorul carcerei.

Modelul acestor acţiuni e evident: e felul în care teroriştii dictează condiţiile celor luaţi în captivitate. Sînt absolut convins că şmecheriile lor banditeşti se vor solda cu un fiasco total. Intenţiile acestor inşi sînt cu totul îngrozitoare. În timp ce organizează un proces trucat lui W§adys§aw Frasyniuk (sentinţa dată pentru „crima" lui din închisoare merită toată atenţia, pentru că e un semn că a fost copiat modelul sovietic al luptei de clasă în puşcărie), în timp ce conducătorul *Solidarităţii* din Wroc§aw, Piotr Bednarz, a fost adus în pragul sinuciderii, în timp ce alţii fac lungi greve ale foamei pentru a li se acorda drepturile de deţinuţi politici, noi unsprezece am fost aleşi spre a fi dovada umanitarismului lui Jaruzelski şi a temnicerilor lui. Nu ştiu cine a pus la cale aceste planuri şi strategii, dar ştiu că în spatele lor se ascunde orizontul etic al autorilor, temnicerii din aparatul securităţii şi al propagandiştilor. Cunosc această morală din discursurile lui Jaruzelski şi Rakowski, din interviurile lui Kiszczak şi Olszowski, din conferinţele de presă ale lui Urban, din editorialele „Trybunei Ludu": e etica trădării. Da, aceşti oameni ştiu cum se trădează. Ştiu cum se vînd prietenii şi principiile. Dar să ne judece pe noi după standardele lor morale – zău, asta e deja prea mult.

Avînd în vedere toate acestea, fac apel la toţi oamenii cinsitţi să renunţe la rolul de mediatori care transmit ultimele găselniţe ale supraveghetorilor noştri. Eu, cel puţin, nu doresc să fiu obiectul unor astfel de negocieri.

Nu am să accept nici un fel de amnistiere, pentru că nu sînt vinovat de nimic. Cer – şi voi continua să cer – o

judecată deschisă. Am răbdare să aştept pînă se va da verdictul de nevinovăţie – pînă ce criminalii în uniforme militare (precum şeful Curţii Militare Varşovia, colonelul W§adis§aw Monarcha) vor înceta să înjosească sistemul judiciar polonez.

Dar temnicerii mei nu trebuie să conteze pe tăcerea mea. Voi spune întotdeauna ceea ce-mi vor dicta conştiinţa şi raţiunea. De aceea fac următorul apel:

În aceste timpuri triste, de minciună şi represiune, să ne păstrăm demnitatea. Părinţii noştri ne-au dat cea mai preţioasă comoară. Trebuie să o trecem mai departe copiilor noştri. Să privim în jur. Să ne uităm în ochii celor care ne înconjoară. Să ni-i fixăm în memorie pe cei care de ziua alegerilor, la 17 iunie, se vor arăta servili. Pentru că, aşa cum spunea poetul Stanis§aw Baranczak, „cei care îşi apleacă fruntea la pămînt sînt cei care te vor izbi în obraz".

Prin urmare, pe deplin conştient de responsabilitatea care-mi revine, mă alătur apelului liderilor *Solidarităţii* de a boicota alegerile.

Iunie 1984

Scrisoare din închisoarea Gdańsk

Jerzy Urban, purtătorul de cuvînt al guvernului, se dă de ceasul morţii să demonstreze că eu am ţinut cu orice preţ să fiu arestat. Trimiterea mea la închisoare, susţine el, ar fi extrem de utilă şefilor mei de la Pentagon, care se străduie să prezinte o imagine mincinoasă a lui Jaruzelski şi a grupului său. Şefii mei americani doresc cu fervoare ca lumea să creadă, în mod fals, că guvernul Jaruzelski asigură liniştea în ţară cu preţul aruncării în puşcării a opozanţilor politici. Gîndirea dialectică a lui Urban îl conduce la concluzia irefutabilă că Polonia e o ţară perfect liniştită, cu un guvern care se bucură de o largă autoritate morală şi de sprijinul majorităţii copleşitoare a societăţii. Doar cîteva mici grupuri de extremişti, stîrnite de Ronald Reagan, se bulucesc la porţile închisorilor implorînd să fie arestate.

Această incisivă analiză ascunde incapacitatea cronică a lui Urban de a înţelege că există oameni pe care ameninţarea cu puşcăria nu îi împiedică să facă ceea ce cred ei că e bine. Şi totuşi, în conversaţiile pe care le am cu mine însumi, în lungile nopţi din închisoare, mă întreb de ce am fost arestaţi Bogdan Lis, W§adis§aw Frasyniuk şi cu mine. Am văzut în arestarea noastră o dovadă că guvernul e speriat de tensiunile sociale în creştere, provocate de deteriorarea nivelului de trai. Mă gîndesc, de asemenea, că arestarea noastră a fost motivată de dorinţa de a diminua frustrările aparatului de securitate după procesul de la Toru□ [1]. Arestarea şi procesul trucat care se pregăteşte sînt expresia încrederii nemărginite într-o ordine socială bazată pe minciună şi represiune poliţienească. Dar ea mai dovedeşte că represiunea conduce guvernul într-o fundătură, cel puţin în Polonia de azi.

---

1. E vorba de procesul celor patru poliţişti condamnaţi pentru asasinarea preotului Jerzy Popie§uszko.

Da, este posibil să guvernezi şi aşa. Atîta vreme cît situaţia geopolitică rămîne favorabilă, sistemul va mai dăinui destul. Dar el nu se va putea debarasa de stigmatul de ocupant, de forţă militară străină. Represiunea şi-a pierdut eficienţa. Aruncarea noastră în temniţă nu mai sperie pe nimeni, şi nimeni nu va mai fi pus cu botul pe labe amenînţîndu-l cu puşcăria. Aceasta e situaţia ultimilor cinci ani.

Dar n-a fost întotdeauna aşa. Radicalii şi exilaţii se amăgesc că dictaturile sînt bazate exclusiv pe constrîngere. Nu e adevărat. Dictaturile durabile îşi creează propria subcultură şi propriul tip de normalitate. Ele creează un tip uman neobişnuit cu libertatea şi adevărul, cu demnitatea şi autonomia. În astfel de dictaturi, rebelii sînt o minoritate neînsemnată. Ei sînt percepuţi drept o mînă de disperaţi care trăiesc precum bandele de eretici. Pentru orice dictatură, momentul critic e acela cînd reapar autonomia umană şi legăturile sociale care nu acceptă sancţiunile oficiale. De regulă, aceste momente durează puţin – scurte cutremure care marchează o criză în structura de putere a dictaturii.

În Sistemul Social Conducător, pierderile de echilibru nu au durat niciodată mai mult de cîteva luni. Însă în Polonia, structurile societăţii civile independente au funcţionat vreme de mai mulţi ani – un adevărat miracol pe Vistula. Atîta vreme cît aceste structuri există alături de puterea totalitară, care încearcă să distrugă orice instituţie independentă, şuvoiul de oameni care iau drumul închisorii nu se va opri. Polonezii nu vor mai intra la puşcărie decît atunci cînd vor învinge în lupta pentru reformarea democratică a vieţii publice. Dar dacă vor îngădui ca instituţiile independente să fie distruse, ţara întreagă va deveni o închisoare.

În Polonia, „miracolul de pe Vistula" se referă la un eveniment de acum şaizeci şi cinci de ani, cînd tînăra armată poloneză, organizată în primele zile ale independenţei recîştigate, a apărat Polonia şi, împreună cu ea, şi democraţia europeană, de ofensiva revoluţiei bolşevice. Imaginea de azi asupra bătăliei a fost prelucrată de propagandiştii sovietici, care susţin că Polonia burghezo-feudală a încercat să sugrume primul stat al muncitorilor şi ţăranilor. Nu e nevoie de o imaginaţie luxuriantă pentru a-ţi da seama de consecinţe, dacă Polonia ar fi fost învinsă

în acea bătălie. Dacă Armata Roşie a lui Budionîi şi-ar fi adăpat caii în Sena, praful şi pulberea s-ar fi ales din democraţia europeană...

La cîrma Poloniei se afla în acele zile Józef Pi§sudski, una din cele mai mari şi mai complexe figuri din istoria modernă a ţării. El e autorul aceastei fraze memorabile: „În Polonia, închisoarea e însoţitorul permanent, de fiecare zi, al gîndirii umane. Ea face parte din conştiinţa, din cultura politică a vieţii cotidiene".

Pentru a înţelege Polonia contemporană, cu toate speranţele, visele şi primejdiile ei, trebuie să ne amintim cuvintele întemeietorului independenţei poloneze. Observatorii străini, chiar şi cei binevoitori, nu posedă, adeseori, cunoştinţele sau cadrele conceptuale pentru a înţelege destinul cu totul neobişnuit al Poloniei. Cu puţine excepţii, precum Timothy Garton Ash ori Martin Malia, Polonia le apare drept o ţară a reacţiilor imprevizibile şi a conflictelor obscure. Nici nu e de mirare: la urma urmelor, nici polonezii nu înţeleg stările din Irlanda sau din Chile. Însă cred că lipsa de înţelegere poate avea consecinţe păguboase, şi nu numai pentru Polonia. Din această cauză scriu eseul de faţă.

În ochii observatorilor occidentali, miracolul polonez a început în august 1980 şi s-a încheiat la 13 decembrie 1981. Nu sînt de acord. Eu plasez începutul mai devreme şi cred că experienţa poloneză a căpătat o dimensiune cu adevărat universală numai *după* 13 decembrie.

Se împlinesc în curînd zece ani de cînd cincizeci şi nouă de intelectuali au semnat o petiţie prin care cereau sporirea libertăţilor în Polonia. Documentul vorbea şi despre dreptul muncitorilor la sindicate independente. Scrisoarea celor cincizeci şi nouă a devenit un avertisment. „Nu mai puteţi guverna, de aici încolo, în felul acesta", a fost mesajul transmis lui Gierek. Singurul răspuns din partea autorităţii a fost dezlănţuirea represaliilor împotriva semnatarilor. Cîteva luni mai tîrziu, Polonia a fost zguduită de o altă manifestare a crizei, incomparabil mai dramatică. În iunie 1976, muncitorii de la Radom şi Ursus au intrat în grevă, demonstrînd în stradă împotriva creşterii enorme a preţurilor. Reacţia guvernului a fost tipică: s-a renunţat la creşterile de preţuri, iar protestatarii au fost obligaţi să circule prin culoarele alcătuite de poliţişti cu bastoane

(aşa-numitele „cărări ale sănătăţii"). Au fost judecaţi, batjocoriţi şi transformaţi în ţinte ale urii propagandei. O mişcare spontană de a-i ajuta pe muncitori a apărut printre intelectuali, dînd naştere Comitetului de Apărare Muncitorească (KOR) şi mişcării de opoziţie democratică – prima verigă a lungului lanţ al noului „miracol de pe Vistula".

Evenimentele care au urmat pot fi descrise drept o nesfîrşită confruntare între puterea totalitară şi societatea care încerca să-şi dobîndească autonomia. Perioada dintre august 1980 şi decembrie 1981 n-a fost decît o fază a acestei lupte. Ea s-a încheiat cu un recul al societăţii independente şi cu dezastrul statului totalitar. Dezastru e un nume potrivit pentru a descrie situaţia în care muncitorii, în loc de discuţii, au fost atacaţi cu tancurile. Nu e cazul unei prezentări amănunţite a confruntărilor care au avut loc de atunci încoace. Vreau doar să relev două trăsături principale ale opoziţiei democratice care au fost mai apoi adoptate de *Solidaritatea*, şi anume, renunţarea la violenţă şi politica adevărului.

De unde provin puterea, amploarea, numărul, răbdarea şi perseverenţa acestei mişcări? Unii le explică sugerînd că noi am avut o tradiţie a luptei pentru independenţă naţională. Alţii vorbesc de influenţa Bisericii catolice. Alţii laudă maturitatea strategiei luptei pentru libertate a conducătorilor din clandestinitate. Au cu toţii dreptate. Dar principalul motiv poate fi găsit în însăşi esenţa sistemului totalitar, care a devenit de multă vreme un obstacol în dezvoltarea forţelor creatoare. Un sistem care promovează sterilitatea, distrugînd creativitatea şi spiritul societăţii. Sistemul există doar pentru a apăra interesele şi puterea *nomenklaturii* conducătoare. De vreme ce Uniunea Sovietică vede în dominaţia *nomenklaturii* o garanţie a prezenţei sale politice şi sociale în Polonia, polonezii care luptă pentru autonomie ameninţă nu numai puterea generalilor, ci şi interesele sovietice. Este oare posibil să schimbăm natura intereselor sovietice în Polonia? Viitorul independenţei ţării depinde de această întrebare. Răspunsul va determina şi conţinutul coexistenţei paşnice, pentru că va demonstra dacă liderii sovietici sînt dispuşi să accepte o nouă realitate politică.

Realitatea politică poloneză ne arată că la patruzeci de luni de la impunerea legii marţiale există o mişcare de

opoziţie puternică şi un front şi mai larg al refuzului de a colabora cu generalii. În acelaşi timp, *Solidaritatea* nu a recurs la teroare, asasinate şi răpiri. Aceste metode aparţin în exclusivitate repertoriului autorităţilor. Cum se explică această ciudată contradicţie, pe care propagandiştii oficiali o numesc „normalizare"? Cum să numim această situaţie neobişnuită, în care represiunea, provocările şi epuizarea – cel mai bun aliat al oricărei dictaturi – au eşuat în a anihila *Solidaritatea*, principala organizaţie a mişcării de nesupunere civilă, nereuşind s-o împingă în fundătura terorismului? Cum de a reuşit naţiunea noastră să depăşească dilema tipică a societăţilor învinse – alegerea dramatică între slugărnicie şi disperare?

S-ar părea că poporul polonez nu crede că a fost învins. Răspunsul la întrebările de mai sus poate fi găsit în vechiul adagiu leninist, bine cunoscut comuniştilor: regimul nu mai poate conduce după vechile reguli, dar nu ştie cum să le schimbe; oamenii nu mai vor să trăiască după vechile reguli şi nu se mai tem să încerce altele noi.

Ce înseamnă „nu mai vor să trăiască după vechile reguli"? Ei bine, înseamnă că oamenii nu mai vor să trăiască asemeni obiectelor, acceptîndu-şi în tăcere sclavia. Resping statutul de supuşi; vor să-şi ia în mîini destinele. Şi nu le e teamă s-o facă.

Dar ce înseamnă „a conduce după vechile reguli"? Înseamnă a spera că societatea este sau va fi în curînd total cuprinsă de teroare şi călcată în picioare de către stat. A schimba aceste reguli înseamnă a vedea în autonomia societăţii nu doar un inconvenient temporar, ci o parte integrantă a realităţii sociale. Acesta e drumul spre dialog şi compromis.

Dar e oare realist? E posibil compromisul între victimă şi călău? Nu au oare dreptate „fundamentaliştii" noştri, atunci cînd susţin că nici o evoluţie democratică nu e posibilă pînă nu se distruge total sistemul comunist şi că singurul program raţional de acţiune constă în respingerea unui compromis viitor cu grupul conducător, optînd, în schimb, pentru ideea totală de independenţă – adică independenţă faţă de Uniunea Sovietică şi înlăturarea totală a comuniştilor de la putere? Aceasta e dilema culturală a mişcării de opoziţie poloneze.

Să lăsăm pe moment de-o parte consideraţiile de acest gen, notînd doar că ideea generalilor de normalizare diferă în mod substanţial de „normalizările" lui Kádár şi Husák, care, în esenţă, însemnau totala distrugere a instituţiilor independente. După patruzeci de luni de la invazia sovietică, Ungaria semăna cu un cimitir politic. Patruzeci de luni de normalizare a Cehoslovaciei au transformat-o, ca să folosim potrivita expresie a lui Aragon, într-o Biafră a Europei. Dar în Polonia, chiar după lichidarea oficială a instituţiilor publice independente (sindicate, asociaţii artistice, organizaţii de tineret, redacţii ale diverselor gazete etc), după patruzeci de luni de represiune şi provocare, societatea civilă independentă, deşi împinsă în afara sferei oficiale, nu a fost anihilată. În condiţiile Sistemului Conducător, acesta e un fenomen fără precedent. În loc să semene cu o societate comunistă după o pacificare victorioasă, situaţia seamănă cu o democraţie după o lovitură de stat militară. Polonezii au parcurs un drum lung în călătoria lor de la totalitarism la democraţie.

Scriu la scurtă vreme după procesul asasinilor părintelui Jerzy Popie§uszko. Pentru anumiţi observatori occidentali, procesul a fost o dovadă a tendinţelor liberaliste ale generalilor noştri. Într-adevăr, procesul a fost un eveniment fără precedent în istoria Sistemului Conducător. Niciodată înainte provocările aparatului de securitate nu au fost deconspirate cu asemenea tărie. Niciodată pînă acum ticăloşia stăpînilor vieţii şi morţii oamenilor de rînd nu a fost dezvăluită în toată goliciunea ei. A fost un lucru fără precedent. Însă în Polonia ultimilor zece ani totul a fost fără precedent. Reţeaua independentă de infomaţii. Solidaritatea. Autoritatea şi influenţa Bisericii. Procesul de la Toru□ a fost şi el fără precedent prin atacurile sale împotriva Bisericii. Batjocorirea nemiloasă a preotului mort. Învinuirea de colaborare cu Gestapo-ul a foarte respectatului episcop al diocezei Przemys, Ignacy Tokarczuk. Acuzaţiile că alţi episcopi au distrus căsătorii şi au furat bani – aceasta e cealaltă faţă a procesului de la Toru□. Principalul său element e şantajul: „Uitaţi-vă, vom continua să facem astfel de lucruri pînă veţi înceta rezistenţa!" Generalii noştri îşi dau perfect seama că nu vor înfrînge rezistenţa societăţii decît dacă reuşesc să retrimită Biserica în catacombe sau dacă o transformă

într-o instituţie colaboraţionistă, după modelul Bisericii Ortodoxe din Uniunea Sovietică.

Asasinarea lui Popie§uszko făcea parte din acest scenariu, pentru că părintele Jerzy personifica legătura dintre Biserică şi *Solidaritatea*. Sfintele lui Liturghii în onoarea ţării s-au dovedit a fi momente înălţătoare, extraordinare pentru oamenii din Varşovia. Poliţia n-a putut niciodată să-l ierte pe păstorul bisericii Zolibórz pentru clipele de alinare oferite chinuitului, obiditului oraş.

Răpirea părintelui Jerzy Popie§uszko, la 18 octombrie 1984, n-a fost decît una dintr-o lungă serie. Făptaşii umblă liberi pe stradă. Nu au de ce să se teamă de vreo măsură legală împotriva lor. În ciuda nenumăratelor cereri, împotriva asasinilor lui Grzegorz Przemyk [2] nu s-a luat nici o măsură. În schimb, căpitanul de poliţie care a organizat răpirea lui Popie§uszko şi căruia i s-a îngăduit mai apoi să schimbe rolul de apărător al Bisericii în cel de acuzator al ei a devenit idolul tovarăşilor săi din Ministerul de Interne. Am auzit destule lucruri în acest sens în timpul detenţiei şi interogatoriilor mele. La cîteva clipe după ce mi-am luat rămas bun de la Lech Wa§¢sa, cînd am fost luat de duba poliţiei, i-am auzit spunînd: „Mai e destul loc liber în cufăr pentru domnul Michnik. Ca pentru Popie§uszko". O glumă splendidă. Nici măcar nu încercau să se prefacă.

Cu generalii, lucrurile stau altfel. Lor le pasă de aparenţe. În ciuda impresiei lăsate, ei nu vor să fie făcuţi responsabili pentru crudul asasinat. De aceea a trebuit să aibă loc procesul de la Toru□ şi de aceea avocaţii apărării s-au întrecut unii pe alţii pretinzînd că nu s-au executat „ordine primite de sus", că răpirea şi asasinatul au fost doar o acţiune de gherilă comisă la iniţiativa făptaşilor. Singura dilemă era în privinţa a cui fusese ideea, a căpitanului Piotrowski sau a colonelului Pietruszka; ei fuseseră, nu-i aşa, împinşi la faptă de agenţi ai CIA-ului. Procesul de la Toru□ a trebuit să aibă loc pentru a îndepărta stigmatul asasinatului de pe epoleţii generalilor. Procesul a servit drept perdea de fum, dar n-a însemnat

2. Studentul de 19 ani a murit la 14 mai 1983, în urma rănilor cauzate de bătăile poliţiei în timpul detenţiei. La proces, personalul de la ambulanţa spitalului de urgenţă a fost condamnat, în timp ce poliţiştii au fost achitaţi.

şi un la stînga-mprejur politic. Eforturile de a distruge autonomia societăţii sînt un element fundamental în strategia politică a generalilor. Ei fac apel la un instrument vechi, discreditat: nelegiuirea sub forma legalităţii. Ea e folosită pentru a aresta şi condamna activiştii *Solidarităţii* pe baza celor mai absurde învinuiri. Nici nu i-au retras bine lui Bogdan Lis acuzaţiile de trădare, că Andrzej Gwiazda a fost acuzat de huliganism. Eu însumi am fost avansat membru al Comitetului de Coordonare Provizorie a Solidarităţii – o onoare absolut surprinzătoare, avînd în vedere că venea din partea poliţiei secrete din Gda□sk.

Lista prizonierilor politici s-a lungit foarte repede. Pe ea figurau oameni precum Michal Luty, cel care organizase cursuri educative pentru muncitorii din Silezia şi Józef Sreniowski, sociolog din Lódz, un vechi prieten al meu din KOR. Dacă arestarea mea, împreună cu Lis şi Frasyniuk, va întuneca un pic imaginea de liberali pe care au încercat să şi-o cultive generalii şi dacă ea atrage atenţia asupra soartei altor deţinuţi politici, atunci statul nostru în puşcărie n-a fost degeaba.

Maşinăria închisorii s-a pus în mişcare. Nici nu putea fi altfel. În faţa prăbuşirii economice (din nou, iarna grea i-a luat prin surprindere pe conducătorii ţării), a decăderii nivelului de trai şi a nerespectării drepturilor muncitoreşti (opt ore de muncă zilnică şi sîmbetele libere), a creşterii tensiunilor sociale care anunţă o nouă explozie, frica a rămas singura speranţă a conducătorilor. Deşi răpirile au încetat deocamdată (acest gen de polemică politică e momentan neconvenabil), soarta noastră a fost să schimbăm căminele pe închisori. Dar în ecuaţia poloneză nu s-a schimbat nici unul din elementele de bază. Polonia continuă să fie ceea ce a fost: o ţară în care poporul luptă pentru libertate şi autonomnie, în timp ce autorităţile încearcă s-o împingă înapoi în corsetul totalitar.

Motivul imediat al arestării noastre provine din frica autorităţilor de greva de protest de la 28 februarie împotriva anunţatelor măriri de preţuri. Noi am fost arestaţi pe 13, în timpul şedinţei cu Lech Wa§¢sa. Pe 14, oraşele poloneze au fost împînzite cu manifeste care chemau la greva generală. Pe 15, ni s-a eliberat un mandat de arestare. Hotărîrea grevei fusese luată de conducătorii *Solidarităţii* în ideea că era de datoria sindicatului să protesteze

împotriva sărăciei tot mai mari, împotriva politicii de a tăia veniturile suplimentare ale familiei în favoarea reformei structurale a economiei.

Nu cunosc în detaliu evenimentele petrecute după arestarea noastră, dar faptele sînt pe deplin grăitoare. „Neo-sindicatelor" oficiale li s-a spus să respingă toate variantele propunerilor de mărire a preţurilor, în timp ce guvernul a spus că va proceda la o mărire eşalonată. Aceasta e cea mai bună dovadă că liderii *Solidarităţii* gîndiseră corect, că descifraseră cu claritate starea de spirit a populaţiei şi că aleseseră cel mai bun moment pentru a protesta. N-a fost, totuşi, o decizie uşoară. Discuţiile la care am participat au scos în evidenţă două pericole care pîndeau *Solidaritatea*. Pe de o parte, hotărîrea a fost criticată pentru că nu mergea suficient de departe: cincisprezece minute de grevă erau prea puţin, autorităţile n-ar fi simţit nici măcar o pişcătură. Era nevoie de o lovitură mai puternică, chiar de o grevă generală. Lucrul acesta era cerut de radicali. Cred că poziţia lor conţinea şi o doză substanţială de auto-iluzionare. Provocarea confruntării la asemenea scară presupunea nu numai dorinţa de a pune în pericol existenţa instituţiilor clandestine, dar ignora realitatea. Iar realitatea era următoarea: în ianuarie 1985, cînd Comitetul de Coordonare Provizorie a luat decizia de a chema la grevă, oamenii din fabrici nu aveau nici puterea, nici voinţa de a trece la o confruntare directă cu autorităţile. Gîndirea radicală e cu deosebire influenţată de planurile de pe hîrtie şi de emoţiile care blochează imaginea realităţii. E o experienţă pe care o cunosc generaţii de conspiratori şi de emigranţi. Opoziţia mea la ideile radicalilor nu provenea din pesimism. Dimpotrivă, prietenii m-au acuzat de un exces de entuziasm. Şi totuşi, am încercat să-mi domin optimismul, convins că el tinde să genereze speranţe din care mai apoi se hrăneşte.

Am observat, de asemenea, că deciziile Comitetului de Coordonare Provizorie au atras critici serioase din partea activiştilor regionali. Ei repetau cu încăpăţînare: „Nu putem reuşi, oamenii nu vor greve pentru că se tem de represalii, sînt obosiţi, nu cred că greva va avea vreun impact." Le-am înţeles motivaţiile şi, simultan, am perceput şi frica paralizantă de a nu fi ascultaţi, spaima că fabricile nu vor urma apelul Comitetului de Coordonare. Mie nu-mi

era teamă de acest lucru. Nu credeam că o grevă, fără succes, de cincisprezece minute împotriva măririi preţurilor însemna o înfrîngere apocaliptică. În cel mai rău caz, ar fi demonstrat că muncitorii nu sînt încă suficient de puternici pentru a-şi apăra interesele prin grevă.

Pe de altă parte, dacă Comitetul de Coordonare Provizorie nu ar fi chemat la grevă, ar fi însemnat într-adevăr o înfrîngere, pentru că asta ar fi arătat că *Solidaritatea* nu mai era un sindicat independent, gata să lupte pentru interesele muncitorilor. Un protest pur verbal nu ar fi diferit cu nimic de declaraţiile „neo-sindicatelor" oficiale.

Frica de înfrîngere paralizează adeseori, am impresia, mai tare decît însăşi înfrîngerea. Cred că societatea subterană, improvizînd permanent, a creat mecanismele propriei osificări instituţionale – propria rutină şi aversiunea concomitentă faţă de schimbare. E şi de înţeles, şi primejdios. Gîndirea activiştilor din clandestinitate şi a tuturor membrilor *Solidarităţii* trebuie să fie astfel construită încît să facă faţă surprizelor. Trebuia să fie pregătiră pentru situaţii în care starea de spirit a maselor se modifica în mod drastic. Acest lucru s-a întîmplat, de pildă, după răpirea părintelui Popie§uszko. Un anumit conservatorism al atitudinilor şi al instituţiilor e necesar, pentru că asigură continuitatea. Dar conservatorismul poate deveni un element de constrîngere dăunător, dacă te împiedică să rămîi în contact cu o realitate mereu în schimbare. Nu vreau să exagerez aceste primejdii, dar ele nu pot fi neglijate. Cei care spun că lupta pentru libertate îşi cere preţul au dreptate, ca şi aceia care insistă asupra calculării atente a costurilor, pentru a diminua pierderile. E un noroc că în *Solidaritatea* există reprezentanţi ai ambelor direcţii.

Am petrecut aproape trei ani în închisoare. Oficialii Ministerului Afacerilor Interne care m-au pus să aleg între a emigra şi a-mi declara loialitatea faţă de regim – o încercare de a-mi cumpăra libertatea cu preţul mizeriei morale – au vrut în permanenţă să mă convingă că *Solidaritatea* nu mai există de mult şi că eu, rupt de realitate, trăiesc printre iluzii. Uneori chiar m-am întrebat: „Dar dacă au dreptate?"

Ceea ce am văzut după eliberare [3] mi-a depăşit nu numai aşteptările, ci şi visele. Am descoperit că oamenii

3. Ca urmare a amnistierii din 21 iulie 1984.

din *Solidaritatea* erau înţelepţi, hotărîţi şi gata de o bătălie lungă. Aveau o viziune clară. *Solidaritatea* şi organizaţiile asociate ei, spaţiul larg de autonomie existentă în afara domeniului oficial, zecile de ziare de excelentă calitate şi cărţile minunate, seriozitatea scopului asociată cu hotărîrea de a-şi asuma riscurile – toate aceste lucruri fac parte din miracolul polonez de pe Vistula. Am participat la seminarii pentru muncitori şi studenţi, am citit noile gazete, de înaltă calitate, publicate în diverse oraşe şi distribuite în diferite cercuri. Am văzut cărţi necenzurate tipărite de edituri clandestine – cărţi de Popper, Kundera, Besançon, Aron, Orwell, Şestov, Soljeniţîn, Havel, ca să nu mai vorbesc de scriitorii polonezi. Am văzut fotografii şi tablouri necenzurate, ca şi filme noi pe casete necenzurate. Am văzut biserici care serveau drept oaze de independenţă spirituală şi de adăposturi pentru victimele represiunii.

Fără îndoială, nu tot ce-am văzut a fost o sursă de încîntare. Am văzut şi tristeţe şi epuizare şi ticăloşie şi revoltătoare prefecătorie şi îndemînatici şarlatani pretinzînd că sînt eroi şi Iude îmbrăcaţi în mantiile realismului politic. Sînt lucruri normale în orice mişcare şi în orice societate. Doar că *Solidaritatea* n-a respectat regula, contrazicînd aşteptările obişnuite.

Aş vrea să ocolesc păcatul de a-mi idealiza prietenii. Sînt plini de greşeli şi de neajunsuri, ca orice fiinţe normale. Şi totuşi, de fiecare dată cînd mă gîndesc la ei, sînt plin de admiraţie. N-am ştiut cum să le transmit acest sentiment, iar acum îmi regret reticenţa. Aşa că, măcar în această scrisoare, vreau să-mi exprim respectul şi să le trimit cele mai bune gînduri lui Janek, Konrad, Zbyszek, Bogdan, Tadeusz, Wiktor şi Patryk.

De ce a renunţat *Solidaritatea* la violenţă? Această întrebare a apărut la nesfîrşit în convorbirile mele cu observatorii străini. Aş vrea să dau un răspuns acum. Cei care susţin că folosirea forţei în lupta pentru libertate e necesară trebuie să dovedească, mai întîi, dacă, într-o anumită situaţie, va fi eficientă şi dacă forţa, cînd e folosită, nu va transforma ideea de libertate în opusul său.

Nimeni în Polonia de astăzi nu poate dovedi că violenţa ne va ajuta să scoatem din ţară trupele sovietice şi să luăm puterea din mîinile comuniştilor. URSS-ul are o putere militară enormă, încît o confruntare e pur şi simplu inimagi-

nabilă. Cu alte cuvinte: nu avem arme. La auzul unei replici similare, Napoleon a renunţat să mai pună şi alte întrebări. Însă Napoleon era interesat mai ales de victoriile militare, şi nu de construirea societăţii democratice şi pluraliste. Noi, dimpotrivă, nu putem să rămînem la nivelul acesta.

În raţionamentul nostru, pragmatismul e inseparabil legat de idealism. Ne temem că, aşa cum ne-a învăţat istoria, nu cumva folosind forţa pentru a dărîma Bastiliile, să construim, fără să ne dăm seama, altele.

E adevărat că schimbările sociale sînt însoţite întotdeauna de violenţă. Dar nu e adevărat că schimbarea socială se poate face doar prin confruntarea violentă a diverselor forţe. Schimbările sociale decurg, mai ales, din confruntarea între diferite etici şi viziuni ale ordinii sociale. Înainte ca violenţa conducătorilor să se înfrunte cu violenţa supuşilor, în mintea oamenilor se luptă valorile şi sistemele etice. Doar atunci cînd vechile idei ale conducătorilor pierd duelul moral, supuşii optează pentru forţă – dar numai în unele cazuri. E ceea ce s-a întîmplat în Revoluţia Franceză şi în Revoluţia Rusă – două exemple citate în orice analiză ca exemple de violenţă revoluţionară precedată de prăbuşirea morală a vechiului regim. Dar ambele exemple îşi pierd semnificaţia atunci cînd sînt reduse la nişte concepte abstracte, în care Enciclopediştii sînt echivalaţi cu distrugerea Bastiliei, iar succesul ideologilor radicali, cu luarea cu asalt a Palatului de Iarnă. Evenimentul autentic e redus la o schemă sterilă.

Pentru a înţelege semnificaţia acelor revoluţii, trebuie să ne reamintim de teroarea iacobină şi de cea bolşevică, de ghilotină şi de *sans-culottes*, de tunuri şi de comisari. Fără o reflecţie asupra mecanismelor revoluţiilor victorioase care dau naştere terorii, e imposibil să-ţi pui măcar dilema fundamentală cu care se confruntă astăzi mişcările de eliberare. În programul oricărei lupte de eliberare trebuie să existe o reflectare istorică a potenţialelor consecinţe ale violenţei revoluţionare. Posibilitatea contaminării de teroare trebuie bine întipărită în conştiinţele tuturor celor care fac parte dintr-o mişcare de eliberare. Altminteri, după cum scria Simone Weil, libertatea va deveni o fugă din cale învingătorilor.

Trebuie să privim mişcările de eliberare din Sistemul Conducător din acest punct de vedere. În *Arhipelagul*

Gulag, Soljeniţîn povesteşte o revoltă a prizonierilor dintr-un lagăr sovietic şi face o descriere expresivă a mecanismelor opresiunii impuse de noii conducători foştilor tovarăşi. Naraţiunea lui Soljeniţîn are puterea unei mari alegorii: e un avertisment pentru noi toţi, prizonieri revoltaţi ai Sistemului Conducător. Toate relatările despre revoluţia maghiară menţionează cruzimea cu care mulţimea înfuriată îi linşa pe detestaţii agenţi ai securităţii. Psihologia mulţimii poate fi de înţeles în asemenea momente, dar ne şi îndeamnă să stăm şi să reflectăm la întortocherile drumului spre libertate.

În octombrie 1956, situaţia Poloniei a fost aproape opusul celei din Ungaria. Învăţămintele acelui episod din istoria noastră ne-au relevat, mai limpede decît orice, tehnicile folosite de comunişti pentru a dezamorsa o criză socială. A fost o lecţie a înfrîngerii, şi nu a strategiei încununate de succes în obţinerea democraţiei şi a libertăţii. Cehoslovacia ne-a învăţat altă lecţie: ea a evitat atît teroarea revoluţionară, cît şi eşecul de felul celui petrecut după Octombriele polonez. Dar Primăvara de la Praga rămîne un mare mit al concordiei naţionale zdrobite de invazia sovietică. Procesul revoluţionar din Cehoslovacia n-a atins niciodată nivelul polarizării interne în care însăşi problema partidului comunist devine un subiect de contestare.

Abia în Polonia de azi există o luptă deliberată de a limita puterea *nomenklaturii* comuniste şi de a crea un pluralism de facto în condiţiile impuse de doctrina Brejnev. Stabilirea acestor scopuri a fost un factor determinant în a elimina dintre conceptele *Solidarităţii* pe cel de teroare revoluţionară.

Strategia Solidarităţii s-a maturizat după 13 decembrie, cînd atacul masiv al armatei şi al poliţiei a fost întîmpinat cu o formă de rezistenţă neobişnuită, inspirat definită de Maciej Poleski drept „liniştea mărilor". Ea nu numai că a minimalizat pierderile şi a salvat structura societăţii independente, dar a şi asigurat o deosebită „victorie în înfrîngere". Chiar dacă o situaţie internaţională nefavorabilă menţine sclavia politică a Poloniei, nimeni nu va putea să ne scoată din conştiinţă şi din memorie cărţile şi revistele pe care le-am citit, discuţiile pe care le-am avut. Datorită acestei strategii, generaţia actuală de polonezi nu va mai ceda niciodată otrăvii auto-sclaviei.

Programul şi epopeea *Solidarităţii* sînt inextricabil legate de această strategie. Teroarea revoluţionară a fost întotdeauna justificată de viziunea unei societăţi ideale. În numele acestei viziuni, ghilotina iacobină şi plutonul de execuţie bolşevic şi-au dus la îndeplinire nesfîrşita, infernala muncă. Drumul Împărăţiei Dumnezeieşti pe pămînt trece prin rîuri de sînge.

Solidaritatea n-a propus niciodată viziunea unei societăţi ideale. Idealurile ei sînt mai apropiate de cele ale Revoluţiei Americane, decît ale aceleia Franceze. Scopurile ei sînt similare rezistenţei împotriva lui Franco în Spania sau împotriva „coloneilor negri" în Grecia. Ele nu seamănă cu gîndirea celor care urmăresc să atingă ţeluri doctrinare. Etica *Solidarităţii*, cu permanenta respingere a folosirii forţei, are multe lucruri în comun cu ideea nonviolenţei, aşa cum o înţelegeau Gandhi şi Martin Luther King Jr. Dar ea nu este o etică reprezentativă pentru mişcările pacifiste.

Ca mişcare de masă, pacifismul are drept scop evitarea suferinţei. Pacifiştii afirmă adeseori că nu există nici o cauză pentru care merită să mori. Etica *Solidarităţii* e bazată pe o premisă opusă: că există cauze pentru care merită să suferi şi să mori. Gandhi şi King au murit pentru aceeaşi cauză ca şi minerii de la Wujek, care au respins ideea că e preferabil să rămîi de bună voie sclav, decît să fii asasinat. În acest sens, activiştii *Solidarităţii* resping în mod conştient ideea de a adera cu orice preţ la o anumită doctrină. Urmînd învăţăturile Papei – şi urînd ca şi el războiul – ei nu admit totuşi posibilitatea apărării armate a libertăţii de despotismul agresiv. Nu întîmplător, unul dintre cei mai mari oameni ai culturii poloneze contemporane, Leszek Ko§akowski, a scris un eseu intitulat *În apărarea diferenţei.*

Acestea fiind spuse, aş mai adăuga doar că *Solidaritatea* nu a fost total imună la ispitele totalitare. Organizată ca mişcare socială care lupta împotriva statului despotic, alcătuită din oameni crescuţi în Sistemul Conducător şi modelaţi de structurile totalitarismului, Solidaritatea a fost constant sfîşiată între încercarea de a influenţa deciziile administrative şi aceea de a restrînge omnipotenţa statului. De fapt, acest conflict a fost sămînţa dramaticei dileme cu care s-a confruntat mişcarea: dacă să încerce să devină o alternativă a autorităţii sau să renunţe la astfel de aspiraţii

şi să se concentreze la limitarea puterii acesteia. Solidaritatea, ca oricare altă mişcare de eliberare de sistemul comunist, va trebui să se confrunte cu această dilemă în viitorul apropiat. Viitorul societăţilor post-comuniste depinde de felul în care ea va fi rezolvată. Lupta pentru puterea în stat conduce obligatoriu la folosirea forţei. Şi totuşi, în lupta pentru Republica Autoguvernată, aşa cum s-a stabilit în hotărîrea memorabilului Congres din septembrie 1981, de la Gda□sk, al *Solidarităţii*, nu trebuie folosită forţa.

Din punctul meu de vedere, *Solidaritatea* n-a fost niciodată un instrument în lupta pentru putere. Dar asta nu e, în nici un caz, o poziţie necontroversabilă. Tensiunile acute dau naştere la ispite puternice. Umilirea făţişă poate conţine sămînţa soluţiilor extrem de radicale. Absenţa răspunsurilor simple şi a propunerilor clare conduce la soluţii demagogice. Politizarea bruscă a sutelor de mii de oameni, pînă atunci pasivi, şi deci nefamiliari cu viaţa politică, au condus la o combinaţie de populism şi naţionalism puternic agrementată cu simboluri religioase. Am văzut cu toţii această combinaţie explozivă, dezvoltîndu-se în ultimele luni ale lui 1981. Chiar dacă era vorba de un fenomen marginal, forma de manifestare n-a fost deloc distractivă şi a dat naştere unor meditaţii triste. În *Konspira*, Bogdan Borusewicz [4] a discutat acest subiect într-un mod cît se poate de înţelept şi cinstit. Anarhizarea vieţii cotidiene, urmărită conştient de autorităţi în paralel cu pregătirea loviturii de stat, i-a făcut pe oameni susceptibili chiar în faţa celei mai absurde prostii. Erau timpuri în care personajele cele mai suspecte au făcut cariere. Nu mi-a fost greu să descoper în aceşti oameni pe viitorii Dzierzy□ski [5]. Cred, prin urmare, că rolul principal al *Solidarităţii* e să conducă la Republica Autoguvernată, şi nu să pună mîna pe putere. Doar ideea aceasta oferă şansa de a evita ghilotina şi plutoanele de execuţie pentru a-i elimina pe viitorii „duşmani ai poporului".

---

4. *Konspira* e titlul cărţii de interviuri a lui Bogdan Borusewicz cu lideri din clandestinitate. Autorul a fost membru al KOR. Şi unul dintre organizatorii sindicatelor libere de pe coasta baltică.
5. Feliks Dzierzy□ski (1877-1926), revoluţionar polonez şi conducător bolşevic, a fost fondatorul Comisiei Extraordinare a Tuturor Ruşilor (CEKA), prima poliţie secretă sovietică. Responsabil al Terorii Roşii, el a murit ca mare sprijinitor al lui Stalin.

Cînd îmi reamintesc acele săptămîni, în care totul se îndrepta spre catastrofă, cînd încerc să reconstitui atmosfera de iluzie şi conflictele interne ale *Solidarităţii*, mi se pare că problema fundamentală nu e legată de împărţirea între „radicali" şi „moderaţi" sau disputa dintre Wa§¢sa şi Gwiazda [6] sau polemicile în legătură cu evaluarea corectă a rolului jucat de KOR. În cel mai important dintre conflicte, ideea originală a *Solidarităţii* a fost opusă tendinţei populist-totalitare, ale cărei ţipete au torpilat orice propunere de iniţiativă strategică. Ea a izvorît din sărăcie, isterie şi demagogie: sprijinitorii ei urlau slogane despre „adevăraţii polonezi". Această împărţire corespundea celei tradiţionale, între dreapta şi stînga? Aşa am crezut atunci. Astăzi, gîndesc altceva.

Împărţirile tradiţionale au produs, în mod evident, percepţii diferite şi au creat stiluri de gîndire politică. Vechile dezbateri, avînd rădăcini în timpuri apuse, au revenit. Ele se refereau la subiecte precum statutul Bisericii, extinderea convenabilă a secularizării şi aşa mai departe. Cu toate acestea, cred că, în Polonia, conflictul dintre dreapta şi stînga aparţine trecutului. El a divizat o societate măcinată de lupte pentru libertate burgheză, pentru vot universal, pentru reformă agrară, pentru secularizare, pentru ziua de muncă de opt ore, pentru bunăstare, pentru învăţămînt general sau pentru democratizarea culturii.

O altă deosebire iese în prim-plan în era dictaturilor totalitare: cea dintre susţinătorii societăţii deschise şi cei ai societăţii închise. În primul caz, ordinea socială e bazată pe autoguvernare şi pe înţelegeri colective; în cel de-al doilea, ordinea e rezultatul represiunii şi al disciplinării. În viziunea societăţii deschise, statul acţionează ca un garant al siguranţei cetăţenilor. În proiectul societăţii închise, statul e stăpînul şi supraveghetorul care hotărăşte cum trebuie să arate societatea.

Inadecvarea taxonomiilor tradiţionale a fost subliniată încă de acum cîţiva ani de către Vladimir Bukovsky. La

6. Pe măsură ce situaţia devenea mai tensionată, conflictele din sînul Solidarităţii au crescut. În zilele dinaintea loviturii de stat militare, Andrzej Gwiazda şi alţi paisprezece membri ai comisiei Solidarităţii din Gda□sk şi-au dat demisia în semn de protest faţă de ceea ce ei au numit poziţia făţiş conciliatorie a lui Wa§¢sa faţă de autorităţi.

scurtă vreme după ce se produsese eliberarea sa în schimbul eliberării lui Corvalan [7], întrebat dacă e de partea stîngii sau a dreptei, el a răspuns: „Nu sîntem nici din lagărul comunist, nici din cel capitalist. Ci din lagărul de exterminare". Era purul adevăr.

Nu mi-am reamintit întîmplător de Bukovsky. Cartea lui a fost tipărită de mai multe edituri clandestine şi a devenit un mare succes în Polonia. Aceasta dovedeşte că poziţia eticistă a lui Bukovsky, splendid exprimată în memoriile sale, corespunde în mare măsură profilului spiritual al rezistenţei poloneze. Ea mai arată că oamenii *Solidarităţii* văd viitorul nu ca un lanţ de explozii de ură tribală, ci în termenii unui sistem de noi relaţii între naţiuni, bazate pe principiile libertăţii şi egalităţii. Curentul din interiorul *Solidarităţii* care lucrează în această direcţie e puternic şi bine marcat.

Dar etica nu se poate substitui programului politic. Trebuie să ne gîndim, prin urmare, la viitorul relaţiilor polono-ruse. Trebuie să abordăm această problemă cît se poate de deschis, luînd în considerare mai multe variante. Nu trebuie să excludem nici posibilitatea schimbării politicii externe sovietice care să conducă la un compromis. Să ne reamintim de compromisul dintre Uniunea Sovietică şi Finlanda, care a fost precedat de un război între cele două ţări.

Statul sovietic are un nou conducător. El e simbolul tranziţiei de la o generaţie la alta a elitei sovietice. Această schimbare s-ar putea să ofere o şansă, pentru că Mihail Gorbaciov n-a devenit încă prizonierul propriilor sale decizii. Nu putem elimina posibilitatea ca impulsul reformei să fie dat de la vîrful ierarhiei puterii. Acest lucru s-a mai întîmplat pe vremea lui Alexandru al II-lea şi, o sută de ani mai tîrziu, sub Hruşciov. Reforma e posibilă întotdeauna, chiar dacă vechiul aparat se opune. S-ar putea ca liderii de la Kremlin să accepte provocarea modernităţii. S-ar putea să încerce să caute un nou model al relaţiilor sovieticilor cu sateliţii. Gîndirea politică poloneză trebuie să fie pregătită pentru astfel de împrejurări. Fobiile şi emoţiile anti-ruse nu ajută la nimic.

---

7. Vladimir Bukovsky, om de ştiinţă şi scriitor, a petrecut mai mulţi ani în închisorile sovietice şi în institutele de psihiatrie. A fost eliberat în schimbul scoaterii din închisoare, în 1976, a liderului comunist chilian Luis Corvalan.

Popularitatea cărţii lui Bukovsky arată că astfel de fobii nu sînt inevitabile, că tabăra democrată din Rusia are destui prieteni în Polonia şi că mişcarea democratică rusă e un aliat firesc al mişcării de eliberare din Polonia, ca şi al altor mişcări de eliberare din imperiul sovietic, îndeosebi din Ucraina, cea mai tragică naţiune a Europei. Însă acestea sînt observaţii generale – e greu de trasat chiar şi o schiţă sumară a viitorului părţii noastre de lume. Atîta vreme cît tensiunile există, e neclar în ce fel vor fi rezolvate. Acest lucru necesită precauţie, evitarea riscurilor dogmatismului rigid şi răbdare. Reţinerea atît de evidentă, în sînul mişcării poloneze, s-a datorat unor astfel de considerente, şi nu, aşa cum pretind unii, orbirii naţionaliste.

Nu e corect nici să acuzăm *Solidaritatea* de clericalism politic. Respectul faţă de Biserică nu a implicat nici un fel de subordonare a sindicatului. Propunerile din ultimii ani de a construi un sindicat bazat pe Biserică au avut în general un caracter marginal. Ele au fost respinse atît de către Comitetul de Coordonare Provizorie, cît şi de către Lech Wa§¢sa.

Rolul imens al Bisericii Catolice în Polonia, demonstrat cu atîta spectaculozitate în timpul vizitei papale de acum doi ani, a iscat numeroase comentarii, adeseori nefavorabile, din partea analiştilor străini. Aceşti domni ar trebui să asculte şi punctul de vedere al cuiva (eu însumi) care nu a fost niciodată acuzat că urmează în scrierile sale instrucţiunile Bisericii: Biserica nu este şi nu trebuie să devină o instituţie politică. Episcopii nu sînt şi nu trebuie să fie reprezentanţii aspiraţiilor politice ale polonezilor. Dar Biserica Catolică e singura instituţie din Polonia care e atît legală, cît şi autentică, independentă de structura de putere totalitară şi pe deplin acceptată de popor. Pentru polonezi, Papa este cel mai mare propovăduitor al valorilor şi îndatoririlor umane. Această realitate are implicaţii clare, iar dintre ele, datoria clerului de a-şi spune părerea în legătură cu aceste lucruri este de cea mai mare importanţă pentru viaţa morală a oamenilor. Chestiunea drepturilor omului nu poate fi exclusă dintre aceste obligaţii. Astfel, atunci cînd episcopii supun criticii campaniile de ură, cînd condamnă asasinatele sau cînd pledează pentru dialog în defavoarea represaliilor, exprimă aspiraţiile, inclusiv cele politice, ale majorităţii covîrşitoare a polonezilor.

Unii dintre cei despre care se ştie că au relaţii strînse cu Episcopatul şi-au exprimat în mai multe rînduri părerea că în realitate *Solidaritatea* nu mai există. Acest lucru a provocat reacţii firești din partea activiştilor Solidarităţii. Să lăsm de-o parte corectitudinea sau inepţia unor asemenea declaraţii – deşi mie mi s-au părut inoportune şi deplasate. Să observăm, totuşi, că din punctul de vedere al unui episcop catolic e rezonabil să nu lege interesele pe termen lung ale Bisericii de destinul chiar şi al celui mai nobil sindicat sau mişcări sociale. Biserica Catolică a existat în feudalismul monarhic şi în republicile burgheze, sub ocupaţie străină şi sub dictaturi totalitare. În fiecare dintre situaţii, ea a căutat un *modus vivendi* în realitatea dată. Se pare că în momentul de faţă sîntem martorii unei căutări similare.

Dacă ipoteza de mai sus e corectă – şi ea pare confirmată de atacurile concentrate ale maşinăriei propagandistice oficiale împotriva Bisericii –, atunci putem presupune că modelul rolului Bisericii creat de cardinalul Wyszy□ski trebuie să fie pentru episcopi un punct de referinţă. E un model care a adus catolicismului polonez un triumf spectacular. Să observăm că elementele esenţiale ale acestui model – construit pe o dialectică ai cărei poli sînt diplomaţia şi depunerea mărturiei, compromisul şi rezistenţa – au reprezentat identificarea deplină a Păstorului cu turma sa. Aceasta din urmă a fost considerată ca reunind făpturi ale lui Dumnezeu, atît în ce priveşte relaţiile în interiorul Bisericii, cît şi în relaţiile dintre oameni şi autorităţile comuniste. A fost o premisă corectă în perioada stalinistă, pentru că regimul de teroare nu a lăsat nici un spaţiu acţiunilor independente. Astăzi, în epoca *Solidarităţii*, această premisă a devenit cu totul falsă. Poate că originea unor comentarii grăbite despre *Solidaritatea* – comentarii care îi învinuiau pe anumiţi activişti de atitudini para-comuniste – trebuie căutată în imprecizia diagnosticului autorilor privind situaţia actuală.

Dar nimic nu poate schimba faptul că Biserica Catolică e un mare atu al polonezilor. Şi nu doar pentru că bisericile servesc drept cartiere generale ale comitetelor de ajutorare a victimelor represiunii sau pentru că preoţii vorbesc în numele celor nedreptăţiţi şi persecutaţi. Nu numai pentru că bisericile răsună de cuvintele literaturii poloneze libere şi de sunetele muzicii poloneze libere sau

pentru că pe pereţii lor atîrnă tablourile pictorilor polonezi. Şi nu numai pentru că Biserica a devenit un adăpost al culturii poloneze independente. Biserica este cea mai importantă instituţie a Poloniei pentru că ne învaţă pe toţi că trebuie să îngenunchiem doar în faţa lui Dumnezeu.

Ce se va întîmpla în viitor?

Deşi e o întrebare obligatorie, nu pot da decît un răspuns parţial. Susţin în continuare că polonezii nu aşteaptă nici un ajutor din afară. Ei nu-şi pun nădejdea nici în Reagan, nici în rachetele Pershing Two, nu-şi fac nici o iluzie în legătură cu discuţiile care tocmai se duc la Geneva. Deşi sînt fericiţi să primească orice gest de solidaritate din partea lumii din afară, ei sînt perfect conştienţi (şi dornici s-o spună şi altora) că trebuie să-şi pună şi îşi vor pune nădejdea numai în ei înşişi. Ei ştiu că nimeni nu-i poate ajuta în încercările lor actuale.

Nimeni nu e profet la el acasă. Raţional, se poate spune doar că nici o sursă de tensiuni n-a fost încă eliminată şi că nici una din problemele critice n-a fost rezolvată. Normalizarea, în sensul ajungerii la o înţelegere, s-a dovedit a fi o iluzie. Normalizarea sub forma pacificării a devenit un dezastru absolut. Ce se poate întîmpla acum?

„Fundamentaliştii" spun: fără compromisuri. Discuţiile despre compromis, dialog sau înţelegere demobilizează opinia publică, trag un văl peste ochii publicului, împrăştie iluzii. Declaraţiile lui Wa§¢sa privitoare la disponibilitatea la dialog au fost adeseori aspru criticate în acest sens.

Nu împărtăşesc punctul de vedere al fundamentaliştilor. E adevărat că nu se poate ajunge la compromis prin implorări şi că e inutil să le spui comuniştilor de ce ar fi compromisul o soluţie raţională. De aceea, apelul „nerealiştilor" e atît de limitat şi deplorabil. Autorii acestor apeluri se feresc să traverseze linia care desparte speculaţia politică de colaboraţionism. Atunci cînd Wa§¢sa declară necesitatea compromisului, el demască intenţiile autorităţii. Cînd acelaşi lucru e spus de neorealiştii care se feresc ca de ciumă să menţioneze cuvîntul *Solidaritatea,* ei trimit autorităţilor mesajul propriei lor disponibilităţi de a ucide sindicatul.

Logica fundamentalismului împiedică orice încercare de compromis, chiar şi pentru viitor. Ea conţine nu numai credinţa conform căreia comuniştii sînt needucabili, dar

şi o anumită convingere că ei nu sînt capabili de un comportament raţional, chiar şi în situaţii critice – cu alte cuvinte, că sînt condamnaţi la o încăpăţînare sinucigaşă.

Acest lucru nu mi-e chiar atît de evident. Experienţa istorică ne arată că uneori împrejurările i-au obligat pe comunişti la compromisuri. Prin urmare, nu trebuie să înlăturăm cu totul strategia înţelegerii. Nu trebuie să pornim de la premisa inevitabilităţii confruntării sîngeroase şi, prin urmare, să înlăturăm posibilitatea evoluţiei, a schimbării nesîngeroase. Acest lucru trebuie evitat cu atît mai mult cu cît democraţia s-a născut arareori din răzmeriţe sîngeroase. Trebuie să ne fie limpede: conflictul permanent se poate transforma fie în dialog, fie într-o explozie. Comitetul de Coordonare Provizorie şi Wa§¢sa depun eforturi imense pentru a face dialogul posibil. Şansele lor de succes vor fi cu atît mai mari, dacă nivelul auto-organizării societăţii poloneze independente creşte. Pentru linşaje, mulţimile înfuriate sînt de ajuns. Compromisul cere o societate organizată. În activităţile noastre trebuie să studiem cu atenţie şi harta politică a lumii. Destinul Poloniei e întreţesut, din nefericire, cu conflictul dintre superputeri. Am mai căzut şi în trecut, de cîteva ori, victime ale acestui conflict.

Preşedintele Roosevelt a numit cîndva Polonia conştiinţa şi reperul lumii, dar această declaraţie n-a avut nici un efect asupra deciziilor americane de la Ialta. Astăzi, n-ar trebui dată vreo semnificaţie deosebită nici unei declaraţii verbale. Dar dacă descoperim ceva important în astfel de consideraţii, e că ele denotă o schimbare importantă în politica americană. Propaganda comunistă îl acuză pe preşedintele Reagan de ideologizarea politicii externe. Adevărat. Se pare că, începînd cu preşedintele Carter, politica americană şi-a asumat o asemenea sarcină. Acest răspuns a fost expresia credinţei că sfîrşitul conflictului va fi determinat nu doar de principiul forţei, ci şi de forţa principiilor. Acesta e motivul pentru care Statele Unite au respins interpretarea dată de sovietici destinderii, care poate fi redus la simpla filosofie: „Cînd eşti tu la putere, cer libertate pentru mine pe baza propriului tău principiu: cînd eu sînt la putere, îţi iau libertatea pentru că aşa vreau eu."

Ceea ce se petrece în Polonia e ilustrarea limpede a filosofiei comuniste a coexistenţei paşnice. Într-un fel, de

la Ialta încoace, Polonia a fost un teren de experimente, o hîrtie de turnesol a intenţiilor sovietice în politica externă. Vreţi să ştiţi care sînt intenţiile Kremlinului? Vreţi să descifraţi sensul chemărilor sale la pace? Uitaţi-vă la Polonia. Generalii noştri vorbesc la fel de frecvent despre înţelegere naţională şi de dialog cu societatea ca şi tovarăşii lor sovietici, despre destindere şi limitarea înarmării. Limbajul comuniştilor are o anume individualitate: cuvintele lui se scriu într-un fel şi se citesc altfel. În acest limbaj, scrii „înţelegere" şi citeşti „lovitură de stat". Aceste adevăruri, banale pentru polonezi, au început, încetul cu încetul, să fie înţelese şi de sovietologii occidentali. În orice caz, lucrul acesta se pare că a fost acceptat de către preşedintele Reagan şi echipa lui. Dacă e aşa, atunci analiza noastră nu e bazată pe încrederea în conştiinţa politicienilor occidentali, ci pe înţelepciunea şi capacitatea lor de a cîntări faptele la rece şi corect. Dacă ei ignoră aspiraţiile polonezilor la autonomie, vor comite nu doar o greşeală de natură morală, ci şi una politică. Aşa înţeleg eu politica americană faţă de Polonia.

E o politică a legării relaţiilor economice de respectul pentru drepturile omului. Asta îi aduce pe propagandiştii comunişti la turbare. Ei repetă constant că nici o mişcare a americanilor nu poate avea vreun impact asupra politicii lor de aruncare în închisoare a oponenţilor politici. Mint. Pînă şi Stalin a fost obligat o dată să deschidă uşile lagărelor şi să elibereze prizonierii polonezi. E bine să-i reamintim acest lucru lui Jaruzelski, căruia i-ar plăcea să obţină aprobarea pentru politica represivă, pentru a frînge mai uşor rezistenţa internă. El vrea să dezgheţe relaţiile cu Occidentul, pe baza condiţiilor puse de el. Dacă reuşeşte, blocul comunist se va simţi încurajat, pentru că mesajul ar fi următorul: reprimarea libertăţilor nu vă va costa nimic. *Vae victis!*

Jaruzelski se străduie acum să le impună polonezilor propria versiune asupra „normalizării" şi apoi s-o vadă acceptată de către guvernele occidentale. Polonezilor le spune: „Nu aveţi nici o şansă, mai bine acceptaţi felul cum văd eu concilierea. Asta înseamnă că oricare dintre voi, chiar şi Lech Wa§¢sa, e liber să mă laude şi să mă adore." Occidentalilor le spune: „Dacă mă acceptaţi aşa cum sînt, poate mai declar o amnistie."

Dar să nu ne lăsăm înşelaţi de aparenţe. Pacea internă depinde de mişcările politice, nu de represiunea poliţienească. Arestările periodice şi procesele activiştilor *Solidarităţii* şi ale preoţilor catolici, urmate de amnistieri, nu sînt semnele păcii interne şi ale dialogului. Ci semne că cetăţenii sînt trataţi drept ostatecii unui nesfîrşit „război rece civil". Cu toate acestea, lupta pentru amnistie e uşor de explicat şi, la nivel omenesc, de înţeles. Prin urmare, trebuie să continuie.

În iulie trecut, generalii au pierdut bătălia amnistierii. Au pierdut şi războiul rece civil. Asta nu înseamnă că vor înceta să se războiască cu noi, că nu ne vor mai răpi, bate şi ucide, că nu ne vor mai trimite în închisori şi că nu ne vor mai califica drept huligani şi sabotori. Nu exclud deloc posibilitatea ca generalul Jaruzelski, în emoţionanta lui modestie şi generalul Kiszczak, în fermecătoarea lui simplitate, să ne mai jefuiască de alţi cîţiva ani din viaţă. Au dobîndit o anume calificare în această meserie şi nu cred că imaginea celor de după gratii le dă insomnii (poate doar cu excepţia colonelului Pietruszka şi a căpitanului Piotrowski). Dimpotrivă: orice nou mandat de arestare le confirmă că şi-au îndeplinit datoria. Orice carte de Mi§osz, Herbert, Ko§akowski, Gombrowicz, Brandys sau Konwicki confiscată le măreşte pofta. Fiecare ins zdrobit de închisoare e încă o frunză în cununa lor de lauri. Iar ei îşi închipuie că toate astea pot dura la nesfîrşit.

Vreau să-i asigur că se înşală. Sînt mult prea încrezători. Uită ce rol joacă surpriza în Sistemul Conducător. Aici, într-o dimineaţă de primăvară, te poţi trezi într-o cu totul altă ţară. Aici – de nu ştiu cîte ori – clădirile partidului au luat foc, în timp ce comisarii au scăpat doar deghizîndu-se. Edward Gierek, atît de iubit de Brejnev şi de Helmut Schmidt, atît de respectat de Giscard d'Estaing şi de Carter, a străbătut, într-o singură săptămînă, drumul de pe culmile puterii la uitare. *Sic transit gloria mundi...*

Stînd în birourile lor, străbătînd coridoarele birocraţiei, ascultînd denunţurile opoziţiei făcute de către lachei, generalii nu ştiu ce gîndesc oamenii de rînd. În timp ce noi, deşi prizonieri, ştim foarte bine. De aceea, din punctul meu de vedere, aş vrea ca, spre binele lor, conflictul din Polonia să se transforme în dialog. Dacă va lua forma unei explozii, vor fi obligaţi să-i caute pe Lis şi Frasyniuk pentru a-i apăra de flăcări.

Nu vreau să scriu despre propriul meu caz. Sper ca la proces să dărîm tot eşafodajul de provocări ridicat cu neruşinare de ciracii din Gda□sk ai căpitanului Piotrowski. Aş vrea să închei totuşi cu cîteva remarci personale.

Vreme de şase luni, nu am putut scrie nici un singur rînd. Prietenii mei au glumit, spunînd că ar trebui să fiu trimis înapoi la închisoare. Tot în glumă, le-am dat dreptate. Şi iată că lucrul s-a întîmplat: am fost închis din nou şi am scris un eseu politic. Nu pot decît să-i fiu recunoscător generalului care a ordonat arestarea mea. Mă aflu într-o tovărăşie minunată – cu W§adis§aw Frasyniuk şi Bogdan Lis. Vă datorez, dragă domnule general, gratitudine pentru atenta grijă asupra paşilor mei şi pentru a-mi fi asigurat un loc potrivit meditaţiilor. Nu ştiu ce m-aş face fără sugestiile şi fără sprijinul dumneavoastră părintesc. Vă foarte mulţumesc.

Ce să mai spun? Trăim în vremuri cu adevărat interesante. Sîntem martorii amurgului vechii lumi a dictaturii totalitare. Noi, cei din *Solidaritatea*, am fost supuşi unei judecăţi aspre. Dar şi dacă vom fi schingiuiţi la flacără, focul curăţă şi purifică ceea ce nu poate fi ars cu totul. Nu mi-e teamă de focul generalilor. N-au nimic măreţ în ei: armele lor sînt minciuna şi brutalitatea. Puterea lor provine din îndemînarea de a scoate la suprafaţă tot ce e mai josnic şi mai întunecat în om. Sînt sigur că vom învinge. Mai devreme sau mai tîrziu, dar eu cred că mai devreme, vom ieşi din închisori şi din clandestinitate în piaţa luminoasă a libertăţii. Dar cum vom arăta atunci?

Nu mi-e teamă de ce vor face cu noi, ci de ce vor face din noi. Pentru că cei care sînt ţinuţi prea mult în afara legii ar putea ajunge să se hrănească cu propriile traume şi dureri care, la rîndul lor, le vor suprima raţiunea şi capacitatea de a vedea realitatea. Chiar şi cei mai buni pot fi demoralizaţi de anii de închisoare şi de şocul redobîndirii vechii identităţi. Mă rog să nu ne reîntoarcem în chip de stafii care urăsc lumea, n-o pot înţelege şi sînt incapabili să trăiască în ea. Mă rog să nu ne transformăm din prizonieri în temniceri.

Ştim că astăzi e nevoie de multe feluri de eforturi. Avem nevoie de structuri de clandestinitate şi trebuie să luptăm pentru acţiuni deschise. Trebuie să acţionăm cu hotărîre, dar, mai ales, cu destulă răbdare. Să repetăm

aceste cuvinte cît mai des – sînt declarația unui popor ambițios și stăruitor, o declarație de neînfrîntă speranță.

Trăim într-o stranie stare de suspensie. Nimic nu e încă hotărît. Marele destin al țării și micile destine individuale se află încă în balanță. Sîntem prinși între sentimentul umilitor de neajutorare și neputință. E drept?

În 1942, Czes§aw Mi§osz scria: „În momentele istorice în care nimic nu depinde de om, totul depinde de el – acest paradoxal adevăr este relevat astăzi cu deosebită forță".

Și astăzi, de asemenea...

1985

Noi, cei din „Solidaritatea”

„Domnule Director

Vă exprim întreaga recunoştiinţă şi toate mulţumirile pentru că mi-aţi făcut onoarea de a-mi acorda acest doctorat *honoris causa*. Consider această distincţie excepţională ca un semn de simpatie şi de stimă pentru acţiunile unui cerc larg de prieteni cu care am avut cinstea să colaborez timp de douăzeci de ani, dar şi pe aceea de a fi împărţit banca acuzaţilor şi celula unei închisori. Lista acestor prieteni e prea lungă spre a o putea aminti aici. Şi totuşi, vreau să-l evoc pe unul dintre ei care mi-a oferit prietenia cu mai mulţi ani în urmă şi care este, fără nici o îndoială, cel mai mare talent politic al opoziţiei poloneze. Vreau să vorbesc despre Jacek Kuro□. Dintre noi toţi, el a plătit personal cel mai ridicat preţ pentru că a protestat împotriva opresiunii totalitare şi trebuie pomenit aici drept principalul artizan al acestui tip de luptă pentru libertate care mi-a adus – dacă înţeleg bine – distincţia onorifică de la *New School for Social Research*” [1].

Ceremonia decernării titlului de *Doctor honoris causa* a avut loc în aprilie 1984, pe cînd eram în închisoare. Diploma a fost primită, în numele meu, de către Czes§aw Mi§osz, marele poet polonez. Aş dori să încep reflecţiile următoare pornind de la cuvintele lui:

„De secole, regii au deţinut o putere de drept divin şi ar trebui să înţelegem ce spaimă au încercat mulţi dintre ei acum două sute de ani, la decapitarea lui Ludovic al XVI-lea. Faptul nu a împiedicat veacul următor să se îmbete cu superba retorică a voinţei poporului ca sursă de putere. Era epoca parlamentelor sau, dacă acestea nu existau, a

1. Acest discurs a fost pronunţat la 10 decembrie 1984, la Varşovia, în casa profesorului Edward Lipinski, cu ocazia decernării lui Adam Michnik a diplomei de *Doctor honoris causa* a *New School for Social Research*.

aspiraţiei de a le avea, altfel spus, de a fi guvernaţi printr-o majoritate aleasă în mod democratic. Azi nu mai e pentru nimeni un secret că retorica alegerilor libere şi-a cam pierdut pretutindeni din naivitatea şi spontaneitatea sa, ba chiar că e percepută ca un lucru jenant. Un regim care îşi găseşte justificarea în separarea puterilor legislative, executive şi judecătoreşti afirmă, în principal pentru apărarea sa, că reprezintă răul cel mai mic în comparaţie cu adversarii săi, care nu admit acest principiu. Şi-a făcut, aşadar, o intrare triumfală ideea cuceririi ca sursă de putere. Şi totuşi, se întîmplă destul de rar ca ea să apară ca atare, într-o formă nudă, deci respingătoare. Vorbăria veacului nostru s-a datorat, în mare parte, dorinţei de a acoperi înfricoşătoarea nuditate a faptului politic cu văluri dese de fum. Cucerirea, fie ea interioară sau exterioară, se recunoaşte după două trăsături esenţiale. O minoritate organizată, de pildă o armată sau un partid, pune mîna – într-o primă etapă – pe putere (nu neapărat prin forţa armelor, ci şi prin viclenie sau şantaj), ca apoi, într-o a doua etapă, să introducă asemenea schimbări instituţionale şi să dezvolte un asemenea aparat poliţienesc, încît populaţia să se transforme într-o masă pasivă, fără nici un mijloc de rezistenţă. Grupul organizat rămîne deci definitiv la putere"[2].

Această observaţie lapidară conţine elementele esenţiale ale situaţiei în care se află de peste patruzeci de ani ţara şi poporul meu, ca, de altfel, toate statele rămase în orbita puterii comuniste. O ordine totalitară, ce reproduce modelul sovietic, determină viaţa de zi cu zi a popoarelor şi indivizilor. Ea este întemeiată pe forţă şi pe convingerea că forţa este singura legitimare posibilă a puterii şi principiul fundamental ce reglează raporturile dintre oameni.

A te ridica împotriva acestui principiu este raţiunea de a fi a oricărei mişcări de rezistenţă antitotalitară. Vocile care o compun – adeseori divergente – au, toate, o trăsătură comună: refuzul acestei filosofii politice bazate pe cultul forţei. În acest punct se reîntîlnesc Saharov şi Soljeniţîn, Mi§osz şi cardinalul Wyszy□ski, Václav Havel şi Robert Havemann. Aici s-au întîlnit polonezii cu opinii şi din medii diferite pentru a crea *Solidarnoǫć*, sindicat şi, în acelaşi timp, mişcare socială antitotalitară.

2. Czes§aw Mi§osz, *Despre cucerire*, „Aneks", nr. 29-30.

În toamna lui 1981, cînd asupra Poloniei s-a abătut o povară de plumb şi cînd pretutindeni răsunau glasuri aţîţate, pline de ameninţare, dublate de bocăniturile bocancilor militari, Zbigniew Herbert a scris acest poem, devenit celebru, *17 IX,*[3] dedicat lui Josef Czapski:

> Cotropitorule, ţara mea, fără de apărare, te va primi,
> iar drumul pe care tropăiau mărunt copiii spre şcoală
> nu se va căsca spre abis.
> Rîurilor le va fi prea lene ca să se reverse,
> iar călăreţii ce dorm prin munţi vor tot dormi,
> aşa că vei intra lesne, oaspete nedorit.
> Dar noaptea, fiii locului se vor aduna;
> carbonari ridicoli, conspiratori ai libertăţii,
> îşi vor lustrui străvechile arme,
> vor jura pe o pasăre şi pe două culori[4].
> Apoi, ca mereu, nimburi şi obuze;
> frumoşii năstruşnici, de veghe, în frunte,
> raniţe pline cu înfrîngere, cîmpuri înroşite de glorie
> şi gîndul întremător – sîntem singuri.
> Ţara mea fără de apărare te va primi, cotropitorule,
> îţi va da un snop de pămînt pe sub sălcii şi liniştirea
> pentru ca toţi cei ce vor veni după noi să reînveţe
> trudnica artă de a ierta greşelile.

Acest poem superb, plin de eroism şi de ironie amară, evocă experienţa poloneză mai bine decît un articol de ziar. Experienţa luptei neîncetate pentru libertate a fost întotdeauna considerată drept un handicap. Or, iată, ea se dovedeşte a fi sursa forţei morale a polonezilor.

Acei „carbonari ridicoli", „conspiratori ai libertăţii" sînt participanţii la insurecţiile naţionale, sînt cavalerii războaielor de independenţă pierdute. Ultima, inegală, împotriva totalitarismului hitlerist, s-a încheiat dramatic la 17 septembrie 1939, prin lovitura de cuţit în spate pe care Stalin a dat-o voinţei de libertate poloneze.

Dar sînt şi membrii *Solidarităţii* între cei ce depun jurămînt pe „o pasăre şi pe două culori". Cît de ridicoli trebuie că părem unui străin, ce ne observă din afară:

---

3. 17 septembrie 1939: data intrării trupelor sovietice în teritoriile de răsărit ale Poloniei, pe baza pactului Ribbentrop-Molotov.
4. Aluzie la culorile şi la vulturul alb de pe drapelul polonez.

„Rezistenţa pe care o opun oamenii fără arme este ridicolă, deoarece slăbiciunea e ridicolă", constata cu amărăciune Mi§osz, în eseul citat mai sus, înainte de a adăuga: „Conceptul de natură umană scapă definiţiilor, dar el se concretizează dacă luăm exemplul modului în care se comportă un individ. Un tînăr băiat, arestat pentru că asupra lui s-au găsit manifeste care protestau împotriva războiului, avea de ales între următoarele perspective: fie cinci ani de închisoare, fie să semneze o «declaraţie de loialitate» şi să se întoarcă acasă. Nu a semnat nimic. În ochii ofiţerului de la poliţia politică – cel care i-a făcut propunerea – acest act de refuz este absurd, deoarece lumea este în aşa fel făcută, încît totul e determinat de forţa fizică; ea ne guvernează, pe ea o reprezentăm. Aceste confruntări între necesitatea anonimă, în numele căreia acţionează funcţionarul şi libertatea prizonierului izolat, conţin întreaga problematică existenţială. Căci actul de refuz nu se întemeiază pe nimic, nu provine din nici un calcul; dimpotrivă, totul e împotriva deţinutului, cu excepţia vocii sale lăuntrice care nu îi îngăduie concesii sub presiunea forţei triumfătoare. Sîntem cu toţii moştenitorii Bibliei şi recunoaştem uşor această situaţie arhetipală a «celui drept, împotiva căruia se ridică puterile acestei lumi, luînd în derîdere credinţa sa în cele din lumea de sus»."

Pentru cine cunoaşte mecanismele complicate ale politicii, ale marii politici şi ale celei din cabinete, cuvintele acestea ale lui Mi§osz răsună ca nişte brave clişee. De aceea, adevărurile poporului nostru sînt descoperite de către poeţi, şi nu de către oamenii politici. Cel care nu ascultă atent vocea literaturii poloneze nu poate înţelege Polonia.

Un jurnalist american ne-a vizitat ţara pe la jumătatea lui 1983. A întîlnit mulţi oameni şi s-a mirat neîncetat să vadă că polonezii se mai mîngîiau cu speranţa şi aşteptau un miracol. Mulţi dintre prietenii noştri din ţările cu democraţii parlamentare reacţionează – se pare – la fel.

Atunci îmi pun întrebarea: oare aştept un miracol? Nu, nu aştept nici un miracol. Sînt martorul unui miracol, de care sînt conştient că s-a înfăptuit sub ochii mei. Nu mi-e cîtuşi de puţin greu să înţeleg cum de i-au putut părea ciudate unui ziarist american această credinţă a polonezilor în libertate şi dorinţa lor de a trăi pentru libertate.

Spectrul prezenţei sovietice în ţara mea face efectiv surprinzătoare mişcarea de eliberare. Dar ceea ce se petrece în Polonia de zece ani nu este mult mai mult?

Ce e *Solidaritatea? Solidaritatea* e o mişcare de oameni dezarmaţi, mişcarea unui popor care, în ciuda opresiunii totalitare, şi-a redescoperit identitatea, a rupt barierele neputinţei şi spaimei, şi-a reconstruit legăturile interioare. În rîndurile ei se adună toate straturile sociale, muncitori şi preoţi, agricultori şi intelectuali, catolici şi necredincioşi; o mişcare ce a cuprins întregul popor, care a rezistat represiunilor dictaturii militare şi a pus pe picioare o reţea independentă de informaţii şi de reflecţie. După multe luni petrecute în închisoare, am avut sentimentul că asist la un miracol: iată că, în acest regim poliţienesc, datorită atitudinii sindicatului clandestin *Solidaritatea* şi ajutorului Bisericii catolice, polonezii şi-au salvat suveranitatea internă. Poporul meu trăieşte, sînt sigur de asta!

Deşi totul a început atît de modest, prin întîlnirea unei mîini de oameni neînarmaţi... Poporul a fost reînviat prin întîlniri, discuţii şi dezbateri, prin petiţii colective şi prin iniţiative comune. Este un miracol mult mai mare decît premiul Nobel, atribuit lui Czes§aw Mi§osz şi lui Wa§¢sa, ba chiar decît succesul grevelor din august 1980 şi al alegerii unui papă polonez.

De fapt, chiar dacă poporul polonez are o tradiţie milenară, se ştie că popoarele nu sînt veşnice. S-a văzut deseori cum mor unele dintre ele.

Să ne întoarcem cu cîţiva ani în urmă. Pe la jumătatea anilor '70, observînd societatea poloneză la scurtă vreme după ce asupra ei s-a încercat brutal o infuzie de idei fasciste (martie 1968), Tadeusz Konwicki nota: „Greu, cu o dificultate tragică, naţiunea moare, ca un elefant în agonie". Nu, naţiunea moare ca mii de elefanţi în agonie. Individul se stinge printr-o moarte frumoasă, în timp ce o naţiune expiră printr-una grotescă.

Printre numeroasele simptome apar tumori dezgustătoare ale fascismului. Dar o naţiune nu ştie niciodată că i se apropie sfîrşitul şi, prin urmare, se gîndeşte că aceste tumori sînt o infecţie uşoară şi că se vor resorbi. De fapt, ele se resorb, nefiind decît un semn care îi prevesteşte stingerea ultimă.

Din corpul naţiunii care se sufocă, strivit de un perete, ţîşnesc clocotind îngrozitoarele bube ale naţionalismului dezlănţuit. Organismul bolnav, condamnat la pieire, încearcă să se salveze, vrînd să se lepede de acest sînge otrăvit; în febra aiuritoare a fascismului, în delirul bestial al naţionalismului, el vrea să supravieţuiască atacului ucigaş pe care, de-acum înainte, nu îl mai poate birui.

Fascismul stîrneşte dezgust, dar el poate stîrni şi compasiune. Acest fascism te face să te gîndeşti la o otravă ce se otrăveşte pe sine, la un foc care se auto-devoră. El le face pe celelalte neamuri să întîmpine cu uşurare moartea abominabilă a bolnavului.

Cînd bîntuie marile naţiuni – care nu mor, deoarece se hrănesc cu stîrvurile celor mici –, fascismul rupe toate digurile şi se răspîndeşte în întreaga lume. Un lichid putred curge atunci pînă în străfundul trupului micilor ţări, grăbindu-le moartea. Pentru fascismul marilor naţiuni pot fi găsite adesea numeroase fraze frumoase; pentru fascismul unei ţări mici nu se folosesc decît cuvinte pline de dispreţ.

„E groaznic să vezi o naţiune agonizînd în convulsiile fascismului" (*Calendarul şi clepsidra*).

Cam tot în aceeaşi epocă, scria şi Kazimierz Brandys: „Am observat apariţia în Polonia a unui tip de mic funcţionar, gata să facă orice pentru al treisprezecelea salar sau o călătorie în străinătate. El îşi vinde chiar sufletul pentru cel mai mic preţ, fără să se tîrguiască măcar. Dar am mai văzut cum creşte şi un nou tip de polonez cinstit, care ridică sau lasă jos mîna întotdeauna simultan cu prezidiul, un tip de polonez care nu ia niciodată poziţie în treburile publice. (...) Am deja certitudinea că, în ţara mea, majoritatea oamenilor trăiesc uitînd ce e libertatea şi am început să înţeleg cum de se întîmplă aşa ceva: lucrurile merg rău atunci cînd legea e violată, dar merg dezastruos doar cînd oamenii şi-au uitat propriile drepturi. Apar atunci teorii lucide, practice, filosofii ale relei credinţe. Conform uneia dintre ele, e mai bine «să te supui» decît să stai deoparte, lăsînd locul altora, deoarece aceştia ar fi mai răi. O altă teorie spune deschis: totul e un gunoi, de care nu e scutit nimeni; doar idioţii mistificaţi se prefac că au atitudini morale şi, pentru că sînt cei mai periculoşi, trebuie să îi înfundăm, cu atitudinile lor cu tot, în adîncul

gunoiului. Da, acestea erau chiar filosofiile oficiale, adoptate, după o duşcă de alcool, chiar de către umaniştii lucizi pe care îi văd la televizor. (...) Atunci cînd cineva îşi pierde demnitatea, are în el ceva fascinant. Îi priveam fascinat şi în acel moment deveneam conştient de propria mea valoare. De demnitatea mea... Mă întreb dacă nu cumva e o iluzie – şi dacă, de fapt, nu îmi plăteam tihna onestităţii cu preţul tăcerii".

Pe marginea evenimentelor din martie 1968, scriitorul nota: „În acest joc erau răspîndite sloganuri naţionaliste, iar presa reaţîţa antisemitismul. (...) Respectivele chemări aveau rezonanţă în mediul oficial; în societate însă, ecoul lor rămînea de obicei slab, dar aceasta dădea ocazia unor mici cariere fulgurante şi, în consecinţă, se profita de împrejurări. Ceea ce nu însemna că se adera la ideologie, ci era mai degrabă o opţiune lucidă de a trăi. Din ideologie nu rămînea decît limbajul convenţional al aparatului: «a servi poporul» şi «a fi credincios clasei muncitoare» însemna a fi la dispoziţia organelor puterii. S-a răspîndit deci un tip de om servil, căruia i se iertau păcatele în schimbul unei singure virtuţi: să nu gîndească. Un tip de om cum apărea în manualele de istorie, un om al trecutului, pe care l-ai fi crezut blestemat. (...) Istoria fiecărui popor îşi are zonele de lumină şi de umbră. Atunci am plătit şi continuăm să plătim pentru o Polonie imbecilizată şi obscurantistă. (...) Doar cinicii mai vorbeau despre ideologie; ţara duhnea a anarhie. Iar această lecţie de corupţie şi de prostie a durat mulţi ani. Atunci cînd a devenit imposibil să negi necesitatea unor schimbări, anarhia a scos marionete din rezervele naţionale şi a stins luminile. Spectacolul a început în întuneric. Asta se întîmpla în 1968, după revolta din martie a studenţilor".

Şi totuşi, chiar atunci, Brandys întrevedea nişte licăriri de speranţă: „Azi, asta se numeşte reproducerea elitelor, dar, în realitate, e vorba de reapariţia claselor mai tinere, a unui tip de om ce rezistă la fenomenele de masă şi gîndeşte cu propriul său cap. Sigur că e convenabil să considerăm existenţa şi renaşterea acestei specii drept cel mai neaşteptat dintre miracolele poloneze".

Această specie era alcătuită din oameni suspecţi în ochii aparatului puterii. Statutul de suspect constituia o calitate.

„Cred, scria Brandys, că doar oamenii suspecţi pot crea focare de valori spirituale într-un sistem unde nu e nici spiritualitate şi nici altă virtute a universului umanist. Oamenii aceştia reprezintă un capital moral care va aduce cîştiguri; el este o rezervă pentru zilele grele. Numai indicii de producţie nu determină personalitatea unui popor; ea e descrisă mai ales de ideile acestor oameni. Iar dacă ei ar fi conştienţi de acest lucru chiar de acum, ar începe să comunice prin legături de o importanţă capitală. În clipele mele de optimism îmi spun că aceste alianţe pot deveni reale şi, în momente de euforie, caut chiar analogii istorice. De pildă, nu a fost francmasoneria o reacţie împotriva puritanismului şi a Contrareformei, o tentativă de comuniune în afara sistemului? Iar comunităţile creştine nu au fost o reacţie la structura birocratică şi materialistă a Imperiului? (...) Fiecare din aceste alianţe, cu semnificaţii atît de diferite, a dus pînă la capăt un drum greu de prevăzut."

Dar astăzi, de ce anume am avea nevoie?, se întreabă Brandys. Să construim o cultură, să edificăm comunicarea între oameni.

„Dacă nu vom duce la bun sfîrşit această muncă, în cincizeci de ani, oameni ca noi vor fi deja sclavi. Poate că se vor simţi mai bine decît noi şi poate că vor fi mai voioşi; vor fi sclavi cuminţi.

Cînd vorbesc despre comunitatea «suspecţilor», continuă el, despre solidaritatea şi buna lor înţelegere, sînt conştient de toate limitele la care se expun. Şi totuşi, vreau să vorbesc despre ceea ce e posibil. Nu ar fi decît un mijloc de a găsi o cale a înţelegerii. De exemplu, stînd de vorbă. Limba poate fi şi o formă de libertate. Cei care şi-au păstrat capacitatea de a-şi exprima sentimentele şi opiniile în propria limbă, cei care nu şi-au pierdut nici substanţa ideilor, nici sensul cuvintelor, oamenii aceştia se sustrag tiparelor. A numi lucrurile, evenimentele şi faptele prin cuvinte bine gîndite, şi nu prin stereotipuri, e un prim pas spre libertate, pe care îl putem face întotdeauna şi pretutindeni. Cred că prin aşa ceva trebuie început: prin ceea ce putem face."

Comparîndu-se cu generaţia strămoşilor săi, cu generaţia conspiratorilor libertăţii, cu cei care jurau „pe o pasăre şi pe două culori", cu generaţia bărbaţilor care luptau pentru independenţa Poloniei, Brandys observă că

„nu a trebuit ca aceştia să se caute şi să se întîlnească", deoarece viziunea despre lume le era comună, înainte chiar de propria naştere; ei moşteniseră un destin, cu prinţi, cu hagiografii şi cu alegorii compuse prin afinităţile şi alianţele durabile ale strămoşilor. În ce mă priveşte, nu am putut accepta această moştenire fără rezerve.

„Simţeam acolo, ca un miros de tămîie, o ipocrizie sentimentală şi cavalerească, dar şi jena unui om distins în faţa nudităţii faptelor, jenă pe care o priveam atunci ca pe o laşitate. Fără îndoială că, în acei ani, numiţi mai apoi «de ruşine», aveam tot dreptul să gîndesc aşa. Dar cum să numesc anii de acum? Comoara spirituală a strămoşilor a fost recuperată de către aparatul politic, care a transformat-o în bandă desenată, iar acum stau în faţa televizorului şi mă uit la ea. (...) Da, privesc cum luptă poporul, urmărind în acelaşi timp tehnica manipulării. Căci scopul filmului este tocmai de a exclude lupta, de a atrage atenţia asupra trecutului; dinspre prezent, spre o istorie imaginară, dinspre real, spre o contrafacere. Pe o peliculă se pot observa toate retuşurile; imaginea a fost imitată şi prelucrată în aşa fel încît să-şi poată juca rolul, dar avînd, cu toate acestea, o asemănare izbitoare cu ceea ce reprezenta. Imaginea despre lume a strămoşului meu nu era, cu siguranţă, adevărată, dar ea îi dădea un ideal de libertate. Astăzi, proiectînd o imagine falsă, filmul fixează pe peliculă o sclavie lăuntrică. Aparatul politic ştie la fel de bine ca şi mine cu ce seamănă libertatea, cu ce seamănă sclavia, stăpînind cu brio jocul iluziei şi înţelegînd prea bine că aparenţa libertăţii este cel mai bun fixator al sclaviei. Aparatul ştie toate acestea. El înţelege perfect că poţi proiecta pe ecrane fără nici o teamă imaginea naţională, după cum poţi prezenta şi artă abstractă. Atunci, filmul atinge un efect de plenitudine: tradiţie plus modernitate; toate nevoile sufletului sînt împlinite. Toate, cu excepţia uneia. Nu există nimic în faţa căruia aparatul să tremure mai mult, decît ideea unei înţelegeri între oameni; nimic nu-l umple mai tare de oroare decît posibilitatea unei luări colective de cunoştiinţă a violării drepturilor individului. Libertatea – şi aparatul politic o ştie prea bine –, libertatea poporului provine din drepturile indivizilor; această libertate nu poate fi imitată. Puterea se teme că atunci cînd oamenii se vor întîlni şi se

vor regăsi în întuneric, luminile nu se vor aprinde brusc şi nu va trebui întreruptă proiecţia. *Amen*" (*În Polonia, adică nicăieri*).

În august 1980, luminile s-au stins şi proiecţia a fost întreruptă... Ce profeţie extraordinară a putut face un scriitor din ţara aceasta!

Iată ce s-a petrecut în realitate: oamenii „suspecţi" au inventat o nouă formă a relaţiilor. O mînă de prieteni şi cîteva grupuri animate de aceeaşi idee, seminarii particulare şi un material tipografic sumar au dat naştere unei mişcări sociale care a atras atenţia lumii întregi.

Nu putem închide *Solidaritatea* în nici una din formele politice tradiţionale. Ea nu este nici o formaţiune de dreapta, nici una de stînga şi cu atît mai mult una revoluţionară sau restaurativă. Ea este o sinteză a aspiraţiilor naţionale, o combinaţie între dorinţa de independenţă, fidelitatea faţă de normele creştine şi o mişcare pentru libertatea muncii. Această sinteză este un lucru nou în istoria Poloniei; probabil că ea constituie şi o lecţie interesantă pentru celelalte ţări.

A înţelege *Solidaritatea,* naşterea şi funcţionarea sa, înseamnă a-l înţelege pe omul care s-a aflat singur în faţa monstrului totalitar. Ce vede el?

prin ceaţă
se vede doar
botul enorm al neantului

(Zbigniew Herbert – *Monstrul lui Mister Cogito*)

Sindicatul *Solidaritatea* este deci o mişcare de rezistenţă împotriva distrugerii valorilor, împotriva nihilismului. Unde a găsit forţa acestei rezistenţe? În sine.

În ultima sa slujbă, pronunţată în ziua arestării sale, la 19 octombrie 1984, părintele Jerzy Popie§uszko îşi preciza răspunsul: „Datoria unui creştin este de a rămîne în adevăr, chiar dacă aceasta l-ar costa mult. Căci adevărul se plăteşte. Doar neghina nu costă nimic. Pentru bobul bun al adevărului, deseori trebuie plătit. Să ne rugăm ca viaţa noastră de zi cu zi să fie pătrunsă de adevăr. Pentru ca binele să biruie răul, trebuie să ne îngrijim de virtutea curajului. Curajul e triumful asupra slăbiciunii umane, mai ales asupra fricii şi terorii. Un creştin să-şi aducă aminte

că nu trebuie să se teamă decît că îl trădează pe Cristos pentru cîţiva bănuţi de linişte stearpă. Un creştin nu trebuie să se mulţumească a condamna răul, minciuna, laşitatea, sclavia, ura, violenţa. El trebuie să fie, prin propria-i făptură, un martor adevărat, purtătorul de cuvînt şi apărătorul dreptăţii, adevărului, libertăţii şi iubirii. Acestea sînt valorile pe care el trebuie să aibă curajul de a le revendica pentru sine şi pentru alţii.

(...) Renunţînd la curaj, cetăţeanul devine un sclav, iscînd cea mai mare suferinţă lui însuşi şi persoanei sale umane, familiei, celor din jur, naţiunii, Statului, Bisericii."

Iată testamentul părintelui Popie§uszko. Iată adevărurile catolicismului polonez.

Inima, raţiunea şi curajul. Aceastea sînt trăsăturile condiţiei umane pe care s-a întemeiat misterioasa artă de a fi liber într-o lume a dictaturii totalitare. Un expert al comportamentelor politice va vedea în această afirmaţie o tară moralistă; o reflecţie asupra politicii trebuie să fie lucidă şi concretă. Acesta era, cu siguranţă, raţionamentul celor care au luat decizia – lucidă şi concretă – de a-l asasina pe părintele Popie§uszko! Şi totuşi, cît de lipsit de luciditate a fost planul lor, scutit de orice tară moralistă! Dorinţa îndîrjită de libertate şi aspiraţia ardentă spre „a fi o naţiune" în imperiul totalitar nu poate fi prinsă în formule banale, în formule de reflecţie ştiinţifică asupra comportamentelor politice din ţările guvernate tradiţional. În Polonia, termenul demodat de „Conştiinţă" devine o categorie cheie, indispensabilă pentru a realiza o analiză corectă a evenimentelor. Trebuie să ştim să interpretăm adevărul conştiinţei poloneze, pentru a înţelege cum această crimă odioasă a făcut din părintele Popie§uszko un erou şi un sfînt naţional.

Noi, membrii *Solidarităţii*, o ştim prea bine: a-ţi învinge teama este deja un pas spre restabilirea legăturilor sociale, care permite demascarea planului totalitar. Comunismul este o construcţie redutabilă, susţinută de o poliţie omniprezentă şi de o nomenclatură atotputernică; nu e un secret pentru nimeni. Şi totuşi, am trăit experienţa fragilităţii comunismului cimentat prin minciună. Iată de ce, dorinţa de adevăr a avut efecte atît de distrugătoare asupra lui. Iată de ce, mesajul Evangheliei – „Adevărul vă va face liberi" – conţine un anti-totalitarism atît de violent.

Aspiraţia spre adevăr determină radicalismul mişcării de rezistenţă antitotalitară, intransigenţa şi hotărîrea sa. Acolo trebuie căutate sursele conflictului dintre nomenclatura comunistă şi societatea organizată în *Solidaritatea,* dintre 1980-1981. Oricine le-ar reproşa polonezilor lipsa de moderaţie, ar trebui să-şi reamintească de faptul că la originea acestei lipse de moderaţie se află refuzul radical al minciunii. Puterea comuniştilor era întemeiată pe minciună şi, pentru a o tolera, o societate suverană şi organizată trebuia să o priveze de falsa ei legitimitate. Nomenclatura trebuia să renunţe la a mai întrupa interesele muncitorilor. Şi totuşi, a reduce legitimitatea puterii comuniste la un mandat sovietic era o idee prea radicală pentru conducători; ea le răsturna toate obişnuinţele, îi obliga să-şi imagineze tehnici cu totul noi de exercitare a puterii, îi expunea la un conflict cu centrala sovietică. De altfel, pentru *Solidaritatea,* a renunţa la adevăr ar fi însemnat să-şi piardă identitatea şi să se înscrie – pe baza unor principii mincinoase – într-o alianţă politică întemeiată ea însăşi pe minciună. Aşa ceva ar fi însemnat înfrîngerea mişcării; o înfrîngere mult mai dramatică decît cea la care am fost deja martori, în 13 decembrie 1981.

În 1942, Czes§aw Mi§osz nota această atroce viziune:

Iată un rîu pe jumătate acoperit de gheţuri
Şi cohorte de sclavi pe maluri,
Sub norul de plumb, peste apele negre,
În soarele roşu, cu biciul de fulger,

Priveşte: mut, printre sclavi,
În şir mohorît, e chiar fiul tău, cu obrazul tăiat.
Sîngerează, dar merge; îl vezi cum zîmbeşte.
Oroare! Sclavul e chiar fericit.

Înţelegi. Suferinţa are o graniţă
Dincolo de care-i doar surîsul cel paşnic.
Şi uite-aşa, el trece, şi uite-aşa, nu mai ştie
Pentru ce, pentru cine a plecat să se bată.

Iată crîncena pace care-nnegurează pe fiu.
Oricînd ar privi şi norii şi steaua şi-apusul,
Deşi cu toţii sînt morţi, el nu poate muri
Decît atunci cînd se-ntunecă crîncena sa pace. Şi moare.
(Vals)

Ce viziune teribilă! „Pacea crîncenă" nu e altceva decît semnul naşterii – o dată trecută „graniţa suferinţei" – a unui „om nou" şi a unei „noi societăţi", naşterea unui om sclav şi a unei societăţi de sclavi.

„Dacă un popor este o comunitate de cultură în acţiune– nota peste treizeci de ani Leszek Ko§akowski –, dacă nu trăieşte decît în măsura în care se simte un subiect autonom, deci răspunzător de el însuşi, mijlocul cel mai eficient de a-l distruge este de a-l priva de acest simţ al răspunderii, de a face astfel ca el să creadă că propria neputinţă sau lipsa de maturitate sau, încă, împrejurări exterioare lui îl obligă să trăiască după cum i se porunceşte. Un popor care s-ar crede iremediabil privat de libertatea morală şi-ar pierde orice speranţă de a şi-o mai redobîndi cîndva. Un prizonier care nu mai speră la nici o libertate devine un delator sau un provocator, atunci cînd i se cere; a nu mai crede în propria sa libertate ar fi de-ajuns pentru a-l înjosi de tot. Cauza poloneză constă tocmai în lupta împotriva unei asemenea coroziuni morale." (*Cauza poloneză*)

Nouă, polonezilor, ne e greu să spunem în ce măsură anume acest pericol are o valoare universală. Jürgen Habermas formulează deschis teama de o civilizaţie „exclusiv tehnică", ameninţată de o „dedublare a personalităţii şi de o împărţire a oamenilor în două clase: pe de-o parte, inginerii societăţii; pe de alta, pensionarii aşezămintelor psihiatrice". Dacă admitem că această spaimă e fondată, trebuie să considerăm experienţa societăţilor supuse opresiunii totalitare drept o ilustrare-model a ideilor reformatoare de acest gen.

Ce aduce, din acest punct de vedere, experienţa poloneză?

Polonezii au indicat modul cel mai eficient de a lupta împotriva unei civilizaţii carcerale; ei au spulberat orice tentativă de a căuta remedii în reconstruirea unui partid de tip leninist, care ar prelua rolul de luminător al poporului, considerîndu-se o emanaţie a intereselor muncitorilor. Să fie clar: încercările de acest gen pot înlocui pe temnicerii de azi cu alţi temniceri, lăsînd neschimbată realitatea ordinii totalitare. Dacă în miezul planului totalitar descoperim de fapt voinţa de a distruge societatea civilă în beneficiul Statului atotputernic, trebuie să găsim

mijloacele de autoapărare nu în lupta pentru putere, ci în restabilirea tenace a legăturilor sociale şi în întemeierea unor instituţii publice, independente faţă de Stat şi, dacă e cazul, împotriva lui. Pe scurt, cu cît vor fi mai largi domeniile vieţii colective smulse de sub tutela atotputernică a Statului, cu atît societatea se va îndepărta mai mult de o civilizaţie carceralã.

Acesta e mesajul conţinut în ideea de Republică autogestionată din programul sindicatului *Solidaritatea,* adoptat la congresul din octombrie 1981. Este şi sensul iniţiativelor ulterioare ale *Solidarităţii* clandestine. Scopul lor este de a întemeia o societate civilă, bazată pe principiile pluralismului şi autogestiunii.

Acest ansamblu de acţiuni nu este numai un mijloc de autoapărare. Este şi calea poloneză de a cuceri independenţa. Sarcina sa cea mai importantă, cea mai riscantă şi deci cea mai dificilă este de a organiza acum aceste acţiuni.

Militanţii din clandestinitate plătesc azi foarte scump libertatea Poloniei şi libertatea omului în Polonia. Lor, şi în special prietenilor mei Zbigniew Bujak, Konrad Bielinski şi Jan Litynski, le dedic aceste gînduri.

II

Noul evoluţionism

Evenimentele istorice pe care le desemnăm drept un „Octombrie polonez" au fost principala sursă a speranţei în evoluţia sistemului comunist. Speranţa aceasta se exprima prin două viziuni sau concepţii despre evoluţie, pe care le vom numi „revizionistă" şi „neopozitivistă".

1. Concepţia revizionistă recunoştea o anumită posibilitate de evoluţie în interiorul Partidului. Niciodată exprimată sub forma unui program politic, ea presupunea o posibilitate de umanizare şi de democratizare a unui sistem care exercita puterea, dar şi o capacitate de asimilare prin doctrina marxistă oficială a unor noţiuni din ştiinţele umane şi sociale actuale. Revizioniştii voiau să acţioneze în cadrul Partidului comunist şi al doctrinei marxiste. Ei doreau să participe, „din interior", la evoluţia acestei doctrine şi a partidului său spre democratizare şi spre instaurarea bunului simţ. Pe termen foarte lung, acţiunea astfel concepută trebuia să stabilească dominaţia, în sînul Partidului, a oamenilor luminaţi şi a ideilor progresiste. W§adys§aw Bie□kowski [1], unul din reprezentanţii cei mai caracteristici ai acestei orientări, o numea „absolutism luminat socialist".

2. Cealaltă viziune despre evoluţie era denumită de către Stanis§aw Stomma [2], unul din cei mai semnificativi reprezentanţi ai săi, orientarea „neopozitivistă". Era o tentativă de a aplica o strategie, pe care Roman Dmowski

---

1. Om politic şi scriitor, membru al Partidului Comunist din 1942. Ministru al Educaţiei (1956-1959), se raliază opoziţiei poloneze în 1958. Autor al mai multor cărţi, unele apărute în străinătate, între care, mai cunoscute, *Motoarele şi frînele socialismului*, (1969) şi *Sociologia înfrîngerii*, (1971).
2. Jurist şi publicist catolic, membru al comitetului de redacţie al revistei „Tygodnik Powszechny", deputat în Parlament, reprezentant al grupului catolic *Znak* (1957-1976).

o preconizase la începutul veacului nostru, în condiţii politice noi. Conducînd grupul catolic *Znak*, Stanis§aw Stomma lua în considerare factorii geo-politici ai ţării, ca şi, de altfel, catolicismul acesteia, parte integrantă şi indispensabilă a vieţii publice poloneze. El ar fi dorit să refacă manevra conducătorului şi ideologului democraţiei naţionale, care, în 1906, reuşise să ajungă în Duma Rusiei ţariste: în ianuarie 1957, el însuşi şi colegii lui au intrat în Dietă. Principalul scop al lui Stomma şi al grupului său era să creeze nucleul unei mişcări politice care, la momentul potrivit, ar fi putut să preia conducerea naţiunii poloneze. O asemenea posibilitate i se ivise lui Roman Dmowski la izbucnirea primului război mondial. Pentru Stanis§aw Stomma, un asemenea moment favorabil ar fi putut fi cel al descompunerii blocului estic. Între anii 1956-1959, concepţia lui Stomma a fost susţinută discret de către Episcopat, stimulat în epocă de concesiile cîtuşi de puţin neglijabile pe care echipa lui Gomu§ka le-a făcut Bisericii.

Concepţia evoluţionistă a lui Stomma se deosebea considerabil de revizionism. Neopozitivismul său presupunea mai ales loialitatea faţă de URSS, considerată, ca pe vremuri puterea rusă, dincolo de doctrina marxistă şi de ideologia socialistă. Revizioniştii, dimpotrivă, aveau o atitudine mai degrabă antisovietică (legată, de pildă, de problema maghiară) decît antimarxistă. Apelînd la o metaforă, am putea spune că revizionismul rămînea fidel Scripturii (marxismului), interpretîndu-l însă într-un mod propriu, iar neopozitivismul rămînea fidel Bisericii (URSS), păstrînd totuşi speranţa dispariţiei mai mult sau mai puţin grabnice a acesteia.

Şi totuşi, revizioniştii şi neopozitiviştii se întîlneau: pentru a-şi realiza proiectele, şi unii şi alţii contau pe schimbările care ar fi venit de sus; se aşteptau la o evoluţie favorabilă partidului, rezultat al politicii realiste a unor conducători inteligenţi. Nu intenţionau să forţeze această evoluţie printr-o presiune socială continuă şi organizată; cu toţii mizau pe raţiunea prinţului comunist, şi nu pe lupta pentru fondarea unei instituţii suverane, apte să controleze puterea.

Sfîrşitul revizionismului

Orientarea revizionistă avea totuşi aspecte cu totul pozitive: se ştie că producţia intelectuală a revizioniştilor din acea perioadă a stimulat activitatea politică a unei părţi considerabile din intelighenţia noastră. E de-ajuns să menţionăm cărţile remarcabile ale lui Leszek Ko§akowski, Oskar Lange, Edward Lipinski, Maria Hirszowicz, W§odzimierz Brus, Krzysztof Pomian, Bronis§aw Baczko şi Witold Kula. Iar expresia literară a revizionismului, în sensul mai larg al cuvîntului, o putem găsi în operele lui K. Brandys, A. Wazyk, W. Woroszylski, J. Bochenski. Toate aceste cărţi, dincolo de valoarea lor ştiinţifică sau artistică, propagau idei persecutate, apărau adevărul şi umanismul. Apariţia lor a devenit foarte curînd un fapt politic. De aceea, revizionismul a favorizat activitatea politică şi a demonstrat necesitatea unei participări critice la viaţa socială, opunîndu-se astfel pasivităţii şi emigraţiei interioare.

Condiţia necesară unei asemenea activităţi politice este credinţa în posibilitatea de a influenţa efectiv destinul societăţii. Pentru revizionişti, această credinţă viza posibilitatea Partidului de a se reforma. Chiar dacă astăzi putem vedea – cu cîtă claritate – ce iluzoriu era temeiul acelei credinţe, ea avea drept consecinţă reală şi pozitivă o mare activitatea civică, dar şi atitudini deschis pozitive, manifestate în anii 1956-1968. Majoritatea acţiunilor contestatare din această perioadă au provenit din mediul revizioniştilor, şi nu din cel al anticomuniştilor intransigenţi. Oricare ar fi răspunderea intelighenţiei poloneze de stînga în timpul stalinismului, fapt este că aceiaşi revizionişti ex-stalinişti au creat şi difuzat în mediile intelectuale modelul unei atitudini opozitive, care a permis renaşterea vieţii civice în condiţiile dificile ale Poloniei. Şi totuşi, „revizionismul" a fost viciat cu uşurinţă de credinţa în identitatea dintre aspiraţiile şi obiectivele aripii „liberale" a Partidului şi cele ale intelighenţiei revizioniste. Cred că revizioniştii au suferit cea mai mare înfrîngere nu în lupta pentru putere în interiorul Partidului, care oricum era dinainte pierdută; era, de altfel, înfrîngerea oricărei personalităţi îndepărtate de la putere. Nu era nici înfrîngerea unui program al stîngii democrate, căci revizioniştii nu îl formulaseră vreodată.

Evenimentele din martie 1968 au marcat limita revizionismului. În acel moment, legătura care unea intelighenţia revizionistă cu Partidul s-a rupt definitiv: nu se mai putea conta pe o democratizare a liniei Partidului. E adevărat că W§adis§aw Bie□kowski a reîncercat să formuleze, ceva mai tîrziu, o speranţă politică de acelaşi tip: totuşi, poziţia sa a fost judecată – pe drept sau pe nedrept – de către opinia publică mai degrabă ca o tactică, decît ca o speranţă reală. În modul său de a gîndi, Bie□kowski a rupt totuşi cu vechiul stil revizionist, al cărui cod nescris nu prevedea o acţiune decît în interiorul Partidului, îndepărtînd astfel orice suport al opiniei publice. El a transformat revizionismul, bazat pe credinţa în viitorul unei posibile direcţii emancipate a Partidului, într-o luptă necruţătoare împotriva conducătorilor de atunci. Însă deşi formula un program de opoziţie, deşi exprima idei ostile puterii, el i se adresa încă acesteia, şi nu societăţii. Dacă unul din cititorii săi nu era membru de partid, nu putea înţelege cum să acţioneze şi ce să facă pentru a participa la transformările democratice.

Şi totuşi, chiar în cursul anului 1968, anul morţii revizionismului, a putut fi auzit următorul slogan, scandat de către studenţii veniţi la manifestaţie: „Toată Polonia îşi aşteaptă Dubčekul". Liderul comuniştilor cehi şi slovaci devenise, pentru o vreme, simbolul speranţei. Pînă azi, mitul lui Dubček şi al „Primăverii de la Praga" nu încetează să acţioneze, deşi semnificaţia sa e departe de a fi univocă. El justifica deopotrivă şi optimismul radios, dar şi cel mai negru pesimism, furnizînd argumente şi conformismului, dar şi eroismului. Cum să explici acest fenomen?

Ameninţarea cu intervenţia sovietică în Polonia, în octombrie 1956, l-a ridicat la rang de erou naţional pe omul care, în decembrie 1970, a trebuit să părăsească acoperit de dispreţ scena politică. Acest exemplu demonstrează întreaga ambiguitate a mitului eroic al conducătorului de partid. Nu putem gîndi că, dacă nu ar fi avut loc o intervenţie sovietică în Cehoslovacia, ar fi izbucnit un conflict între fracţiunea progresistă a Partidului şi opoziţia externă (KAN, mişcarea studenţească etc.). E greu să facem asemenea presupuneri, dar nu e deplasat să emitem ipoteza că numeroşi partizani ai lui Dubček s-ar fi putut transforma în îmblînzitori ai unei opoziţii turbulente.

Mitul „bunului" conducător de partid este, prin însăşi natura sa, ambiguu. Mai mulţi membri ai PMUP şi-au motivat astfel adeziunea: „Doar aşa putem servi cauza democraţiei în Polonia, doar aşa putem susţine acţiunile unui Dubček polonez". Şi azi, această dorinţă de a servi cauza democraţiei înseamnă de fapt a servi puterea totalitară.

Dar exemplul cehoslovac este invocat şi de cei care nu au aderat la Partid, declarîndu-se anticomunişti totali, evitînd cu grijă orice gest de împotrivire. Oamenii aceştia îi consideră pe opozanţi drept nişte aventurieri politici şi văd în istoria Cehoslovaciei şi a lui Dubček o probă de netăgăduit că „nimic nu poate fi schimbat".

Pentru mine, dimpotrivă, lecţia cehoslovacă este chiar proba posibilităţii schimbării, căreia însă îi trasează şi limitele. Ea demonstrează deopotrivă fragilitatea acelui *statu-quo* totalitar şi reacţia disperat de brutală a imperiului ameninţat.

Eşecul Znak-ului

Şi experienţa neopozitiviştilor merită a fi examinată îndeaproape. Incontestabil, activitatea lor a creat un curent independent în opinia publică şi a determinat un mod de a gîndi diferit de stilul oficial al culturii, ştiinţei şi propagandei de partid. Mişcarea *Znak* a pornit în 1956 de la principiul realismului politic, deja menţionat, respingînd – în numele experienţei tragice a Insurecţiei din Varşovia (1944) – „pornirea insurecţională" a polonezilor. Această mişcare a obţinut importante concesii din partea puterii, în schimbul sprijinului acordat lui Gomu§ka şi noii linii a partidului. Astfel s-au creat cluburile intelectualităţii catolice, s-a reactivat săptămînalul „Tygodnik Powszechny", s-a fondat periodicul „Znak" şi editura cu acelaşi nume. În acest domeniu, meritele mişcării sînt enorme. *Znak* a ajuns să-şi elaboreze un limbaj propriu şi să-şi formuleze un model specific de cultură naţională. Nu se poate preţui importanţa – pentru viaţa intelectuală poloneză – a asimilării gîndirii creştine contemporane. După cum nu se poate preţui rolul jucat de cărţile lui Stefan Kisielewski, Hanna Malewska, Jerzy Turowicz, Jerzy Zawiejski, Stanis§aw Stomma, Antoni Go§ubiew şi Jacek Wożniakowski. Prin intervenţiile parlamentare ale lui Stefan Kisielewski, Jerzy

Zawieyski şi Stanis§aw Stomma, tinerii polonezi au putut cel puţin prinde gustul unui posibil pluralism politic. Acelaşi lucru s-ar putea spune şi despre redactorii de la „Wiez", o revistă importantă, cu tendinţă catolică de stînga, legată oarecum de mişcarea *Znak*; asta spre a vorbi într-un mod schematic. În acţiunea lor, redactorii de la „Wiez" corelau unele din speranţele de stînga ale mediilor revizioniste cu strategia politică a neopozitiviştilor. Chiar dacă, fidel principiilor sale, grupul deputaţilor *Znak* trebuia să joace rolul unei opoziţii realiste, pragmatice şi catolice în faţa „Alteţei sale regale socialiste".

Sprijinul acordat de *Znak* lui Gomu§ka era legat de o anumită orientare politică: sporirea suveranităţii statului polonez în raport cu Uniunea Sovietică (revizuirea tratatelor comerciale, plecarea consilierilor sovietici), dar şi creşterea libertăţilor civice. În acest cadru s-a putut observa o normalizare progresivă a raporturilor Stat--Biserică (eliberarea cardinalului, renunţarea la şicanele administrative, legalizarea învăţămîntului catihetic etc.). În acest domeniu, cu demnitate şi reţinere, mişcarea *Znak* s-a limitat la a susţine puterea. Asemeni revizioniştilor, catolicii mizau mai degrabă pe concesii venite de sus decît pe organizarea unei presiuni sociale. Ei preconizau nu atît conflicte, cît înţelegere, căutînd o linie de consens cu Partidul şi avînd grijă să nu fie consideraţi opozanţi.

Conducătorii *Znak*-ului nu au comis niciodată principala eroare a revizioniştilor; ei şi-au subliniat întotdeauna ataşamentul pentru idealuri politice diferite. Şi totuşi, linia lor de conduită stîrneşte reflecţii critice. O politică de înţelegere nu are sens decît dacă e luată în serios de ambele părţi implicate. În relaţiile cu o putere comunistă, care a expulzat din propriul vocabular politic însuşi cuvîntul „înţelegere", o asemenea politică nu se poate justifica decît dacă e dusă pornind de la o poziţie de forţă. Dacă nu, înţelegerea devine capitulare, iar strategia înţelegerii se transformă în marş spre autodistrugerea politică. Aceasta a fost chiar evoluţia grupului parlamentar *Znak*. Faptul că a aprobat, la ordinul puterii, înlocuirea succesivă a membrilor săi a introdus compromisul în linia politică a mişcării. Iar concesiile făcute în planul principiilor au evocat pierderea de autoritate a deputaţilor *Znak*, atît în ochii puterii, pentru care contează doar forţa, cît şi în cei

ai societăţii, care, în ciuda neputinţei sale, apreciază curajul şi constanţa. Deputaţii *Znak* au luat-o pe un drum care i-a dus de la compromis la compromitere. Toate acestea sînt cuvinte grele: şi totuşi, e dificil să găseşti altele pentru a califica ultimul vot al deputaţilor *Znak* (al tuturor, cu excepţia lui Stanis§aw Stomma) în favoarea modificărilor constituţiei, respinse de întreaga opinie publică independentă din ţară. A fost ultima etapă şi consecinţa finală a concesiilor făcute în domeniul principiilor pentru a obţine avantaje imediate şi, cu toate acestea, iluzorii.

Paradoxurilor în care abundă istoria Poloniei li se mai adaugă unul: Stanis§aw Stomma, politicianul care credea că urmează exemplul lui Alexander Wielopolski şi al *Realpoliticii* sale, şi-a încheiat cariera într-o Polonie populară printr-un gest romantic, demn de Retjan.

Revoltele studenţeşti şi muncitoreşti

Concepţiile revizioniştilor şi neopozitiviştilor răspundeau unei situaţii speciale din anii 1957-1964, ani ai normalizării sociale şi ai dezgheţului politic, ai creşterii nivelului de trai şi libertăţii civice. Cele două concepţii reflectau global atmosfera de pace politică şi de stabilitate socio-psihologică. Într-o epocă istorică dată, ele păreau rezonabile şi adaptate sistemului politic.

Lipsa de realism a revizioniştilor şi a neopozitiviştilor (deşi aceştia din urmă se voiau atît de realişti...) a devenit vizibilă în perioada agravării conflictelor sociale, în a doua jumătate a anilor '60 şi în anii '70. Mişcarea studenţilor şi a intelectualilor din martie 1968, revolta muncitorilor din decembrie 1970, recentele manifestaţii ale intelectualilor împotriva unei legitimări constituţionale a dependenţei Poloniei faţă de URSS – şi a naţiunii faţă de Partid –, în fine, grevele muncitorilor din iunie 1976, toate aceste fapte vin să confirme, prin spontaneitatea lor, eşecul revizioniştilor şi al neopozitiviştilor. Confruntate cu această realitate, raţionamentele filosofico-istorice pe care se baza tactica celor două curente şi-au dovedit futilitatea.

Conflictul deschis între societate şi putere demonstra caracterul iluzoriu al speranţelor revizioniste şi neopozitiviste, punîndu-şi de fiecare dată suporterii în faţa unei alegeri dramatice.

Dacă admitem că orice manifestare populară rezultă dintr-o provocare a poliţiei (din nefericire, formularea cu uşurinţă a unei asemenea ipoteze a devenit o practică curentă a intelighenţiei din ţările totalitare), atunci trebuie să ne definim clar propria atitudine faţă de conflictul în curs. Şi să ne determinăm punctul de vedere: cel al opresorului sau cel al oprimatului. A gîndi pînă la ultimele consecinţe revizionismul şi neopozitivismul înseamnă, inevitabil, a accepta, în timpul unui conflict, punctul de vedere al puterii. De fapt, orice solidarizare cu muncitorii aflaţi în grevă, cu studenţii care manifestă, cu intelectualii contestatari pune în chestiune atît strategiile revizioniste (care încearcă să acţioneze în interiorul Partidului), cît şi pe cele ale neopozitiviştilor (care preconizează o politică a înţelegerii). Conflictul o dată deschis, cele două strategii se găsesc brusc în situaţia de a fi private de o componentă esenţială: referinţa la putere.

A lupta pentru drepturile omului

Dilema mişcărilor de stînga în secolul XX – „reformă sau revoluţie" – nu este o dilemă pentru opoziţia poloneză. A postula o răsturnare revoluţionară a dictaturii Partidului, a se organiza în acest scop, ar fi nu numai lipsit de realism, dar şi periculos: nu poţi conta pe o răsturnare de regim atîta vreme cît structura politică a URSS este cea care este. Într-o ţară în care cultura politică şi normele democratice sînt ca şi absente, activităţile conspiratoare nu pot decît agrava răul societăţii, fără a duce în schimb la rezultate benefice. Programele revoluţionare şi tentativele conspiratorii nu pot decît servi poliţiei, favorizînd o atmosferă isterică şi incitînd la provocare.

După opinia mea, singura soluţie acceptabilă pentru disidenţii ţărilor din Est este cea a unei lupte continue pentru reforme, în favoarea unei evoluţii care va spori libertăţile civice şi va garanta respectarea drepturilor omului. Exemplul polonez demonstrează că presiunea exercitată asupra puterii aduce concesii cîtuşi de puţin neglijabile. S-ar putea spune că opoziţia poloneză a ales mai degrabă calea spaniolă decît cea portugheză. Ea mizează pe schimbări progresive şi parţiale, nu pe o răsturnare violentă a sistemului existent.

Limitele acestei evoluţii posibile sînt şi vor fi probabil mult timp trasate de către prezenţa politică şi militară a URSS în Polonia. Fantoma intervenţiei sovietice, spectrul tancurilor ruseşti pe străzile Varşoviei paralizează foarte adesea voinţa de rezistenţă. Amintirea Budapestei şi cea a Pragăi întăresc şi mai mult convingerea – larg răspîndită – că orice schimbare va fi oprită de conducătorii de la Moscova. Şi totuşi, problema e mult mai complicată.

Să ne reamintim puţin trecutul: enorma popularitate a lui Gomu§ka din 1956 nu s-a întemeiat oare pe formularea abilă a „problemei sovietice"? Urmîndu-l, şi alţi conducători au ajuns să fie susţinuţi social şi să aibă audienţă în mase, jonglînd cu teama şi cu nevoia de securitate. Generalul Moczar a vrut să joace acelaşi joc şi a apelat la aceleaşi cuvinte ca şi Franciszek Szlachcic, cum o dovedeşte, între altele, fraza pe care a lansat-o şi care circula prin Varşovia: „prietenia polono-sovietică trebuie să fie ca un ceai: bună, caldă, puternică, dar nu prea dulce". Marşul spre putere al celor doi conducători în căutarea popularităţii a fost brutal întrerupt, dar problema sovietică nu a încetat să fie un teren favorabil exploatării politice.

Analiza ansamblului relaţiilor polono-sovietice dezvăluie o anumită comunitate de interese între direcţia politică a URSS, direcţia politică a Poloniei şi opoziţia polonează: pentru toate trei părţile implicate, o intervenţie militară sovietică în Polonia ar fi fost şi ar fi rămas o adevărată catastrofă. Cît priveşte opoziţia democratică, e de la sine înţeles că simţul răspunderii şi patriotismul o determinau să se opună ferm unei politici a dezastrului. Pentru conducătorii polonezi, o intervenţie militară sovietică ar fi echivalat cu o schimbare de rol: ei s-ar fi văzut reduşi la nişte simpli gardieni ai Imperiului sovietic, pe cînd astfel ei guvernau, desigur, cu o suveranitate limitată, dar totuşi stăpîneau peste o ţară de 34 de milioane de locuitori. Iar pentru conducătorii sovietici, amintirea consecinţelor internaţionale de după intervenţiile în Ungaria şi Cehoslovacia nu se şterse cîtuşi de puţin. Îşi mai aminteau şi de rezistenţa muncitorilor polonezi din decembrie 1970 şi din iunie 1976. Dacă, între altele, mai ţinem cont şi de tradiţionala predispoziţie anti-rusească a polonezilor şi de capacitatea acestora de a se arunca în lupte disperate, am putea conchide că, pentru sovietici,

decizia de a interveni militar în Polonia ar fi echivalat literalmente cu o intrare în război.

Iar acest război ar fi fost, din punct de vedere militar, pierdut de Polonia. El nu ar fi adus însă nici o victorie politică Uniunii Sovietice. Ceea ce pentru Polonia ar fi un masacru naţional, pentru Uniunea Sovietică ar însemna o înfrîngere politică. Iată de ce ne putem gîndi că atît conducătorii URSS, cît şi cei ai Poloniei vor face orice pentru a evita o astfel de confruntare.

Tocmai această situaţie determină manevrele politice, iar configurarea de interese comune delimitează cîmpul unui compromis posibil. Nu spun că o intervenţie militară sovietică în Polonia este de neconceput. Dimpotrivă: mă gîndesc că ea ar putea deveni inevitabilă dacă puterile de la Moscova şi Varşovia, pe de o parte, şi populaţia poloneză, pe de alta, şi-ar pierde simţul realităţii, al reţinerii şi al cumpătării. E nevoie, deci, ca opoziţia democratică poloneză să admită că transformările din Polonia trebuie să se facă, măcar în prima lor fază, în cadrul „doctrinei Brejnev".

Revizioniştii şi neopozitiviştii preconizau şi ei un program de transformări evolutive în cadrul „doctrinei Brejnev". Ceea ce diferenţiază în mod esenţial opoziţia de astăzi de cele două curente amintite mai sus este convingerea că un asemenea program de evoluţie trebuie să se adreseze opiniei publice independente, şi nu puterii totalitare. În loc să-i sugereze puterii „cum să se amelioreze", programul acesta trebuie să îi indice societăţii „cum să acţioneze". Pentru putere nu pot exista instrucţiuni mai clare decît cele furnizate de presiunea bazei.

Pentru opoziţia poloneză, esenţială în conceperea unei noi strategii este conştientizarea forţei mediilor muncitoreşti, care, de mai multe ori, prin atitudinea lor fermă şi consecventă, au impus puterii concesii spectaculoase. E dificil de prevăzut evoluţia situaţiei în mediile muncitoreşti, dar cu siguranţă că de muncitori îi e frică într-adevăr puterii. Presiunea acestui grup social este condiţia *sine qua non* a evoluţiei vieţii naţionale spre democratizare.

Nu va fi nici simplu şi nici uşor de prevăzut un asemenea proces. El presupune ca de fiecare dată să fie rupte barierele fricii şi să se nască o conştiinţă politică nouă. Faptul că instituţiile şi asociaţiile muncitoreşti au fost anihilate, că tradiţia rezistenţei politice a fost distrusă

riscă să frîneze puternic acest proces. Dar o nouă etapă a conştiinţei muncitoreşti a fost inaugurată în ziua în care a apărut prima organizaţie independentă de autoapărare muncitorească, ziua cînd s-au constituit comitetele de grevă pe şantierele navale de la Szczecin şi Gda□sk. E greu de prevăzut cînd şi cum celelalte instituţii muncitoreşti, mai durabile, vor începe să fiinţeze şi care va fi formula lor: comisii muncitoreşti după model spaniol, sindicate independente, grupuri de solidaritate? Şi totuşi, e sigur că în momentul creării lor va prinde contur şi „noua strategie", încetînd să mai fie o construcţie mentală în căutarea speranţei.

Rolul pe care îl joacă în prezent Biserica catolică a Poloniei este un element esenţial în această situaţie. Majoritatea populaţiei e practicantă catolică, iar atitudinea clerului are deseori o greutate politică. Evoluţia liniei de conduită a Episcopatului polonez merită un examen atent. Pentru a o urmări, e suficient să citim cîteva documente oficiale succesive. Atitudinea anticomunistă a ierarhiei, care se manifestă prin respingerea tuturor schimbărilor sociale şi politice de după 1945, se transformă tot mai mult într-o atitudine antitotalitară. Ieremiadele împotriva necredincioşilor fac loc chemării la respectarea drepturilor omului. Episcopii polonezi apără în pastoralele lor dreptul la adevăr, la libertate şi la demnitate umană. Dar ei apără şi drepturile muncitorilor, mai ales acela de a face grevă şi de a fi reprezentaţi prin sindicate independente. O Biserică ce rezistă astfel la presiunile puterii, care apără principiile eticii creştine şi ale Democraţiei Drepturilor Omului, potenţează – fie că vrea sau nu – o atitudine anticonformistă plină de demnitate şi stimulează aspiraţia din ce în ce mai amplă spre libertăţi civice.

Opoziţia trebuie să propună alternative

Noua strategie a opoziţiei poloneze implică schimbări lente şi progresive. Ceea ce nu înseamnă totuşi că această mişcare va fi întotdeauna pacifică şi nici că va putea evita să facă victime.

Ea va putea continua să se exprime prin manifestaţiile masive ale muncitorilor şi studenţilor. Cum să reacţionezi în faţa lor? Iată o problemă care nu încetează să stîrnească

dispute în interiorul elitei aflate la putere. Să încercăm deci să formulăm cîteva întrebări de maxim interes. Există în cadrul Partidului şi al direcţiei sale forţe capabile să lanseze un program de reforme? Este oare posibilă renaşterea revizionismului în interiorul Partidului? Sau: opoziţia democratică îşi poate găsi un aliat în fracţiunile Partidului?

„Revizionismul", înţeles ca mişcare de reînnoire interioară şi conceput la mijlocul anilor '50, a încetat să mai existe. Pe de altă parte, o mişcare ce s-ar întemeia pe marxism--leninism sau pe unele din elementele sale pentru a provoca o reformă a sistemului actual este greu de imaginat: în Polonia de azi, doctrina marxist-leninistă nu e altceva decît un discurs vid, un rit oficial. Ea nu mai stîrneşte controverse, nu mai suscită emoţii, pentru că e incapabilă de a fi o sursă de tensiuni şi, totodată, de a diviza sau domni.

Şi totuşi, cred că schimbările în sînul Partidului sînt inevitabile. Pentru zecile de mii de membri ai săi, care şi-au pierdut orice interes faţă de secretele materialismului dialectic, apartenenţa la PC este pur şi simplu condiţia indispensabilă a participării lor la viaţă publică. Printre ei se află partizani ai acelei *Realpolitik*, pragmatici, adepţi ai reformelor economice, ale căror opinii şi decizii răspund imperativelor eficienţei economice. Pragmatismul îi determină să susţină dezvoltarea ştiinţei, contactele tehnice cu ţările capitaliste, să prefere criteriilor ideologice limitate competenţa profesională.

Aceasta nu echivalează, fireşte, cu o aspiraţie spre democraţie. Un „pragmatic" al Partidului nu are nici un motiv să dorească schimbări democratice, să aspire la pluralism politic sau la autogestiune. Dar chiar acest pragmatic are unele temeiuri să înţeleagă că un compromis cu forţele care luptă pentru pluralism politic poate fi mai eficient decît represiunea brutală. El ştie prea bine că, în loc să rezolve problemele, represiunea pregăteşte viitoarele manifestări ale nemulţumirii populare, cu nişte consecinţe imprevizibile. Şi va fi, prin urmare, dispus să le evite. De aceea, el poate deveni *partenerul* unui compromis politic cu opoziţia democrată, dar niciodată *aliatul* său. Distincţia e importantă. Dacă vor renunţa să distingă între diferitele tendinţe reprezentate în sînul puterii, membrii opoziţiei democratice vor ajunge să ignore datele reale, vor cădea

în extremism şi se vor angaja într-o aventură politică. După cum, confruntîndu-şi propriile aspiraţii cu cele ale fracţiunii pragmatice din Partid, opoziţia democratică va risca să refacă greşeala revizioniştilor, să încheie false alianţe şi să-şi piardă identitatea ideologică. Ea nu are voie să investească prea multă speranţă în „conducătorii inteligenţi" ai Partidului, nici să sucombe în faţa argumentului zdrobitor că nu trebuie să li se facă actualilor conducători o viaţă prea grea, de teama că următorii ar fi şi mai răi. E necesar ca opoziţia democratică să-şi formuleze clar propriile obiective politice, pentru a nu concepe compromisuri decît pornind de la această bază. Atunci cînd puterea cedează în faţa revoltei în loc să organizeze o represiune sîngeroasă, opoziţia nu trebuie să considere acest fapt nici drept o concesie suficientă („cel puţin nu trag"), nici o ficţiune golită de sens. Datoria sa este de a participa continuu la viaţa publică, pentru a crea fapte politice sub forma acţiunilor colective şi pentru a propune alternative. Restul nu e decît literatură.

A trăi în demnitate

Formularea alternativelor şi apărarea valorilor sale, acestea sînt sarcinile intelighenţiei, dacă ea vrea să urmeze tradiţia intelectualităţii „nesupuse" de la începutul veacului nostru: tradiţia lui Brzozowski şi Wyspianski, a lui Zeromski şi Na§kowski.

Mă simt solidar cu această tradiţie şi cu cei care o prelungesc astăzi. Sînt intelectuali care creează o opinie publică independentă, dezvoltînd atitudini nonconformiste. Deşi aceste voci sînt încă slabe, provin din medii care au fost înainte neopozitiviste sau revizioniste, medii în care oamenii nu se lasă prinşi într-o clasificare schematică. Pentru tineri, această clasificare nu are importanţă. Sincronizarea discursului lor cu cel al muncitorilor le va determina aspiraţia politică, dar va influenţa şi caracterul schimbărilor politice, nu numai din Polonia, ci şi din ţările estice. În absenţa unei prese şi a unor asociaţii libere, răspunderea morală şi politică a mediilor intelectuale este enormă. Ea generează o atitudine a cărei consecinţă logică este de a renunţa la avantajele materiale şi la onorurile oficiale, pentru a trăi în adevăr.

A aspira la adevăr sau, cu o frază a lui Kolakowski, „a trăi în demnitate" înseamnă a lupta nu numai pentru un viitor mai bun, ci şi pentru prezent. Fiecare act de rezistenţă salvează o parcelă de libertate, precum şi valorile fără de care o naţiune nu poate exista. Fiecare act de rezistenţă este un pas spre socialismul democratic, care trebuie să fie mai mult decît o structură instituţională şi juridică: trebuie să fie o comunitate de oameni liberi, o adevărată comunitate.

1978

Biserica şi stînga

Separarea Bisericii şi a Statului într-un regim totalitar

(...) Imediat după război, o majoritate semnificativă a inteligheţiei de stînga – nu numai stînga catolică – i-a susţinut pe comuniştii aflaţi la putere. E suficient să răsfoim analele unor reviste precum „Kuznica", „Odrodzenie", „Tworczasc" sau „Mysl Wspolczesna", pentru a constata acest lucru. În concepţiile intelectuale şi politice ale primei perioade post-belice au apărut rădăcinile viitoarei înfrîngeri morale şi de gîndire a stîngii poloneze. Atunci a început acea derapare pe o pîrtie foarte alunecoasă, care i-a dus pe nişte oameni cinstiţi şi generoşi să accepte minciunile staliniste, violenţa şi crimele.

Acest subiect distinct, important, merită o reflecţie adîncă. Nu vreau nici să-i acuz cu uşurinţă pe oamenii care s-au identificat atunci cu stînga (a devenit mai nou o modă), nici să-i justific cu tot atîta uşurinţă (a devenit şi asta o modă). Desigur, motivaţiile lor erau foarte diverse. Nu am nici cea mai mică îndoială că unul din elementele fundamentale care le-au influenţat atunci opţiunile ideologice a fost teama de dreapta clericală, determinată de o viziune bine definită a catolicismului polonez, teamă justificată de nenumărate ori prin obscurantismul real al Bisericii catolice în perioada celei de-a doua Republici (1918-1939). Era mai uşor pentru stînga tradiţională să accepte violenţa atunci cînd ea servea o cauză la fel de indiscutabilă ca laicizarea vieţii publice.

Acest argument revine adesea în discuţiile cu cei care s-au angajat atunci de partea Partidului Muncitoresc Polonez. Opţiunea lor ideologică era motivată prin teama de forţa şi influenţa unei tabere reacţionare. „Nu exista o a treia

cale posibilă", spuneau ei. Şi adăugau: „Nu eram în stare să prevedem ce avea să se întîmple apoi, dar ne aduceam aminte foarte bine de practicile politice ale Bisericii catolice de dinainte de 1939". La rîndul lor, catolicii care, după 1945, îşi menţin opoziţia fermă şi continuă împotriva puterii comuniste afirmă: „Cum să avem încredere în oameni care ne-au călcat în picioare cele mai elementare drepturi? Cum să colaborăm cu cei care atunci erau aliaţii minciunii şi ai violenţei, indivizi care nu au dat niciodată explicaţii şi socoteală pentru actele lor?" Consecinţa celor două stereotipuri a fost tăcerea (cît de dăunătoare) a stîngii laice în 1966, cînd s-a declanşat campania împotriva Episcopatului, dar şi rezerva (cît de dureroasă) a mediilor catolice în 1968, în timpul pogromului intelighenţiei laice.

O parte considerabilă a acesteia din urmă asocia reformelor de după război speranţa de a lichida înapoierea socială şi culturală, prin construirea unei Polonii drepte şi moderne, tolerante şi democratice. Un element fundamental al acestei viziuni era separarea Bisericii şi a Statului. Iată de ce toate reformele juridice favorabile acestei separări erau sigure că vor primi aprobarea intelighenţiei laice de stînga. Aşa s-a şi întîmplat începînd cu 1945, cînd au fost introduse căsătoriile civile şi legile privind divorţul.

Episcopatul s-a pronunţat asupra acestor reforme. E cazul să precizăm aici că opoziţia nu a fost îndreptată doar împotriva dreptului la divorţ al catolicilor – ceea ce ar fi fost de înţeles –, dar episcopii au contestat acest drept tuturor cetăţenilor polonezi, chiar şi celor care nu aparţineau Bisericii catolice. Din punctul de vedere al unui necredincios, în aparenţă, problema e clară. Biserica şi-a apărat pur şi simplu poziţia privilegiată. Atitudinea aprobatoare a intelighenţiei de stînga faţă de politica de laicizare a autorităţilor comuniste ar fi fost, şi ea, în acest caz, perfect justificată.

Mi se pare că totuşi problema nu e nici atît de simplă şi nici atît de clară. Întregul context politic al epocii demonstra că scopul respectivelor acte juridice nu era cîtuşi de puţin separarea Bisericii şi a Statului, ci subordonarea Bisericii de către Stat, care viza formarea unei naţiuni atee. Acest proiect de subordonare a Bisericii nu era decît un fragment dintr-o politică ce voia să subordoneze întreaga societate respectivului regim, să distrugă tot

ceea ce ar fi fost capabil de autonomie şi independenţă. Într-un cuvînt, era un element al politicii totalitare.

S-ar putea spune că separarea Bisericii şi a Statului este întotdeauna un fapt pozitiv, chiar dacă puterea care introduce această separare nu ne este foarte simpatică. Aici aş da următoarea replică: există o diferenţă fundamentală între aspiraţia spre o laicizare a vieţii publice, adică spre o situaţie în care – din punctul de vedere al Statului – religia este o afacere particulară a cetăţenilor, şi tendinţa de ateizare, adică de lichidare a religiei şi a Bisericii. Şi aş mai adăuga ceva: condiţia unei separări autentice a Statului şi a Bisericii este o separare prealabilă a Statului de Biserică, şi nu reducerea Bisericii la rolul de instrument docil în mîinile autorităţilor atee (cum este cazul în URSS, de pildă). Condiţia separării Bisericii şi Statului este deplina libertate a practicării unui cult religios. Această separare înseamnă că oamenii care nu au credinţă nu vor mai fi cetăţeni de rang secund, ceea ce nu va face cîtuşi de puţin ca credincioşii să devină, la rîndul lor, cetăţeni de rangul doi. E o eroare să identificăm laicizarea cu propaganda ideologiei „marxist-leniniste" guvernamentale, în varianta ei stalinistă. Această ideologie, prezentîndu-se ca o ştiinţă, preia toate funcţiile unei religii de stat oficiale. Dacă ne gîndim că a-l venera pe Dumnezeu ar trebui să fie o chestiune inerentă statului, atunci venerarea micilor divinităţi ale Partidului, Istoriei sau Progresului nu ar mai conta defel.(...)

În Germania hitleristă, apărarea religiei depăşea domeniul strict religios şi devenea o apărare a autonomiei persoanei umane. Militînd pentru apărarea religiei, Biserica se pronunţa în favoarea principiului conform căruia omul are drepturi naturale de care nu îl poate priva nici o putere de stat.

Analiza conflictului dintre Biserica catolică şi puterea hitleristă demonstrează că rolul Bisericii nu putea fi redus la nişte îndatoriri pur confesionale şi că o asemenea limitare era exclusiv în interesul hitleriştilor. În acest context, abolirea privilegiilor Bisericii catolice avea un sens aparte: ea ducea la abolirea a ceea ce era probabil bastionul drepturilor omului. Suspendarea şcolilor religioase în Franţa la începutul secolului proba separarea Bisericii de Stat; desfiinţarea aceloraşi şcoli în Germania hitleristă implica

o dominare totală a educaţiei tinerilor de către nazism. Să o mai spunem o dată: aceleaşi postulate, formulate în situaţii diferite, nu au deloc acelaşi sens. Luptele Bisericii pentru un învăţămînt religios în condiţiile dictaturii hitleriste nu pot fi judecate într-un mod asemănător cu lupta Bisericii pentru şcoală confesională în Franţa republicană. Are atunci vreun sens să asimilăm apărarea învăţămîntului religios în cel de-al Treilea Reich cu obscurantismul şi cu spiritul reacţionar? Nu e mult mai reacţionar să perpetuezi un regim totalitar şi acest regim să se servească de o frazeologie politică de dreapta sau de stînga? Nu ar trebui ca noi – stînga laică – să înţelegem în sfîrşit că, în faţa unei dictaturi totalitare, noţiunile de „progres" şi „obscurantism", delimitări de tipul „dreapta" şi „stînga" devin mai puţin importante decît linia de demarcaţie principală, care îi desparte pe adepţii totalitarismului de adversarii săi? Şi nu ar trebui ca, pornind de la această constatare, să ne revizuim opinia tradiţională despre poziţia şi rolul Bisericii catolice în Polonia de după război?

Scrisoarea episcopilor polonezi către episcopii germani din 1965

La sfîrşitul lui noiembrie şi începutul lui decembrie 1965, la încheierea Conciliului, episcopii polonezi au trimis episcopilor germani o scrisoare care a devenit pentru multă vreme obiectul a numeroase comentarii şi controverse. Au trecut mai bine de zece ani. În tot acest interval nu am mai revăzut textul *Scrisorii*, dar acum am în faţă o cărţulie intitulată *Scrisoarea episcopilor polonezi către episcopii germani. Materiale şi documente*. Cartea a apărut la editura „Polonia", într-un tiraj de 100.000 de exemplare. Am recitit foarte atent scrisoarea episcopilor polonezi. Nu am găsit nimic – literalmente nimic – care ar fi putut justifica reacţia plină de indignare a unor persoane – de altfel oneste – şi receptivitatea lor cu totul neaşteptată la argumentele demagogice ale propagandei oficiale. Dar de ce să vorbesc despre alţii, cînd eu însumi am participat la acest spectacol indecent, a cărui simplă evocare mă face să roşesc de ruşine. Mi-e ruşine de prostia mea, deşi prostia nu poate fi în nici un caz o justificare.

De ce am reacţionat aşa? De ce m-am hotărît să public în „Argumenty" convorbirea mea cu profesorul Konstanty Grzybowski? Într-un interviu, răspunzînd întrebărilor mele, Grzybowski evalua într-un mod critic trecutul Bisericii, dar şi prezentul său. În acel context, faptul era fără echivoc, fără ambiguităţi. Mă simţeam, în consecinţă, perfect inocent. Nimeni nu m-a obligat s-o fac, nimeni nu m-a sfătuit cu nimic în acest sens. Nu mă justifica o slăbiciune de caracter, ci convingerea absurdă că apăram o cauză dreaptă. Conflictele mele cu Partidul – căci aveam cîteva la activ – erau una, îmi spuneam eu, iar polemica – alta. Nici măcar nu-mi trecea prin cap că acest atac nu era de fapt o polemică, ci o alianţă cu o hăituială de natură politică pe atunci, că nu vorbeam în numele meu şi cu vocea mea, ci că devenisem, *nolens volens*, propagandistul unei cauze rele. Îmi repetam îmbătat glumele în care se spunea că Gomu§ka şi Primatul sînt tot un drac etc. Şi totuşi, aveam deja toate datele ca să ştiu ce se întîmplă în realitate. Nu episcopii ordonaseră să fiu arestat, nu ei ceruseră să fiu împiedicat de la studii. Limba lor îmi era străină, de neînţeles. Toate acestea nu făceau decît să-mi consolideze imaginea cu totul falsă pe care o aveam despre Biserică.

Nu caut să-mi găsesc scuze, deoarece nimic nu poate justifica participarea la minciuna organizată. Nu justificările actelor noastre contează cel mai mult, ci consecinţele lor. Dar fără această digresiune personală nu aş fi în stare să scriu despre relaţiile dintre Biserică şi intelighenţia laică... E drept că anumite formulări ale documentelor Bisericii mă deranjau pe vremea aceea; unele mă jenează şi acum. Dar în *Scrisoarea* episcopilor polonezi nu mai găsesc azi aproape nimic din acele accente care îmi păreau cel mai greu de acceptat – le voi relua în cele ce urmează –, în linia ideologică a Primatului Poloniei şi a Episcopatului. „Simbioza creştină a Bisericii şi Statului – putem citi în *Scrisoare* – exista în Polonia încă de la început şi nu a fost, practic, niciodată ruptă. Acest fapt a generat cu timpul chiar un mod general de a gîndi printre polonezi: cine e «polonez» e şi «catolic». De aici a decurs un întreg stil polonez, în cadrul căruia elementul religios este strîns legat de elementul naţional, cu toate aspectele pozitive, dar şi negative ale problemei". Nu mi s-a întîmplat deseori

să descopăr în documentele Bisericii o judecată atît de cinstită a defectelor inerente pentru atitudinea unui „polonez-catolic".

Ceva mai încolo, vorbind despre relaţiile Poloniei cu Occidentul în Evul mediu, episcopii subliniau participarea străinilor la formarea culturii poloneze. Ei vorbeau despre comercianţi, arhitecţi, artişti germani, „dintre care mulţi s-au polonizat: le-au fost lăsate numele de familie germane". Vorbeau despre Wit Stwosz din Nürenberg, care a creat la Cracovia propria sa şcoală de artă, atît de importantă pentru cultura poloneză. „Polonezii i-au respectat întotdeauna pe fraţii lor din Occidentul creştin care veneau ca mesageri ai unei adevărate culturi şi nu le treceau sub tăcere originile nepoloneze. Datorăm mult culturii occidentale, căreia îi aparţine şi cultura germană". O asemenea viziune asupra poporului şi a culturii naţionale, eliberată de şovinism şi xenofobie, ar fi trebuit să convină inteligheţiei laice de stînga. Ea este cu totul diferită de concepţia care afirmă caracterul naţionalist şi şovin al polonezilor, atît de des întîlnită în mediile catolice. Nu este deci o întîmplare faptul că episcopii subliniau tradiţiile liberale şi tolerante ale culturii poloneze, nu e o întîmplare că evocau ca deviză poloneză „Pentru libertatea noastră şi a voastră".

Revendicîndu-şi curentul de toleranţă şi de libertate al istoriei poloneze, episcopii au avut curajul să tragă din această tradiţie concluzii actualizante. Între altele, ei au încercat să deosebească nazismul de poporul german. „Ştim prea bine, scriau episcopii, că o mare parte a populaţiei germane s-a aflat sub inumana presiune naţional-socialistă. Cunoaştem aceste perturbări interioare cărora le erau expuşi episcopii germani cinstiţi şi conştienţi de răspunderile lor; e destul să-i amintim pe cardinalul Faulhaber, pe Von Halen şi Preysing. Ştim totul despre martirii «Trandafirului alb», despre combatanţii mişcării de opoziţie de la 20 iulie, ştim că un mare număr de atei şi de preoţi şi-au sacrificat viaţa (Lichtenberg, Metzger, Klausener şi mulţi alţii). Mii de germani, creştini şi comunişti au avut aceeaşi soartă ca şi fraţii noştri polonezi în lagărele de concentrare".

„Şi tocmai de aceea, conchide *Scrisoarea*, trebuie să încercăm să uităm (...). Vă cerem, pastori catolici de naţionalitate germană, să celebraţi în felul vostru Milenium-ul

creştin: fie prin rugăciuni, fie consacrînd o zi anume. Vă vom fi recunoscători pentru orice gest de acest fel. (...) În cel mai creştin spirit, dar şi în cel mai uman, vă întindem mîna, vă iertăm şi vă cerem iertare. Iar dacă ne veţi strînge frăţeşte mîinile pe care vi le-am întins, numai atunci vom putea, cu conştiinţa liniştită, să ne sărbătorim Milenium-ul în cel mai creştinesc mod cu putinţă"[1].

Deceniul care s-a scurs de la publicarea frazelor citate a dezvăluit sensul profund umanist al *Scrisorii* episcopilor polonezi şi înţelepciunea sa politică. Cursul faptelor şi evenimentelor a confirmat justeţea declaraţiei lor: pentru polonezi nu există altă cale decît dialogul cu opinia germană democratică şi o încercare comună de a trece peste urmările apocalipsei hitleriste. A dezlănţui şi a cultiva ura naţională nu duc nicăieri. De aceea, nici o persoană cu bun-simţ nu-i va acuza azi pe episcopi că au readus în discuţie problema stabilităţii frontierelor poloneze, nici că i-au „absolvit" pe criminalii hitlerişti. Citim cu jenă şi dezgust argumentele mincinoase, pline de servilitate pro-guvernamentală, ale lui Z. Za§uski, despre „căinţa nevinovaţilor şi iertarea păcătoşilor". Dar pe vremea aceea... Atunci era pus în discuţie însuşi dreptul episcopilor de a compune *Scrisoarea*. „A fost cîndva autorizat Episcopatul Poloniei pentru un asemenea mod de manifestare?" – se întreba „Trybuna Ludu". În timp ce, în „Zycie Warszawy", se putea citi:

„Episcopii au intrat de capul lor în domeniul politicii externe, care nu are prin nimic a face cu misiunea religioasă a Bisericii. Cine i-a autorizat pe episcopi să se pronunţe în aceste probleme de politică externă (...), fără a se pune de acord cu guvernul polonez (...)? În numele cui au adoptat episcopii poziţii contrare opiniei întregii comunităţi şi intereselor ţării?" Aceste întrebări retorice erau urmate de o ameninţare. „Cu siguranţă că în Republica noastră populară (...) nu mai există şi nu va mai fi loc pentru asemenea ambiţii de a face legea".

La 19 decembrie 1965, la scurtă vreme după întoarcerea sa de la Conciliu, cardinalul Wyszy□ski a luat poziţie faţă de aceste voci într-o slujbă din Biserica Imaculatei Inimi a Mariei din Varşovia:

---

1. *Scrisori pastorale ale Episcopatului Poloniei*, Paris, 1975, pp. 830-836.

„Cînd m-am întors în Polonia – a spus, între altele, Primatul – am fost întîmpinat de toate aceste piuituri, strigăte, de un întreg vacarm (...) Li s-a reproşat episcopilor polonezi că nu au trimis scrisorile unor instanţe potrivite. Obiceiul nu e să trimiţi aiurea scrisori adresate unor persoane anume. O scrisoare e adresată destinatarului său, iar în cazul nostru, mai exact, destinatarul era Episcopatul german. (...) Şi chiar dacă am fi vrut să ne facem publice scrisorile, nu ar fi acţionat cenzura? (...) Ar fi rămas atunci scrisoarea intactă? Avînd în faţă o asemenea perspectivă, am preferat să tac. (...) Şi totuşi, sînt convins că nu merit să îndur în propria mea ţară ceea ce mi se întîmplă acum. Dar dacă aşa mi-e dat, în numele lui Dumnezeu, îi iert pe toţi calomniatorii mei, căci nu-i pot numi altfel."

Nu multă vreme după aceasta, întreg Episcopatul a luat poziţie. Episcopii răspundeau acuzaţiilor cu multă perspicacitate şi calm. (...) „Are poporul polonez motive să-şi ceară iertare vecinilor săi? Desigur că nu! Ca naţiune – sîntem convinşi de acest lucru –, nu am cauzat suferinţe poporului german. (...) Dar sîntem şi adepţii principiului creştin, atît de mult invocat în ultima vreme în unele opere literare, după care «nu există nevinovaţi» (Albert Camus). Sîntem convinşi că dacă un singur polonez din istorie ar fi comis un act nedemn, am avea deja un motiv îndestulător pentru a spune «iertare» dacă vrem să fim o naţiune de oameni nobili şi generoşi, o naţiune a unui viitor mai bun" [2].

Răspunsul plin de obiectivitate, tonul demn şi umanist al episcopilor, apărarea riguroasă a motivelor au provocat noi atacuri ale autorităţilor împotriva Bisericii. Criticile continue ale mass-mediei la adresa Bisericii au fost urmate de represiuni administrative. Desfăşurarea procesiunilor religioase devenise dificilă, dacă nu imposibilă (între altele, de Ziua Domnului, miliţia a atacat cu lovituri de bastoane procesiunea de la Varşovia). Au fost organizate celebrele „partide de vînătoare" cu tabloul Fecioarei Negre de la Cz¢stochowa. La 2 septembrie 1966, de pildă, acest tablou care era transportat de la Varşovia la Katowice, „unde trebuia să atragă o serie de pelerinaje la bisericile şi

2. *Ibid*., pp. 435-437.

parohiile diocezei Katowice, a fost reţinut cu forţa şi retrimis la Cz¢stochowa, cu ordinul de a nu părăsi limitele zonei Jasna Gora". În timpul ceremoniei Milenium-ului au fost organizate manifestări împotriva Primatului în mai multe oraşe. La Varşovia, o mulţime compusă din membri ai Partidului Muncitoresc Unit Polonez, adunaţi şi încadraţi de funcţionari ai serviciului de siguranţă în civil, strigau „spontan": „Roma să-şi ia cardinalul înapoi!" În acelaşi timp, a fost oprită venirea Papei, fără a mai vorbi de cea a episcopilor germani. Autorităţile au refuzat să-i dea paşaport cardinalului Wyszy□ski spre a se putea întoarce la Roma. Pentru că au încercat să-i apere pe episcopi şi scrisoarea lor, unii şi-au pierdut slujbele. Tonul propagandei oficiale şi al practicilor administraţiei în teritoriu sugera o analogie cu persecuţiile Bisericii de pe vremea Kulturkampf-ului, în acea parte a Poloniei încorporată, după împărţiri, Imperiului german. Iar metodele polemice aminteau cele mai jalnice exemple din epoca stalinistă.

În faţa acestei situaţii, mediile stîngii laice păstrau o atitudine pasivă, în cel mai bun caz. Erau acceptate în tăcere absurdităţile şi calomniile îndreptate împotriva Bisericii.

Cineva ar putea întreba: dar cum ar fi putut să vorbească? Să nu fie tăcerea o formă de protest? În epoca stalinistă lucrurile stăteau altfel. Tăcerea Mariei şi a lui Stanis§aw Ossowski avea atunci un sens opozitiv fără echivoc şi ar fi o probă de rea-credinţă sau de ignoranţă a-i face pe soţii Ossowski vinovaţi de persecuţiile religiei. Dar în epoca celebrării Milenium-ului, situaţia era cu totul diferită. Înainte, intelectualii laici luaseră de nenumărate ori poziţie împotriva diverselor aspecte ale politicii partidului. Fie şi dacă n-am aminti decît de Scrisoarea celor „34". Iată de ce caut în altă parte cauza tăcerii lor. Cred că, de fapt, puţini dintre ei înţelegeau sensul real al evenimentelor de atunci. După cum cred că şi mai puţini dezlegau adevărata cauză a acestei dezlănţuiri de agitaţie naţionalistă şi motivul real al atacurilor brutale împotriva singurei instituţii independente din ţară.

Despre ce era vorba? Cei din stînga laică erau înclinaţi să interpreteze lupta Bisericii ca o luptă pentru obţinerea unor privilegii concrete. Şi totuşi, pentru autorităţi, nu era vorba cîtuşi de puţin despre privilegiile Bisericii – ele

fuseseră de mult abolite –, ci despre terorizarea societăţii, despre răspîndirea xenofobiei, despre mobilizarea poporului în jurul unor lozinci şovine. Valorile creştine şi umaniste pe care le apăra *Scrisoarea* trebuiau să treacă drept expresie a unei trădări naţionale. Ceea ce era un fapt antinaţional. Într-un cuvînt: o dată în plus, era vorba despre o alienare a vieţii spirituale şi publice a polonezilor. Etapa imediat următoare a acestei acţiuni totalitare – de această dată exercitată pe spinarea intelighenţiei laice – au marcat-o „evenimentele din martie", în 1968.

Ce au comun stînga laică şi Biserica?

(...) Mi se va pune întrebarea: de ce voi, reprezentanţii stîngii laice, ţineţi atît de mult să apăraţi religia şi onoarea Bisericii catolice? Am să răspund. Cei din stînga laică ţin, sau cel puţin ar trebui să ţină, la apărarea valorilor. Ne-am obişnuit să credem că religiozitatea şi Biserica sînt sinonime cu cea mai obtuză reacţie. Din această perspectivă, priveam sporirea indiferenţei religioase ca pe un aliat natural al progresului intelectual şi moral. Consider o asemenea opinie drept eronată, chiar dacă am împărtăşit-o şi eu. Deşi însăşi Biserica, prin comportamentul său, justifica adesea asemenea opinii, bazîndu-se pe „un catolicism tradiţional, obtuz şi fanatic, cu un caracter fundamental ţărănesc"[3], confruntarea creştinismului cu hitlerismul şi stalinismul ne obligă să ne revizuim acest stereotip. Se pare mai ales că, din punctul de vedere al valorilor umaniste afirmate de stînga laică, progresul indiferenţei religioase e un fenomen neutru prin excelenţă. El poate dezvolta atitudini umaniste şi tolerante, dar poate declanşa, la fel de bine, şi atitudini totalitare. Or, atitudinile practice contează, nu sursele lor de inspiraţie ideologică. Indiferentismul religios nu determină nici o atitudine practică. Iată de ce absenţa credinţei nu e o valoare în sine pentru nimeni, în afara ateilor fanatici. Ea este un fapt existenţial, ale cărui consecinţe sociale pot fi diferenţiate.

Nu se întîmplă acelaşi lucru în cazul religiozităţii. Susţin că, din punctul de vedere al stîngii laice, actul de

3. Leszek Ko§akowski, *Note asupra contra-reformei de azi*, Varşovia, 1962, p. 53.

credinţă într-un Dumnezeu personal este, în el însuşi, la fel de indiferent ca şi actul de necredinţă. Numai formele bine definite ale religiozităţii au o valoare negativă: cele care duc la fanatism şi la intoleranţă, asemănătoare prin aceasta cu intoleranţa fanatică a ateilor de serviciu. În practică, religiozitatea poate să conducă la atitudini şi comportamente foarte diverse. În numele credinţei, unii ardeau pe rug, alţii îşi ucideau aproapele. Dar există un lucru evident, de care oamenii de stînga trebuie să devină conştienţi: chiar dacă nu întotdeauna credinţa duce spre bine, persecutarea credinţei duce întotdeauna spre rău. Dacă religia e distrusă prin forţă, cei care au făcut-o se vor servi de aceeaşi forţă pentru a-i distruge pe toţi cei care gîndesc diferit. Libertatea religioasă este semnul cel mai vizibil al funcţionării reale a drepturilor civice. Atentatul puterii împotriva acestei libertăţi este întotdeauna simptomul totalitarizării vieţii intelectuale. Nu există excepţii de la această regulă, deoarece puterea totalitară este singura care nu poate să accepte îndemnul către Apostoli al Sfîntului Petru: „Trebuie să ascultăm pe Dumnezeu mai mult decît pe oameni" (*Fapt.*, 5, 29). În limbajul stîngii laice, aceasta înseamnă că omul, datorită înseşi naturii sale umane, are drepturi pe care nici o putere nu e autorizată să le facă perisabile. Iată cauzele pentru care stînga laică ar trebui să ţină la apărarea drepturilor religioase.

O mai spun încă o dată: stînga laică ar trebui să fie interesată şi de apărarea Bisericii. „Anticlericalismul definit de vechile relaţii ale Bisericii cu clasele privilegiate şi-a pierdut în mare măsură raţiunea de a fi. (...) Biserica – spunea acum mai bine de zece ani Leszek Ko§akowski – nu mai este un mare proprietar feudal; teoreticienii catolici nu mai justifică necesitatea unei ierarhii de clasă"[4]. Să spunem în plus că de mai mulţi ani Biserica catolică din Polonia nu încearcă să justifice nici un drept al puternicilor acestei lumi; dimpotrivă, ea a rămas cu îndîrjire de partea persecutaţilor. Duşmanul real al stîngii laice nu este Biserica, ci totalitarismul; problema centrală e conflictul dintre puterea totalitară şi întreaga societate poloneză deposedată de drepturile sale. În lupta împotriva totalitarismului, Biserica joacă un rol a cărui importanţă e

4. *Ibid.*, p. 73.

greu de supraestimat. Urmărind aceste lupte de-a lungul anilor, ne putem uşor da seama că, după o formulare corectă a episcopilor polonezi, „atunci cînd condiţiile de viaţă ale poporului erau satisfăcătoare, Biserica se bucura şi ea de libertate; şi invers, cînd Biserica era oprimată, în acelaşi timp poporul nu se mai bucura nici de dreptatea, nici de libertatea pe care le merita”[5].

Aş putea fi întrebat din nou: nu există oare în Biserica poloneză tendinţe de redobîndire a vechilor privilegii şi de cucerire a unei puteri totale asupra vieţii sociale? Am să răspund: dacă asemenea tendinţe există (ceea ce, de altfel, e improbabil), ele nu constituie nici un pericol real pentru aspiraţiile stîngii laice. În situaţia de acum a Poloniei, nu există nici un pericol de teocraţie. Stînga laică trebuie să-şi ofere întreaga simpatie unui catolicism „deschis” (dar nu unuia compromis) şi tolerant (dar nu în ce priveşte totalitarismul). În Polonia, chiar conservatorismul din interiorul Bisericii intră în conflict cu puterea comunistă şi astfel, prin forţa lucrurilor, el contribuie şi la lupta pentru lărgirea ariei libertăţilor democratice. Pentru aspiraţiile stîngii laice, ar fi periculoasă doar o Biserică singură: aceea care, urmînd reţeta lui Janusz Zablocki, ar renunţa la forţa şi spiritul Evangheliei, care ar dialoga amabil cu guvernul, care ar propovădui supunerea în faţa puterii, chiar comuniste, deoarece „orice putere vine de la Dumnezeu”. Doar atunci, atitudinea anticlericală (dar nu antireligioasă!) ar avea din nou un temei real.

1977

5. *Scrisori pastorale ale Episcopatului Poloniei*, p. 709.

Larve sau îngeri?

Atitudinea intelectualilor într-un regim totalitar

Cînd am terminat de citit eseul lui Piotr Wierzbicki [1], primul sentiment a fost admiraţia, dar o admiraţie dublată de invidie: de ce nu sînt eu autorul *Tratatului despre larve*? De cîte ori, exasperat de condiţia „larvară" a celor din preajmă, nu mi-am ascuţit pana, nu am sfidat ameninţarea, nu am rostit o tiradă fierbinte? Dar nu am scris nimic. Să-mi fi lipsit talentul? Poate că nu era singura cauză, căci de fiecare dată cînd gîndul mi se elibera de pasiune, reîncepeam să nu mai am încredere într-o perspectivă atît de emoţională, ca şi cum aş fi întrezărit în ea o impostură. Dar a trebuit să citesc eseul lui Wierzbicki pentru a-mi da seama în ce constă impostura cu pricina şi pentru a-mi putea formula, în fine, propriul punct de vedere.

Opozantul, intelectualul şi moralistul

(...) Aceeaşi realitate va fi diferit interpretată de un opozant activ, de un intelectual neangajat şi de un moralist care judecă lumea „cu probe". Fiecare dintre aceste versiuni îşi are luminile şi umbrele ei. Viziunea unui opozant va fi întotdeauna afectată de parţialitate; ea îl va ajuta să transforme lumea, dar îl va împiedica să o conceapă ca pe o realitate multidimensională. Moralismul sesizează capcanele etice care-l pîndesc pe cel implicat într-o responsabilitate activă, dar privilegiază, în acelaşi timp, cultul „mîinilor curate", inseparabil de noţiunea de „suflet frumos". Fireşte,

1. Piotr Wierzbicki, *Tratat despre larve*, în „Zapis", nr. 8, 1978. Autorul îi denunţă şi ridiculizează pe intelectualii polonezi care au consimţit să colaboreze, într-un fel sau altul, cu puterea comunistă (nota autorului).

ipostaza spectatorului te ajută să întrevezi complexitatea condiţiei umane, dar nu-ţi uşurează vreun răspuns la întrebările: „ce să facem?" şi „unde e binele, unde e răul?".

Privim lumea într-un fel atunci cînd vrem să o schimbăm, într-altul cînd încercăm doar să o înţelegem şi cu totul altfel cînd ne propunem să o judecăm din punct de vedere moral. Ştiu prea bine că nu voi schimba lucrurile cu articolul meu; de altfel, nici nu am această ambiţie. Încerc doar să-l fac pe adversarul meu conştient de faptul că raţionamentul lui se bazează doar pe categoriile moralei sau ale unei opoziţii valabile o zi (ceea ce, la urma urmelor, ar fi totuna) şi că lasă astfel să-i scape o parte importantă a realităţii.

Cred că nu e acelaşi lucru să vrei să judeci un sistem politic sau oameni concreţi, prinşi în funcţionarea şi realizările acelui regim. Pe oameni îi putem evalua după actele sau intenţiile lor. Dar pentru a judeca pe cineva după intenţiile sale, pentru a-i reconstitui deci motivaţiile interioare, trebuie să cunoşti mai mult decît un mic fragment din biografia sa.

Voi face apel la unul din acele adevăruri cu totul banale, ca să-i mai adaug o banalitate: degeaba luăm partea – politic şi moral – cutărui sau cutărui om politic, dacă nu ţinem cont, în acelaşi timp, de întreaga complexitate a tabloului. După cum, atacînd problema atît de delicată a judecăţii morale asupra intenţiilor şi motivaţiilor umane, nu vom fi nicicînd destul de prudenţi, deoarece – oricum, aceasta e convingerea mea intimă – în domeniul respectiv ar trebui să conteze mult argumentul bunăvoinţei. Ceea ce înseamnă că ar fi bine să acordăm mai multă crezare la ceea ce oamenii înşişi spun despre mobilurile lor şi, atunci cînd îi judecăm după rezultatele faptelor, mai degrabă să scuzăm un eşec prin bunele sale intenţii, decît să condamnăm pe baza prezumţiilor de josnicie. Şi, mai cu seamă, să ne fie mereu prezentă în minte complexitatea naturii şi condiţiei umane; să nu uităm că fiecăruia dintre noi i se întîmplă să fie inconsecvent şi meschin. Să ne străduim cel puţin să înţelegem de ce e aşa.

Precaritatea intelectuală a viziunii noastre asupra trecutului

Oricît de ruşinos de banale ar fi, toate aceste observaţii rămîn valabile atunci cînd apreciem atitudinea inteligheţiei poloneze sub guvernarea regimului nostru de „avangardă". Tabloul pe care-l compune Wierzbicki e limpede şi nu îngăduie nici un echivoc. Polonia epocii de după război s-a aflat integral în mîinile birocraţiei stalinisto-bierutiene [2], în timp ce tineretul comunist şi oamenii de partid organizaţi în grupuri de luptă se încrîncenau să-i distrugă cultura şi ştiinţa. Asta a fost tot. S-a şters dimensiunea dramatică a realităţii sociale şi politice de după război, a dispărut atmosfera pasionantă, amestec de teroare şi speranţă, de înţelepciune şi naivitate, de teamă şi curaj, de dinamism social şi de acţiuni în spatele consilierilor sovietici. Ca un fel de răspuns la poveştile staliniste cu care am fost hrăniţi pe vremuri, ne apare un alt basm, răsturnat, ale cărui culori dense şi stridente au acelaşi efect, înfăţişîndu-ne o lume cu totul infantilizată.

Dacă s-ar interesa cineva cu adevărat de această epocă excepţională, epoca spiritelor captive şi a conştiinţelor devastate, a nonconformismului eroic al unora şi a entuziasmului inchizitor al altora, epoca tertipurilor patriotice ale celei de-a treia categorii şi a indiferenţei celei de-a patra, să nu caute adevărul în eseul lui Wierzbicki, într-atît i-ar apărea de falsă imaginea acelor vremuri, în comparaţie cu ceea ce se degajă din literatura respectivei perioade. (...)

Deoarece aici vorbesc numai despre cei care au încheiat un pact de compromis cu forţa brutală, îi voi pomeni doar tangenţial pe indivizii cu un profil diferit: cei care, la un moment dat al vieţii lor, s-au lăsat seduşi de ideologiile de dreapta sau de stînga. Şi am să-i liniştesc imediat pe cei care m-ar contrazice; nu am nici o simpatie pentru ideologiile sau practicile totalitare; încerc doar să

2. Boles§aw Bierut (1892-1956) – vechi militant comunist, diplomat al Şcolii Internaţionale de la Moscova în 1930, secretar general al Partidului (1948), preşedinte al Republicii (1947-1952), prim-ministru (1952-1954).

nu uit preţul plătit prin sînge în timpul celui de-al doilea război mondial de către unii adepţi ai naţionalismului polonez cu tendinţe fasciste sau totalitare, fapt care mă obligă să privesc în mod diferit posibilele lor intenţii sau mobiluri iniţiale. (...)

Încerc, de asemenea, să-i înţeleg şi pe cei care, fascinaţi de frazeologia progresistă a totalitarismului de stînga, au devenit simple unelte în mîinile manipulatorilor şi organizatorilor de regii colective ale „marilor şantiere ale socialismului". Operele lor, ca un bilanţ, relatează drama pe care au trăit-o. Soarta acestor oameni – un fragment din biografia spirituală a inteligheţiei poloneze – ar trebui să fie pentru noi o lecţie şi un avertisment. Ei au fost victimele unei înşelătorii la care au consimţit şi participat. Au fost oare primii şi ultimii înşelaţi ai sorţii?

Să urmărim unul din acele texte care fac bilanţul erorii: „Ne-am bătut fraţii. Birocraţia ne-a istovit ţara. (...) Am mers înainte în mijlocul anarhiei. (...) Le-am poruncit fraţilor noştri să dea glas bucuriei sau durerii, iubirii sau urii, pe cînd în noi nu zăcea nici unul din aceste sentimente pe care le-am fi vrut stîrnite. Stăpînii îşi sporeau poruncile, uneori anapoda... Iar noi, cei chemaţi, fără credinţă şi fără a putea îndura singurătatea care ne-ar fi adus faţă în faţă cu noi înşine, noi ne-am dovedit vanitatea, ne-am prigonit fraţii. Le-am adus suferinţa (...), luîndu-le şi ultima libertate, cea pe care o respectă pînă şi tiraniile: libertatea tăcerii. (...) Căci a fost declarat răzvrătit oricine nu a vrut să fie cu noi sau măcar să se facă ecoul nostru. (...) Am instaurat cea mai tristă dintre puteri. Ca o hoardă de lupi, am vrut să rămînem în Cerc, spre a domni acolo ca un senior pe domeniul său, chiar dacă acesta era locuit doar de sclavi."

„Cercul" nu desemnează aici o celulă de partid, iar autorul textului citat nu este un comunist decepţionat. Cuvintele de mai sus au fost scrise de către Adam Mickiewicz, după ruptura cu cercul lui Towia□ski.

„Au trăit zorii
şi au semănat doar tenebre.
Au trăit ideea
spre a se despărţi de oameni.
Au trăit visul
şi s-au înfruptat din minciună."

De această dată, nu ne vorbeşte un adept decepţionat al ideilor lui Towia□ski. Cuvintele au fost extrase din *Critica poemului pentru adulţi*, de Adam Wazyk.

De ce am pomenit aici cele două texte? De ce le-am apropiat într-un mod oarecum ciudat? Deoarece precaritatea intelectuală a judecăţilor noastre asupra trecutului mă umple de teamă, deoarece aceste judecăţi lamentabil de schematice continuă să fie extrem de populare, deoarece ne probează imaturitatea, ignoranţa, reaua-voinţă. Aceasta nu îl priveşte doar pe Wierzbicki, ci pe toţi cei care vor să vadă în *Tratatul* său despre larve o Biblie a normelor morale şi o enciclopedie a cunoaşterii Poloniei.

Realitatea imediat următoare războiului a fost, după părerea mea, mult mai complicată decît cea pe care ne-o propun super-formulele despre „roşii" şi despre valeţii lor spirituali, numiţi „larve".

Perioada aceasta este una dintre cele mai dureroase din istoria noastră, dar şi dintre cele mai mincinoase. Se poate ca ea să fie dureroasă tocmai din cauza minciunilor. Amînînd pentru o altă ocazie o analiză mai aprofundată şi atît de necesară a acestei probleme, mă voi mulţumi să enunţ în cele ce urmează cîteva observaţii fragmentare.

O ţară făcea mari sacrificii, în timp ce ostilităţile se reglau la Conferinţa de la Yalta: realitatea poloneză de după război nu a fost determinată de eroismul şi de victimele rezistenţei antifasciste, ci în funcţie de repartiţia forţelor internaţionale. Aliaţii occidentali retrăgîndu-se, ce alternativă i se oferea naţiunii poloneze?

Am fost de nenumărate ori determinat să reflectez la această problemă. După cum, tot de nenumărate ori, mi-am concentrat eforturile pentru a percepe în acea perioadă de istorie încă recentă punctul care mi-ar fi dezvăluit o greşeală sau un viciu de orientare politică, generatoare ale viitoarei noastre nefericiri. Şi nu l-am găsit. Studiind relaţiile Poloniei în timpul războiului şi al anilor care i-au urmat, am avut sentimentul că Clio, muza Istoriei, ne-a întors spatele, ca şi cum nu ar fi vrut să ne dea nici cea mai mică şansă de a ne întrerupe şirul nenorocirilor şi de a găsi o cale de ieşire pentru a încheia opresiunea străină. Toate orientările politicii poloneze au fost perdante.

Şansele şi preţul compromisului

Am un mare respect pentru experienţa emigraţiei poloneze de după război, pentru toţi aceşti oameni care au renunţat să se întoarcă în patria strămoşilor lor, preferînd să poată vorbi lumii despre soarta unei Polonii captive şi care, stînd cu valizele mereu făcute, au aşteptat mai întîi ani la rînd o ocazie pentru a repune mîna pe arme şi apoi, printr-un efort gigantic, au ştiut să creeze un important teritoriu al culturii naţionale, atît de important azi pentru tînăra generaţie de polonezi din ţară. Dar emigraţia nu a putut să facă un program politic pentru ansamblul naţiunii. Cît priveşte pronosticurile şi diagnosticele sale, ele s-au dovedit false.

Emigraţia îţi permitea să rămîi „nesupus". Chiar la începutul lui 1945, conducătorii rezistenţei poloneze, grupaţi în Consiliul Unităţii Naţionale, au votat o rezoluţie prin care îşi exprimau acordul cu privire la conţinutul Tratatului de la Yalta. 16 dintre ei, între care delegatul guvernului de la Londra, preşedintele Consiliului Unităţii Naţionale şi comandantul-şef al Armatei din interior, au participat la negocierile cu cei cîţiva reprezentanţi ai guvernului URSS. Toţi au fost arestaţi mişeleşte şi întemniţaţi în închisorile ruseşti. Consecinţa directă a acestei atitudini a autorităţilor sovietice cu privire la rezistenţa poloneză a fost crearea organizaţiei clandestine *Libertate şi independenţă*. Am o deosebită stimă pentru reprezentanţii săi, care, începînd cu 1945, au acceptat dificila sarcină de a continua lupta poloneză pentru independenţă în clandestinitate. Cu preţul propriei libertăţi şi adeseori cu cel al vieţii, ei au demonstrat voinţa Poloniei de a rămîne o ţară liberă. Admir fermitatea eroică a lui Jozef Rybicki în timpul procesului intentat capilor organizaţiei *Libertate şi independenţă*, în ianuarie 1947. Ştiu că fiecare cuvînt îl putea costa viaţa. Dar, în acelaşi timp, încerc să înţeleg şi să respect alegerea celor care s-au decis să acţioneze altfel.

Numeroşi „nesupuşi" din emigraţie şi-au exprimat resentimentele şi dezacordul după întoarcerea în ţară a preşedintelui Partidului Muncitoresc. Pentru mulţi dintre ei, a rupe legătura cu guvernul de la Londra însemna a trăda Polonia. Dar polonezii din Polonia au întîmpinat

această reîntoarcere cu entuziasm, chiar dacă Popiel şi Mikolajczyk, respectiv preşedinţii partidului muncitoresc şi ţărănesc, au adoptat o atitudine de compromis, acceptînd suspendarea continuităţii instituţionale, o nouă împărţire teritorială a Poloniei şi recunoaşterea participării comuniste la guvernare. Zygmunt Zu§awski, unul din conducătorii mişcării socialiste, a propus o atitudine asemănătoare. Toţi aceşti oameni au încercat – cu preţul compromisului – să salveze ceea ce părea că mai poate fi salvat în noua realitate de după război. Au fost acuzaţi că au acceptat să lupte în cadrul limitat, fixat de adversar, dar pe vremea aceea nu existau alte cadre. E bine să reamintim aici că şi Episcopatul a adoptat atunci o atitudine similară.

Mikolajczyk şi mişcarea sa populară au pierdut bătălia pentru o Polonie democratică, deoarece această luptă nu putea fi cîştigată în condiţiile unei terori poliţieneşti şi sub dictat sovietic. Le face cinste şi a contat ca merit istoric această luptă pe care au dus-o mai mulţi ani, cu preţul propriului sînge. Dar aceasta nu va schimba cu nimic faptul că speculaţiile lor politice cu privire la ajutorul occidental s-au dovedit cu totul iluzorii.

O mare parte a partidului socialist (numit „de concesie") avea aceeaşi opţiune de a „salva cît de puţin posibil". Oamenii aceia, al căror scop era să apere autenticitatea mişcării cooperatiste şi a autogestiunii, au pierdut şi ei. Înfrîngerea lor a fost precedată de o serie de numeroase compromisuri, între care excluderea vechilor tovarăşi de partid: Puzak, Zaremba, Ciolkosz sau Zu§awski. Adevărata lor tragedie, care, de fapt, e şi perfidia acestui sistem, a fost următoarea: a constrînge oamenii cu un profil moral ireproşabil să adopte comportamente echivoce.

Toţi cei care – intelectuali, artişti, militanţi – au participat atunci la viaţa publică au fost martorii unor situaţii asemănătoare. Să menţionăm faptul că printre ei se aflau oameni ale căror merite nu mai sînt puse azi la îndoială de nimeni. Dar să reamintim totuşi că era vorba de o prezenţă activă, şi nu de „emigraţie interioară": Tadeusz Kotarbi□ski, Kazimierz Ajdukiewicz, Tadeusz Manteuffel, Kazimierz Wyka, Maria şi Stanis§aw Ossowski, Maria Dœbrowska şi Leon Schiller, Antoni S§onimski şi Jerzy Zavieyski. Şi să o repetăm: scopul lor era să fie prezenţi în viaţa naţiunii, pentru a apăra ceea ce mai rămăsese de apărat.

Timpul trecea, laţul stalinist se strîngea implacabil în jurul gîtului unui popor din ce în ce mai extenuat. Oricine îşi putea pune aceeaşi întrebare: pînă unde e posibil să mergi într-un compromis de principiu? Ce preţ putea fi plătit ca să poţi învăţa, publica, exersa meseria? Căci într-un sistem totalitar, trebuie întotdeauna să plăteşti pentru a fi prezent, iar acest preţ devenea din ce în ce mai ridicat. Iar condiţiile acceptate sub constrîngere erau însoţite de ameninţări şi de şantaje mai mult sau mai puţin voalate.

Nu-mi amintesc de acele vremuri, nu le cunosc decît din relatări sau documente. Astăzi, după atîţia ani, e greu să apreciezi cutare sau cutare atitudine concretă, să îi ghiceşti mobilul ascuns. Şi mai greu încă este să găseşti o unitate de măsură, făcînd abstracţie de realităţile epocii. Îl invidiez pe cel care pretinde că o cunoaşte. Dar dacă ea nu se bazează pe o dovadă de netăgăduit a participării la nefericirea celorlalţi, mă îndoiesc de valoarea sa. Căci acesta e unicul criteriu acceptabil. Cum să judeci atitudinea din timpul stalinismului a profesorului Manteuffel, directorul Institutului de istorie? Sau pe cea a scriitoarei Maria Dœbrowska, atunci cînd a redactat necrologul lui Stalin? Dacă luăm drept adevărate frazele Nadejdei Mandelstam despre „crima împotriva speciei umane", care e tăcerea în faţa constrîngerii totalitare, aproape toţi aceşti oameni ar fi nişte criminali. Căci cei mai nobili dintre ei au fost constrînşi la tăcere şi pasivitate. Li s-au putut sustrage doar cei din lagăre şi din închisori. „Binecuvîntate închisori!" – scria Soljenîţîn, unice locuri în care omul nu trebuie să participe la mersul blestematei maşinării a răului.

Aleksander Wat a spus undeva că nu există un răspuns la problema comportamentului intelectualilor într-o ţară guvernată de Stalin. Acest răspuns shakespearian ar putea fi: „Trebuiau să moară".

Poate că aşa ar fi fost drept. Dar e genul de răspuns pe care nimeni nu şi-l poate rezerva decît lui însuşi, ca măsură a judecăţii personale. Cui altcuiva decît ţie însuţi îi poţi cere un asemenea sacrificiu? Cel care îl aşteaptă de la alţii îşi conferă în mod arbitrar dreptul de a decide asupra vieţii semenilor săi. Ceea ce, aproape întotdeauna, sfîrşeşte rău.

Despre buna întrebuinţare a rigorii morale

Ar rezulta din cele spuse pînă aici că prea multă rigoare morală aplicată altora nu se bucură de trecere în ochii mei. După cum nu mă încîntă nici judecarea intelectualilor angajaţi la un moment dat în stalinism, făcînd abstracţie de biografia lor pre- sau post-stalinistă. (...) Desigur, printre cei compromişi în stalinism se aflau şi simpli carierişti sau turnători odioşi, şi chiar torţionari, călăi ai celor nevinovaţi. Cînd se vor deschide arhivele poliţiei politice, vom avea acces la o informaţie mai bună asupra problemei. Evocînd aceste vremuri viitoare, Wierzbicki îşi închipuie „o mare mulţime revărsîndu-se pe străzi şi fiecare întrebîndu-l pe celălalt ce a făcut pentru Polonia". Mărturisesc că o asemenea perspectivă nu mă încîntă deloc. Nu ţin cîtuşi de puţin ca în prima zi de libertate o mare mulţime să se năpustească pe străzi şi să ceară socoteală unora sau altora despre ce au făcut sau nu au făcut pentru Polonia. Adulmec un iz de judecată sumară. Aţîţată de gustul libertăţii proaspăt redobîndite, strada ar fi în stare mai degrabă să linşeze decît să regleze conturile echitabil. Şi oricine ar vrea să o împingă spre aşa ceva nu ar semăna decît ură. Iată de ce e mai bine să ne încredinţăm socotelile istoricilor.

Contrar celor citite în *Tratat despre larve*, nici rectorii, nici redactorii noştri, servili în aparenţă şi contrarevoluţionari pro-occidentali în adîncul sufletului, nu au avut o viaţă uşoară în epoca stalinistă. Strict supravegheaţi, ei au fost bănuiţi de a purta tarele unei „conştiinţe burgheze". Cei mai zeloşi dintre activiştii noştri vedeau în ei nişte apărători camuflaţi ai trecutului. Căci aceşti tineri agitatori aveau o viziune extrem de simplistă asupra lumii. Regimul capitalist, leagănul fascismului, era pericolul numărul unu pentru fericirea omenirii. Iar cel care accepta un infim compromis cu putreda cultură a unui occident capitalist devenea un duşman de strivit.

Această viziune simplificată, dublată de fanatismul politic şi de absenţa toleranţei în judecată i-au inspirat unui tînăr scriitor o idee-pamflet: „Pentru unii din scriitorii noştri burghezi, reglările de conturi cu fascismul german au fost doar un pretext de a se eschiva de la o decizie politică; mai rău: le-au servit drept adăpost pentru propagarea unei

ideologii imperialiste! (...) Trebuie să reconsiderăm valoarea unor opere pe care, în perioada deviaţionismului naţionalist, le-am calificat drept «anti-fasciste» sau «moraliste», iluzionîndu-ne cu privire la perenitatea unor asemenea judecăţi."

Iată pamfletul anti-„larve" ieşit de sub pana lui Tadeusz Borowski [3]. Stefan Kisielewski a reacţionat la acest articol printr-o scrisoare ce merită şi ea a fi amintită: „Cred că sînteţi un scriitor public de mare talent, dar şi de o mare ignoranţă. V-aţi elaborat ideile într-o Varşovie ocupată, în infernul de la Auschwitz şi într-o Germanie coruptă. E al naibii de insuficient. Îmi aduceţi aminte de acea tînără malaeziană din nuvela lui Conrad, care, din cauză că nu citea decît foiţa locală ce retipărea cronica accidentelor europene, a ajuns la concluzia că Europa nu ar fi altceva decît un imens abator. (...) De altfel, nu cred că vă pot opri din această degringoladă intelectuală. Dar vreau să am totuşi conştiinţa împăcată: v-am prevenit."

Nu spun – ar fi o demagogie – că Wierzbicki reia în tratatul său aceleaşi acuzaţii pe care le formulau odinioară cei mai fanatici adepţi ai stalinismului împotriva aceloraşi persoane. După cum mai ştiu încă să deosebesc un text scris pentru a le servi atotputernicilor zilei de un text care e un protest vehement împotriva conformismului şi a minciunii. În plus, nu am nici cea mai mică intenţie de a-i regla conturile cu Tadeusz Borowski, pe care alegerea ideologiei staliniste l-a dus spre ruinarea talentului şi, în cele din urmă, la sinucidere.

Polonia este mai puţin vulnerabilă la sovietizare

Credeţi-mă: îi înţeleg lui Wierzbicki mînia şi indignarea faţă de procesul pe care Mi§osz îl numise acum cîţiva ani „carie morală" şi „pétainism". Dar înţeleg şi amărăciunea celor care, în tot acel interval, strîngînd din dinţi şi îndurînd multe umilinţe, au reuşit să creeze o importantă zonă a vieţii noastre intelectuale, să protejeze şi să restaureze vechile sale valori şi care se văd consideraţi azi drept „larve".

---

3. Tadeusz Borowski (1922-1951), scriitor, poet. Deportat în lagărele naziste. Autor al unor povestiri concentraţionale şi propagandistice inspirate de realismul socialist. S-a sinucis în 1951 (nota autorului).

E absurd să ceri unui pamfletar judecăţi prudente şi ponderate. Însăşi natura poetică a pamfletului cere o radicalizare a gîndirii. Nu-i reproşez deci lui Wierzbicki faptul că foloseşte termenul de „larvă" pentru a distinge mai bine contururile unei realităţi, ci îi reproşez că şi-a pierdut discernămîntul din cauza pasiunii.

Deoarece – dar aceasta nu decurge din textul lui Wierzbicki – realitatea din ţara noastră este esenţial diferită de cea a ţărilor învecinate. Noi sîntem mult mai puţin vulnerabili la sovietizare. De ce?

Unicitatea noastră ţine de mai mulţi factori: tradiţia istorică, Biserica Catolică şi politica plină de curaj, deşi foarte realistă, a Episcopatului; o campanie care a ştiut să spună *nu* colectivizării şi presiunii continue din partea întregii societăţi. Această presiune s-a manifestat uneori prin explozii violente (Poznań 1956, martie 1968, decembrie 1970, Radom 1976), dar caracteristica ei obişnuită a fost rezistenţa tăcută, zilnică, plină de obstinaţie. Rezistenţa poloneză a însemnat refuzul delatoriei, a fost acea atmosferă extrem de serioasă în unele medii intelectuale: la Universitate, în timpul cursurilor, al seminariilor sau al susţinerii tezelor; în edituri, prin apariţia unui număr de lucrări ştiinţifice, romane, eseuri sau volume de poezie; la întîlnirile de la Uniunea Scriitorilor sau PEN Club; în cinematografe şi teatre, în muzee, la concerte şi vernisaje. Atmosfera aceasta a rezultat deseori din munca unor oameni care nu au semnat scrisori de protest şi care nu au făcut gesturi spectaculoase ca opozanţi. Şi totuşi, datorită lor, am putut respira în Polonia aerul unei spiritualităţi recreate în fiecare zi, invizibilă, dar esenţială pentru cultura şi conştiinţa naţională, efect nu doar al lecturii publicaţiilor noastre de opoziţie, ci rezultat al *ansamblului* acestor acţiuni multiple.

Pentru acest *ansamblu* ne invidiază vizitatorii din celelalte ţări ale „blocului" estic. Ei ne invidiază nu numai pentru KOR, pentru universităţile volante şi editurile alternative, ci şi pentru unele publicaţii oficiale. Ne invidiază pentru bisericile pline pînă la refuz, pentru buna funcţionare a centrelor de învăţămînt religios, pentru spectacolele lui Dejmek şi filmele lui Wajda, pentru aspectul străzilor şi pentru eleganţa femeilor. Toate acestea ne-au permis să ne conservăm identitatea şi eficienţa luptei împotriva sovietizării.

Aş fi printre ultimii care declară că situaţia noastră e satisfăcătoare şi aspiraţiile împlinite. E un subiect care revine mereu în presa necenzurată. Dar nu strică uneori să ne privim situaţia, cu toate bolile şi mizeriile ei, nu însă din punctul de vedere al ţelurilor şi aspiraţiilor noastre, ci în funcţie de ameninţările care o apasă. Vorbind despre ameninţări, mă gîndesc la soarta vecinilor noştri din Răsărit: ucrainieni, bieloruşi, lituanieni. Ei trebuie să lupte pentru supravieţuire la un nivel mult mai elementar: acela de a-şi salva limba, de a-şi conserva urmele culturii naţionale, practica religioasă. Să preţuim la adevărata ei valoare această diferenţă: diferenţa sorţii la care a fost supus cutare sau cutare popor în interiorul blocului comunist. După cum se cuvine să meditǎm şi la natura împrejurărilor care ne-au dat un avantaj în comparaţie cu cei care luptă pentru apărarea drepturilor omului în URSS. Să o spunem concis: deşi poliţia ne otrăveşte viaţa, ne simţim şi sîntem puternici deoarece avem un sprijin moral şi material în cele mai largi pături ale societăţii; ne sprijină oameni care, nefiind nici politicieni prin temperament şi nici eroi, nu vor să renunţe la viaţa lor profesională şi familială, mai mult sau mai puţin stabilizate, care nu ştiu să semneze o scrisoare de protest, dar – sînt convins de aceasta – au favorizat succesul unei mişcări, cum ar fi cea de apărare a muncitorilor de la Radom [4] sau aceea a bunei funcţionări a editurilor independente. Fără ei, asemenea acţiuni ar fi fost imposibile.

Maniheismul: blestemul popoarelor înrobite

Cît despre cei care evoluează „între putere şi opoziţie", îi văd altfel decît Wierzbicki. Dacă un doct profesor de sociologie, reacţionînd la protestele intelectualilor împotriva torturării muncitorilor la Radom, ar fi scris un studiu ştiinţific sofisticat pentru a deprecia natura acelor proteste, aş fi izbucnit exact ca autorul *Tratatului despre larve*. Dar dacă acelaşi profesor, în loc să facă pe „psihanalistul" istoric cu privire la protestele intelectualilor, şi-ar fi folosit imunitatea parlamentară spre a asista personal la unul din

4. Este vorba despre revolta muncitorească de la Radom, în primăvara lui 1976.

procesele de la Radom şi dacă apoi, fără a se alătura prin aceasta unei contestaţii evidente, ar fi scris un raport pentru autorităţi, în care ar fi spus pur şi simplu ce a văzut şi a auzit, ar mai fi el atunci o „larvă" în ochii lui Wierzbicki? Oricum, nu în ai mei. În ce mă priveşte, aş fi bucuros să văd că în sînul puterii apare o înţelegere mai raţională a realităţii, căci atunci ar însemna că guvernanţii noştri ar încerca să-şi definească corect propriile interese şi că aş putea să mă aştept că voi găsi la adversarii mei o intenţie de cultură politică. Pentru moment, aceste simptome sînt rare. Dar să adaug că dacă este exclusă o asemenea evoluţie, unicul scenariu al schimbării ar presupune neapărat reluarea confruntărilor violente între guvernanţi şi guvernaţi şi că fiecare dintre ele s-ar putea transforma într-o tragedie naţională. Or, este de datoria noastră colectivă să evităm asemenea situaţii, deoarece absenţa responsabilităţii în această zonă ne-ar putea costa pe toţi prea mult: ansamblul naţiunii, toţi polonezii, inclusiv puterea.

Aceste consideraţii nu înseamnă, desigur, că încurajez pe oricine să participe la luptele intestine ale Partidului. În acest sens, îi împărtăşesc lui Wierzbicki scepticismul. Dar nu trebuie să pierdem din vedere că trăim într-o societate în care Partidul Comunist numără sute de mii de membri activi. Unii îşi plătesc astfel preţul participării la viaţa publică, posibilitatea de a ocupa funcţii de conducere etc. Wierzbicki s-a gîndit în zadar – şi, personal, gîndesc ca el – că e un preţ ruşinos de plătit; dar trăim şi vom trăi încă multă vreme printre oameni care nu gîndesc ca noi. Trebuie să ne iniţiem aşadar în dificila artă a compromisului, fără de care nu e posibil un pluralism autentic. Dar şi, în raport cu puterea, să ştim să respectăm normele uzanţei politice, chiar dacă puterea nu le respectă. E un mod de a opune propria noastră demnitate mitocăniei totalitare.

Descriind un dialog între un „opozant" şi o „larvă" cu privire la semnarea unei scrisori de protest, Wierzbicki ridiculizează un întreg repertoriu de subterfugii şi mistificări „larvare". L-am citit cu sentimente amestecate. Am avut nu o dată prilejul să asist la asemenea scene şi trebuie să recunosc că descrierea lui Wierzbicki este, în fond, magistrală. Dar... nu i-am sfătuit oare chiar eu pe cutare sau cutare să nu semneze, fidel principiului că anumite persoane şi anumite domenii ale vieţii publice trebuie protejate?

Să nu încerce Wierzbicki să-mi demonstreze că argumentul meu e răsuflat; mai bine să-mi dovedească dacă semnătura lui Marian Brandys pusă pe o scrisoare de protest e mai importantă decît prezenţa epopeii sale în rafturile librăriilor sau în biblioteci sau dacă semnăturile unui Dejmek sau Wajda cîntăresc mai greu decît spectacolele lor. Binecuvîntate fie vremurile în care poţi să semnezi scrisori de protest şi, în acelaşi timp, să publici cărţi şi să faci filme. Ştim bine că cel mai adesea trebuie să faci o alegere. Care? În zona aceasta nu văd reţete universale şi îi invidiez pe cei care le cunosc. Îi invidiez, dar mi-e şi teamă de ei. Mi s-a întîmplat deja să particip la acţiuni de protest prin adunare de semnături. Nu le pun la îndoială eficienţa. Intelectualii care au semnat au reuşit un lucru extraordinar: riscînd să-şi compromită situaţia profesională, posibilitatea de a publica etc., ei s-au ridicat pentru a apăra cultura poloneză ameninţată şi pe toţi cei care suferiseră nedreptăţi sau umilinţe. Scrisorile lor fac proba deşteptării conştiinţei naţionale şi a sensului responsabilităţii celor care îşi asumau şi menirea de mesageri ai aspiraţiilor naţiunii.

Nu e mai puţin adevărat că „vîrful mai puţin vizibil al iceberg-ului" voinţei naţionale, care s-a manifestat întotdeauna – şi se mai manifestă încă şi azi – prinde formele cele mai diverse. Iată de ce e absurd să îi vîri pe toţi cei ce gîndesc şi acţionează diferit de noi în acelaşi sac şi să le atîrni eticheta de „larve". De acest gest sectar poate fi capabil doar cel care crede că deţine secretul căii unice şi drepte care duce la independenţă şi democraţie. Or, istoria m-a învăţat să cunosc acest tip al „deţinătorului de adevăr". De unde, temerile mele.

Împărtăşesc atitudinea critică a lui Wierzbicki cu privire la comportamentul periculos de popular care vede în majoritatea manifestărilor anti-regim o super-provocare a poliţiei. Ceea ce nu vrea să însemne că poliţia nu se serveşte de provocări. Nu de mult, într-o biserică din Lodz, au fost distribuite manifeste semnate de grupul „Autoapărare şi Credinţă". Alături de declaraţii patriotico-religioase, putea fi citit un atac foarte veninos împotriva membrilor Bisericii, acuzaţi că încurajează pornografia şi colaborează cu mediile cosmopolite, gen KOR. Trebuie să fii o „larvă" ca să te întrebi cum au apărut manifeste atît de ciudate.

Între altele, Wierzbicki îşi bate joc de următorul argument: „Momentul e prost ales pentru a întreprinde această

acţiune". Am auzit şi eu invocat pretextul respectiv de zeci de ori. Şi totuşi, vreau să atrag atenţia că dacă azi (sîntem în 6 decembrie 1978) cineva ar veni la mine spre a-mi propune să semnez o petiţie care ar cere retragerea imediată a armatei sovietice de pe teritoriul Poloniei, aş refuza, chiar dacă ideea îmi place şi cu totul riscul de a fi cotat drept „larvă". Căci momentul e prost ales.

Am aflat din *Tratat* că larvele nu iubesc ideea de „naţionalism" şi că unele dintre ele ar fi fost chiar dezgustate de anumiţi opozanţi polonezi. Uşurinţa cu care Wierzbicki rezolvă această problemă mă face să mă întreb dacă nu cumva comit „un pas greşit" întrebîndu-l ce înţelege exact prin „naţionalism". Ar trebui avut în vedere ansamblul ideilor şi emoţiilor pe care le înglobează acest cuvînt, ca aspiraţie a unei naţiuni spre independenţă? Dacă da, controversa noastră s-ar limita la nişte consideraţii terminologice. Dar „naţionalismul" poate să desemneze şi o doctrină politică foarte concretă sau, mai mult – ceea ce e destul de frecvent –, un sistem de valori care permit aprecierea lumii în funcţie de interese egoist „naţionale". Iar faptul că – din ce în ce mai rar, de altfel – comuniştii combat naţionalismul nu înseamnă că un opozant ataşat de ideea independenţei naţionale trebuie neapărat să adere la naţionalism, ca doctrină politică bine definită, şi cu atît mai puţin să se identifice cu ideologia urii sau disprețului pentru alte naţiuni [5].

Aspiraţia spre independenţă din Georgia, Letonia sau Estonia nu trebuie confundată cu naţionalismul; chiar în Georgia sau Ucraina, naţionalismul se poate manifesta sub forma unui obscurantism mărginit, a unei boli cu origini uşor discernabile, dar care poate otrăvi viaţa spirituală a unui popor. De pildă, este de înţeles ura obsesivă a unui tătar din Crimeea faţă de tot ce înseamnă Rusia: limbă, literatură, muzică; ba chiar ruşii, în cele din urmă. E însă greu să nu vezi în toate acestea un simptom al jalnicei boli numite sclavie.

---

5. Aş adăuga în trecere că ceea ce spune Wierzbicki despre Husák, făcut prizonier de către comunişti ca naţionalist slovac, este cu totul fantezist. Husák a fost persecutat pentru că a apărat aspiraţiile naţionale slovace şi tradiţiile insurecţionale ale acestora, nu pentru că ar fi vrut să facă din Slovacia una din republicile URSS (nota autorului).

În cursul numeroaselor discuţii stîrnite de *Tratatul despre larve*, printre vocile care îi luau partea autorului, am putut auzi părerea că Wierzbicki ar continua tradiţia marilor noştri romantici, a lui S§owacki, de pildă, care, în *Mormîntul lui Agamemnon*, tuna şi fulgera împotriva slăbiciunii şi micimii polonezilor, în loc să îi atace direct pe cotropitorii noştri. Corect. „A-ţi insulta în faţă propriul popor e un vechi şi cîtuşi de puţin respectabil privilegiu al literaturii poloneze", remarca pe bună dreptate Jan Blo□ski. De fapt, scriind despre „păun şi papagal" şi despre „trista ţară a iloţilor", S§owacki a adăugat:

„Deşi ştiu că aceste cuvinte nu vor face să fremete prea mult o inimă în care gîndul nu zăboveşte niciodată mai mult de un singur ceas".

Sau, încă, într-o mustrare adresată Poloniei:

> „Să mă blestemi, dar sufletul meu va şti să te vîneze
> ca o Eumenidă – cu snopi de şerpi,
> căci eşti unicul vlăstar al lui Prometeu;
> vulturul îţi mănîncă nu inima,
> ci creierul."

Iată-ne unde trebuia. Sînt întru totul pentru pamflet şi persiflare. Nu prin asta mă opun lui Wierzbicki. Ceea ce mă enervează la el e direcţia atacurilor, faptul că stigmatizează intelectualii nu pentru precaritatea gîndirii, ci pentru cea a gestului. Ah, această adorare arhi-poloneză a faptei! „Doar un polonez – scria Brzozowski – şi-ar depune pe altarul patriei mai degrabă fapta decît rodul minţii. Dacă e pusă pe dispreţuit mari curente ale gîndirii, conştiinţa noastră de cetăţeni e foarte locvace. Da, faţă de tot ceea ce înseamnă gîndire şi onestitate intelectuală, un polonez obişnuit dovedeşte nu curaj, ci, la modul cel mai direct, o *neruşinare* civică".

E înfricoşător de actual... Mi-e realmente teamă că, revoltîndu-ne împotriva sclaviei noastre, să nu cădem într-alta, cea a gestului, a cărei consecinţă imediată ar fi dispreţul pentru orice valoare artistică şi intelectuală ce nu ar şti să se exprime direct în limbajul politicii. Nu pentru Piotr Wierzbicki în sine mă tem; el ar şti să evite primejdiile. Dar el riscă, fără voia lui, ca prin *Tratatul despre larve* să dea idei tuturor celor cărora vulturul le mănîncă „nu inima, ci creierul". Opozanţii noştri, urmăriţi

de poliţie şi hăituiţi prin nesfîrşitele percheziţii, ar putea, de pildă, să înveţe din *Tratat* dispreţul pentru cei cărora convingerile, temperamentul sau pur şi simplu teama le-ar dicta un alt stil de viaţă sau un alt mod de a servi o cauză adesea comună. E genul de primejdie pe care ne-o semnalează istoria celor mai multe ţări cucerite, inclusiv a Poloniei. Căci dacă viaţa de zi cu zi a unui polonez din epoca disputelor teritoriale era – şi trebuia să fie – ţesută de nesfîrşite compromisuri, didacticismul şi eroismul literaturii noastre erau o reacţie la acea stare de lucruri. Această dualitate unică intrase în mentalitatea unui polonez. Comportîndu-se ca o societate de compromis în planul cotidian, la „ora H", Polonia făcea dovada unui curaj pînă la limita nebuniei. În acel moment crucial, literatura deţinea întreaga putere asupra vieţii. „Politicienii – scrie Jan Blo□ski – renunţau atunci la politică şi deveneau martiri. (...) Martirajul dădea un alibi josniciei, laşitatea părinţilor provoca devotamentul copiilor şi viceversa."

Cultul martirilor, al sacrificiului eroic, a forjat morala tradiţiei poloneze, o morală frumoasă, dar plină de pericole. Pentru un conspirator educat în acest spirit, închisoarea ar face parte din viaţa de zi cu zi, cu preţul plătit al unei vieţi invariabil eroice. Un asemenea om trebuia să fie pregătit în orice clipă pentru martiriu. Această disponibilitate legată de etica romantică deforma imaginea lumii şi privilegia autoidealizarea. Conspiratorul care nu-i percepea pe „ceilalţi" decît ca pe nişte iloţi regăsea în prietenii săi şi în sine însuşi patosul şi drama unui Conrad sau Kordian, iar dacă ajungea să detecteze cîteva trăsături „larvare" la compatrioţii îngheţaţi de frică, îşi „albea" imediat imaginea proprie, dar şi a prietenilor săi, eroi ai luptei pentru o Polonie liberă şi mai dreaptă în plan social. A te vedea cu trăsături „angelice" era un mod de a-ţi atribui – uneori inconştient – drepturi speciale.

Amintirile lui Henryk Kamiénski despre persoana lui Edward Dembowski alcătuiesc o lectură foarte utilă pentru a înţelege fenomenul respectiv. Acest castelan roşu, conspirator înnăscut, om de spirit şi de mare curaj, se folosea – pentru a-şi realiza ideea de emancipare naţională – de metode pe care cu greu le-am putea numi elegante: manipulări de persoane, şantaj moral, minciună. Nobleţea scopului urmărit şi propriul sacrificiu îi permiteau să-şi

confere dreptul moral de a se folosi de asemenea mijloace. În numele aceluiaşi scop, generaţii întregi de conspiratori au privit lumea într-un mod maniheic: era bun ceea ce servea scopului lor, iar rău – ceea ce risca să-l împiedice; după cum toţi cei care nu veneau să îngroaşe rîndurile combatanţilor pentru cauză meritau să fie dispreţuiţi. Maniheismul – atitudinea sfinţilor şi inchizitorilor... Maniheismul – blestemul popoarelor subjugate. (...)

Nu-mi arunc acuzaţiile cu uşurinţă; cei răspunzători de asemenea acte erau, fără îndoială, oameni de o onestitate ireproşabilă, cu o biografie de eroi. Constat doar că mentalitatea lor era dezlănţuită şi că privirea maniheică asupra lumii sau a oamenilor îi făcea foarte vehementi. Logica lor era implacabilă. Iar scopul le justifica mijloacele.

În 1944, tineri proveniţi din inteligenţie şi-au lăsat deoparte cărţile şi caietele, pentru a apăra, din nou cu arma în mînă, Cauza Patriei. Societatea poloneză le-a întîmpinat gestul cu o anumită răceală, fără prea mare încredere. Atunci ei au răspuns printr-un cîntec:

> „N-avem nevoie de binecuvîntarea voastră,
> Nici de inima şi lacrimile voastre...
> Aranjaţi-vă pungile cu bani şi mai duceţi-vă dracului.
> Vremea voastră a trecut."

Regăsim în cîntecul acesta o notă specifică oamenilor „care şi-au dat viaţa pe rugul Istoriei", în numele unei Polonii visate şi idealizate de generaţii întregi de poeţi şi conspiratori, cu preţul defăimării Poloniei de fiecare zi şi a polonezilor de rînd. Mentalitatea cu pricina a dus la acţiunea glorioasă a Legiunilor, dar cei care îşi rîdeau de propriul pericol şi risc nesocoteau în acelaşi timp siguranţa şi aspiraţiile altora. Iată de ce, ascultînd astăzi acest cîntec, regăsim în el acelaşi ton neliniştitor cu care, în urmă cu mulţi ani, a fost ordonată întemniţarea la Brzeøć a deputaţilor opoziţiei. Legionarii deveniseră călăii altor legionari. Dispreţul pentru ceilalţi, oricare i-ar fi cauzele, duce uneori la sfîrşituri jalnice. Aceasta e teribila revanşă a istoriei.

Toţi cei care cunosc istoria mişcării comuniste o ştiu prea bine. E destul să ne amintim poemul lui Broniewski, *Magnitogorsk sau convorbire cu Jan*, pentru a cădea imediat în ideologia „victimei" şi a „viitorului luminos". Furnalele înalte de la Magnitogorsk – simbol al acestui viitor – sînt

menite să răscumpere chinul zilelor şi nopţilor petrecute într-o celulă, dar şi al altor suferinţe pe care Broniewski nu le aminteşte în acest poem, dar de care nu era complet neştiutor în acea vreme. Căci dacă viziunea răscumpărării printr-un viitor paradis al comunismului presupunea sacrificiul celor care, ani de zile, au trebuit să zacă în temniţe, ea a dus, ceva mai tîrziu, şi la „excesele" departamentului de instrucţie al Securităţii, condus de ex--prizonierii politici, îngeri căzuţi ai comunismului. Astfel, victima devine călău, iar sfîntul se transformă în inchizitor.

Soarta tuturor acestor „conspiratori" şi „legionari", soarta eroilor lui Broniewski (tovarăşul Jan şi croitorul Issak Gutkind) constituie un sever avertisment pentru toţi cei care acţionează dispreţuind legea, o adevărată otravă atît pentru cei persecutaţi, cît şi pentru persecutori. Iar îngerii noştri de azi să-şi aducă aminte că respectul cu care îi înconjoară societatea le impune o sensibilitate morală aparte! Altfel, sacrificiul lor eroic riscă să aibă drept frate de lapte dispreţul pentru cei a căror fericire o doresc.

Nu e deloc uşor să scrii despre îngeri. Nu, nu e uşor, fiindcă ştim ce reprezintă efortul lor zilnic, constant, greu şi fără strălucire; după cum ştim şi cît plătesc ei deja pentru alegerea ideologică făcută, prin tot felul de tracasări ale poliţiei, uneori printr-o concediere; cînd mai ştim că mîine...

Dar indiferent de ce s-ar putea întîmpla mîine, sînt convins – şi ţin să o spun încă de pe acum – că un înger atît de exigent cu el însuşi şi cu ceilalţi la capitolul eroism, un înger care neagă în bloc orice atitudine de compromis şi care, credincios viziunii sale maniheice asupra lumii, îi dispreţuieşte pe toţi cei care au o altă concepţie decît el despre îndatoririle faţă de semeni, un asemenea înger, chiar dacă ar proslăvi cerul, ar lua-o deja pe drumul ce duce spre infern. Puţin contează prin ce frazeologie îşi justifică el actele: că e independenţa naţională, că e socialismul utopic, el seamănă grăuntele urii de mîine.

Nu sînt suficient de idealist ca să cred că oamenii ar putea ajunge într-o zi să trăiască într-o bunăvoinţă reciprocă durabilă. Dar cred în forţa creatoare a actelor noastre, în posibilitatea noastră de a micşora sau spori procentul de ură şi intoleranţă din viaţa politică. Cred, în fine, că, începînd de azi, modelăm formele independenţei şi democraţiei din Polonia de mîine. M-aş bucura dacă

ele ar inspira toleranţa şi cultura politică, dar ştiu că propagarea acestor valori cere ani îndelungaţi de lucru. De aceea, trebuie să le punem în circulaţie publică încă de azi, nu prin declaraţii verbale, ci prin fiecare din acţiunile noastre zilnice.

Aşa se explică şi de ce mi-e atît de teamă de un anume tip de reacţie la eseul lui Wierzbicki. Căci *Tratatul despre larve* este un text teribil de sugestiv prin pasiunea de a demasca unele leziuni grave ale vieţii noastre intelectuale şi sociale. În acest sens, el continuă marea tradiţie a pamfletului polonez îndreptat împotriva societăţii înseşi. Wierzbicki nu îşi măgulește cititorul; el nu face decît să acuze şi să tulbure. O asemenea atitudine din partea unui autor merită, cu siguranţă, tot respectul.

Şi totuşi, în loc să fie ca o găleată cu apă rece turnată în capetele intelectualilor noştri, *Tratatul* riscă să devină o mică lectură edificatoare, tocmai bună să reconforteze sufletele disidente, dacă nu e completat printr-un *Tratat despre îngeri*. Căci îngerii sînt condamnaţi în Polonia la o critică pe care nu o pot decît dispreţui, din moment ce ea iese de sub pana unuia din ziariştii noştri de serviciu. Or, un înger necriticat, un înger menţinut în angelismul său, se poate metamorfoza grabnic în diavol. Nu mă credeţi? Citiţi atunci o carte consacrată celor mai nobili şi mai curajoşi oameni din Rusia, o carte pe care am detestat-o ani la rînd, dar la care revin mereu, ca un toxicoman la cocaină: o carte ca o oglindă ce deformează şi care i-ar returna reflexul său grimasat; o carte antipatică şi vizionară pînă la cruzime. Citiţi *Demonii*.

Ştiu prea bine că atunci cînd o „larvă" vrea să se justifice, scoate exact cartea asta din raftul bibliotecii şi, aşezîndu-se confortabil în fotoliu, se pune să-i recitească interlocutorului său cîteva din cele mai reuşite pagini. Dar mai ştiu şi că dacă opoziţia democratică din Polonia nu regîndeşte experienţa din *Demonii* pentru sine, va avea de ce să se teamă mai mult de vreun Stavroghin sau Verhovenski „polonez" decît de politiştii noştri cu feţele boţite şi cu ochii goi de orice expresie.

Şi aceasta, deoarece o mişcare ce nu sesizează care sînt valorile durabile în societatea sa nu e suficient de matură pentru a o putea transforma.

1979

Preotul şi bufonul: polonitatea între Wyszyński şi Gombrowicz

Există o problemă în biografia spirituală a intelectualului polonez. Situat de ani de zile între un Stat comunist totalitar şi o Biserică catolică ierarhică, intelectualul respectiv trebuie să reflecteze la posibilităţile şi pericolele care decurg din această situaţie, ele regăsindu-se şi în propria sa condiţie. El poate fi un funcţionar loial instituţiilor oficiale ale Statului, în care caz îşi va regăsi dilemele în cărţile lui Janusz Reykowski şi Jan Józef Szczepa□ski. Se poate defini ca fervent catolic, şi atunci eseurile lui Jerzy Turowicz sau Tadeusz Mazowiecki îi vor furniza descrierea unui univers de opţiuni. Dar se poate situa şi între cele două lumi, ca intelectual liber-cugetător, care a rupt-o cu Statul totalitar şi care, în ciuda simpatiei pentru Biserică, nu se defineşte drept catolic. Tocmai acest intelectual mă interesează: am pentru el o certă afinitate, un soi de comuniune spirituală. Cred că îi şi înţeleg natura propriei probleme: unii îl acuză că a dezertat, alţii îl suspectează de josnice intenţii manipulatoare. Iar el reflectează, îşi caută puncte de reper, îşi construieşte *ex novo* identitatea, urmînd atent cuvintele şi acţiunile maeştrilor săi. Unul dintre aceştia este Leszek Ko§akowski.

Uneori mă gîndesc că a înţelege dilemele spirituale ale intelectualului nostru echivalează cu a delimita şi a descrie un spaţiu cuprins între opera cardinalului Wyszy□ski şi cea a lui Witold Gombrowicz; adică a privi marile edificii care se ridică în acest spaţiu: operele lui Ioan Paul al II-lea, ale lui Czes§aw Mi§osz, Zbigniew Herbert, dar şi ale lui Leszek Ko§akowski. De fapt, ceea este durabil în cultura poloneză s-a născut la intersecţia acestor mari trasee istorice, prin întîlnirea dintre spiritul creştin şi cel liber-cugetător, în înfruntarea ideilor şi a universurilor care se opun, îmbogăţindu-se reciproc. Dacă în această teză nu ar fi decît un dram de adevăr, şi tot ar merita să ascultăm

atent vocea criticilor contemporani ai intelighenţiei poloneze. Aceştia spun: intelectualul polonez se leapădă de ethosul său liber-gînditor, renunţă la autenticitatea sa, în favoarea unei identificări cu Biserica catolică, schimbă steagul roşu al revoluţiei proletare cu stindardul alb-galben al Vaticanului. La acestea se adaugă vocile dinspre Biserică: intelectualul se conduce după raţiuni pragmatice sau pur şi simplu josnice; el se îndreaptă spre instituţiile catolice doar spre a face din Biserică un instrument de acţiune politică.

E vorba despre nişte acuzaţii sau suspiciuni absurde? Nu. Contextul specific situaţiei face ca intelectualul nostru să fie supus de fapt acestui gen de tentaţii şi să le cedeze uneori. Mi-e şi mie teamă că din liber cugetător şi anticlerical, legat o vreme de aparatul totalitar al puterii, el se poate transforma într-un apologet al viziunii clericale asupra ordinii sociale, ceea ce ar constitui o grea pierdere pentru echilibrul pluralist al culturii poloneze şi un avantaj îndoielnic pentru cauza creştinismului. De obicei, Biserica are apologeţi destui; nu se poate plînge că îi lipsesc duşmanii, dar dispune întotdeauna de un foarte mic număr de critici binevoitori şi prietenoşi.

Renunţînd la subiectivitatea şi la personalitatea sa în favoarea unei identificări cu doctrina catolică şi cu ierarhia eclezistică, intelectualul polonez se livrează unei *seconde trahison des clercs* – iată ce afirmă criticii. Iar prima trădare a fost adeziunea intelighenţiei la comunismul totalitar. Cu această a doua trădare, Polonia a început să se transforme într-o ţară articulată în mod specific pe structura a doi poli: faţadei totalitare a comunismului i se opune o bază organizată conform ortodoxiei ierarhice. Cultura se stinge, prinsă în cleştii unei dihotomii politice. Are loc un proces particular de iranizare a Poloniei: o societate civilă, care s-a constituit în cursul unei revoluţii conservatoare, va duce un război civil împotriva unui Stat care îşi propune o modernizare autocratică. Statul va fi condus de către aparatul totalitar al puterii, în timp ce societatea civilă va avea în frunte clerul catolic. Stereotipul naţional-democrat, care se înfiripase în primii ani ai secolului nostru, se va regenera şi, din cauza originilor sale, va face să fuzioneze o xenofobie naţionalistă şi un tip aparte de catolicism, care asociază ura şi minciuna (în

viaţa publică) cu un cult al virtuţilor evanghelice (în viaţa particulară). Astăzi, nimeni nu mai defineşte această tendinţă drept o „ruşine naţională", nimeni nu îi dezvăluie ameninţarea pentru cultura poloneză. Din învăţămintele lui Ioan Paul al II-lea nu vor rămîne decît fraze goale, din idealurile *Solidarităţii* nu vor persista decît cîteva embleme îmbibate de minciună. Polonia se va înfunda într-un naţionalism provincial şi în vîrtejul unei uri oarbe, tribale. Aşa spune profeţia. O aud adesea, iar în ultima vreme, din ce în ce mai des. Atît de des, încît trebuie să o iau în considerare şi să reflectez asupra ei o clipă.

Kolakowski în 1961

Să aruncăm o privire asupra trecutului şi să revedem comentariul lui Leszek Ko§akowski la enciclica papei Ioan al XXIII, *Mater et Magistra*, publicată acum un sfert de secol, în 1961. Nu e un comentariu binevoitor. Ko§akowski îi reproşa enciclicei „banalitatea filantropică" şi „ideile conservatoare", „aluziile evazioniste", „contradicţiile" şi, în fine, „conţinutul nul". El analiza mesajul scaunului apostolic în perspectiva unui socialism antitotalitar, adept al reformelor sociale şi partizan al emancipării lumii muncii. Ce distingea el în propoziţiile lui Ioan al XXIII-lea? Pe bună dreptate, observa că, indiferent de ce orientare politică ar fi fost, chiar şi de tendinţe contradictorii, catolicii se puteau recunoaşte în această enciclică. De fapt, în ea se puteau regăsi şi exigenţele episcopilor integrişti din America Latină, din moment ce ea autoriza „Bisericile din ţările socialiste să aibă iniţiative politice adecvate unei încercări de coexistenţă cu puterea de Stat"; ea putea fi acceptată şi de către stînga democrat-creştină din Europa, şi de către creştinii din ţările decolonializate, dar şi de către Salazar şi Adenauer, în mare, deci, de către toată lumea. Din acest motiv, enciclica – pe care atîtea documente o prezentau ca pe un rezultat al numeroaselor presiuni contradictorii – devenise un „program vid", o „nulitate".

Cum vedea Leszek Ko§akowski natura Bisericii în 1961? El scria: „(...) Între marile instituţii ale vieţii sociale internaţionale, Biserica este organismul cel mai conservator, cel mai supus inerţiei unei moşteniri, cel mai împovărat de dogmatism, devenit incontrolabil; şi, în consecinţă, cel

mai legat de structurile sociale reacţionare la maximum şi care îşi modifică poziţiile doar sub presiunea decisivă a evenimentelor."

Ko§akowski îi atribuie Sfîntului Scaun „aspiraţii tradiţionale spre hegemonia totală asupra vieţii sociale", un refuz de a colabora cu ateii pe terenul unei ordini pur temporale, o aversiune împotriva oricărui acord făcut în afara patronajului său. Aceste elemente atît de fără echivoc – observa el – sînt amprentele unei duplicităţi permanente, care îngăduie episcopatelor „să facă uz de un text ambiguu, pentru a-şi justifica iniţiativele luate exact în situaţii politice tulburi".

Citatele acestea probează caracterul sarcastic şi zeflemitor al unui text care – o subliniez cu asupra de măsură – nu era o lucrare executată „la comandă". Dimpotrivă, în acea perioadă era la modă să-l glorifici oficial pe papa Ioan al XXIII-ea, să-i elogiezi declaraţiile despre pace şi iniţiativele deschise dialogului, pe care se cuvenea să le opui rezistenţei şi „obscurantismului reacţionar" ale cardinalului Wyszy□ski. În pamfletul anti-papal al lui Ko§akowski, fiece persiflare se întemeia pe o autentică pasiune anticlericală şi formula convingerile unei părţi semnificative a inteligheţiei laice. Inclusiv convingerea celui care semnează acest articol.

Nu vom discuta în detaliu originile istorice reale ale anticlericalismului radical al lui Leszek Ko§akowski, înrădăcinate într-un curent important al culturii poloneze (chiar dacă redactarea unei istorii oneste a anticlericalismului polonez pare a fi o exigenţă mereu prea presantă). Doar o asemenea istorie, conjugată unei alte istorii, la fel de oneste, a catolicismului, ar permite o reflecţie senină asupra modificărilor intelighenţiei şi ale Bisericii în Polonia. Ko§akowski a cooperat la respectiva transformare, fiind chiar un exemplu viu în acest sens. Iată de ce, din perspectiva anilor care s-au scurs, ne vom raporta la eseul său anticlerical ca să realizăm imensul drum parcurs de un umanist polonez şi de unii din cititorii săi.

Prin prisma acestui examen al trecutului, anul 1956 marchează o cezură semnificativă. Începînd cu data respectivă, Ko§akowski a stigmatizat fără nici un echivoc totalitarismul stalinist, a formulat diagnosticuri independente, a evaluat – în nume personal – dreptatea lumii din

jur. El a devenit unul din ideologii tinerei inteligenţii poloneze revoltată împotriva liniei Partidului şi în căutarea unui nou limbaj, a unor noi idealuri.

Toţi voiau să afle în acea vreme remedii împotriva dogmelor staliniste: într-o nouă interpretare a marxismului, în existenţialism, în spiritul raţionalist al democraţiilor occidentale. Dintr-o asemenea perspectivă, Biserica Catolică era privită cu neîncredere şi într-un mod critic. Critic, deoarece spiritul vremii impunea un astfel de tratament oricărei organizaţii importante şi construite ierarhic; iar neîncredere, deoarece acelaşi spirit al vremii cerea o atare perspectivă asupra oricărei tradiţii fondate pe dogme şi acte de credinţă. Anticlericalismul Europei Occidentale, liber cugetătoare şi raţionalistă, voltairiană şi iacobină, corespundea pe deplin ethosului antieclesial al inteligheţiei poloneze. Proaspăt eliberaţi de sub jugul spiritual al stalinismului, intelectualii polonezi rememorau cu precizie istoria Bisericii şi, înainte de toate, paginile cele mai sumbre. Acelaşi Ko§akowski privea cu neîncredere *aggiornamento*-ul eclesial şi declaraţiile catolice care valorizau pluralismul. „Ce înseamnă pluralismul pentru catolici?", se întreba el. Să fie oare vorba despre acea „supleţe în metodele de conversiune şi în modurile de exercitare a puterii", elaborată în perioada Contrareformei? Sau să fie o poziţie de „bunăvoinţă fundamentală cu privire la caracterul multiform al lumii umane, o poziţie de acceptare deschisă a tot ceea ce poate reprezenta valoare pentru oameni, o acceptare a multiplicităţii formelor de viaţă, de gîndire şi de expresie, fapt care nu ar presupune cîtuşi de puţin o renunţare la difuzarea propriilor valori"?

Ko§akowski îşi îndemna adversarii catolici la „a se opune clar şi fără echivoc tendinţelor totalitare tradiţionale, solid înrădăcinate în lumea creştină". Problema istoriei Bisericii nu se lăsa, de fapt, redusă la formula conform căreia oamenii sînt supuşi greşelilor şi ar comite aceste greşeli. El afirma deschis: „Împrejurările prin care catolicii au fost uneori ei înşişi victimele intoleranţei nu le justifică intoleranţa în alte situaţii. Trebuie să avem mereu în vedere acest lucru, cu atît mai mult cu cît întrega istorie a Bisericii ne duce în mod natural spre neîncrederea într-un catolicism sensibil doar la orice tentativă de reducţie a drepturilor şi aspiraţiilor sale, incapabil să provoace o revizuire fără nici

un echivoc a propriului său trecut şi să-şi afirme ferm refuzul a tot ce e specific notoriu al Bisericii ca putere şi care nu prea concordă cu lozincile ideologice deseori proclamate de către catolicism atunci cînd, în anumite limite, el intră în opoziţie cu ambianţa sa socială."

Şi-a modificat Ko§akowski, de-a lungul anilor, judecata asupra Bisericii? Desigur, ea s-a schimbat, după cum s-a modificat şi raportul inteligheţiei poloneze cu Biserica. Am încercat să refac procesul transformării respective în cartea *Biserica şi stînga. Dialogul polonez* (Seuil, 1979), publicată acum vreo zece ani; aici nu aş reproduce decît concluziile mele de atunci. Aş reaminti doar că, de la acest pamflet împotriva enciclicei, Ko§akowski a ajuns – de-a lungul lucrărilor sale despre creştinismul aconfesional, memorabilul său eseu consacrat lui Cristos-profetul şi reformatorul, precum şi prin studiul dedicat prezenţei mitului – la observaţiile despre „revanşa sacrului", la reflecţiile asupra pretinsei crize a creştinismului, la o carte despre religie.

Un traseu care a fost dublat simultan de o evoluţie politică: de la o tentativă de reformă internă a comunismului real, la necruţătoarea sa demascare, la o tentativă de reinterpretare a doctrinei marxiste în eseul *Karl Marx şi definiţia clasică a adevărului în istoria marxismului*, excelentă analiză critică a crezului totalitar al comuniştilor. De-a lungul acestui parcurs, viziunea utopiei totalitare şi imaginea religiei s-au transformat; Statul totalitar şi Biserica catolică au prins noi contururi.

Deja în *Prezenţa mitului* se putea citi: „creştinismul a creat în Europa primele modele de stat totalitar", ceea ce, în timp, a devenit pentru Ko§akowski un aspect mult mai puţin important. Eseul *Profeţii optimiste şi urări de bine*, scris imediat după alegerea papei polonez, e un bun exemplu de evoluţie a gîndirii filosofului în problema Bisericii.

„Biserica – putem citi în Ko§akowski – stă suspendată la hotarele dintre cer şi pămînt. Ea e depozitara graţiei şi, în acelaşi timp, santinela dreptăţii, distribuind bunuri invizibile într-o lume vizibilă."

Dar de ce Biserică anume au nevoie oamenii? Oricum, nu le e de trebuinţă o Biserică pusă pe făcut revoluţii politice şi sexuale, care ne „sanctifică toate aviditătile şi proslăveşte violenţa". În schimb, ei au nevoie de o Biserică

în stare „să-i ajute să depăşească presiunile imediate ale vieţii, să le arate inevitabilele limite ale destinului uman şi să îi facă apţi de a accepta aceste limite". Creştinismul unei asemenea Biserici „nu e nici de aur, nici de purpură, nici roşu, ci gri".

Culoarea aceasta „gri" nu trebuie să fie o fugă din faţa vieţii, ci un refuz ferm al tuturor încercărilor care tind să instrumentalizeze Biserica în scopuri politice specifice. Oricare ar fi acestea, fie progresiste, fie integriste. Să revenim la ideea lui Ko§akovski: dacă tensiunea dintre ceea ce este al lui Dumnezeu şi ceea ce este al Cezarului, dintre sacru şi profan este un element indispensabil existenţei Bisericii în lume, progresismul şi integrismul reprezintă două moduri periculoase de eliminare a acestei tensiuni.

Integriştii sînt înrădăcinaţi spiritual în epoca lui *Syllabus*, nostalgici ai unei situaţii în care puterea laică apără dogmele credinţei împotriva criticii externe, în timp ce Biserica are îndatorirea instituţională de a controla în amănunt sistemul problemelor laice. Acolo se află sursa disponibilităţii lor de a se alia sau cel puţin de a se identifica acelor forţe politice care promit privilegii pentru Biserică.

Cu totul altfel se prezintă lucrurile pentru progresişti, care tind să renunţe la autonomia credinţei şi a Bisericii într-un univers de conflicte politice, subordonînd totul unor opţiuni reformiste sau revoluţionare ale ideologiei socialiste. Ei vor fi, în consecinţă, gata să se identifice acelor mişcări care le proclamă „opţiunea în favoarea săracilor" fără a ţine cont de faptul că, de obicei, o dată puterea cîştigată, asemenea mişcări adoptă o politică de aneantizare a Bisericii.

Prin aceste două modalităţi distincte, Biserica se implică în nişte alianţe politice imorale. Integriştii vor respinge comunismul totalitar în aşa măsură, încît acesta va proclama o viziune atee a lumii şi va permite ca religia să fie persecutată. În numele apărării împotriva ateismului comunist, ei sînt gata să facă – fără prea multe scrupule – apologia dictaturilor militaro-poliţieneşti. Dimpotrivă, progresiştii se vor angaja într-o alianţă cu opoziţia comunistă împotriva aceloraşi dictaturi, fără a realiza că astfel contribuie la triumful unei ordini politice care, o dată victorioasă, nu numai că va persecuta şi aneantiza religia, dar va distruge demnitatea umană şi drepturile omului la

o scară pe care stupizii generali reacţionari nici măcar nu şi-o puteau imagina. Integriştii acceptă uşor ca în dictaturile anticomuniste drepturile omului să fie violate; iar progresiştii, susţinînd comunismul, alimentează tirania totalitară. Integrismul şi progresismul sînt deci două proiecte prin care Biserica renunţă la o opţiune antitotalitară coerentă. Progresismul renunţă pur şi simplu la rezistenţa antitotalitară în numele mirajului unei fraternităţi instituţionalizate, care se transformă inevitabil într-o a nu ştiu cîta variantă de civilizaţie: carceralã totalitară. Critica integristă a comunismului se concentrează – o repetăm – asupra filosofiei ateismului. Continuînd de fapt polemica din secolul al XIX-lea dintre Biserică şi gîndirea liberală, ea rezistă pe terenul unei controverse doctrinare. Un asemenea mod de a gîndi face imposibilă o distincţie corectă între democraţia liberală şi Statul ideologic totalitar de tip sovietic.

De fapt – a argumentat Ko∫akowski –, „formele despotice de guvernare şi în special persecuţiile religioase în interiorul acestui sistem nu se datorează faptului că, prin natura sa, comunismul este ateu, ci este rezultatul structurii sale totalitare, predestinată să aneantizeze orice formă de viaţă colectivă şi orice forme culturale care ies de sub controlul Statului".

Această distincţie mi se pare esenţială. Nu ateismul ca filosofie, ci totalitarismul ca sistem, „fără a ţine seama de veşmîntul său ideologic (rasism, comunism, religie), ameninţă în acest moment în modul cel mai nefast cultura şi valorile creştine". Pentru creştini, de aici decurg consecinţe evidente. Căci, luptînd pentru propriile drepturi într-un stat totalitar, ei riscă să se plaseze într-o situaţie de echivoc moral, „dacă nu îşi întemeiază exigenţele pe o acceptare deschisă a principiilor pluraliste ale vieţii sociale, adică pe un refuz radical al totalitarismului, independent de conţinuturile sale ideologice, care pot fi atee, dar la fel de bine şi religioase".

Convingerea că esenţa răului în comunism ar fi ateismul duce întotdeauna la concluzii greşite. Pentru progresişti, care aprobă proiectul comunist, e suficient dreptul de a-şi afirma loialitatea faţă de comunism într-un limbaj creştin. La rîndul lor, atacînd ateismul şi trecînd sub tăcere contextul său totalitar, integriştii lasă de înţeles pînă la un punct – sau cel puţin nu exclud net posibilitatea – ca totalitarismul

să nu fie condamnat, din moment ce forma sa dogmatică e definită graţie *Credo*-ului de la Niceea, şi nu *Operelor complete* ale lui Lenin. Ideea poate să ducă la o convergenţă paradoxală: progresistul loialist se poate asocia integristului inflexibil prin convingerea comună că misiunea lor este de a-i menţine pe comunişti la putere, nu de a rezista practicilor destructive ale Statului totalitar.

Leszek Ko§akowski a formulat cu toată claritatea – poate primul – dilemele menţionate mai sus, care îl preocupau de ani de zile pe intelectualul polonez. Enunţarea precisă a ceea ce înainte se contura cu greu doar ca instituţie poate fi considerată ca un efect al transformărilor progresive ale mediilor intelectuale. Dar s-a transformat şi Biserica. Urmarea celor două procese a fost *Solidarnoøć*, organizaţia la care au aderat mai multe milioane de polonezi, organizaţie independentă şi autofinanţată, născută din revolta muncitorească şi care făcea să fuzioneze în sînul ei tradiţia mişcărilor de eliberare cu ethosul creştin.

Solidaritatea a făcut de nenumărate ori dovada legăturii sale cu Biserica, păstrătoarea învăţămintelor morale cristice, dar a fost, în acelaşi timp, scutită de tentaţia de a instrumentaliza Biserica într-un sens integrist sau într-unul progresist. Ea a propus o întîlnire cu Biserica pe tărîmul adevărului şi al rezistenţei antitotalitare. Dar s-a pronunţat deopotrivă pentru pluralismul societăţii civile şi, cu vigilenţă, i-a protejat suveranitatea. Poate dura însă acest raport cu totul aparte? Se poate el dezvolta? De răspunsul la această întrebare depinde forma spiritualităţii poloneze.

O a doua „trădare a intelectualilor"?

Vom spune doar că Leszek Ko§akowski a fost unul dintre principalii arhitecţi intelectuali ai acestui fenomen. Din acel moment, întîlnirea dintre intelectualul polonez şi Biserica catolică a devenit un fapt. Să repetăm întrebarea: putem considera complet absurdă presupunerea conform căreia, apropiindu-se de Biserică, intelectualul polonez s-a pretat de fapt la o „a doua trădare"? Să căutăm un răspuns, încercînd să înţelegem situaţia actuală. Vom lăsa de-o parte amplul evantai al poziţiilor colaboraţioniste care se adăpostesc în dosul unui stindard catolic de faţadă, evantai care face parte atît din istoria ideilor, cît şi din cea

a mascaradei poloneze. Pe de-o parte, se aşteaptă ca, dată fiind scoaterea în afara legii a *Solidarităţii*, Biserica să-şi asume rolul de conducător al opoziţiei politice şi de îndrumător al polonezilor spre baricade, cu scopul de a recuceri cele dobîndite în august 1980. Urmarea unei asemenea aşteptări a fost critica orientată împotriva Episcopatului, acuzat că nu ar fi vrut să joace acest rol; episcopii s-au văzuţi condamnaţi pentru oportunism laş, pentru că au abandonat meschin *Solidaritatea* în cele mai grele împrejurări, că au privilegiat interesele Bisericii în dauna intereselor naţiunii. Cu alte cuvinte, a fost etichetat adesea drept dezolant faptul că episcopii catolici nu voiau să identifice problemele Bisericii cu interesul imediat al opoziţiei antitotalitare. Recunoaştem într-o asemenea poziţie o variantă specific poloneză a orientării progresiste.

Dar există şi o tendinţă contrară. Cei care o susţin pornesc de la teza conform căreia *Solidaritatea* ar fi un organism mort. În această situaţie – spun ei – Biserica a devenit unica posibilitate de a realiza suveranitatea poloneză. Doar în sînul Bisericii se pot întîlni polonezi; doar sacerdoţiul poate oferi diferitelor grupuri sociale mijloacele de a adopta o poziţie activă. De aceea, susţinerea *Solidarităţii* putea fi înlocuită printr-o solidaritate demonstrativă cu Episcopatul, declaraţiile acestuia din urmă fiind interpretate ca declaraţii politice ale unui partid de opoziţie. Dar ceea ce e şi mai grav, s-a încercat reactivarea în sînul catolicismului a nefastei moşteniri obscurantiste: şovinismul orb, xenofobia agresivă, procesul istoric văzut ca un complot. În numele egoismului naţional, drepturile omului erau abandonate. Enciclicele lui Ioan Paul al II-lea au fost înlocuite cu vechi broşuri naţional-democrate, articulări oarecum singulare ale unui anumit model de teologie politică poloneză. A te identifica total cu Episcopatul devenea un indicator al identităţii politice şi, în acelaşi timp, un mijloc de a-i ridica pe episcopi la rangul de lideri politici ai societăţii poloneze. Ce se mai putea întîmpla? Postulatul general democratic al libertăţilor civile se putea transforma în lozinci specifice de revendicare a drepturilor comunităţii catolice; lupta pentru subiectivizarea societăţii s-ar fi văzut redusă la faptul de a asigura ierarhiei catolice o influenţă privilegiată asupra vieţii publice. Aceasta, în timp ce conflictul dintre Statul totalitar şi societatea pluralistă

ar începe să se articuleze drept conflict între puterea atee şi naţiunea catolică. Asupra vieţii publice poloneze se proiectează spectrul sindromului iranian: aşa ar arăta deznodământul variantei poloneze de orientare integristă.

Realitatea cunoaşte însă poziţii mult mai diferenţiate, drept care nu poate fi limitată la modelul schematic conturat mai sus. Susţin doar că aceeaşi realitate oferă intelectualului polonez cele două moduri de a fi permisiv unei „a doua trădări". Mai mulţi dintre noi au făcut-o deja; toţi ne aflăm în faţa alegerii. Cine nu a devenit conştient de acest adevăr va sfîrşi în mod inevitabil prin a cădea victimă propriei iluzii.

Să reamintim că propagandiştii Partidului îi terorizau şi ei pe polonezi cu spectrul teocraţiei iraniene. Din punctul lor de vedere, *Solidaritatea* e pur şi simplu o variantă europeană a revoluţiei clerical-conservatoare a iranienilor împotriva modernităţii. Cei din *Solidaritatea* sînt „tradiţionalişti hrăniţi cu un amalgam spiritual fanatic, alcătuit dintr-o variantă pervertită a catolicismului şi din formele şovine ale tradiţiei romantice". Ei se iluzionează că „martiriul naţiunii va fi răsplătit de forţe supranaturale binevoitoare şi de intervenţia miraculoasă a unui factor mistic". Ei practică „rituri magice, aprind lumînări, înalţă cruci, fac pelerinaje pentru a învinge forţele răului". Propagă „un iraţionalism colectiv, de nezdruncinat, în ideea că un act de credinţă poate răsturna raporturile de forţă, legile economice, regulile care guvernează sfera politică". De fapt, cei din *Solidaritatea* sînt produsele tîrzii ale triumfului Contrareformei împotriva Renaşterii. Ca în secolele trecute, dar şi ca în august 1980, Contrareforma catolică l-a transformat pe polonez, spirit raţional al Renaşterii, într-un „cap obtuz, animat doar de aviditate şi superstiţie, insensibil la progres". Ea ar fi făcut din el un fanatic al mesianismului în stil polonez, un persecutor al ereziei, un megaloman naţional, „închis în bigotismul său ca într-un sicriu şi autoglorificîndu-se".

Pentru a nu ştiu cîta oară – argumentează propagandiştii Partidului –, catolicismul polonez a devenit sursa tuturor nenorocirilor naţionale. El a reuşit să transforme „cultul muncii, al raţionalismului, al capacităţii practice" într-o filosofie a Poloniei – bastion al creştinismului –, într-un „cult al spadei, al providenţei şi al prăzii". Căci, ce

s-a întîmplat de fapt? Au revenit vremile întrunirilor, ziua morţilor comemorată pe mormintele victimelor; „manifestări naţionale şi religioase ocazionale s-au transformat în misterii isterice" şi a triumfat spiritul „unei cruciade iraţionale a martiriului".

Cît de teribili au devenit preoţii catolici: „Îmbibaţi de suflul Contrareformei, predicatori cu voci impregnate de o dulceaţă atît de puţin pămînteană încît părea că îi ridică la ceruri, au înfăptuit miracole de interpretare, descoperind în textele Evangheliilor fragmente compuse special tocmai pentru Polonia de azi, care vorbeau despre forţele satanice care o subjugă şi despre drumul crucii care va face ca ţara să renască". Sînt aceiaşi preoţi care confirmă „paradigma parohială": o Biserică politizată, deci mai curînd o tradiţie politică de cult al ritualului, de obsesie misionară, de devoţiune cu privire la mituri şi simboluri.

Aceasta este mitologia poloneză contemporană: o pietrificare spirituală a epocilor trecute. „E un amalgam pe jumătate laic, pe jumătate confesional, de credinţă în miracole şi de spirit misionar, articulat în aşa fel încît elementul misionar împinge la un activism, uneori complet absurd, cîtă vreme credinţa în miracole îngăduie gîndul că pînă la urmă toate se vor rezolva, într-un fel sau altul."

Astfel, devine evident că procesul de recucerire a memoriei naţionale – operă a unei creativităţi necenzurate – va fi taxat drept „operaţie criminală, căreia îi cade victimă intelectualul polonez", în timp ce conceptul de „sovietizare" nu e nimic altceva decît un „subterfugiu specific unei mentalităţi care se auto-iluzionează, care se rigidizează într-un stereotip arhaic, o mentalitate disperată, care îşi salvează conştiinţa de sine deculpabilizîndu-se prin invocarea unui factor exterior".

E ciudat – conchide propagandistul de Partid – cum inteligheţia poloneză, care s-a erijat întotdeauna într-o apărătoare a progresului, ostilă prin natură oricărui spectru al fanatismului şi al prejudecăţii, nu sesizează că spada obscurantistă, înălţată ameninţător, cu strălucire nu e decît o iluzorie poleială romantică.

Afirmaţiile citate mai sus pot fi interpretate în două moduri. Le putem respinge, ca atîtea alte manifestări ale unei conştiinţe mincinoase şi servile din principiu, de rea credinţă. Dar putem încerca să vedem în ele caricatura

răuvoitoare a unor pericole reale şi oglinda deformată a propriilor noastre nelinişti. Mai putem percepe şi un avertisment: la urma urmelor, aceste afirmaţii sînt dezvoltarea logică a stereotipului anticlerical al inteligheţiei poloneze, o dezvoltare tendenţioasă şi unilaterală la extrem, dar legitimă şi coerentă. De fapt, sînt reprezentările unui stereotip-capcană, care îl pîndesc pe intelectualul ce s-ar implica astăzi într-o polemică despre clericalizarea gîndirii politice poloneze. Cît de uşor ar fi, cedînd facilităţii stereotipului, să ne amintim doar de obscurantismul catolic, uitînd mărturia catolică de credinţă şi speranţă! Cît de uşor e să stîrneşti aversiune, evocînd actele de intoleranţă ale catolicilor, uitîndu-le pe cele de iubire şi fraternitate şi să îndepărtezi din memorie imaginile martiriului catolic. Şi totuşi, am fost martorii unei asemenea gîndiri...

Problema are, în fond, propria sa istorie, lungă şi încîlcită. Vom regăsi în ea modelul iniţial al viziunii propagandiştilor de Partid, dar şi descrierea dilemelor noastre de azi. E de-ajuns să răsfoim vechile numere din „Kuznica", probabil cea mai interesantă revistă contemporană a marxiştilor polonezi. E un capitol important din istoria inteligheţiei poloneze, chiar dacă e trist... Găsim cu uşurinţă acolo articole în care entuziaştii primilor ani de dominaţie ai regimului în vigoare proclamau că, încrîncenîndu-se să „întîrzie progresul social", catolicismul e o „ideologie moartă". Scriind aceasta, ei notau cu o anume iritare că în jurul lui „Tygodnik Powszechny" se reunise „o sectă paradoxală de intelectuali, prieteni ai Bisericii". Specific membrilor acestei secte era următoarea convingere: chiar dacă ideea de Dumnezeu era „punctul cel mai ruşinos al catolicismului", Biserica era unica apărătoare a drepturilor omului, iar morala catolică – „unica speranţă pentru salvarea demnităţii umne".

Aşa se face că Stefan Kisielewski s-a văzut taxat drept „personaj frivol", datorită legăturilor cu secta împricinată. În paginile revistei „Kuznica", el a fost apostrofat de nenumărate ori prin termeni de genul: „Cum au devenit azi brusc catolici, oameni care înainte puteau fi suspectaţi de orice numai de morală evanghelică, nu?" Kisielewski nu părea tulburat de răutăţi ca aceasta. El decisese să se ralieze mediilor catolice, considerînd catolicismul o idee universală şi, în acelaşi timp, solid înrădăcinată în conştiinţa

naţională, o idee care pleda pentru sfidarea modernităţii, legitimîndu-se în virtutea unei tradiţii bimilenare; ea trecuse de încercările războaielor şi revoluţiilor, conciliind individualismul şi interesul colectiv. Prin toate acestea, catolicismul îi apărea lui Lisielewski ca o idee capabilă să înfrunte totalitarismul. El era conştient că o asemenea formulare ar putea stîrni proteste chiar printre catolici. Pentru aceştia, catolicismul era o religie, şi nu un mod de a concepe politica, economia sau cultura. E drept, recunoştea el, „problema catolicismului" e, „înainte de toate, o chestiune de credinţă, de revelaţie şi de graţie". Şi totuşi, „nu orice membru al comunităţii catolice ştie să profite de această graţie, după cum nu toţi sînt catolici conştienţi, practicanţi". Pentru mulţi dintre ei, e suficient să fie formaţi de către catolicism. „Biserica dispune de susţinători şi aderenţi printre nepracticanţi, «catehumeni», într-un anume sens; la aceste persoane are dreptul să facă apel un publicist laic, care vrea să difuzeze viziunea catolică despre lume şi consecinţele politice ale acesteia".

Catolicismul e unicul suport pe care poate fi fondată gîndirea politică poloneză. „În jurul Bisericii – afirma Kisielewski – se adună naţiunile în momentele marilor transformări şi ale marilor cataclisme, cînd tradiţiile sînt tulburate, cînd caracterul extrem al unor asemenea transformări pare să fie o ameninţare pentru continuitatea vieţii naţiunii, cînd viitorul apare sumbru şi întunecat". Aici îşi află originea creşterea autorităţii Bisericii. În spaţiul catolic îşi găsesc refugiul toţi cei care, „în vremuri grele şi tulburi, vor să păstreze o viziune clară asupra lucrurilor, calm şi stăpînire asupra evenimentelor, respect şi iubire pentru trecut, fără a exclude totuşi o adaptare la exigenţele vremilor noi şi, în fine, toţi cei care au nevoie de o autoritate, de un punct de reper, de o linie fermă". Dar spaţiul catolic este deschis şi celor ce aderă la „mişcările laice eliberatoare şi umaniste care şi-au propus drept obiectiv principal apărarea drepturilor şi a demnităţii persoanei umane". Umanismul european s-a născut din trunchiul moralei creştine. „Chiar dacă anumite dogme şi anumite practici religioase sînt străine şi indiferente pentru numeroşi militanţi ai umanismului laic, esenţa moralei creştine, conţinută în cele Zece Porunci este şi rămîne totuşi sistemul care rezumă cel mai bine şi în modul cel mai concis cuceririle morale ale unui european".

Într-adevăr, e util să revenim la vechile cărţi ale lui Stefan Kisielewski. După ce le-am citit, ne e mai uşor să înţelegem un model de coexistenţă binevoitoare între un intelectual polonez şi Biserică, în faţa dictaturii totalitare.

Să mai adăugăm că orientarea spre catolicism caracteriza şi un cerc important de intectuali, legaţi de „Wiadomosci Literackie" („Noutăţi literare"), acelaşi cerc care – în timpul războiului – se afla departe de patrie. Iată deci cum, unor persoane foarte diverse, Biserica le apărea drept principal stîlp al „polonităţii" şi drept temei al rezistenţei împotriva sovietizării. Cu toate acestea, exemplul lui Kisielewski era greu de urmat. Amestec inimitabil de conservatorism şi liber cugetare, el dinamiza universul cultural catolic prin personalitatea sa eretică: stîrnea conflicte, provoca scandaluri şi, cu toate acestea, era tolerat întotdeauna. Cercul „catehumenilor", reunit în jurul lui „Tygodnik Powszechny" (Herbert, J.J. Szczepa□ski, Tyrmand), urma doar parţial linia autorului *Conjuraţiei,* optînd pentru căi autonome. O analiză a acestor căi, ca şi a toleranţei manifestate de către Jerzy Turowicz faţă de colaboratorii „non confesionali" ai ziarului său, ar trebui să fie un element indispensabil al unei reflecţii mai ample asupra dilemelor actuale.

Gombrowicz şi Wyszyński

E absolut necesar să recitim acum observaţiile amare ale lui Witold Gombrowicz. Cu cine polemiza el?

Deasupra Poloniei sovietizate continuau să se înalţe clopotniţele bisericilor catolice. Iar deasupra Bisericii catolice se ridica puternica personalitate a primatului Stefan Wyszy□ski. Ce gîndea acest om despre comunism?

După opinia sa, esenţa nefericirii poloneze consta în conflictul dintre creştinism şi ateism. „Pentru ca un asemenea conflict să nu ne surprindă – nota el în jurnal –, trebuie să găsim timpul necesar de strîns forţe pentru apărarea poziţiilor lui Dumnezeu". Fără îndoială, toţi episcopii polonezi gîndeau astfel. Primatul Poloniei mergea însă mai departe, considerînd că e necesară „o transformare a structurii socio-economice". El era gata să susţină un program de reforme, dar „ateismul orb, programat, constituia un obstacol în această privinţă". Cu siguranţă, el era conştient şi de celelalte obstacole, cum ar fi „procesele

de reprimare, distrugerea pluralismului vieţii sociale, lichidarea partidelor şi a sindicatelor libere". Dar ca obstacol principal îi apărea ateismul marxiştilor. Biograful primatului, Andrzej Micewski, rezumă astfel intervenţia lui Wyszy□ski în cursul convorbirilor din ianuarie 1953 cu Franciszek Mazur, reprezentantul guvernului. „După părerea primatului, marxismul s-a dezvoltat într-un context protestant şi anglican, spre a fi aplicat într-un mediu ortodox. Fapt care, între altele, l-a înzestrat cu o anume ostilitate în relaţia cu catolicismul. Căci drumul polonez spre marxism cerea o revizuire a raportului cu catolicismul. Era vorba de un întreg context, apărut în secolul al XIX-lea, cînd erau la modă lupta francmasoneriei împotriva Bisericii şi a filosofiei individualiste împotriva religiei. Legătura dintre ateism şi marxism e la fel de directă ca şi cea dintre ateism şi noul regim (...) Ateismul marxismului întîrzie transformarea societăţii şi realizarea prosperităţii. Lupta împotriva Bisericii îi îndepărtează pe cei mai buni oameni şi conduce viaţa socială spre schematism şi spre absenţa spiritualităţii."

Astfel îi vorbea primatul reprezentantului puterii comuniste. Nu avem nici un motiv să ne îndoim de sinceritatea lui. Şi totuşi, dincolo de aceste cuvinte, el avea şi un proiect tactic: voia să frîneze politica destructivă, de represiune, la adresa Bisericii. Observînd sovietizarea progresivă a Poloniei, primatul şi-a întărit convingerea că exista „o legătură specială între Biserică şi naţiune". În această situaţie neaşteptată, Biserica, unica instituţie independentă, trebuia să-şi asume rolul de reprezentant efectiv al naţiunii şi de apărător al identităţii naţionale. Pentru milioane de polonezi, primatul era îndrumătorul naţiunii. În această epocă aparte, polonezii transformau *interregnum*-ul într-un *interregem*. Era simbolul rezistenţei poloneze.

Pornind de aici, el le repeta conaţionalilor: apăraţi-vă tradiţia ameninţată, rămîneţi fideli credinţei catolice a părinţilor voştri, reuniţi-vă în jurul Bisericii. Doar astfel – spunea el – polonezii vor putea să-şi salveze propria identitate. Şi se ruga pentru Polonia, invocînd destinul istoric al acesteia: „În ziua de graţie a luptei pentru victorie de la Chocim (împotriva turcilor), în Polonia doar Biserica şi-a înălţat ruga spre Dumnezeu, care ne-a apărat. Cine oare, din marii noştri patrioţi, mai ţine minte azi acest eveniment? Nu a fost el decisiv pentru dezvoltarea

ulterioară a culturii Europei Centrale? (...) Îţi mulţumesc, Doamne, pentru această putere a credinţei care a ştiut să reziste în faţa violenţei. Îţi mulţumesc pentru acest înalt idealism care a strîns popoare întregi pe cîmpul de luptă, deseori cu preţul vieţii. Îţi mulţumesc pentru forţa din braţele husarilor. Le aud deseori cîntecul şi simt din nou elanul lor victorios. Fie ca toate acestea să se înalţe ca un imn de slavă către Tine, Părinte al popoarelor. Şi în timp ce Îţi mulţumesc pentru trecut, Te rog să Îţi aminteşti de bătălia pe care o ducem astăzi ca Polonia să fie cruţată de rău, de brutalitatea materialistă, de orgoliul şi aroganţa semidocţilor; de toate aceste forţe necruţătoare care îi strivesc şi înspăimîntă pînă şi pe cei mai curajoşi sau de bună credinţă dintre oameni. Nu-ţi lua, Doamne, gîndul de la naţiunea Ta, al cărei Tată şi Stăpîn eşti."

Scriind aceste cuvinte în timp ce era arestat, cardinalul exprima starea afectivă a polonezilor care trăiau în teroare. În ciuda temerilor cardinalului arestat, o mare parte a opiniei publice poloneze gîndea exact în aceşti termeni despre Dumnezeu şi patrie.

Dar tocmai acest mod de a gîndi despre Polonia oprimată şi despre religia catolică a făcut obiectul unei reflecţii critice din partea lui Witold Gombrowicz. „Polonia de azi – nota el în 1953 – e ca o bucată de pîine uscată care se rupe sec în două părţi. Polonia credincioasă şi cea care nu crede în Dumnezeu." Linia de ruptură este totuşi determinată de raportarea la comunism, nu de o chestiune privind credinţa. Gîndirea poloneză rămîne inertă, paralizată de comunism. „Drept urmare, ne putem închipui azi catolicismul doar ca pe o forţă capabilă să reziste, în timp ce pe Dumnezeu l-am transformat într-un soi de revolver pe care am vrea să-l descărcăm asupra lui Marx. Misterul sacru îi umileşte pe intelectualii masoni, ridiculizează umorul anticlerical al articolelor laice, îi inspiră poetului Lechon acele strofe emoţionante închinate Fecioarei, îi ajută pe profesorii socialişti şi atei să-şi regăsească, tulburaţi, inocenţa primei lor comuniuni şi, în genere, produce miracole la care filosofii nici măcar nu s-au gîndit pînă acum."

Ce însemna pentru Gombrowicz rugăciunea de slavă pentru victoria de la Chocim? Un simplu simbol steril. El descria cu patimă întîlnirile aniversare şi comemorative

ale emigranţilor, unde, „pe notele *Jurământului* şi în sunetul unei cracoviene", erau glorificate străvechea superioritate a armatelor poloneze şi poeţii morţi, dar şi Wawel sau Chopin, Copernic sau Constituţia din 3 mai, fiind astfel împlinită îndatorirea patriotică. „Dar eu – scrie Gombrowicz– eu simt acest rit ca pe un fapt infernal; această messă naţională îmi apare drept ceva satanic, persiflant şi grotesc. Se întîmplă aşa, deoarece, proslăvindu-l pe Mickiewicz, ei se înjosesc şi, glorificîndu-l pe Chopin, dovedesc, de fapt, că nu îl merită. Debordînd de entuziasm în faţa culturii naţionale, nu fac altceva decît să-şi dezvăluie partea primară din ei."

Căci ce pot avea în comun Chopin şi doamna Kowa§ska?, se întreba provocator Gombrowicz. „Poate că, scriind balade, Chopin i-a sporit – fie şi cu un gram – greutatea d-lui Kowa§ski. Nu cumva bătălia de la Viena a făcut să crească – fie şi cu o jumătate de uncie – gloria domnului Ziebicki la Radom? E un non-sens. Fiecare răspunde de el însuşi, fiecare trebuie să fie mîndru sau ruşinat de propriile fapte. Nimeni nu-i va judeca pe polonezi după măsura lui Chopin sau Sobieski, ci pe baza a ceea ce fac ei acum. Şi ce fac ei? Se imobilizează într-un fel de paralizie a formei polono-catolice, care e un simptom de sterilitate, o fugă din faţa unei existenţe creatoare. Văd că deasupra vieţii polonezilor emigraţi bîntuie un iz de spital în care pacienţii sînt hrăniţi doar dietetic. La ce bun să redeschidem rănile? De ce să mai sporim asprimea vieţii, şi aşa destul de aspră? Şi, de altfel, nu ar fi bine să ne cuminţim, după ce am primit o palmă? (...) De fapt, cele ce domnesc aici sînt, toate, virtuţi creştine: bunătate, omenie, pietate, respect al omului, moderaţie, modestie, cinste, măsură, bun simţ; şi tot ceea ce se scrie e, înainte de orice, plin de bunăvoinţă. Cîte virtuţi! Şi totuşi, nu am fi atît de virtuoşi dacă ne-am ţine ferm drepţi. Nu am încredere în virtutea unui ratat, în virtutea provenită din mizerie. (...)"

Asprimea modului de a vedea al lui Gombrovicz nu era o declaraţie de război spiritual la adresa catolicismului. Stilul campaniei lui Boy [1] împotriva „ocupaţiei negre" îi

1. Tadeusz Zele□ski (Boy) (1874-1941), critic literar, traducător; a atacat violent în scrierile sale moravurile sociale anacronice şi supremaţia Bisericii (nota ediţiei franceze).

era cu totul străin – ceea ce el a subliniat în repetate rînduri. Polemiza doar cu o anumită variantă a catolicismului care a cauzat „enorme daune dezvoltării poloneze, căci ne-a redus la o filosofie facilă şi optimistă, în strictul serviciu al vieţii cotidiene şi al imperativelor momentului". Această faţă a catolicismului era în mod tradiţional reprezentată în Polonia prin ierarhia clericală, care îi era cu totul străină autorului lui *Ferdydurke*. Dar evenimentele istorice aveau să-i dezvăluie lui Gombrowicz şi alte aspecte ale catolicismului. Căci e adevărat: de-a lungul războaielor şi al revoluţiilor, al misticilor politice şi al credinţelor totalitare, idealul unei umanităţi progresiste, ieşită din spiritul Luminilor, umanistă şi raţională, s-a văzut brusc relativizat. Evident, în ceea ce spunea Gombrowicz, era vorba despre valori demne de respect, dar lucrul cel mai important – nota el – este ca un altul „să nu mă muşte, să nu mă scuipe, să nu mă ameţească". Pe acest teren aşază el intîlnirea cu catolicismul: în acest „presentiment ascuţit al infernului" pe care-l conţine natura umană, în „teama faţă de virtualitatea excesivă a omului". Gombrowicz se despărţea de Biserică prin acest proiect de mentalitate care vede idealul catolic întrupat în „cel care crede, vrea să creadă şi refuză orice gîndire pe care dogma o pune la index". Şi totuşi, uneori, va încerca să răstoarne această perspectivă: „Problema pe care o pun catolicilor nu este «în ce Dumnezeu credeţi?», ci doar «ce oameni vreţi voi să fiţi?»".

Ce s-a întîmplat, de fapt? „Am văzut cu oroare că eram înconjuraţi de o maree de spirite obscure, care ne smulgeau adevărurile şi le travesteau, le diminuau, le transformau în instrumentele pasiunii lor; şi am descoperit astfel că numărul persoanelor e decisiv în comparaţie cu calitatea adevărurilor. De aici, nevoia noastră violentă de o limbă cît mai simplă şi cît mai esenţială, pentru a se putea transforma într-un loc de întîlnire între filosof şi analfabet. De aici, admiraţia noastră faţă de creştinism, care e o înţelepciune destinată tuturor spiritelor, un cîntec pentru toate vocile, de la cele mai joase, pînă la cele mai înalte, o înţelepciune care nu trebuie să facă vreo concesie la nici unul din nivelurile conştiinţei. Dar dacă cineva mi-ar spune că, în ciuda tuturor acestor lucruri, nu există nici o autentică înţelegere între un om spiritualmente liber şi unul dogmatic, i-aş răspunde: uitaţi-vă bine la catolici. Ei trăiesc în timp şi sînt supuşi acţiunii acestuia."

Lui Gombrowicz – umanist laic, discipol al lui Rabelais şi Montaigne – i s-a revelat brusc un catolicism „profund şi tragic", care răspundea ordinii totalitare şi crizei culturii printr-o evoluţie ce reînnoda legătura cu umanismul. Iată de ce „învăţătura creştină, care a spulberat Statul roman, e aliatul nostru în luptă, pentru a doborî prea trufaşele constructe pe care le înălţăm, pentru a atinge acea nuditate şi simplitate, adevărul firesc, elementar".

Avea oare dreptate Gombrowicz? Ce însemnau de fapt vorbele sale? Pentru cardinalul Wyszy□ski, era un fapt evident ca, în conflictul cu comunismul ateu, să ceară o intensificare a solidarităţii unei naţiuni care rezista. Pentru el, comunismul era de fapt un sistem care descompunea, viola şi oprima naţiunea printr-o putere străină, sistem în cadrul căruia polonezii „continuau să trăiască asemeni animalelor". În schimb, pentru Gombrowicz, comunismul era un sistem care-l supunea pe individ colectivităţii, motiv pentru care – argumenta el – „mijlocul cel mai eficient de a lupta împotriva comunismului este de a-l consolida pe individ împotriva masei".

Este vorba aici de nişte diferenţe care nu sînt nici fictive, nici neglijabile. Cardinalul Wyszy□ski voia să consolideze modelul cultural polonez, care era pentru el sursa forţei poloneze. Dimpotrivă, Gombrowicz voia să desfacă şi să distrugă acest model („forma poloneză"), care – din punctul său de vedere – se afla la originea slăbiciunii polonezilor. Pentru cardinalul Wyszy□ski, Henryk Sienkiewicz [2] era „hatmanul fără baston de mareşal" al neamului, îndrumătorul acestuia, aflat în slujba lui „Dumnezeu şi a patriei"; dimpotrivă, pentru Gombrowicz, Sienkiewicz era negarea profunzimii catolicismului, asemănător unei femei, care „se îngrijeşte de puritatea gîndurilor şi faptelor sale, nu pentru a-i fi pe plac lui Dumnezeu, ci pentru că, instinctiv, e sigură că acest mod de a fi place bărbaţilor". După cardinalul Wyszy□ski, Sienkiewicz era primul „general" care a mobilizat tineretul polonez la luptă pentru libertate şi care a deşteptat

2. H. Sienkiewicz, romancier polonez (1846-1916). A obţinut, în 1905, premiul Nobel pentru *Quo Vadis*. În majoritatea romanelor sale istorice, el evocă marile momente ale rezistenţei poloneze în faţa invadatorilor străini (nota ed. franceze).

conştiinţa naţiunii; după Gombrowicz, în schimb, el a „înfrumuseţat" istoria, a „simplificat oamenii", a „hrănit pe polonezi cu o adunătură de iluzii nevinovate", a „adormit conştiinţele, a sufocat gîndirea, a frînat progresul".

Să ne întrebăm atunci – întrucît l-am definit pe cardinalul Wyszy□ski drept primatul mileniului, iar lui Gombrowicz îi acordăm un rol indiscutabil în panteonul literaturii poloneze – care dintre ei doi avea dreptate?

Preotul şi bufonul

Aleksander Wat, poet şi participant la confruntarea cea mai adîncă a polonezilor cu comunismul, susţinea că, sub aspectul obiectivelor rezistenţei antitotalitare, Gombrowicz era perfect inutil. Salvarea naţiunii – spunea el – nu se află atît în insurecţii, cît în „catolicismul masiv al naţiunii, acel catolicism polonez, parohial, taxat drept obscurantism, care, în final, s-a purificat şi adîncit «în catacombe», găsindu-şi un prim păstor în persoana primatului Wyszy□ski. Datorită acestui catolicism, sufletul polonez a rămas impermeabil la magia «ideologiilor» şi la cnutul practicii. Acel Octombrie polonez nu a fost provocat nici de scriitorii revoltaţi, nici de revizionişti, ci de perseverenţa şi rezistenţa psihică riguroasă a naţiunii catolice, silită să facă faţă eroziunii forţei şi coeziunii stalinismului.

Această idee a fost formulată de Wat în 1965 sau puţin după aceea. O asemenea declaraţie era concluzia unui parcurs îndelungat şi anevoios care l-a împins dinspre comunism spre adevărul credinţei catolice. Dar o putem totuşi considera drept o descriere corectă a realităţii?

Cardinalul Wyszy□ski acorda cea mai mare importanţă conceptului de „comunitate naţională". El spunea că această comunitate se naşte din „sîngele fiilor pămîntului polonez"; că naţiunea se consolidează nu prin diviziuni, ci în virtutea „unei iubiri unice, comune, pentru patria mamă, care ne hrăneşte de la sînul său şi pe care avem datoria să o hrănim, din cînd în cînd (...) cu sîngele nostru".

Dimpotrivă, Gombrowicz le cerea polonezilor: „Dacă vi s-ar spune că pentru a rămîne polonezi trebuie să renunţaţi la o parte din valorile voastre umane, ceea ce înseamnă că nu aţi putea fi polonezi decît devenind mai răi ca oameni, mai puţin mari, mai puţin inteligenţi, mai

puţin nobili, aţi accepta să faceţi acest sacrificiu pentru a salva Polonia?" În ultimă instanţă – continua el – aceste valori „au un caracter absolut şi nu pot fi subordonate nimănui; cine spune că numai Polonia îi poate asigura dreptatea şi nobleţea, renunţă de fapt, la propria-i dreptate şi nobleţe".

Cu alte cuvinte: în conflictul cu comunismul, lui Gombrowicz nu îi era destul să se refugieze în tradiţia naţională şi religioasă. Acest cadru îi părea prea strîmt, în timp ce ecuaţia „polonez catolic" era, pentru el, sterilă din punct de vedere cultural, incapabilă să diagnosticheze corect realitatea şi să apere ferm valorile fundamentale. În vreme ce cardinalul Wyszy□ski consolida densitatea comunităţii naţionale ameninţată de ateismul comunist, în vreme ce Aleksander Wat elogia spiritul parohial şi obscurantist al naţiunii, care rezista în creuzetul totalitar, Witold Gombrowicz, aprobînd părerea unuia din corespondenţii săi rămaşi în ţară despre mentalitatea polonezilor, nota: „Doamne, Polonia asta e visul sinistru al unui nebun! Obscuritate, sufocare, nesiguranţă, necaz (...) Această nouă Polonie mă face să rîd, deoarece – pe Dumnezeu şi pe adevăr! – de noi se lipeşte mereu, lăsînd cele mai adînci urme, epoca saxonă. Naţiunea e ignorantă, naţional-democrată, certăreaţă, grosieră, indolentă, arţăgoasă şi nechibzuită, antisemită şi infantilă. Şi peste toate cele mai de sus a fost inoculat comunismul Kremlinului! Mi-e şi teamă să-mi închipui ce se poate întîmpla în căpăţînile astea!"

Gombrowicz scria aceste cuvinte în 1958. Ceea ce s-a întîmplat zece ani mai tîrziu – evenimentele din martie 1968 – ne determină să recitim aceste fraze cu o atenţie deosebit de prudentă. Spiritul obscurantist s-a dovedit, încă o dată, a fi un aliat ambiguu al problemei poloneze.

Witold Gombrowicz a dezvăluit foarte devreme pericolul conţinut în anticomunismul stereotip al polonezului catolic. Acesta era sensul numeroaselor apeluri pe care le adresa compatrioţilor săi, cerîndu-le celor din Polonia să redescopere omul, să se elibereze de constrîngerea ecuaţiei naţionale şi religioase, să înlocuiască acel conservatorism mort al strămoşilor, prin redobîndirea încrederii în forţele proprii şi prin elanul eliberator al tinerilor, să substituie „ţării străbunilor" pe cea a „fiilor".

Citind astăzi afirmaţiile blasfematorii ale lui Gombrowicz, trebuie totuşi să rememorăm contextul în care ele au fost pronunţate. Pamfletele sale împotriva inteligenţiei poloneze erau, înainte de toate, un act de refuz al jugului totalitar şi al consecinţelor sale devastatoare. Universul polonez îi apărea ca un conflict între cei care optaseră pentru dezonoarea de a servi comunismul şi cei care, din disperare, aleseseră să se menţină într-o opoziţie sterilă, servind, fără să stea prea mult pe gînduri, stereotipurile naţionale şi religioase.

Să lăsăm de-o parte faptul că era vorba despre un diagnostic simplist.

Să ne reamintim, în schimb, de concluziile lui Gombrowicz. În apogeul stalinismului, el le adresa colegilor intelectuali un apel semnificativ: „Fariseilor! Dacă aveţi nevoie de catolicism, atunci luaţi-l în serios şi încercaţi să vă apropiaţi de el direct. Acest front comun să nu fie doar o politică. Susţin că, orice s-ar întîmpla în viaţa noastră spirituală, aceasta să se petreacă cît de profund şi cinstit cu putinţă. A sosit momentul ca ateii să încerce o nouă înţelegere cu Biserica".

Cum judeca, în aceiaşi ani, poziţia inteligenţiei cardinalul Wyszy□ski? Era de părere – citäm după Micewski – „că în Polonia nu a existat pînă în momentul de faţă o adevărată inteligenţie catolică. Mediile intelectuale au rămas întotdeauna aproape de relativism în materie de gîndire şi de morală. Aceasta s-a văzut cu precădere în momentele critice, cînd intelectualii erau absenţi de pe cîmpul de luptă pentru idealul catolic".

„Inteligenţia – afirma primatul – îi cere mult clerului, dar ea însăşi e absentă. Ostilitatea împotriva comunismului nu o împiedică să se angajeze în nişte corvoade ideologice, cum ar fi, de pildă, redactarea unor broşuri anticlericale. Ea simte că Polonia poate fi salvată «doar prin Biserică», dar nu aderă la aceasta. Intelectualul se apropie de Biserică în căutarea unor «frisoane politice», dar nu trăieşte în graţie. Şi totuşi, graţia e principala forţă a Bisericii."

Surprinzătoare concordanţă a ideilor! Cardinalul Wyszy□ski, întemeietorul ordinului catolic în Polonia, şi Witold Gombrowicz, demolatorul liber cugetător al „formei" poloneze, îi reproşau intelectualului o aceeaşi atitudine,

superficială din punct de vedere spiritual şi politic, în relaţia cu Biserica. Astăzi, cînd controversa „inteligenţie--Biserică" a redevenit de actualitate, putem reţine ambele variante ale spiritului critic. Oare nu sînt ele o altă formulare a aceleiaşi acuze: „a doua trădare a intelectualilor"?

De fapt, interogîndu-ne asupra acestei trădări, nu avem în vedere cîtuşi de puţin conversiunea religioasă. Ştim prea bine că un catolic practicant, laic sau membru al clerului, nu trebuie să fie în mod necesar partizan al viziunii clericale a ordinului colectiv. A te întîlni cu Dumnezeu nu înseamnă să renunţi la identitatea umanistă. Vorbim despre trădare doar în cazul unui tip aparte de conversiune, mai degrabă politică decît religioasă, cea care duce la a nu mai fi solidar cu adevărul elementar din cauza exigenţelor unei tactici politice şi care respinge echilibrul pluralist, precum şi drepturile intangibile ale omului.

De fapt, te poţi apropia de Biserică din mai multe motive. O dată, pentru că vezi în ea o forţă care joacă un rol decisiv pe scena politică poloneză. Dar Biserica nu este şi nu vrea să devină o forţă politică. Atunci, intenţia mă plasează într-o situaţie ambiguă: trebuie să-mi ascund motivaţiile, trebuie să mă prefac că sînt catolic, servindu-mă de un limbaj care îi inoculează catolicismului un spirit de sectă politică. Îmi voi repeta, în consecinţă, că spectrul sindromului iranian este o invenţie a „stîngii laice", că orice voce critică la adresa Bisericii este dovada concretă a existenţei unui complot al ateilor şi al francmasonilor, că doar cosmopoliţii şi agenţii bolşevici pot susţine că xenofobia discriminatorie ameninţă spiritualitatea poloneză.

Mă pot totuşi apropia de Biserică şi mînat de o cu totul altă intenţie. Pot căuta un aliat în ideea că această lume are nevoie de un climat de toleranţă şi de compromis, deoarece doar un asemenea climat naşte democraţia; că e nevoie de o distincţie fermă între bine şi rău, pentru că doar astfel pot fi salvate normele morale ale culturii mele. Apropiindu-mă astfel de Biserică, resping atunci ferm acel tip de relativism care face ca judecata morală asupra realităţii să depindă de interesul politic al unui partid, clase, al unei naţiuni sau mai ştiu eu cui... De fapt, există diferite relativisme: cel al lui Gombrowicz, care e o căutare spirituală, şi cel al nihilistului, care e o capitulare morală. Atunci repet, urmîndu-l pe Leszek Ko§akowski:

„Dacă renunţăm definitiv la ideea că există o distincţie între bine şi rău, distincţie independentă de decizia noastră, dacă nu ne stă deci în putere să o definim metodic după propriul interes, dacă – în fine – această distincţie apare ca un fapt în sine (contînd prea puţin că ea provine din tradiţia religioasă sau că o recunoaştem drept exigenţă a raţiunii practice kantiene), atunci nu există nici o limită care ne-ar împiedica să participăm, din raţiuni morale, la orice s-ar întîmpla, dacă tot e ca aceasta să favorizeze victoria nu importă a cărei tendinţe, ce, triumfătoare, ar fi şi dreaptă din punct de vedere moral. Chiar dacă poartă numele lui Hitler sau al lui Stalin."

Repet – tot alături de Leszek Ko§akowski – că această lume are nevoie de sfera sacrului, căci raţionalitatea absolută constituie un ideal sinucigaş. Mă apropii astfel de Biserică, deşi ceea ce mă conduce este imperativul moral kantian, şi nu pentru a fi de partea forţei, ci pentru a rămîne de partea adevărului. Şi pentru că este aşa, trebuie să mărturisesc adevărul; inclusiv în raport cu Biserica.

Din acest motiv, reacţionez la afirmaţiile blasfematorii ale lui Gombrowicz. Şi tot din acest motiv, la învăţăturile morale şi patriotice ale cardinalului Wyszy□ski.

Îmi este uşor să vorbesc despre Gombrowicz. Nu împărtăşesc opinia lui Aleksandr Wat, pentru care oameni ca Gombrowicz „nu pot decît să dăuneze tinerelor vlăstare" ale culturii independente ce renaşte în menghina comunismului totalitar. Cred exact contrariul: Gombrowicz– citez din Jerzy Jarzebski – „patronează această generaţie care s-a apărat de omnipotenţa doctrinei şi a Instituţiilor; el este catalizatorul atitudinilor de revoltă". Într-adevăr, Gombrowicz patronează rezistenţa împotriva ficţiunii vieţii culturale oficiale. El a fost cel care s-a angajat într-o luptă pură şi cinstită împotriva „ceremonialului polonez al degradării naţionaliste" (Mi§osz); opera sa este un apel constant la sinceritate şi la curaj spiritual, la depăşirea propriilor limite, la o existenţă autentică şi creativă, împotriva auto-deprecierii poloneze.

Ce ar fi cultura poloneză de azi fără Gombrowicz? Ce ar fi ea fără acest zeflemist diabolic, fără această inteligenţă infernală şi pătrunzătoare? Ar fi o cultură amputată, o cultură mutilată prin dispariţia a jumătate din creierul şi inima sa. De fapt, interogînd toate evidenţele, Gombrowicz

„punea la îndoială totul, în afară de durere. Iar această minunată durere îi restituia lumii propria realitate"(Mi§osz).

Date fiind cele de mai sus, putea proiectul spiritual al lui Gombrowicz să devină un proiect universal valabil? Se putea oare substitui „Biserica sa inter-personală" „Bisericii universale"? Evident rău formulată, problema ne face să ne întrebăm despre funcţia acestor „Don Quijote" persiflatori în interiorul culturii poloneze ameninţate. Îi sînt ei necesari culturii respective?

Cred mai mult ca sigur că Biserica catolică nu trebuie să devină altceva decît a fost: puţin parohială, puţin obscurantistă. Nu numai că nu putea să devină gombrowicziană, dar chiar un Jerzy Turowicz îi putea apărea drept un inovator periculos. Probabil că tocmai o asemenea Biserică, ataşată de imobilitatea şi tradiţia sa, putea salva societatea poloneză de sovietizarea spirituală. Ce rezultă de aici pentru intelectualul polonez?

Acesta trebuie să-şi conserve o fidelitate fundamentală faţă de naţiunea oprimată. Nu îi este îngăduit să se ascundă în spatele unor „concepte", cînd sub ochii lui se comit crime. Dar nici nu trebuie să se limiteze doar la această nobilă atitudine.

Witold Gombrowicz era solidar cu naţiunea sa aflată în opoziţie cu presiunea totalitară şi numea deschis toate crimele. Dar, dacă ar fi vrut să rămînă fidel conştiinţei sale artistice, el trebuia să se revolte împotriva formei culturale a rezistenţei poloneze. Avea o atitudine ambivalentă cu privire la modelul „polonezului catolic". Putea fi el oare altfel?

Ne aflăm astfel în faţa unor probleme extrem de jenante: întrebări asupra unor ambiguităţi prezente în tradiţia catolică. De fapt, dacă observăm evoluţia discursului Bisericii în cursul ultimei jumătăţi de veac, e uşor de văzut cum ideea, iniţial blestemată, a drepturilor omului şi-a găsit tot mai mult locul în cetate, intervenind în miezul reflecţiei creştine. Acelaşi lucru s-a întîmplat în tradiţia catolicismului polonez. În lagărul de la Auschwitz, această tumoră a civilizaţiei totalitare, un frate franciscan şi-a sacrificat viaţa pentru un alt om, apoi a fost sanctificat şi a devenit obiect de cult. Acest eveniment are o dimensiune simbolică. Părintele Jozef Tischner, eminentă personalitate a catolicismului polonez, vede în figura martirului de la

Auschwitz „încarnarea vie a filosofiei noastre despre om, filosofie poloneză, conţinută în sîngele nostru, care nu a fost însă descrisă pînă în profunzime". Sfîntul Maximilian Kolbe [3] – spune Tischner – „a descoperit în speranţă orizontul ieşirii din criza poloneză". Cardinalul Wyszy□ski ar fi putut – cred – subscrie acestei afirmaţii. După cum mă îndoiesc că Gombrowicz ar fi putut-o face. La fel, Czes§aw Mi§osz, Leszek Ko§akowski, Jan Jósef Szczepa□ski. Şi intelectualul nostru, care, în căutarea adevărului, s-ar fi apropiat de Biserică. Nu pentru că o asemenea afirmaţie ar fi fost falsă. Ci pentru că era vorba despre un adevăr viciat de o rezervă esenţială.

„Lumea laică de azi – scria J.J. Szczepa□ski în eseul *Sfîntul* – are probabil, mai mult ca oricînd, nevoie de sfinţenie. Dar mi se pare că are mai puţin decît oricînd, nevoie de hagiografie."

De fapt, actul eroic al martiriului făcut de Maximilian Kolbe este un eveniment excepţional; nu e nici o „dialectică" a călăului, nici o „demistificare" dibace. Nimic nu-i poate diminua măreţia. Chiar ipoteca politică pusă pe acest preot nu schimbă cu nimic datele problemei. Dar, fie că vrem, fie că nu, ipoteca aceasta face parte din cea mai recentă istorie a noastră. Jan Jósef Szczepa□ski leagă activitatea de dinainte de război a părintelui Maximilian de acea tradiţie catolică pe care o numeşte „tendinţa spre originile neliniştitoare". Ceea ce îl face să se gîndească la „excesele bigoteriei din timpul Contrareformei, la sarmatism, la activitatea politică a extremei drepte (...) la mişcările cu caracter şovin şi antiintelectual".

Ceva mai încolo, Szczepa□ski spune că aceste fapte „nu diminuează cu nimic respectul neţărmurit dobîndit" de părintele Maximilian, dar adaugă: „mă provoacă rezistenţa pe care o încerc, ciudăţenia pe care nu pot să o scrutez".

Împărtăşesc opinia lui Szczepa□ski. Dacă părintele Maximilian Kolbe este – cum o vrea părintele Tischner – simbolul „orizontului polonez al speranţei", atunci imperativul elementar al conştiinţei poloneze este de a-şi

3. Părintele Maximilian Kolbe a fost canonizat de către Ioan Paul al II-lea pentru că şi-a oferit viaţa în locul unui alt deţinut din lagărul de la Auschwitz (nota ed. franceze).

regla cinstit conturile cu moştenirea retrogradă care lega catolicismul polonez de doctrina naţionalistă. Timpurile s-au schimbat şi Biserica post-conciliară a evoluat: mărturiile acestui vechi mod de a gîndi alcătuiesc un bagaj stînjenitor pentru hagiografii contemporani ai sfîntului franciscan. Dar analiza critică a acestei tradiţii nu face încă parte din învăţătura eclezială.

Personal, am un raport foarte ambivalent cu afirmaţiile părintelui Józef Tischner. Tăcerea sa cu privire la moştenirea şovinismului şi a intoleranţei este surprinzătoare: îi e mai uşor să-mi ignore neliniştile privind obscurantismul, decît să examineze, de pe poziţii catolice, vechile incitări la boicotarea negustorilor evrei, bancurile cu evrei din şcolile superioare sau chiar „pacificarea" satelor ucrainene. Sigur că e mult mai uşor să repeţi „noi nu ne-am ucis regii", decît să-ţi aminteşti de asasinarea preşedintelui Narutowicz; să spui „noi n-am dat lovitura de graţie răniţilor", decît să-ţi aduci aminte de pogromurile de la Przyty şi de la Kielce, din 1946; să-i stigmatizezi pe ex-marxişti, decît să priveşti critic în profunzimea adevărului apăsător al propriilor rădăcini...

Pot să înţeleg – chiar dacă nu-l accept – acest gen de delimitări din gîndirea primatului; dar nu percep raţiunile pentru care părintele Tischner se eschivează în faţa acestor întrebări, atît de importante pentru examenul conştiinţei poloneze. Oare să vrea şi el să sacrifice adevărul pentru hagiografie?

O polemică la adresa părintelui Józef Tischner nu mi-ar face viaţa uşoară. Căci adresez toate întrebările acestea unui eminent filosof şi unui predicator celebru, pe care îl admir şi îl respect. Şi totuşi, mă întreb dacă nu cumva tăcerea autorităţilor morale şi intelectuale, la fel de indiscutabile ca părintele Józef Tischner, este răspunzătoare pentru căile şi opţiunile greşite ale unei părţi din tineretul nostru. Şi mă gîndesc din nou: ce ar fi fost cultura poloneză fără francheţea, demnă de un Don Quijote, a lui Witold Gombrowicz?

Mă tem de trădarea intelectualilor: atît de prima, cît şi de a doua. Să ne apere de cea dintîi spiritul cardinalului Wyszy□ski, iar de cea de-a doua, zeflemeaua acidă a lui Witold Gombrowicz. Cultura poloneză contemporană se desfăşoară între aceste două mari spirite. Pînă şi noi,

intelectuali polonezi nesupuşi, trăim între rugăciunea cardinalului Wyszy□ski şi persiflarea lui Witold Gombrowicz, între adevărul preotului şi adevărul bufonului. Fiecare din cele două adevăruri ne este necesar, căci fiecare ne învaţă, în felul său, umilinţa şi modestia.

Sîntem pe cale de a ne întreba ce strategie spirituală anume trebuie să aleagă azi intelectualul polonez, care, revoltat împotriva puterii totalitare, priveşte Biserica plin de simpatie şi speranţă, căutînd o cale de a fi prezent în mişcarea de rezistenţă antitotalitară.

Primatul Wyszy□ski şi Witold Gombrowicz spuneau, cred, că, în primul rînd, intelectualul trebuie să fie modest. Şi Leszek Ko§akowski ar fi putut spune acelaşi lucru, el, care e autorul unei formidabile sinteze dintre ceea ce i-ar fi specific preotului şi ceea ce i-ar reveni bufonului. Înainte de orice, intelectualul nostru trebuie să rememoreze aceste episoade ale istoriei intelighenţiei europene, care au fost marcate de adeziunea la mişcările totalitare. El trebuie să-şi aducă aminte de toate cămăşile roşii sau negre, purtate în numele unei fascinaţii ideologice sau în numele pragmatismului. Să nu uite că, atunci „cînd intelectualii s-au străduit să devină ei înşişi conducători populari sau politicieni profesionişti, rezultatele nu au fost încurajatoare. Pentru ei, piaţa, cu toate riscurile, este, în ultimă instanţă, mai potrivită decît palatul regal" (Leszek Ko§akowski). Această regulă îşi păstrează importanţa chiar şi atunci cînd este vorba de lideri promovaţi de mişcările revoluţionare; chiar şi cînd e vorba de prinţii Bisericii.

Atunci, ce trebuie să fii tu, intelectual dezrădăcinat şi nesupus? Cînd declari, urmîndu-l pe cardinalul Wyszy□ski, că *sacrum*-ul naţional e necesar şi cînd, urmîndu-l pe Gombrowicz, afirmi că zeflemisirea acestui sacru e o valoare, nu eşti tu oare dintre acei care spun că devoţiunea e bună pentru sufletele simple, iar scepticismul liber cugetător – pentru intelectuali? Să fii tu unul din acei „deşteptaţi", despre care Ko§akowski scrie că sînt „produsul unui spirit manipulator incoerent"? Tot el mai spune: „Există ceva exasperant şi neliniştitor la intelectualii care nu au nici o loialitate religioasă sau de credinţă, dar care subliniază rolul moral şi educativ de neînlocuit al religiei în lume, deplîngînd totuşi slăbiciunea acesteia, pe care ei o pot mărturisi primii. Nu îi blamez pentru că nu

sînt credincioşi, nici măcar pentru faptul că nu vorbesc despre valorile esenţiale ale experienţei religioase, dar nu sînt sigur că ceea ce fac ei poate contribui la schimbările pe care le doresc în mod mărturisit. Deoarece pentru a propaga credinţa e nevoie de credinţă, şi nu de garanţia intelectuală a utilităţii sociale a credinţei".

Iată problema ta, intelectual dezrădăcinat! Vezi în cuvintele acestea un îndemn la convertire; de altfel, nici nu le poţi citi altcumva. Dar ştii la fel de bine şi cît de fatale, de împotriva ta, pot fi aceste conversiuni; după cum mai ştii şi că o convertire religioasă nu îţi rezolvă automat problema. Fii fericit dacă o să-l întîlneşti pe Dumnezeu. Fii fericit şi pentru simpla graţie a căutării. Şi răspunde-i lui Ko§akowski, pe urmele lui Thomas Mann, că religiozitatea este, pentru tine, „atenţie şi supunere; atenţie concentrată asupra schimbării lăuntrice a lumii, asupra transformării idealului de adevăr şi dreptate; supunere care nu ezită să adapteze viaţa şi realitatea la această schimbare, la aceste transformări, pentru a desăvîrşi spiritul". Nu e vorba aici – o spun răspicat – de a-ţi adula propria epocă, spre a-i obţine favorurile cu preţul minciunii. Ci de „a nu trăi în păcat", pentru că, spunea Mann, „a trăi în păcat înseamnă a trăi împotriva spiritului, a te îngloda – prin pierderea atenţiei şi prin nesupunere – în lucruri învechite, retrograde".

Thomas Mann era un sceptic ironic: ştii, în consecinţă, că tot ceea ce spune nu e scutit de pericole. Cu toate acestea, scepticismul şi ironia pot duce la capitulări meschine sau la un duel eroic cu lumea. Ironicul şi scepticul, surd la chemarea lui Dumnezeu, îşi poate găsi totuşi în sine imperativul kantian şi îl poate transforma într-o armă împotriva forţei josnice a civilizaţiei totalitare. Un asemenea scepticism ar putea fi fiul orgoliului, dar şi al umilinţei. Ar putea fi acea „devoţiune care e un tip de înţelepciune".

Fii pios, atunci, intelectual nesupus, dar nu renunţa la scepticism, cel puţin în ceea ce priveşte angajamentul politic. Membru al unei comunităţi antitotalitare, păstrează-ţi dezrădăcinarea; fidel rădăcinilor tale naţionale, cultivă-le mereu; într-o lume a normelor morale relativizate, introdu simplitatea clară a preceptelor evanghelice („da=da; nu=nu") şi impregnează universul banal cu valorile

codificate birocratic ale rîsului bufonului şi ale scepticismului liberului cugetător. Nu eşti de fapt menit să celebrezi victoriile politice sau să-ţi adulezi naţiunea. Trebuie să rămîi fidel cauzelor pierdute, să spui lucruri neplăcute, să stîrneşti opoziţii. Trebuie să primeşti lovituri de la ai tăi şi de la străini, „căci numai aşa vei dobîndi binele, care, altfel, ţi-ar fi rămas de neatins".

Un Don Quijote şi invectivele: Thomas Mann faţă în faţă cu nazismul

Acum cincizeci de ani, în februarie 1936, un emigrant german publica în presa new-yorkeză o scrisoare deschisă prin care se excludea din viaţa oficială germană. Vocile critice afirmau chiar că el s-ar fi exclus din naţiunea germană şi aduceau următoarele argumente: „Cît mai valorează un scriitor care-şi părăseşte naţiunea într-un moment crucial? Cît valorează un scriitor care atacă statul german într-o presă străină, ostilă, participînd astfel la propaganda anti-germană şi fiind plătit, prin urmare, de duşmanii Germaniei. Cinstit vorbind, un asemenea scriitor, care, atins de megalomanie, îşi atribuie o forţă morală asupra germanilor, mai poate el oare aştepta să-şi vadă cărţile publicate? Nu! Poporul german nu-i va tolera pe aceşti renegaţi ce defăimează «teroarea brună» din ţara pe care au părăsit-o în cel mai laş mod. Ei pîngăresc imaginea Germaniei pentru a intra în graţiile străinilor care-i plătesc. Revoluţia naţională şi renaşterea Germaniei sînt oaia neagră a acestora şi poate că tocmai de aceea ei atacă noua ordine şi pe conducătorii săi... Să nu-şi facă totuşi iluzii! Poporul german va rămîne surd la calomniile ori incitările renegaţilor şi perturbatorilor; poporul german nu va lăsa terfelită reputaţia celor mai buni fii ai săi, conducătorii Partidului naţional-socialist, care îşi exercită o putere legală şi duc o politică de stabilizare. Germania condusă de Adolf Hitler nu vrea război. Ea vrea ordine şi o cooperare paşnică. Germanii nu au uitat epoca de anarhie a Republicii de la Weimar, epoca scandalurilor şi grevelor, a şomajului şi a spectrului foamei. Asemenea vremi au apus şi nu se vor mai întoarce niciodată. Germania a intrat într-o fază de normalizare. Iar cei care-i tulbură liniştea sînt izolaţi".

„În ciuda acestor evidenţe, marea finanţă internaţională, în esenţă evreiască, alături de francmasoni şi agitatorii

bolşevici, încearcă să tulbure ordinea şi să lanseze o campanie anti-germană în presa străină. Ei se folosesc de renegaţii fugiţi din Germania şi care fac o *Greuelpropaganda* pe tema pretinselor represalii de acasă. Or – faptele o dovedesc –, nimeni nu este persecutat în Germania pentru convingerile sale. Fiecare cetăţean poate avea ce opinii doreşte. Sînt condamnaţi, în mod izolat, cei care perturbă ordinea sau contravin legii. Aşa cum se întîmplă în orice ţară. Atacurile împotriva poporului german sînt o ipocrizie: nici un guvern occidental nu ar îngădui să i se incendieze Reichstag-urile, după cum n-ar permite spionajul, actele de diversiune sau comploturile. Cît despre apelurile îndîrjite în favoarea pretinsului scriitor Carl von Ossietzky, trebuie ştiut că el se face vinovat de violarea legii cu perseverenţă, prin activităţi anti-germane. Apărătorii săi neaveniţi ar face mai bine să se ocupe de respectarea legalităţii în propria ţară: poporul german nu are nici o nevoie de amestecul unor asemenea avocaţi ipocriţi în problemele sale interne. Fiecare ţară e suverană pentru a-şi regla problemele de drept penal, iar poporul german nu va tolera nici un atentat la suveranitatea sa."

„Persecuţia evreilor? O minciună în plus! Evreii nu sînt persecutaţi. Ei au fost doar privaţi de puterea pe care o exercitau asupra naţiunii germane. Nici o naţiune nu poate tolera să fie condusă de către o minoritate naţională străină, care, în plus, difuzează minciuni despre «antisemitismul german»."

„Persecuţia Bisericii catolice? O invenţie şi mai odioasă! A fost semnat un concordat, prin care orice catolic german se bucură din plin de drepturile sale. Şi totuşi, poporul nu va îngădui dominaţia clerului asupra Statului şi a legii naţional-socialiste."

„Acelaşi lucru e valabil pentru toate defăimările. Rezultatele alegerilor şi sondajele de opinie arată că întreaga societate susţine plenar naţional-socialismul. Scriitorii emigranţi, care au închis ochii asupra realităţii, care au întors spatele Germaniei şi vor să răstoarne cursul istoriei, sînt vrednici de plîns... Iar scriitorul de mai sus, care, deşi locuia în Elveţia, a avut toate posibilităţile să-şi publice cărţile în Germania, iar acum se poartă ca un monstru de nerecunoştiinţă cu Statul german, e şi mai de plîns. Foarte umflat, de altfel, avînd un oarece renume, care i-a adus

premiul Nobel (o distincţie atribuită de plutocraţia occidentală), el şi-a asociat vocea de renegat cu acţiunile defăimătoare împotriva poporului german. E autorul unei teze absurde, conform căreia «literatura germană s-a mutat în străinătate». Astfel, el este unul din trădătorii naţiunii noastre. Aceşti trădători spun lumii întregi, prin elucubraţiile lor infame, că Statul german e una, şi poporul german, de care pretind că sînt ataşaţi, alta... Renegaţii! Ei nu vor o Germanie puternică şi stabilă, ci una divizată din nou, slăbită şi sărăcită; o Germanie victimă a maşinaţiunilor evreieşti ale tratatului de la Versailles!"

„Toţi aceşti patrioţi de o zi mai spun că Statul german ameninţă pacea. Greu de găsit o minciună mai grosolană. Cancelarul Reich-ului, Adolf Hitler, a declarat de nenumărate ori că Germania vrea pace cu toţi. Ea nu se gîndeşte la o expansiune teritorială. Şi totuşi, trebuie ca pacea să fie o pace dreaptă, scutită de diktat şi de amestecuri în problemele interne. Iată de ce trebuie să o rupem cu ideologia politicii internaţionale, cu încercările de blocadă împotriva Germaniei, cu planurile ucigaşe elaborate de duşmanii interni ai Statului german sau de trădătorii din emigraţie. Nu poate fi întrevăzut nici un acord întemeiat pe amestecul în problemele interne ale Germaniei."

Thomas Mann, laureat al premiului Nobel pentru literatură, cunoştea foarte bine acest limbaj. El detesta nazismul şi, foarte curînd, în celebrul eseu *Goethe şi Tolstoi*, l-a definit pregnant: „Nu trebuie – scria el – să insistăm aici asupra fascismului german(...) Ne va fi de-ajuns să constatăm că el este o religie etnică, opusă nu numai iudaismului internaţional, ci şi – dar mai ales – creştinismului ca forţă umanitară. Preoţii acestei religii se comportă ostil faţă de scriitorii noştri clasici. Fascismul german este un păgînism naţional. E cultul lui Wotan, e – spre a ne exprima cu toată ostilitatea (căci vrem să ne exprimăm astfel) – o barbarie romantică. El nu e consecvent decît atunci cînd încearcă să respingă, în planul educaţiei, umanismul şi învăţămîntul clasic în favoarea germanismului primitiv."[1]

1. Thomas Mann, *Goethe et Tolstoi*, Petite Bibliothèque Payot, 1967; traduction d'Alexandre Vialatte.

Mann apăra tradiţia umanistă şi clasică, forme de viaţă spirituală ale trecutului, dar înţelegea şi că e de neconceput să reacţioneze printr-o simplă ridicare din umeri la excesele naziştilor, pe care îi urmărea atent încă de cînd se stabilise în Elveţia, căci simţea că propaganda aceasta putea fi eficientă în societatea germană; ea îi putea prinde inclusiv pe străinii dezorientaţi. Şi totuşi, nu era unicul subiect al preocupărilor sale. Mann îşi dădea seama că statutul de emigrant era plin de ambiguitate, mai ales pentru cei ataşaţi de tradiţia germană: însemna o ruptură cu destinul naţional; reprezenta alegerea unei căi proprii. O asemenea decizie costă întotdeauna mult. Acesta e oare motivul pentru care Mann nu s-a decis decît greu să-şi asume statutul de emigrant?

Să rememorăm faptele: el a rămas în străinătate din întîmplare. În februarie 1933, însoţit de soţia sa, Mann a început un turneu de conferinţe şi a profitat de călătoria aceasta pentru a face un ocol prin Elveţia. Acolo a aflat de venirea la putere a lui Hitler. Nu putea şi nu voia să se întoarcă într-o Germanie totalitară. „N-aş putea să respir aerul acela", scria el. Dar ţinea totuşi să fie prezent în Germania prin intermediul cărţilor sale. Iată cum, în timp ce alţi refugiaţi – între care copiii săi şi fratele Heinrich – se angajaseră într-o activitate politică antinazistă, el, laureat al premiului Nobel, cel mai important nume al literaturii germane de atunci, tăcea.

„De ce?", se întrebau emigranţii germani. Un critic a văzut în atitudinea aceasta o „incapacitate de a lua decizii" în faţa „curentelor iraţionaliste şi anti-intelectuale din epocă", o neputinţă specifică liberalilor. Thomas Mann a protestat într-o scrisoare particulară împotriva unei asemenea interpretări: „Mi-am sacrificat două treimi din bunuri ca să pot trăi liber, în afara graniţelor germane; iar prin simpla mea prezenţă în străinătate, chiar fără să mă lansez în diatribe politice împotriva celui de-al treilea Reich, iau mereu atitudine faţă de ce se întîmplă azi în Germania şi faţă de ce ar trebui să se întîmple acolo. Am ţinut să fiu în continuare legat de publicul meu german, care, în virtutea propriei sale naturi şi a formaţiei sale intelectuale, se află azi în opoziţie; de aici ar putea să se ivească într-o bună zi o mişcare împotriva regimului aflat acum la putere. Dacă aş fi scos sabia din teacă mai ferm, atunci contactul cu

acest public ar fi fost brusc întrerupt, iar cărţile mele, care pînă în prezent au putut fi citite, ar fi fost imediat interzise..."[2]

În ziua celei de-a 60-a aniversări (în 1935), a primit numeroase scrisori din Germania, care l-au bucurat. „N-am mai primit niciodată pînă acum asemenea scrisori, mărturisea el(...) Da, da, germanii mi-au scris cu sutele; şi cum anume! Cu adresele notate clar, chiar şi din lagărele de concentrare. Trebuie că dorinţa de a-şi afirma libertatea interioară e extrem de puternică şi foarte răspîndită, dacă o împrejurare ca aceasta a fost percepută cu atîta ardoare."

Şi totuşi, interpretările sale au fost privite cu un anume scepticism. I se reproşa lui Mann că a îngăduit propagandei naziste să-i exploateze tăcerea. Era zeflemisită grija scriitorului pentru drepturile de autor care-i reveneau de la editorii din Germania sau pentru locuinţa din München şi celelalte bunuri materiale. Observaţia nu era lipsită totuşi de temei. Oricărui individ, chiar avînd strălucirea lui Thomas Mann, i se întîmplă să fie tentat nu doar de valorile spiritului, ci, dimpotrivă, şi de cele foarte materiale. Autorul *Muntelui vrăjit* nu o ascundea. Într-o scrisoare adresată unui prieten emigrat, datată „aprilie 1934", el spunea: „Am aceeaşi oroare şi aceeaşi dorinţă fierbinte ca dracul să ia cît mai repede, sub o formă sau alta, banda de tîlhari care domneşte în Germania; dar înţeleg din ce în ce mai greu cum am ajuns eu să fiu exclus din ţară din cauza acestor idioţi, cum am ajuns să le las tot ce am avut, casa şi mobilele. Am să le smulg din mîinile acestor fanatici de la München şi, spre marea lor dezamăgire, deoarece atunci cînd mi-au dat al doilea brînci nu mi-a fost luată naţionalitatea, există o posibilitate de a mi le recupera la o dată anume. Dacă aş dispune de mobilă, ar fi o mare economie pentru noi la închirierea unei locuinţe; în plus, ar mai fi şi reconfortarea morală de a te simţi înconjurat cu obiectele unei vieţi din trecut. Dar redobîndirea lor ar fi mai ales un triumf asupra potentaţilor de la München; i-ar urma, de bine, de rău, dacă previziunile raţiunii nu mă înşală, reînnoirea paşaportului. Atunci am putea cel puţin călători prin Germania şi să ne vedem

2. Citatele din corespondenţa lui Thomas Mann au fost extrase din volumul *Lettres de Thomas Mann (1883-1936)*, tradus din germană de către Louise Servicen, Paris, Gallimard, 1966.

casa din Memel. Îmi revendic această liberate! Cred că e scandalos să-mi fie refuzată! Nu e şi acesta un punct de vedere? Spune-mi dacă vezi cumva aici vreo trădare sau o lipsă de caracter!"

Astfel se zbătea între tentaţii şi dorinţe. De altfel, se amăgea: nu va recupera nimic. Putem însă judeca aspru iluziile şi calculele sale? Nu ar ascunde oare această inflexibilitate o trăsătură urîtă de caracter, prin care le-am cere altora să trăiască precum sfinţii şi doar conform propriei noastre viziuni?

Cred că la această din urmă întrebare ar trebui răspuns afirmativ. Mai cred că în aparenta uşurinţă cu care acordăm credit celor mai odioase critici aduse emigranţilor sau, într-un mod mai general, fascinaţiei pe care o exercită asupra spiritelor spectrul avantajelor materiale, se deschide falia prin care dictaturile totalitare îşi distilează veninul în sufletele celor mulţi. Ura împotriva proscrişilor e autorizată să ne reconcilieze cu dictaturile. Ce tristeţe...

Mann se simţea prins între două focuri. Nou creata Uniune a Scriitorilor Reich-ului îi cerea o declaraţie conform căreia se angaja să servească literatura în spiritul „puterii naţionale", în timp ce emigranţii aşteptau de la el o ruptură spectaculoasă. Şi unii şi alţii îi condamnau indecizia. Şi totuşi, continua să păstreze tăcere; nu voia să ia nici o decizie. De ce? Rezerva sa poate fi explicată şi prin alte motive. Cred că lui Mann îi era teamă să ia o poziţie politică. Îşi apărase mult prea mulţi ani statutul de „om apolitic", de scriitor independent în raport cu orice partid şi orice doctrină, se refugiase excesiv în ironie, ca să reziste vulgarităţii, răutăţii şi maniheismului lumii politice, pentru a ignora acum riscurile la care s-ar fi supus un scriitor aflat la discreţia acestei lumi. Tocmai lucra la *Iosif şi fraţii săi*; voia să ofere această carte cititorilor germani. Nu putea să o facă decît cu preţul tăcerii. Avea oare dreptul?

Îşi punea şi el această întrebare şi îşi mărturisea ezitările în scrisori. Ansamblul corespondenţei lui Thomas Mann alcătuieşte o operă literară – neprevăzută – ieşită din comun, un capitol fascinant din romanul educativ care a fost propria-i viaţă. Scria în august 1934: „Evenimentele curente, incidentele din Germania creează o exasperare atît de intensă a conştiinţei mele morale critice, încît nu mai pot să lucrez la cel de-al treilea volum, ba chiar sînt

pe cale de a-l abandona, spre a mă consacra unei alte scrieri – profesiune de credinţă şi operă polemică – unde îmi voi descărca sufletul, fără să cruţ nimic! O revanşă pentru toate nedreptăţile spirituale îndurate în acest an şi jumătate, care ar putea da regimului o lovitură puternică. Firește, îmi pare rău pentru roman (...) şi simt prea bine tot ce se împotrivește unei asemenea investiţii de timp şi de forţe... Merită oare să mă angajez într-o polemică împotriva acestei adunături şi să-mi neglijez datorii mai frumoase? Pe de altă parte, nu am şi acolo îndatoriri de care lumea îmi cere să mă achit? Pe scurt, oscilez şi nu ştiu cum s-o rezolv. Infiorătoare stare!"

„Ce mă interesează istoria universală – mi-aş putea spune – atîta vreme cît m-a lăsat să trăiesc şi să lucrez?, se întreba el din nou. Dar nu pot gîndi astfel. Conştiinţa mea morală şi critică se revoltă mereu şi, tot mai mult, mi-e cu neputinţă să mă mai las prins în jocul – fie şi sublim – al muncii mele la roman, înainte de a cere şi de a face dreptate, înainte de a mă fi despovărat, în scrierile mele, de tot ce mă apasă: grijă, luciditate, experienţă torturantă, dar şi ură, desgust. (...) Cred că a venit vremea pentru o asemenea declaraţie. N-am să amîn momentul, cît timp mai am remuşcări pentru că mi-am prelungit tăcerea şi aşteptarea dincolo de armistiţiul stabilit."

Aşa scria Thomas Mann şi e important de observat că resimţea criza lumii ca pe a propriei vieţi şi opere. Iată cum se articula în el marele conflict al epocii. E ca şi cum s-ar explica în faţa noastră... Iar noi? Noi spunem deseori că datoria intelectualului este de „a depune mărturie asupra valorilor". Mai spunem că realismul şi eficienţa ar trebui să determine forma oricărei activităţi publice. E foarte posibil ca ambele postulate să fie corecte. Şi totuşi, formulîndu-le împreună, părem să uităm că strategia moderaţiei nu îngăduie o existenţă armonioasă decît acolo unde funcţionează reguli de viaţă democratică, unde pluralismul şi principiul dialogului sînt mediul natural al actelor şi vorbelor omului. Natura totalitarismului constă în a devasta acest mediu natural. Dispariţia pluralismului atrage după sine dispariţia regulilor şi a criteriilor vieţii normale. Cei care continuă să trăiască la fel ca înainte şi nu admit schimbarea – sau se prefac că nu o acceptă –, cei care, într-un sistem totalitar, vor să trăiască după

regulile stabilite de pluralismul democratic, aceia sînt sau sfinţi gata de martiriu, sau nişte conformişti ipocriţi, capabili de trădare. Sînt sfinţi atunci cînd spun cu voce tare lucruri care i-ar putea trimite direct într-un lagăr de concentrare; şi sînt servili cînd, prin acte aparent apolitice, aderă de fapt la instituţiile totalitare.

Vom regăsi în corespondenţa lui Thomas Mann urma unei prietenii rupte tocmai din acest motiv. În 1918, fiica sa cea mică a fost botezată de pastorul Kuno Fiedler. Naş era Ernst Bertram, prieten al scriitorului, eseist şi istoric al literaturii, autor al unei cărţi celebre despre Nietzsche. După ce naziştii au ajuns la putere, Fiedler „s-a recules" în închisoare, iar Bertram – în „noua realitate". Destinul celor doi prieteni ai lui Mann este simbolul alternativei în care te puteai afla pe atunci: sau o celulă în închisoare, sau o sclavie a spiritului.

În noiembrie 1933, Ernst Bertram a încercat să-l convingă pe Mann să nu se lase influenţat de propaganda emigraţiei care calomnia Germania în ochii întregii lumi; să se sustragă „mediului deformant" şi să privească „noua Germanie" cu încredere în viitorul ei; să nu uite că unele excese deplorabile nu erau decît preţul plătit pentru „revoluţia naţională", căci „nu faci o omletă fără să spargi ouăle". Într-un cuvînt, Bertram îl asigura că „totul era normal".

Mann i-a răspuns prietenului său în ianuarie 1934 printr-o scrisoare plină de reverenţă, dar şi de fermitate. I-a mulţumit pentru „strădania epistolară", pentru acest „generos sacrificiu de timp şi de energie", după care i-a declarat: „Nu mă voi angaja într-o controversă şi o precizare absolut necesare, fără capăt şi fără ieşire. În acest moment, sîntem prea departe unul de altul, iar asemenea scrisori ar sfîrşi doar prin a ne mîhni pe amîndoi."

L-a mai asigurat pe Bertram că propaganda nazistă diaboliza importanţa emigraţiei şi că acesteia i se atribuiau un rol şi o influenţă exagerate. „Dacă farmecul şi demnitatea Reich-ului vostru nu stîrnesc încă pretutindeni în lume o înţelegere adevărată – mai adăuga el ironic –, eroarea sau meritul nu revin cîtuşi de puţin emigraţiei, cu totul lipsită de influenţă. Ar fi bine să-i convingi pe ai voştri că o părere contrară nu-i decît o idee preconcepută."

Apoi, mergînd mai departe: „Nu, nu văd printr-un context care ar deforma imaginea mea despre noua

Germanie (dacă ea poate fi considerată nouă. Forţele, sub a căror opresiune şi ameninţare trăim de mai bine de zece ani, nu au ajuns decît acum la autocratism). Eu văd această Germanie nouă, aşa cum sînt obişnuit să observ lucrurile, cu propriii mei ochi. Îi cunosc ideile şi faptele, stilul verbal sau cel din textele scrise, ştiu ce limbă vorbeşte, toate false, în orice accepţie le-am lua; îmi dau seama de nivelul ei moral şi intelectual proclamat cu toată francheţea – şi mi-e destul. Sînt sigur că şi ţie nivelul acesta îţi provoacă uneori o anumită jenă, chiar dacă refuzi să recunoşti, dar nu uita că în tot ce am spus am folosit cuvinte prea uşoare pentru lucruri de o gravitate vitală şi mortală".

La sfîrşitul scrisorii, Mann îl invita pe Bertram să vină să-l vadă în Elveţia: „Ar trebui să vorbim despre «alunecarea muntelui» cu acea redobîndită stăpînire de sine bărbătească". Şi totuşi, întîlnirea nu a avut loc niciodată. Decît să se întîlnească şi să vorbească în Elveţia cu Thomas Mann, Bertram a preferat să-şi ţină conferinţele în spiritul „noii Germanii" şi al „revoluţiei naţionale". Cîteva luni mai tîrziu, Mann îi scria unuia dintre prietenii comuni: „Recent, într-un discurs solemn la Weimar, vechiul meu prieten Ernst Bertram îl celebra pe Schiller spunînd despre acesta că ar fi un «personaj dorico-germanico-frederikian». Oamenii şi-au pierdut măsura. Îmi vine să le spun tot timpul: «Copii, gîndiţi-vă ce efect vor avea toate acestea peste cîţiva ani!»".

Iar lui Bertram îi scrie de-a dreptul necruţător: „Îţi citesc articolele cu toată simpatia pe care mi-a stîrnit-o mereu germanitatea ta fervent㠄 de o spiritualitate atît de înaltă. Cum poţi acum să confunzi această germanitate cu mascarada ei cea mai joasă şi să iei cea mai odioasă sperietoare pe care a născut-o vreodată istoria universală drept «salvatorul» pe care-l cîntă poetul tău! Aceasta rămîne pentru mine o îngrijorare veşnică, deseori gata să se transforme într-un sentiment cu totul opus celui a cărui expresie el este, totuşi, în străfund... Să nu crezi că devin prea solemn arăgîndu-ţi atenţia că, dacă ţi-aş fi urmat sfatul şi aş fi cedat amicalei tale insistenţe, după toate probabilităţile, ba chiar cu certitudine, nu aş mai fi acum în viaţă. Şi ce importanţă are – vei spune –, din perspectiva «creaţiei istorice» în curs de desfăşurare! Evident, nici una! Şi totuşi, îmi spun cîteodată că, dată fiindu-ţi firea,

această certitudine ar trebui să-ţi modifice uşor credinţa şi docilitatea în faţa forţelor de care soarta binevoitoare m-a îndepărtat. «Vom vedea», îţi scriam eu mai demult, iar tu mi-ai răspuns sfidător: «Fireşte, vom vedea!» Ai început să vezi? Nu, căci nişte mîini însîngerate îţi acoperă ochii şi tu eşti mult prea fericit să accepţi acestă «protecţie». Intelectualii germani – scuză-mi cuvîntul folosit într-un sens strict obiectiv – vor fi fără îndoială între ultimii ai căror ochi se vor deschide, căci ei s-au afundat prea adînc, prea ruşinos în compromis."

Trebuie ştiute romanele şi eseurile lui Thomas Mann, trebuie avut mereu în vedere că era un om de o cultură rafinată, care ştia să-şi stăpînească afectele şi care era fascinat de spiritualitatea germană, nutrind sentimente patriotice arzătoare, în timpul primului război mondial – pentru a înţelege cît de mult a trebuit să-l coste cuvintele acestea.

Sigur că tonul era diferit atunci cînd dădea veşti bune, cum ar fi în această scrisoare către fratele său Heinrich, doi ani mai tîrziu, căruia îi povestea o întîlnire miraculoasă: „Cînd ne-am întors, a ieşit din casă, în întîmpinarea noastră, ca o fantomă, doctorul Fiedler. Evadase din arestul poliţiei din Würtzburg, sărind peste două ziduri – nici el nu ştie cum –, iar un vajnic Wilhelm Tell l-a trecut lacul într-o barcă (...) Acum îl îngrijim şi răsfăţăm.

Pe nazişti nu s-a gîndit măcar o clipă să-i răsfeţe..."

Invectivele pe care le-a proferat Thomas Mann în scrisorile din această perioadă spun multe despre starea sa de spirit. El, care era un model al frumoaselor maniere, a recurs, ca să-i califice pe nazişti, la o întreagă gamă de epitete cîtuşi de puţin academice: „banda guvernului", „idioţii ăştia", „adunătura", „clovnul respingător", „această mizerabilă creatură", „această scîrboşenie", „ticăloşii"; vorbea despre „cretinism" şi „mascaradă sinistră", despre „servilisme de sclavi" şi „castrare spirituală". De ce toate aceste devieri de limbaj?

Răspunsul cel mai simplu e următorul: Mann îşi dă drumul, furios, simţindu-se ofensat în adîncul fiinţei sale. În consecinţă, îi face să sufere şi pe cei apropiaţi, cărora le scrie. Şi totuşi, acest răspuns nu e pe deplin mulţumitor. El nu explică de ce, în plin cataclism al secolului, o voce interioară îi porunceşte să reacţioneze printr-un cataclism

al limbii pe care o foloseşte în scrisori. Mai bine să reformulăm întrebarea: de ce, pentru a descrie guvernul german, legal şi recunoscut de toate capitalele străine, el recurge la un limbaj dur, scandalos, ca al beţivilor? Tocmai el, care încarnează perfect bunele maniere ale patriciatului german!

Am văzut că Thomas Mann era un patriot. Spre deosebire de fratele său, Heinrich, el şi-a păstrat întotdeauna o distanţă faţă de ideile stîngii internaţionale. Spiritul criticii revoluţionare în numele unor valori supranaţionale îi era străin. Mergea pe urmele lui Luther şi Goethe, ceea ce, pentru el, însemna să respecte principiile loialităţii faţă de poporul şi naţiunea germane. Dacă în lumea sa de valori exista un loc pentru o opoziţie împotriva guvernului, el nu era posibil decît prin respectul legii şi printr-o distanţă ironică în faţa evenimentelor istorice. Acest „om apolitic" refuza vizibil să se lase prins de politică, de caracterul ei unidimensional şi de fanatismul său inevitabil. După cum refuza şi să se lase absorbit de limbajul politicii, unde înjurăturile ţineau loc de argumente. Şi atunci, de ce recurgea la invective? Mann era un scriitor care cunoştea dualitatea destinului uman. El ştia că oricărui argument îi poţi opune contrarul său, că orice concluzie este o sărăcire, că deschiderea, pluralitatea sensurilor şi a valorilor sînt o calitate minunată, specifică fiecărei existenţe umane. Mai ştia că doar apelul la ironie şi la ascultarea binevoitoare a tuturor argumentelor formulate poate garanta o participare armonioasă la cultură. O ştia mai bine decît toţi scriitorii germani la un loc. Atunci, de ce recurgerea la invective?

Îşi iubea poporul şi naţiunea. Ştia să-i privească îngăduitor pe aristocraţi, pe burghezi şi pe revoltaţi, pe împăraţi şi pe Bismark, pe generali şi pe social-democraţi. În fiecare din ei ştia să descopere adevăratele valori. Dar în ce-i privea pe nazişti – nu. Mann renunţă atunci la orice limbaj discursiv, la orice judecată binevoitoare, la orice dialog prin care ar fi putut stabili o înţelegere. Cînd ajungea la ei, recurgea la invective.

Să încercăm să înţelegem de ce i se părea imposibilă orice discuţie cu naziştii.

„Naţional-socialismul, cum i se spune – îi scria el unui prieten – iese din cadrul european şi civilizat, opunîndu-se nu numai «liberalismului» şi «democraţiei occidentale», ci însăşi civilizaţiei..."

Astfel rezuma el devastarea mediului natural al pluralismului. Voia să spună că în Germania lumea era supusă terorii şi propagandei totalitare, că se pierduse facultatea de a distinge binele de rău, adevărul de minciună; se pierduse capacitatea de a discerne limitele realităţii şi mecanismele care o guvernează. Nu mai puteai fi deci un partener de dialog, deoarece dialogul e – prin însăşi natura sa – privilegiul oamenilor liberi. Un german care prelua sloganurile lui Goebbels despre omipotenţa evreilor era le fel de receptiv la aceste argumente ca un fanatic convins de faptul că doi şi cu doi fac cinci. Automistificarea şi orbirea făceau ineficientă orice tentativă de lămurire; aceasta era intuiţia lui Mann. Trebuia strigat tare, în cuvinte brutale, pentru a tulbura calmul lăuntric al celor care nu voiau să vadă.

Era vorba despre un lucru primordial, despre sufletul naţiunii germane. Thomas Mann era conştient de miza bătăliei. Pentru el, nazismul era o barbarie şi, în consecinţă, îşi angaja întreaga autoritate în apărarea ordinii democratice, a umanismului fargil care se atenua tot mai mult. În eseul deja citat, *Goethe şi Tolstoi*, el scria: „Întrebarea care se pune acum este de a şti dacă tradiţia mediteraneană şi clasică a umanismului e o problemă a umanităţii din toate timpurile şi din toate ţările sau dacă nu e cumva decît una din formele spiritului şi doar un atribut al unei epoci, epoca liberală şi burgheză, o dată cu care ea ar trebui deci să dispară.

Se pare că Europa a răspuns deja la această întrebare. A apărut o vizibilă reacţie antiliberală; dar ce spun eu vizibilă? De-a dreptul bătătoare la ochi! În politică, ea se manifestă printr-un dispreţ al regimurilor de dictatură şi teroare (spre care popoarele se îndreaptă încruntînd din sprîncene) pentru democraţie şi parlamentarism."

Iată ce scria în timpul Republicii de la Weimar. În urletele *Parteitag*-urilor naziste, umanismul suferea ultima înfrîngere. Iar o dată cu el, întreaga naţiune germană şi însuşi scriitorul. Mann vedea limpede: barbaria avea să triumfe mulţi ani de atunci înainte. Ba chiar ceva mai rău: acest triumf nu avea să însemne doar victoria violenţei. El va apărea şi în acele „noi principii". Nazismul era recunoscut de către germani, de către democraţiile europene. Cel de-al treilea Reich era pe cale să devină membru cu drepturi depline al Europei.

Iar el era neputincios. El, laureat al premiului Nobel, interlocutor al prim-miniştrilor şi al preşedinţilor, gloria celor mai înalte elite europene, se simţea acum total neputincios. Tocmai această neputinţă a titanului literaturii germane i-a dat operei sale, *Scrisorilor*, dimensiunea etică atît de puţin convenţională. Neputinţa şi dureroasa clarviziune l-au făcut să recurgă la înjurături.

Căci era un clarvăzător şi tocmai din acest motiv descria Germania într-un mod care, chiar şi azi, le poate stîrni esteţilor un profund dezgust. Nu se mulţumea să facă distincţia între regimul nazist şi poporul german („Germania redusă la imaginea acestor idioţi! Ce absurditate!"). Ataca şi pasivitatea germanilor în faţa naziştilor. „Trebuie mai întîi – spunea el – ca această adunătură să fie măturată, ca să se poată instaura un regim acceptabil pentru lume şi oameni." Şi cita cu o plăcere masochistă aceste cuvinte ale lui Alexander von Villers, datînd din 1870. „Atît de mult m-am săturat de acest popor emfatic, încît, de ciudă, am rupt miile de fire care îmi legau sufletul de Germania." Şi adăuga: „Sigur, sigur!"

„Nefericit, nefericit popor! îi scria el lui Bertram. De multă vreme mă rog Spiritului universal să-l elibereze de politică, să îl dezmembreze şi să-l împăştie într-o lume nouă, ca şi evreii, de care îl leagă atîtea afinităţi tragice."

Formulîndu-şi gîndurile într-un mod atît de brutal, se putea aştepta la reacţia conaţionalilor: aceştia i-ar fi reproşat dispreţul, faptul că îi tratează ca pe nişte mizerabili. Şi totuşi, ştia prea bine de ce îi era atît de teamă că germanii vor adera la nazism. Ştia că teroarea nazistă nu ar putea fi eficientă decît dacă oamenii terorizaţi vor capitula. Era vorba despre un act interior de dezaprobare (actele exterioare ar fi fost eroism), despre un soi de protest moral împotriva barbariei. Descoperea cu speranţă cel mai mic semn de rezistenţă, dar nu îşi ascundea pesimismul. Spunea într-o scrisoare din aprilie 1934: „(...) Poporul german are mari capacităţi de îndurare şi, cum nu îi place libertatea, ci vede în ea o stare de abandon (fapt pentru care ea devine cu adevărat un abandon), el se va simţi într-un fel, în ciuda amarelor decepţii, mai bine şi mai în formă sub noul şi asprul regim disciplinar, mai «fericit» decît în Republică. La aceasta se mai adaugă nesfîrşitele

mijloace de amăgire, exaltare şi abrutizare de care dispune acest regim. Nivelul intelectual şi moral a decăzut atît de tare şi de atîta vreme, încît nu se va mai găsi nici măcar resortul care să declanşeze un gest se revoltă! Şi astfel, în toată degradarea acestei stări, mai apare şi conştiinţa exaltantă de a reprezenta o nouă lume, care nu e nimic mai mult decît o lume josnică. În mijlocul ei, noi sîntem nişte străini".

Cum ar fi putut să nu se simtă un „străin", citind presa germană, plină de mistificările intelectualilor?

„Ferice de ei că scriitorii germani nu sînt, de fapt, mai inteligenţi decît li se îngăduie – îi scria el lui Ferdinand Lion, în septembrie 1943 –, căci astfel nu au conştiinţa nici unei limitări (...) Iată consecinţele noţiunii de «popor» ca ţintă şi liant ale gîndirii şi artei, aşa cum proclama Hellpach în faţa congresului de filosofie de la Praga – spre indignarea congresului, desigur; dar presa elveţiană l-a apărat pe Hellpach sub pretextul că el ar fi fost întotdeauna «democrat». Poţi crede cu putinţă o asemenea aberaţie? Ca şi cum astăzi, a vorbi despre «popor» ar fi «democratic», şi nu un semn de servilism, de mizerabilă apostazie. Mi-am adus aminte de toate acestea *à propos* de fraza ta: «N-a fost niciCînd aici un popor atît de puţin însemnat». Impostura, impostura e cea care te revoltă şi aproape că te ucide."

Mann constata cu aceeaşi spaimă şi orbirea democraţiilor occidentale. Într-o scrisoare din decembrie 1933, în care analiza zvonurile despre o posibilă anexare a Austriei de către Hitler, el spunea: „Dar opinia internaţională ar tolera o asemenea anexare la Reich? E drept, slăbiciunea şi perplexitateta sînt mari şi mi-e teamă ca această bandă, prin voci «legal democratice», deci fără cea mai mică violenţă, să nu bage Europa în buzunar. De fapt, pacifismul actual de propagandă, cu totul scandalos pe plan spiritual, nu e altceva decît contrapartida – în politica externă – a principiului legalităţii, datorită căruia, în politica internă s-a ajuns la putere. Să ne înarmăm cu o seninătate cinică în caz de reuşită!"

Dar de fapt, „ei" reuşeau perfect. Folosind incitarea şi ameninţarea, înşelătoria şi bîta, şantajul prin război şi declaraţiile pacifiste, oamenii lui Hitler abrutizau Europa. Ei chemau la neutralitate şi obţineau astfel ca lumea să

închidă ochii la actele lor. Îşi păcăleau şi aneantizau duşmanii unii după alţii, cu acordul tacit al restului lumii, care credea că fiecare nouă victimă va salva definitiv pacea pe continent. „Cel pe care l-ar amuza spectacolul naivităţii, scria Mann în august 1936 – şi înţeleg prin asta modul scandalos în care interesul trece peste orice scrupul moral – acela are ce vedea astăzi!" Pînă şi brutalitatea naziştilor producea o anume fascinaţie. Tot mai numeroase erau personalităţile care îl simpatizau pe Hitler. „Ce mojicie de necrezut!", scria Mann în legătură cu declaraţiile pro-hitleriste ale lui Knut Hamsun. Naziştii erau vicleni şi perfizi cît nu se poate!

„Iată cum sînt ei, scria în noiembrie 1935. Îl trimit pe semi-evreul Lehwald la Zürich pentru a ţine un discurs propagandistic foarte umanitar cu ocazia Olimpiadei, despre fraternitatea popoarelor, demnitatea umană (...) şi tot tam-tam-ul, în numele celui de-al III-lea Reich. Iată cum sînt ei! Cei mai josnici porci pe care i-a creat vreodată Dumnezeu!"

În timpul vizitei lui Thomas Mann la Viena, în vara lui 1939, naziştii au împroşcat cu gaze la operă, ca să agrementeze şederea scriitorului. Era o duhoare atît de cumplită, încît actorii au vomitat pe scenă. „Trebuia să fi făcut odată şi experienţa acestor lucruri; cel puţin am aflat care e izul naţional-socialismului: picioare transpirate, trăznind de miros."

Bietul Thomas Mann.

Să ne mirăm atunci că europenii au primit zvonul normalizării Germaniei fără mînie? Cine are chef să-şi otăvească viaţa cu nefericirea altuia? Să ne mai întrebăm cum de s-au încrezut europenii în declaraţiile pacifiste ale lui Adolf Hitler? Cui îi convine să credă că războiul e inevitabil? Sau să se gîndească la atrocităţile şi victimele pe care le-ar putea face? Cine nu ar dori o pace eternă, în aşa fel încît propria-i persoană să nu fie ameninţată cu gratiile unui lagăr de concentrare?

Thomas Mann dorea să fie război? Cu neputinţă de răspuns unei asemenea întrebări. Chiar felul în care am formula-o ne trimite la un soi de raţionament specific celor de teapa doctorului Goebbels. Nu, Mann nu se gîndea la război, nici la nenorociri, crime şi lacrimi. El înţelegea

doar faptul că dacă naziştii nu vor fi înlăturaţi de la putere, războiul e inevitabil. Iată de ce repeta: „Nu e îngăduit, ba chiar e interzis ca distrugătorii şi conducătorii ţării să fie sprijiniţi". Există un singur mod de a putea sprijini Germania: a o ajuta să se debaraseze de dictatura nazistă. De aici, critica extrem de aspră pe care Mann o făcea pacifismului, care, deseori, avînd asemenea intenţii, făcea democraţiile europene neputincioase în faţa totalitarismului cămăşilor brune.

În gura lui Thomas Mann, înjurăturile deveneau simboluri. Ele erau dovada că, în relaţiile cu naziştii, a avea un comportament bazat pe modele culturale democratice era un act sinucigaş. Era un avertisment disperat pe care scriitorul îl adresa Germaniei şi lumii întregi. Un ziarist nazist, calificîndu-i cuvintele, spunea că e „punctul de vedere al unui om aflat la pămînt". Oricare i-ar fi fost răutatea, formularea era parţial exactă. Adevărat. Mann apăra un umanism învins. Ceea ce îl făcea să le prezică germanilor că actualii lor conducători îi vor duce de rîpă. După părerea sa, un popor care aprobă puterea unor bandiţi cu ideologie naţionalistă se degradează el însuşi.

Înjurăturile erau, deci, pentru cel mai german dintre toţi scriitorii germani, un mijloc de a denunţa loialitatea faţă de putere. Statul german, pare să spună Thomas Mann, nu mai există. Iar statul nazist – „o închisoare jalnică", „cel mai stupid lagăr militar care mai răspunde încă la numele de Germania" – nu merită numele de „stat", în sens european (aşa cum o bandă de gangsteri nu îl merită pe cel de „organizaţie legală"). În faţa gangsterilor nu poţi fi loial. („Nu mi-e teamă de revoltă; dimpotrivă, o doresc, pentru că, orice s-ar întîmpla, va fi mai bine decît acum.") Nici nu putea fi vorba despre un compromis cu naziştii. El nu ar fi fost posibil decît dacă ar fi rezultat dintr-o precizare fermă a unui teren comun; era nevoie de un adevăr la lumina zilei. Or, pentru nazism, lucrurile nu stăteau aşa. „(...) Trebuie ca, acolo unde strălucesc stelele lui Hitler, să domnească noaptea."

Datoria civică a fiecărui german era prin urmare de a rezista neabătut împotriva nazismului. Iar acestei „revoluţii naţionale" trebuia să-i fie urată înfrîngerea. Cît despre cei care vedeau într-o asemenea atitudine trădarea „cauzei naţionale" sau a „cauzei păcii", aceştia trădau de fapt

cauza umanităţii. Căci acest amestec de „sentimentalism şi de forţă" nu putea să le aducă Germaniei şi lumii decît o catastrofă.

„Sînt mult prea mult un bun german pentru ca gîndul unui exil îndelungat să nu capete, în mintea mea, o semnificaţie dureroasă – îi scria el lui Albert Einstein –, iar ruptura de ţara mea mă copleşeşte şi mă neliniştеşte mult; un semn sigur că ea nu concordă prea bine cu natura mea, determinată de elementele tradiţionale goetheene, cu atît mai mult cu cît nu cred că am o vocaţie anume pentru martiriu. Ca să ajung aici, a trebuit să se întîmple lucruri extrem de grave, iar convingerea mea cea mai adîncă îmi spune că toată această «revoluţie germană» e greşită şi rea. (...) În esenţă, ea nu este o «înălţare», chiar dacă apărătorii ei o spun, ba o chiar strigă, ci o formă de ură, de răzbunare, un gust primitiv de a lovi mortal şi o meschinărie spirituală mic-burgheză. Nimic bun nu va putea ieşi din toate acestea, nici pentru Germania, nici pentru întreaga lume."

El ştia prea bine că, propunînd candidatura lui Carl von Ossietzky (aflat pe atunci în închisoare) la premiul Nobel pentru pace, arunca întreaga greutate a autorităţii sale de scriitor în balanţa politică. Atunci cînd i s-a reproşat că a abandonat în scrierile sale morala ironiei şi a distanţei, el a răspuns că postura de „apărător al Literaturii Pure îi pare deplorabilă" şi că „lupta politică în condiţiile actuale" trebuie să devină, pentru moment, mai importantă, mai decisivă şi mai demnă de stimă decît „întreaga poezie".

Acestea au fost cuvintele pe care le-a folosit în scrisoarea deschisă către Edward Korrodi, evocată la început.

De fapt, era vorba despre o bagatelă. Korrodi l-a atacat public pe scriitorul refugiat, deoarece afirmase că „întreaga literatură germană se mutase în străinătate".

Korrodi nu s-a mulţumit să sublinieze exagerarea, ci a mai adăugat că, de fapt, cu cîteva excepţii, în străinătate nu rămăseseră decît scriitori de mîna a doua, de altfel, majoritatea evrei.

Mann a recunoscut că „întreaga literatură" era ceva exagerat şi reductiv. „Nu vreau să atrag asupra nimănui atenţia Gestapoului – scria el – dar, în multe cazuri se poate ca, din motive nu atît spirituale, cît mai curînd dintr-un soi de automatism, linia de demarcaţie între

literatura germană aflată în emigraţie şi cea neemigrată să fie greu de trasat; ea nu coincide, spiritual vorbind, cu graniţele Reich-ului."

Introducînd într-o discuţie despre literatură termenul de „Gestapo", Thomas Mann definea orizontul ideologic al acesteia. El putea deci admite că faptul de a vorbi cu o anumită exagerare despre „întreaga literatură" îl făcea pe un „neutru" ca Eduard Korrodi să se enerveze. „Dar neutralitatea în sine rămîne o artă dificilă (...) Cît de des, vrînd să lupte împotriva unei nedreptăţi, neutrii cad într-alta!" Căci ceea ce îl iritase pe Korrodi nu era exagerarea în sine, ci „faptul că ea fusese făcută de către un scriitor evreu". „(...) Iar atunci cînd trageţi concluzia – confirmînd încă o dată vechea acuzaţie patriotică – şi spuneţi că literatura de provenienţă evreiască se confundă cu cea germană, confundaţi de fapt literatura emigranţilor cu cea evreiască."

Drept răspuns, Mann face o lungă listă – „n-aş fi avut niciodată de unul singur ideea să o fac" – cu numele scriitorilor de obîrşie germană. Apoi explică de ce prezenţa „coloraturii evreieşti" printre emigranţi se datorează „sublimei rigori a filosofiei naţional-socialiste" şi „unei anume orori pe care le încearcă spiritualitatea şi simţul moral evreiesc în faţa unor manifestări oficiale".

Cu toate acestea, trebuia susţinută teza după care opera scriitorilor definiţi ca „evrei" nu aparţine literaturii germane din cauza elementelor sale internaţionaliste? Mann nu împărtăşea această părere. „Componenta «internaţională» a evreului este elementul european, de Europă Centrală, din el, iar acesta e, în acelaşi timp, german. Fără el, Germania nu ar mai fi Germania, ci o făptură grosolană, de nefolosit. De altfel, tocmai acest lucru îl susţine şi Biserica catolică adusă la o disperare care o face din nou respectabilă, chiar pentru un adept al culturii protestante – atunci cînd afirmă că doar adoptînd creştinismul germanii s-au aşezat printre popoarele civilizate."

Mann dezvăluia precis şi logic planul antiumanitar al antisemitismului şi anticreştinismului nazist, demonstrîndu-le în acelaşi timp şi caracterul anti-german: „Nu eşti german fiind rasist; dar antisemitismul german – sau al celora care deţin putera în Germania – nu este dirijat (intelectualmente vorbind) împotriva evreilor; sau nu doar împotriva lor: el se îndreaptă – cu forţa evidenţei – împotriva

străvechilor fundamente creştine ale moralei occidentale. Tentativa (simbolizată prin retragerea din Liga Naţiunilor) de a distruge liantul civilizator riscă să creeze o îndepărtare – cu multe consecinţe funeste – a poporului lui Goethe de restul lumii."

Şi conchidea: „Convingerea mea profundă, întemeiată zi de zi pe mii de observaţii izolate, umane, morale şi estetice, este că actualul regim german nu poate să dea naştere la nimic bun, nici pentru Germania, nici pentru restul lumii. Această convingere m-a ţinut departe de ţară, deşi rădăcinile mele erau mult mai adînc înfipte în tradiţia ei spirituală decît cele ale oamenilor care, de trei ani, se întreabă dacă vor îndrăzni să-mi conteste în faţa lumii întregi germanitatea."

După scrisoarea către Korrodi, naziştii nu s-au mai întrebat deloc: lui Thomas Mann i-a fost ridicată cetăţenia.

De ce însă scriitorul şi-a dat jos masca abia atunci, deşi se petrecuseră fapte mult mai grave? E greu de răspuns. Ajunge uneori o picătură care să umple paharul. Iată ce scria Thomas Mann la scurtă vreme după aceea: „Ar fi trebuit să spun într-o bună zi anumite cuvinte şi am făcut-o chiar atunci cînd, prin maşinaţiuni tendenţioase, s-a încercat disocierea mea de emigraţie – de altfel, aveam sentimentul că lumea îşi reprezenta deseori sub o formă foarte dezagreabilă, indecisă, relaţia mea cu cel de-al III-lea Reich – dar, pe de altă parte, am acţionat pur şi simplu din motive intime, psihice. În mare măsură, a fost o izbucnire a temperamentului meu, o reacţie naturală împotriva a tot ceea ce se abate zilnic asupra noastră, ofensîndu-ne şi revoltîndu-ne, convingerea sinceră şi profundă că această situaţie monstruoasă se va extinde, mai mult ca sigur, dacă se va prelungi, în întreaga Europă."

O spunem din nou: Mann nu era un optimist. El îşi dădea seama că gestul său nu era scutit de donquijotism. Dar voia să fie un Don Quijote în universul nazist. Aceasta era strategia spirituală pe care o adoptase. Voia să fie solidar cu victimele; se simţea el însuşi o victimă. Îi scria lui Korrodi, în noiembrie 1935, că emigranţii germani erau legaţi prin ceva: „ (...) ei sînt toţi victimele acestui regim (probabil o oroare de care nu oricine e demn) (...) şi nu înţeleg prea bine (...) acel dezgust care transpare neabătut

în sentimentele dvs. faţă de această categorie umană. În străfundul acestei judecăţi sentimentale («un om învrăjbit cu stăpînirea duce o viaţă care îi face să fremete pe cei neprihăniţi») nu se ascunde o anumită meschinărie pe care ar trebui să o corectaţi? Căci despre ce guvern e vorba! Numele de emigrant era un titlu de glorie în epocile care nu-i dădeau nici măcar pe jumătate atîta justificare morală spre a-l înţelege în aceeaşi accepţie ca şi azi. Ce a ajuns lumea!"

Nelinişstea lui Mann nu era pur retorică: el ştia că „în această lume" nu puteai fi decît un renegat sau un Don Quijote. Privea în jur cu groază. „Dacă, pe deasupra, ai tendinţe fasciste, e şi mai uşor să te încrîncenezi şi să te apuce pur şi simplu dezgustul pentru ura disperată a emigranţilor. Calmul şi dreptatea sînt, de altfel, uşor de indus lumii, dată fiind neputinţa sa de a înţelege ce se întîmplă azi în Germania împotriva oamenilor şi împotriva Omului. E un fenomen foarte ciudat pe care l-am observat adesea. Nu înţelegi ceva, dar chiar dacă dezaprobi acel fapt, rămîi relativ nepăsător, pentru că nu ai trăit personal o experienţă asemănătoare, dar, la drept vorbind, pentru că nu poţi să o transpui în cuvinte. Ea depăşeşte cu mult domeniul politic. Fascism, demagogie, dictatură, toate aceste cuvinte nu sînt în stare să desemneze incomparabila oroare pentru ceea ce se întîmplă."

Un singur om – un episcop englez – a folosit, după părerea lui Thomas Mann, cuvintele potrivite, declarînd că îl „orbea furia cînd se gîndea la Germania". Aceeaşi furie îl orbea şi pe Mann, acest străin în plin nazism, care se considera el însuşi un „vestigiu al unei alte epoci culturale". Îşi spunea însă deseori că „nimic nu e mai frumos decît înfrîngerile onorabile".

Cînd, la sfîrşitul primăverii lui 1934, a plecat în Statele Unite pentru a primi titlul de *Doctor honoris causa* al Universităţii din Harvard, şi-a luat ca lectură de călătorie vechiul roman al lui Cervantes. S-a reîndrăgostit atunci de cavalerul rătăcitor spaniol, de cavalerul Tristei Figuri. Mann avea o mare simpatie pentru acest perdant care era Don Quijote; el avea să devină un simbol pentru propriile-i dileme, între care cea mai importantă era valorizarea „caracterului de vestigiu" al propriei fiinţe. Urma trecutului era învinsă, aşa cum Don Quijote fusese strivit de

„roţile maşinii istoriei în plin avînt". Era mai bine să renunţe la curaj şi la nobleţea sufletească? Dar atunci de ce pare acest Don Quijote „anti-idealist, posac, pesimist şi crezînd în violenţă, un Don Quijote brutal, care rămîne totuşi Don Quijote"?

Nu! „Vremuri atît de tulburi ca ale noastre – nota Mann în jurnalul său de bord –, predispuse să nu facă diferenţa între specificul unei epoci şi ceea ce este etern (de exemplu, între liberalism şi libertate), îi constrîng pe oamenii cei mai curajoşi şi cei mai liberi, care nu se lasă duşi de vînt, să coboare spre temelii, să le reconsidere şi, printr-un gest de refuz, să le definească locul în prezent."

Nu trebuie – mai afirma el – să adulezi o epocă în care eşti fericit doar călcînd în picioare „spiritul şi civilizaţia". „Cel care vrea să construiască viitorul nu trebuie doar să meargă pe urmele prezentului în sensul mişcării actuale, la care poate participa orice imbecil, tratîndu-i de sus şi cu dispreţ pe liberalii cu idei înapoiate, doar pentru că ştie mai multe decît ei." Trebuie să ai în tine întreaga epocă, cu toată complexitatea şi contradicţiile ei; trebuie să ştii să discerni în criza valorilor sale personale un element al crizei care străbate întreaga lume. E singurul drum care duce spre libertate. „Libertatea nu are valoare decît atunci cînd aduce cu ea onoarea, cînd e o victorie împotriva sclaviei, cînd înseamnă eliberare." Lupta pentru libertate, în care s-ar contopi „un ridicol groaznic de umilitor cu o tulburătoare grandoare a sufletului", ar fi un donquijotism, o sfidare a lumii întregi.

Don Quijote din epoca nazistă avea cîteva principii care merită să fie citate.

Întîi: „să nu-ţi faci griji pentru viitor – e azi singura tactică de supravieţuire".

Doi: „să te arunci într-o lucrare nevinovată şi pacificantă lăuntric – e singura cale care ne poate ajuta să ajungem cu bine la sfîrşitul acestui coşmar". Să creezi calm şi cu perseverenţă în mijlocul „tulburărilor, revoluţiilor şi ororii".

Trei: „acolo unde nu mai există jaloane, să-ţi devii tu însuţi reper".

Patru: să ştii să aştepţi şi să rezişti, să ştii, „în aceste vremuri triste, rele, de rezistenţă sterilă", să creezi opere cinstite.

Cinci: „să-ţi păstrezi curajul şi acea răbdare pe care Schopenhauer o identifică atît de frumos cu vitejia".

Şase: „să numeşti laşitatea laşitate".

La puţin timp după ce i-a fost ridicată naţionalitatea, Mann îi scria unui prieten: „În ce mă priveşte, nu cred că va dura mult". Îl mai informa şi despre zvonurile care îi soseau din Germania, conform cărora „aventura naţional-socialistă ajunsese în stadiul final" şi totul nu era decît o chestiune de săptămîni sau luni. „Îmi spun că va fi război peste un an jumate sau doi şi că în acest interval situaţia se va modifica atît de mult, încît cărţile noastre vor putea apărea din nou în Germania."

Războiul nu va izbucni decît după trei ani. Nu se înşelase, în calculele sale, decît cu un an.

Citind aceste scrisori peste patruzeci de ani, un polonez se poate întreba dacă autorul lor ar fi avut posibilitatea unei alte opţiuni. De pildă, să se întoarcă în Germania şi, prin prezenţa sa, fie şi mută, să recunoască legitimitatea regimului. Sau, ca atîţia alţii, să participe la reuniuni şi congrese internaţionale ca reprezentant al culturii celui de-al III-lea Reich. Sau, în fine, deoarece cărţile i-ar fi fost tolerate, să servească drept argument pentru a ilustra tezele propagandei despre „normalizarea Germaniei". Ar fi putut ca, în numele unei neutralităţi şi obiectivităţi lăudabile, să-şi manifeste public stima pentru succesele politice ale naţional-democraţiei. Sau să fie convins că e mai bine să aleagă realismul participării decît sublimul refuz al emigranţilor.

Fireşte, toate supoziţiile acestea nu lămuresc mare lucru pentru înţelegerea istoriei, dar ele ne îngăduie să descoperim rădăcinile morale ale lui Thomas Mann. Celor care îi iubesc operele şi care caută în ele un mod de a înfrunta destinul, inima le porunceşte să spună: nu, n-ar fi putut avea o altă atitudine. Nu de puţine ori, raţiunea ne obligă să punem un semn de întrebare. Traseul biografic al intelectualilor secolului XX ne îngăduie să aducem un răspuns clar şi definitiv.

Am numit viaţa lui Thomas Mann, aşa cum o descoperim în scrisori, „roman educativ". Reconstituind unul din capitolele acestuia, nu am avut cîtuşi de puţin ambiţia de a vorbi despre atitudinea scriitorului faţă de nazism; voi aborda acest subiect pasionant cu altă ocazie. Acum

m-a interesat doar să înţeleg sentimentul care îi dicta deciziile cele mai riscante. Şi cred că l-am înţeles: era dezgustul.

Atitudinea lui Thomas Mann faţă de nazism era impregnată de un dezgust instinctiv; abia într-o a doua instanţă i-au urmat analizele perspicace ale diavolului care întuneca moştenirea culturală germană. Un dezgust estetic, şi nu o reflecţie intelectuală îi dicta lui Thomas Mann alegerea unei opoziţii absolute. Un dezgust care l-a făcut să perceapă imediat şi atît de limpede tot ceea ce alţii aveau să vadă abia în timpul războiului. Se poate spune că viaţa lui Mann este o emblemă impresionantă a istoriei recente a umanismului european, prin singurătatea sa în faţa forţelor totalitare. Neputinţa acestui scriitor expatriat era aproape destinul Europei, care avea să cadă în curînd „sub picioarele armatelor străine". Statul totalitar al lui Hitler aplica aceeaşi tehnică oamenilor izolaţi şi popoarelor izolate: forţa brutală era mascată de aparenţele legalităţii şi prin articolele unui cod penal inuman. Invectivele şi insultele din scrisorile lui Mann erau o încercare disperată de a sparge convenţia în cadrul căreia nazismul era considerat un „experiment interesant". („Apoteoza primară, incapabilă să perceapă realităţile, a ceea ce se întîmplă acum în Germania, este o glumă bună pentru cel care a făcut pe propria-i piele experienţa binecuvîntărilor acestui «spirit». Nu însă şi pentru mine!") Cît donquijotism în această atitudine şi în înjurăturile la adresa Gestapo-ului. Şi totuşi...

Valoarea educativă pe care o au azi scrisorile lui Thomas Mann dintre 1933 şi 1936 se datorează şi faptului că noi cunoaştem spulberarea acelei glume, pe care Mann nu o putea şti atunci cînd a decis să rupă relaţia cu statul german. Dar cititorii polonezi o ştiu prea bine: Berlinul în flăcări, procesul de la Nürenberg, divizarea Germaniei. Ei ştiu deci că acest Don Quijote german a fost un realist mai clarvăzător decît funcţionarii devotaţi ai propagandei cămăşilor brune; acest om izolat, acest emigrant, care, în neputinţa lui, împroşca invective, a fost mai tare decît cel mai puternic regim totalitar. Nu exista un argument mai convingător pentru a demonstra că o înfrîngere precum cea a lui Mann se poate transforma, după patruzeci de ani, în victorie. Şi totuşi, povestea lui nu e atît de optimstă pe cît ar dori cititorii polonezi şi autorul acestui eseu.

Thomas Mann şi-a plătit foarte scump decizia: nu mai era decît un străin. Tocmai datorită acestui fapt a putut mai tîrziu să ţină acel *Discurs către germani* la radiodifuziunea americană şi să scrie *Doctor Faustus*, dar şi să fie împiedicat, în schimb, de a se reîntoarec în patrie după război.

Căci patria nu-i iubeşte mult pe cei care au avut prea repede dreptate fiind împotriva ei şi nu le-o va ierta niciodată. Iată ce nu trebuie să uite cititorii polonezi citind azi corespondenţa lui Thomas Mann. De fapt – şi aceasta e marea lecţie de morală care poate fi extrasă din lectura scrisorilor – un mare scriitor ne e inaccesibil cîtă vreme rămînem doar prizonierii operei sale. Acolo, el se află într-un tărîm constelat, care nouă, muritorilor de rînd, ne rămîne pe veci închis. Dar, din clipa în care îşi lasă pana, el devine unul dintre noi, un om slab şi plin de ezitări, înspăimîntat şi atras deopotrivă de tentaţiile lumii materiale. Exact ca oricare din noi, el se rupe cu greu de obişnuinţe, renunţă cu inima grea la confortul şi siguranţa sa. Or, viaţa în adevăr şi demnitate, chiar dacă dură şi plină de capcane, seamănă cu tentaţia pe care ţi-o poate da drogul. Cine a gustat o dată, nu se mai poate desprinde de acest viciu atît de funest.

Iată de ce „ucazul" de la Berlin a avut asupra lui Thomas Mann un efect tonic. Se încheia o epocă, o alta nouă începea. Vremea ambiguităţii trecuse. Aveau să înceapă zilele cînd invectivele publice ale lui Thomas Mann salvau onoarea Germaniei şi trebuiau să devină mărturia conştiinţei şi demnităţii suverane ale marii culturi germane. „Aş fi o canalie, ca instigatorii acestui ucaz, dacă aş regreta ceva!" „Dumnezeu ştie că nu m-am născut pentru ură, dar aceşti corupători ai omului, aceşti nebuni dornici de sînge m-au făcut să îi detest din străfundul inimii şi să le doresc din tot sufletul sfîrşitul groaznic pe care îl merită."

Cititorii polonezi să-şi întipărească în inimi aceste cuvinte, căci Thomas Mann a formulat acolo o îndatorire morală care e şi a lor. Dacă ei se simt legaţi de ceea ce s-ar putea numi republica internaţională a umaniştilor, trebuie să aibă conştiinţa consecinţelor pe care o asemenea alegere le implică. Altfel spus: atunci cînd vor citi, auzi sau spune că germanii, în propria lor ţară, s-au considerat supraoameni şi au răspîndit arhitectura lagărelor de concentrare,

că s-au dedat la jafuri şi asasinate, că au distrus corpuri umane şi au corupt suflete în numele Reich-ului lor milenar, cititorii polonezi au datoria să-şi amintească şi să o repete că a existat un Don Quijote german, un scriitor neputincios, care, sugrumat de dezgust, le-a dorit călăilor nazişti să fie înfrînţi înainte chiar ca aceştia să invadeze Polonia; care a făcut ca omenirea şi valorile sale să treacă înaintea disciplinei tribale, proclamate în numele doctrinei naţionaliste.

Cînd cititorii lui Mann îşi vor aminti destinul scriitorilor polonezi şi al profesorilor din universităţile poloneze, deportaţi în lagărele morţii şi mitraliaţi acolo, să repete neîncetat, încrîncenat, cu dinţii strînşi, semn de comuniune în durere: Thomas Mann, Thomas Mann, Thomas Mann...

1986

III

Umbrele strămoşilor uitaţi

Nu e uşor să scrii despre tine. Dar acest text trebuie să fie despre mine, pentru că despre el[1] s-au scris pînă acum mii de pagini. Nu am făcut muncă de cercetare şi nu pot adăuga mare lucru la studiul întreprins cu benedictină rîvnă de către istoricul W§adys§aw Pobóg-Malinovski. Nu vreau să fac nici eseu biografic: alţii, mai bine pregătiţi decît mine, o vor face, cu siguranţă. Despre ce va fi vorba, aşadar, în aceste pagini? Va fi un text despre el, aşa cum îl descopăr în biografia mea spirituală. Despre motivele pentru care el e important pentru mine. Nu pot să vorbesc în numele întregii mele generaţii. Nu ştiu, în cazul contemporanilor mei, dacă tradiţiile de familie au intrat în conflict cu ceea ce li se spunea la şcoală sau în ce măsură lucrurile povestite de rude şi prieteni se potriveau cu ceea ce spunea propaganda. Din acest motiv scriu la persoana întîi singular. E mărturia unui singur individ, poate chiar a unuia atipic.

Una din trăsăturile fundamentale ale regimului în care trăiesc e încercarea de a controla mintea omenească. Încercările încep în şcoala generală, cînd se construieşte în mod sistematic, „pînă în cel mai mic amănunt", o lume spirituală în care totul e limpede, lipsit de ambiguitate. Dar în „definirea lucrurilor pînă la cel mai mic amănunt" potentaţii nu se limitează la modelarea viziunii prezentului. Ea include şi regîndirea trecutului. Nici nu e de mirare: cei care reuşesc să domine trecutul vor fi în stare să manipuleze şi perceperea prezentului şi a viitorului.

1. Eseul de faţă a fost trimis, sub pseudonimul Bartlomej, la un concurs intitulat „Józef Pi§sudski în viziunea tinerei generaţii de polonezi", organizat de Institutul Józef Pi§sudski din Londra. I s-a acordat premiul întîi.

Lucrul se pune încă mai acut într-o ţară în care istoria a fost adeseori folosită ca pretext pentru disputele legate de prezent. Ridicarea vălului de pe minciunile trecutului îngăduie să ne descoperim propria identitate. Cheia trecutului poate deschide multe din miturile create astăzi. Acest lucru s-a întîmplat şi cu mine.

N-a fost un drum uşor. M-am născut după război şi am luat lumea care mă înconjura drept o realitate naturală, o lume bazată pe adevăr şi dreptate. Mai mult ca sigur că am fost atipic. Alţii au avut alte experienţe. În 1945, o mare parte din inteligheţia poloneză a fost retrimisă în infernalele temniţe ale securităţii sau forţată la exil interior sau exterior. Alţii au fost constrînşi să colaboreze cu un duşman pe care îl detesau sau dispreţuiau. Foarte puţini mai credeau că se va ivi o crăpătură prin care Polonia să se poată strecura afară, spre civilizaţia caracterizată de progres social, democraţie, umanism. Comuniştii făceau parte din această ultimă categorie. Părinţii mei fuseseră comunişti înainte de război. Pentru a fi încă mai precis, erau comunişti polonezi de origine evreiască.

Acasă, nimeni nu-mi spunea că trăiesc în cea mai bună dintre lumile posibile, dar nici nu se vorbea despre cît de bine era înainte de război. Pentru că nu toată lumea o dusese bine atunci. Existau destui oameni săraci, umiliţi necontenit, răniţi şi persecutaţi şi în Polonia independentă. Au devenit comunişti nu pentru bani sau pentru a dobîndi slujbe înalte, ci pentru a trăi decent. Poate din acest motiv, în mintea mea nu s-a suprapus imaginea Poloniei nefericite de după război cu aceea a Poloniei fericite de dinainte. Şi nu mi se suprapune nici astăzi.

Viziunea mea despre Polonia antebelică s-a format sub umbra gigantică a omului care o conducea: Józef Pi§sudski, dictatorul responsabil pentru lagărele de la Brzeøć şi Bereza [2], autorul unei constituţii fasciste, duşmanul progresului.

Am început să critic realitatea poloneză în momentul în care mi-am dat seama că ideile oficiale nu se potriveau cu practica de zi cu zi. Am ajuns repede la concluzia că

2. Bereza e numele unui lagăr de concentrare iniţiat de guvernul polonez în 1934. Opozanţii politici ai regimului, în special ucrainieni şi comunişti, au fost internaţi acolo.

revoluţia a fost trădată, că ideile socialismului au fost batjocorite şi că democraţia socială şi politică exista doar pe hîrtie. Cînd aruncam o privire spre Polonia interbelică, o făceam doar pentru a pune în contrast figura magnifică a Werei Kostrzeva şi figurile întunecate, cinice, dictatoriale ale conducătorilor contemporani cu mine.

Am considerat aşa-numita problemă naţională rezolvată şi n-am putut să înţeleg emoţiile iscate la publicarea cărţii lui Zbigniew Za§uski [3]. Am văzut în autorul celor *Şapte păcate* un naţionalist (şi nu mă înşelam) şi am încercat să explic acele emoţii drept o componentă de bază a mentalităţii unei naţiuni ocupate. Pentru mine, Polonia anului 1963 era suverană încă din Octombrie 1956 (însă această socoteală era profund şi fundamental greşită).

Evenimentele din 1968 au fost pentru mine un şoc. Încă nu s-a scris, pînă în clipa de faţă, nici o cronică a evenimentelor din martie. Aş sfătui pe oricine o va scrie în viitor să se gîndească la următoarea întrebare: care dintre tradiţiile culturii politice poloneze au renăscut în acel moment? O analiză a presei, care, în anumite aspecte, a avut mai multă libertate decît oricînd, ar putea fi instructivă. De fapt, chiar imediat după deschiderea creată de Octombrie 1956, cenzura a interzis articolele făţiş antisemite. Crizele de sistem scot întotdeauna la iveală adevărata conştiinţă socială. Criza din 1956 a relevat trăsăturile gîndirii democratice poloneze. Criza din 1968 a pus în evidenţă acele aspecte ale gîndirii poloneze care ţin de înapoiere, prostie, şovinism şi xenofobie. Pe bună dreptate, W§adys§aw Bie□kowski a numit-o „revoluţia obscurantistă".

Unii ar putea continua să pretindă că nu poporul, ci îngrozitorii comunişti, conducătorii monstruoşi au scos urletele „Vrem sînge!", aşa cum mai făcuseră în epoca proceselor staliniste. Dar cred că a adera la o asemenea idee înseamnă a lua iluzia drept realitate. Diferenţa fundamentală între, să zicem, anii 1952 şi 1968 este că în 1968 pogromul antiintelectual şi antisemit s-a desfăşurat

3. Cartea lui Zbigniew Za§uski a fost publicată în 1963. Ea e o apărare a comunismului de pe poziţii conservatoare, prin invocarea valorilor tradiţionale poloneze, mai ales a integrităţii soldatului. Cartea a fost precursoarea epurărilor antisemite şi antiintelectuale din 1968.

cu consimţământul unei bune părţi a populaţiei. În Polonia, comunismul şi-a creat subcultura proprie, a cărei esenţă consta într-un naţionalism tradiţionalist. Acest element nu putea fi exploatat pînă la capăt din cauza prezenţei Marelui Frate. Dar aluziile din presă şi bîrfa răspîndită erau suficiente pentru a permite multora să vadă în brutalul agent de securitate un erou naţional, un patriot şi un luptător pentru independenţă. Ce polonez putea să creadă aşa ceva? Exista în Polonia vreo tradiţie care să motiveze astfel de convingeri? Se revendicau cavalerii Regatului întunericului şi al Ignoranţei, care se credeau singurii polonezi demni de acel nume, de la vreo tradiţie? Existaseră înaintea lor în Polonia alţii care să-şi fi folosit participarea în pogromurile antisemite drept izvor al mîndriei naţionale?

Oricine a crezut cîndva că Octombrie 1956 a adus Poloniei independenţa sau care (ca şi mine) a tras concluzii greşite din cazurile României şi Albaniei s-a vindecat de iluzii în urma cazului ulterior al Cehoslovaciei. În acel moment au fost date la iveală adevăratele cărţi ale acestui poker politic. În timp ce eroii vînătorii de vrăjitoare antisemite mărşăluiau în fruntea armatelor, aducînd „ajutorul frăţesc ţăranilor şi muncitorilor din Cehoslovacia, care gemeau în lanţurile revizionismului vest-german", a devenit limpede că suveranitatea Poloniei era de fapt controlată de Marele Frate.

Din păcate, în acest caz ironia e deplasată. Numai cei care nu au vorbit cu oameni din diferite grupuri sociale din Varşovia imediat după intervenţie mai pot zîmbi. Cînd am relatat aceste conversaţii prietenilor mei aflaţi în închisoare [4], nu m-au crezut. Dar nu inventam nimic! Mulţi oameni de pe stradă au aprobat din inimă participarea trupelor poloneze la distrugerea libertăţii în ţara vecină, pentru că acest flagel s-ar fi putut răspîndi şi în Polonia. M-am întrebat din nou: a mai existat cineva, în istoria ţării noastre, în stare să se alieze cu statul rus pentru a împiedica răspîndirea flagelului revoluţionar? Cine ar fi putut face apel la patriotismul poliţienesc al Europei?

4. Adam Michnik se afla el însuşi în închisoare în august 1968. Indicaţia aceasta are rolul de a-i induce în eroare pe cei de la cenzură.

Căutarea analogiilor e o slăbiciune a minţii omeneşti. În confruntarea cu o realitate totalitară sîntem neajutoraţi, neputincioşi. Căutăm situaţii care să ne arate cum s-au comportat alţii în confruntări cu dileme similare. S-a întîmplat ca atunci, în 1968, să citesc o relatare a întîlnirii, din 1905, dintre Dmowski şi Witte şi, dintr-o dată, dindărătul umbrelor s-au ivit chipurile actorilor care au luat parte la pilduitoarele evenimente ale vremii, oameni sortiţi să trăiască într-o singură viaţă deznădejdea absolută, pentru ca apoi să fie martorii înălţării drapelului roşu-alb deasupra Palatului Regal din Varşovia. Independenţa naţională a stabilit şi o nouă perspectivă asupra politicii celor douăzeci de ani anteriori. S-a văzut cu claritate care acţiuni au adus mai aproape independenţa şi care au îndepărtat-o. S-a limpezit şi esenţa disputei legate de formele independenţei.

Ce mi-a atras deci atenţia în convorbirea dintre Dmowski şi Witte? Politicianul polonez a declarat premierului rus că mişcările revoluţionare din Polonia erau opera evreilor veniţi din Rusia şi că singura cale de a remedia situaţia era să se redea guvernului de la Varşovia conducerea Poloniei, care va pune capăt activităţii grupelor de luptă socialiste.

Omul aflat în fruntea acestor grupuri, Józef Pi§sudski, era obiectul batjocurii jurnaliştilor naţional-democraţi. Se spunea despre el că e unealta agitatorilor ruso-evrei, fără care polonezii nu ar fi ajuns niciodată să lupte pentru independenţă şi reforme sociale.

Pi§sudski se ivise din bezna care căzuse peste Regatul Poloniei în urma înfrîngerii revoltei din ianuarie 1863. Mi s-a părut important să analizez acea beznă, să o studiez îndeaproape, pentru a afla cum gîndeau şi acţionau oamenii în acele vremuri.

Tacticile cel mai des folosite erau tăcerea şi exilul intern. Era o soluţie raţională şi logică imediat după înfrîngere. Dar mai apoi a devenit ambiguă. Apărarea limbii naţionale, a obiceiurilor în singurătatea casei, apărarea culturii naţionale între cei patru pereţi sau în întîlnirile ocazionale cu vecinii şi rudele au dat naştere unui nemaivăzut tip de patriotism şi de patriot. Patriotul polonez mînca borşul tradiţional şi cînta colinde, într-o vreme în care alţii puneau la cale comploturi. El nu conspira. Pentru el, conspiraţiile erau creaţia moscoviţilor şi a demagogilor inconştienţi care îşi expuneau ţara masacrelor şi represiunii.

Păstrarea „fiinţei naţionale" prin reducerea ei la limbă şi obiceiuri i-a făcut pe oameni să uite rădăcinile conflictului dintre polonezi şi Rusia ţaristă. Şcolile ruseşti aveau drept scop rusificarea spirituală, coruperea mentală şi învăţarea oamenilor să trăiască în minciună şi sclavie. Apărătorii „fiinţei naţionale" apărau doar forma polonităţii, neglijînd cu totul indispensabilul ei conţinut. Astăzi am spune că ei erau polonezi în formă şi ruşi în conţinut.

„Ruşii" – cît de lipsit de tact sună cuvîntul astăzi, cînd a fi antirus e masca atitudinilor conservatoare şi a celui mai primitiv conformism. În acele zile, sentimentul antirusesc le îngăduia naţional-democraţilor să cheme studenţii polonezi să saboteze demonstraţiile de libertate conduse de profesori ruşi. Astăzi, antirusismul le îngăduie scribălăilor polonezi să fie de acord cu batjocorirea lui Soljeniţîn („reacţionarul slavofil!"). La urma urmelor, doar e rus!

L-am auzit mai demult pe un apărător de azi al „fiinţei naţionale" spunînd: „Să ne ferim de Soljeniţîn!" Cineva i-a răspuns: „Mi-e mai frică de Brejnev, chiar dacă nu e slavofil!" Al doilea avea dreptate. Şovinismul polonez, hrănit de antirusism (doar una din formele xenofobiei), ar putea conduce la abjecţie. Mieczys§aw Moczar şi Boles§aw Piasecki [5] sînt forme clinice pure ale acestei atitudini.

A fost Pi§sudski antirus?

Da, Pi§sudski a fost antirus. Însă revolta lui nu a fost doar o revoltă împotriva Rusiei. A fost şi o revoltă îndreptată împotriva unei mari părţi a societăţii poloneze. O revoltă împotriva conformismului, a mizeriei intelectuale şi morale, împotriva înapoierii compatrioţilor săi. Pi§sudski a înţeles la perfecţie că suveranitatea naţională nu se va instaura prin înfrîngerea Rusiei, ci că polonezii înşişi vor trebui să dorească suveranitatea. Partidul Socialist, pe care-l conducea, a încercat să-i înveţe pe polonezi spiritul independenţei. Cum s-a făcut acest lucru? Prin intermediul ziarelor. Prin cuvîntul liber, necenzurat. O societate captivă produce literatură ilegală pentru că ştie adevărul despre ea însăşi

5. Boles§aw Piasecki (1914-1979) a fost conducătorul uneia din falangele fasciste poloneze în perioada interbelică. După război, i s-a îngăduit să formeze o organizaţie catolică laică, PAX, cu un rol important în subminarea Bisericii Catolice.

şi îşi vede imaginea nefalsificată, îşi aude vocea autentică. Existenţa literaturii ilegale este obligatorie în lupta împotriva captivităţii spiritului.

Ca editor al ziarului ilegal „Robotnik", Pi§sudski şi-a dat seama de acest lucru. În minunata lui povestire despre publicaţiile ilegale – în care a desenat profilul *samizdat*-ului de astăzi –, el a subliniat importanţa luptei date pentru cucerirea minţii umane, a sentimentelor sincere, a adevărului. Povestirea nu include doar aventurile producătorilor de cuvinte libere, ci şi instrucţiuni: Ce şi cum să faci? Cum pot fi publicate în Polonia broşuri? Cum pot fi introduse ilegal cărţi din afară? Pi§sudski n-a acceptat niciodată ipostaza absurdă a celor din exil care se situau în afara comunităţii poloneze. Fusese el însuşi exilat pentru o vreme şi ştia că, pentru o naţiune ocupată, emigraţia e o comoară nepreţuită, un ochi şi o ureche deschise lumii, o gură care poate vorbi liber şi inspira aer proaspăt, pentru a-l absorbi în trupul naţiunii.

Dar noi? Ne amintim de procesul din 1970 al „alpiniştilor". Au fost acuzaţi că introduc în Polonia, prin munţii Tatra, cărţile publicate în străinătate ale lui Witold Gombrowicz, Kazimierz Wierzy□ski, Gustaw Herling--Grudzi□ski şi alţii. Au fost condamnaţi la închisoare. Dar nu sentinţele, chiar aşa draconice cum erau, m-au şocat. Ceea ce m-a şocat a fost reacţia unora dintre şmecherii din cafenelele Varşoviei. „La asta duc toate jocurile conspiraţionale", murmurau intelectualii care-şi trimiteau articolele la ruşinoasele săptămînale şi condamnau întotdeauna colaborarea cu lunarele emigraţiei. De ce? Pentru că emigraţia e prea de dreapta (sau prea de stînga), prea radicală (sau prea puţin radicală), dar de fapt pentru că frica şi represiunea internă le puneau un căluş în gură şi le anulau îndatorirea profesională de bază, *datoria de a spune adevărul.*

Articolul lui Leszek Ko§akowski, *Chestiunea poloneză,* m-a făcut să mă gîndesc la Pi§sudski. Cine putea înţelege mai bine decît Pi§sudski că o naţiune incapabilă şi nedornică să lupte pentru libertate nu merită libertatea?! O astfel de naţiune uită de viaţa liberă.

O naţiune care trăieşte în captivitate nu poate fi alcătuită numai din conspiratori eroici. Ea trebuie să-şi aibă şi „organiciştii", constructorii de fabrici şi de poduri, profesorii, doctorii şi chiar şi administratorii care fac concesii

conducătorilor străini. Dar vai de ţara care îşi numeşte conspiratorii tineri dezechilibraţi sau demagogi lipsiţi de sentimente patriotice, care văd influenţa străinătăţii sau punga străină în spatele celor mai buni fii ai săi şi care lasă lupta pentru inimă şi minte pe seama celor mai conformişti dintre ei, care identifică interesele Poloniei cu propriile lor interese. Vai de acea naţiune, pentru că ea trebuie să se dezintegreze.

Ceea ce este realist e rareori bun; gîndirea „realistă" în politică ratează adeseori realităţile materiale.

Nu ştiu dacă înţeleg cu adevărat dilemele cu care s-au confruntat acei oameni, dar mă alătur mîniei lui Pi§sudski cînd a văzut mînia rebotezată în „realism". Cine a sfîrşit prin a fi realist? Oare Roman Dmowski, care a optat pentru cooperarea cu Rusia ţaristă? Acest gînditor, cel mai logic dintre gînditorii politici polonezi, n-a reuşit să observe şi să înţeleagă dinamica proceselor sociale din imperiul rus. Acceptînd – „realist" – prezenţa nelimitată în timp a coloneilor ruşi la Varşovia, el s-a concentrat pe educarea publicului în conformitate cu ideologia lui privind o „Polonie modernă". „Polonia modernă" trebuia să asculte de guvernatorul general rus, să spargă geamurile magazinelor evreieşti şi să aştepte schimbarea în echilibrul internaţional de forţe. Atunci, toate teritoriile poloneze ar fi trebuit unite sub drapelul ţarului rus. Nu numai Varşovia, dar şi Pozna□-ul şi Cracovia ar fi trebuit să ajungă sub biciul cazac. Dmowski a crezut că „Polonia modernă" trebuie să deschidă o discuţie de principiu cu diverşii radicali, care, în opinia sa, erau în cea mai mare parte evrei. Iar în 1905 au şi început astfel de discuţii, cu asistenţa plutoanelor înarmate naţional-democrate, echipate cu cotiere de metal şi puşti, care i-au ajutat pe soldaţii ruşi să extermine ciuma revoluţionară.

Pi§sudski nu a fost chiar atît de modern. El a condamnat transformarea sentimentelor naţionale într-un antisemitism care nu era decît o formă de pro-rusism, pentru că a văzut în asta o emulaţie a Sutelor Negre [6] ruseşti. El vedea în substituirea luptei împotriva ţaratului prin jefuirea prăvăliilor evreieşti o acţiune ruşinoasă şi

6. *Sutele Negre* – organizaţie paramilitară, ultranaţionalistă, promonarhică din perioada Rusiei ţariste.

prostească. A numit colaborarea poliţiei la reprimarea grevelor muncitoreşti pe adevăratul ei nume: trădare.

Realism, realism... Ar fi existat o Polonie fără acei socialişti romantici care şi-au ridicat braţele împotriva colosului (care mai tîrziu s-a dovedit că are picioare de lut)? Şi-ar fi dobîndit polonezii independenţa dacă n-ar fi existat cei care vorbeau necontenit despre independenţă? N-au devenit spînzurătorile, în care a pierit Montwill--Mirecki, un tovarăş din grupurile de luptă socialiste ale lui Pi§sudski, o sfidare a noilor activişti? Poate o naţiune exista fără inefabil?

O naţiune care trăieşte fără a avea lucrurile fundamentale, care uneori renunţă să apere lucrurile intangibile, inefabile şi, prin aceasta, renunţă la propria cultură, decade la nivelul unui trib. Realismul şi disponibilitatea de a face concesii pot fi la un politician virtuţi, însă virtuţi care trebuie supravegheate îndeaproape. Acestea sînt virtuţi ale wallenrodismului – pretenţia că eşti ceea ce nu eşti, mascarea adevăratei feţe şi a adevăratelor ţeluri. Se întîmplă adeseori, mai ales astăzi, ca masca să devină însăşi faţa persoanei. Instrumentul atingerii anumitor scopuri devine scop în sine şi pentru sine. „Wallenrodismul înseamnă degradare", a concluzionat, în 1904, scriitorul Stanis§aw Witkiewicz. La rîndul său, Pi§sudski era conştient de acest lucru cînd a reabilitat tradiţia rezistenţei şi a chemat la rezistenţă. El i-a explicat lui Grabiec-Dœbrowski: „Fiecărei generaţii trebuie să i se reamintească prin sîngele ei că Polonia trăieşte şi nu se va obişnui cu captivitatea."

Pentru noi, cuvintele sună ca un mesaj din lumea de dincolo. Hrăniţi cu „realism", putem să-i recunoaştem pe propriii noştri „Wallenrod"-i, care, „după 1956, s-au divizat. Au intrat în aparatul puterii, uitînd curînd ce anume îi determinase să se conecteze la realitate", învăţînd repede să considere partea lor de putere drept o valoare independentă şi supremă.

Pi§sudski a încercat să le explice în ce constă datoria faţă de naţiune. Însă nu numai acestea au fost motivele comportamentului lor. Într-o scrisoare către Feliks Perl, puţin înaintea acţiunii de la Bezdany [7], el scria:

7. Pi§sudski a obţinut fonduri pentru activităţile conspirative în diverse feluri, inclusiv prin jefuirea trenurilor (cum a fost cazul invocat, din aprilie 1908, la Bezdany, lîngă Wilno).

Lupt şi voi muri numai pentru că nu pot trăi în această latrină care e viaţa noastră, pentru că mă umileşte – mă auzi? – mă umileşte, aşa cum ar umili pe oricine are demnitate. Lasă-i pe alţii să se ocupe de grădinărit, de flori şi de socialism, de polonitate sau de orice altceva în atmosfera unei latrine (nici măcar a unei spălătorii) – eu n-o pot face! Nu e vorba de sentimentalism lacrimogen; e doar simplă omenie. Vreau să învinge. Dar fără luptă, o luptă violentă, nu voi fi un luptător, ci doar un animal bătut cu băţul sau cu biciul.

Scrisoarea a fost retipărită de revista pariziană „Kultura", în 1968. Anul n-a fost întîmplător. Pînă atunci, generaţia mea, crescută în murdăria turnată, zilnic, prin coloanele de ziare, nu respirase în acea atmosferă. Vocea din urmă cu şaizeci de ani a lui Pi§sudski a fost pentru mine o salvare. Cineva restabilise, în fine, adevărata dimensiune a lucrurilor. Subiecte pe care nu le puteam înţelege, care nu puteau fi înţelese în termenii tradiţionali dobîndeau acum sens: o latrină e o latrină, iar lucrul acesta nu necesită explicaţie.

La fel de important, perspectiva lui nu e doar naţională, ci şi foarte omenească. Lupta e inspirată nu numai de preocupările patriotice sau politice, dar şi de propriile mele preocupări. Asta mă salvează de scufundarea în masa anonimă, informă a decăzuţilor, captivilor şi supuşilor.

Există ceva profund alarmant în popularitatea cărţii din 1901 a lui Stanis§aw Wyspia□ski, *Nunta*. Succesul său e datorat nu numai aluziilor ieftine („Se întăresc chinezii"), ci şi temelor pe care le ridică. E o dovadă a incompetenţei inteligheţiei poloneze, a hăului adînc dintre aceasta şi popor.

Adaptarea cinematografică a *Nunţii* de către Andrzej Wajda, ivită la scurtă vreme după decembrie 1970, cînd Mai 1968 era încă viu în amintire, a readus în prim-plan această dilemă centrală a istoriei şi a realităţii poloneze. Pi§sudski a încercat să umple acest clivaj prin acţiune. El a definit inteligheţia poloneză în termeni deosebit de stricţi: „Intelectualii sînt asemeni tinerelor femei isterice care nu suportă să audă scîrţîitul sticlei, dar rezistă foarte bine la pălmuit." El a scris despre „o societate infantilizată din cauza laşităţii sale, incapabilă să lupte pentru sine, care se dă îndărăt în faţa biciului care îl loveşte peste obraz".

Ce comportament recomanda el inteligheţiei? Intelectualul trebuia să înceteze să frecventeze cafenele şi să înceapă să publice broşuri ilegale şi să editeze ziare ilegale. El urma să ţină prelegeri ilegale în universităţi ilegale. Prin acestea, putea să surmonteze autoizolarea, devenind un constructor şi un creier al mişcărilor muncitoreşti. El urma să fie tutorele societăţii.

În ce direcţie voia să educe Pi§sudski societatea? Cum îşi propunea s-o facă? Trebuia să fie „o educaţie pentru independenţă naţională". Dacă polonezii sînt dezonoraţi şi depravaţi, crede el, ei nu vor vrea şi nici nu vor fi în stare să lucreze pentru independenţă. Deci, e nevoie să se educe naţiunea, să se popularizeze programele de schimbare socială. Trebuia să existe un program de luptă împotriva Rusiei, o luptă pusă în acord cu aceea a altor popoare care fuseseră cucerite de către ruşi. Trebuia să existe un program pentru o Polonie viitoare.

Pi§sudski a educat prin ziare, cărţi şi, mai ales, prin acţiune. Consimţirea sclaviei nu mai trebuie îngăduită. Nu ni se îngăduie să rămînem tăcuţi atunci cînd valorile noastre fundamentale sînt călcate în picioare. A renunţa la aceste lucruri inefabile înseamnă a renunţa la identitatea culturală, a admite anihilarea culturală.

Nimeni n-a fost mai vehement denunţat de către Pi§sudski decît politicienii compromisului care l-au întîmpinat cu bunăvoinţă pe ţar la Varşovia. În apelul distribuit cu acea ocazie de către Comitetul Central al Muncitorilor Partidului Socialist polonez, tovarăşul „Wiktor" (pseudonimul lui Pi§sudski) scria:

> *E pentru prima oară că ţarul e întîmpinat de o Varşovie care nu e un rebel ce-şi scutură ameninţător lanţurile, ci de un sclav care stă docil la picioarele stăpînului.*
>
> *Sau cel puţin acestea sînt cele prezise de cei care şi-au pierdut rămăşiţele demnităţii umane şi care speră să schimbe umilinţa în ruble, medalii şi funcţii. Ei vor să-i determine prin forţă pe toţi ceilalţi să-şi înece în urlete sărbătoreşti gemetele venind din adîncul pămîntului udat de sîngele eroilor. Ei vor să înveselească prin haine sărbătoreşti chipul întunecat al călăului... Dar această ticăloşie nu ne va atinge. Ea va rămîne fapta celor care au căutat întotdeauna sprijinul autorităţilor pentru faptele lor egoiste. Ei nu vor ca Polonia să fie liberă, pentru că au*

nevoie ca faptele lor ticăloase să fie acoperite de întunericul creat de captivitate. Averea cîştigată cu sudoarea şi sîngele nostru e transformată în jerbe de foc în onoarea idolului lor. Iar în schimbul primirii triumfale pe care i-au pregătit-o ţarului, li se asigură noi cîştiguri şi răsplăţi, continuarea dominaţiei asupra noastră cu ajutorul poliţiei, al jandarmilor şi al armatei. Încă o dată, sacrificînd clasa muncitoare, clasele avute intră în complicitate cu invadatorul... Trebuie să fim martori muţi ai acestor demonstraţii de bun-venit şi de servilism din partea celor care se vor îngbesui în jurul ţarului spre a-i arăta cît de credincioşi îi sînt. Şi în timp ce privim acest spectacol al ticăloşiei, în toată splendoarea lui, cel mai bun lucru pe care-l putem face este să ne arătăm cu mîndrie steagurile roşii care n-au fost atinse de murdăria concilierii.

Adevărul despre „murdăria reconcilierii", articulat în cele din urmă, a avut un efect cataractic. Naţiunea cucerită şi captivă îşi redobîndea adevărata voce şi demnitate.

Pi§sudski a fost moştenitorul unei tradiţii romantice. El a crescut cu poezia marilor poeţi naţionali şi a îndrăgit creaţia lui Adam Mickiewicz şi a lui Juliusz S§owacki. Din acest motiv, atitudinea sa faţă de proiectul ridicării unei statui a lui Mickiewicz a fost excepţional de interesantă. Această acţiune a fost iniţiată de un grup de politicieni concilianţi.

Tovarăşul „Wiktor" şi-a exprimat cu claritate punctul de vedere:

S-a petrecut un lucru straniu. Aici, într-o ţară în care s-a generalizat cea mai dezgustătoare captivitate şi represiune, se ridică o statuie pentru omul care şi-a folosit cuvîntul, cîntecul şi braţul spre a rupe lanţurile care legau ţara. Într-un oraş în care copiii sînt pedepsiţi pentru că vorbesc poloneza, cel mai mare poet polonez e onorat prin oficializare! Au căzut oare frînghiile care ne ţineau legaţi? Nu! Datorăm acest straniu fenomen jongleriilor politice ale neguţătorilor patriotismului. Pentru guvernanţi e o... celebrare paşnică, pentru că ea reconciliază patriotismul polonez cu captivitatea moscovită.

Acest fragment dintr-o broşură ilegală merită o analiză atentă. Pi§sudski a sesizat felul în care uriaşa umbră a poetului ar putea fi folosită drept acoperămînt al faptele împăciuitoriştilor. Ar trebui să ne aducem aminte de asta

şi azi: drapelul alb-roşu, vulturul încoronat, Castelul Regal din Varşovia – toate pot servi ca unelte ale sovietizării şi ale degenerării spirituale. Ele pot fi folosite spre a legitima sfîrşitul luptei pentru libertate. Ele pot fi folosite ca un căluş pentru cei care gîndesc diferit.

Socialiştii au fost acuzaţi adeseori că sînt străini de naţie: că sînt „seminţe ruseşti", „unelte evreieşti", „servitori ai duşmanilor germani ai polonezilor" şi aşa mai departe. Pilsudksi a respins cu dispreţ aceste acuzaţii. Era de părere că a polemiza cu astfel de idei, care erau în fond naţional-democrate, era şi fără rost, şi degradant. Astăzi trebuie să mai ştim un lucru: cînd eşti insultat, înjosit, acuzat de trădare a naţiei, să fii atent la acţiunile patrioţilor înarmaţi cu cnuturi.

Pi§sudski n-a fost un naţionalist. Nu considera nici potrivit, nici sănătos să organizeze conştiinţa naţională în jurul urii împotriva altor popoare. Era crescut în climatul special al provinciei Vilna, patria comună a oamenilor aparţinînd mai multor naţii, culturi şi religii, un amestec multilingv în care lituanienii trăiau alături de bieloruşi, evreii alături de tătari şi polonezii alături de karaiţi[8]. Cunoaşterea altor obiceiuri şi dispreţul xenofobiei erau mai răspîndite printre oameni în aceste zone (ca şi în sînul populaţiei de la graniţa răsăriteană) decît în centrul Poloniei. Pi§sudski vedea Polonia drept patria mai multor naţiuni, o federaţie a mai multor culturi. Voia să fie un stat în care nu numai polonezii, dar şi lituanienii, ucrainienii, evreii să trăiască în solidaritate. (Antoni Go§ubiew a publicat în „Znak" un minunat eseu pe această temă, intitulat *Populaţii locale*, din păcate total trecut cu vederea). Pi§sudski, „acest socialist din Zulów", a opus ideii de imperiu sovietic conceptul de federaţie etnică. El voia ca Rusia, „închisoarea naţiunilor" şi „jandarmul Europei", să fie sfîşiată de mişcările revoluţionare iredentiste ale naţiunilor cucerite. O soluţie alternativă a problemelor politice ale acestei părţi a Europei ar fi fost o federaţie polono-lituaniană-ucraineană. Dacă voiam să fim convingători şi pentru non-polonezi,

8. Membri ai unei secte fondate în Persia în secolul al VIII-lea, de către liderul spiritual Anan ben David, care respingea Talmudul, învăţăturile şi tradiţiile rabinice, în favoarea respectării stricte a cuvîntului Bibliei.

un astfel de stat nu trebuia să îngăduie discriminările naţionale şi religioase, ghetourile, pogromurile antievreieşti sau pacificările antiucrainiene.

Mai tîrziu, Pi§sudski a trebuit să renunţe la ideile sale federative, în mare parte datorită propagandei şovine a naţional-democraţilor. Astăzi, cu greu mai asociem relaţiile idilice dintre polonezi şi ucrainieni sau dintre polonezi şi evrei cu perioada celei de-a Doua Republici. După ultimul război mondial, Polonia a devenit o ţară uniformă din punct de vedere etnic, în care vorbitorii de alte limbi formează o minoritate microscopică. Ce ne-a mai rămas din vechile vise ale „tovarăşului" Wiktor?

Nu cred că toate s-au risipit. Importante nu sînt doar propunerile de soluţii la adevăratele probleme sociale, ci şi modul de gîndire asupra societăţii în general. Modul de gîndire naţional-democrat adoptat de conducătorii comunişti proslăveşte uniformitatea naţională. Un prieten al meu o numea înlocuirea unei poiene în care se află mai multe feluri de flori cu o grămadă uniformă de nisip în care fiecare grăunte seamănă cu celălalt. Virtutea acestor grăunţe e cultivarea uniformităţii, a animozităţii faţă de orice e diferit sau străin şi susceptibilitatea faţă de modurile de gîndire naţional-democratice. Nu e adevărat că antisemitismul naţional-democrat a fost doar un răspuns la altminteri insolvabila chestiune evreiască. Antisemitismul a fost felul în care acele grăunţe de nisip înţelegeau lumea şi care, în 1968, a îngăduit dezvoltarea unor puternice sentimente antisemite într-o ţară în care practic nu mai existau evrei.

Sistemul de gîndire al lui Pi§sudski era ermetic, impermeabil la germenii demagogiei şoviniste. Astăzi, pînă şi cel mai prost şi înapoiat guvern poate să se joace în voie cu sentimentele de animozitate faţă de vecini (ucrainieni, cehi, ruşi, germani). Atunci cînd scurtele campanii de presă pot redeştepta pasiuni ori îneacă în xenofobie facultăţile mentale sau corup oameni prin ura împotriva celor care sînt diferiţi – ar trebui să ne reamintim utopia acelui om nobil din provincia Vilna, care a înfruntat calomniile şi denigrările inamicilor săi polonezi „adevăraţi" pentru îndrăzneala de a fi avut astfel de vise.

A vorbi despre antisemitism în Polonia e una din cele mai riscante şi dificile întreprinderi. E o succesiune complexă

de cauze şi efecte, pe care W§adys§aw Bie□kowski le-a supus unei interesante analize în cartea lui *Motoarele şi frînele socialismului*. Analiza lui Bie□kowski e deosebit de interesantă pentru că, deşi ea condamnă explicit practicile rasiste, autorul a fost capabil să înţeleagă subiectul în toată complexitatea lui. Ceea ce nu se întîmplă prea des în Polonia. Spre sfîrşitul celei de-a Doua Republici, ca urmare a extremei polarizări a opiniei publice în legătură cu problema „băncii – ghetou"[9], s-a ivit o situaţie în care fiecare critic al comunităţii evreieşti sau a reprezentanţilor săi sau chiar a polonezilor de origine evreiască, era susceptibil de a fi definit drept antisemit. Acest fenomen s-a petrecut cu şi mai multă forţă după 1968. Poetul Arnold Slucki, mort în exil, şi-a explicat decizia de a părăsi Polonia prin refuzul de a trăi într-o societate alcătuită exclusiv din filosemiţi şi antisemiţi.

Pi§sudski n-a fost un antisemit. În articolele sale, el a criticat frecvent politica filorusă a Bund-ului, partidul socialist evreiesc. Bund-ul, care a fost activ în rîndurile proletariatului evreiesc, a popularizat literatura rusă şi, implicit, cultura rusă. N-ar fi fost nimic rău în asta, dacă orientarea nu ar fi coincis cu politica de rusificare a invadatorului, încurajînd în felul acesta largi grupuri de oameni să se încline spre Rusia. Pi§sudski a analizat critic atitudinea indiferentă ori negativă a Bund-ului faţă de aspiraţiile de independenţă ale polonezilor. Dar critica lui nu avea nimic de-a face cu antisemitismul, pentru că ea n-a condus nici o clipă la inflamarea urii etnice. Pi§sudski n-a văzut niciodată în evrei nişte intruşi în ţara în care locuiseră de sute de ani. El n-a folosit niciodată criteriile ariene în alegerea prietenilor şi a colaboratorilor.

Cînd predicile înlocuiesc reflecţia şi cînd acuzaţiile de antisemitism abundă (nici măcar Antoni S§onimski n-a fost cruţat de aşa ceva), ar trebui să ne amintim că bunul simţ nu e acelaşi lucru cu filosemitismul. Declaraţiile înflăcărate împotriva antisemitismului nu pot lua locul analizei sobre a rădăcinilor acestei boli înfricoşătoare. Cauza nu se află doar în greşelile poporului polonez. E necesar să

9. Începînd cu a doua jumătate a anilor '30, studenţii evrei din universităţile poloneze erau obligaţi de către colegii lor antisemiţi să stea în picioare în timpul cursurilor.

recunoaştem şi fenomenele negative din tabăra evreiască, o îndatorire care nu trebuie în nici un caz interpretată drept rasism. Cînd au scris despre acest subiect, Prus, □eromski, Dœbrowska sau S§onimski n-au fost rasişti.

Ar fi necinstit să-i acuzi pe toţi polonezii de antisemitism. Această acuzaţie e cu atît mai absurdă cu cît e mai convenabilă elitei puterii comuniste, ale cărei caracteristici sînt astfel proiectate asupra naţiunii.

În urmă cu vreo treizeci de ani, Ksawery Pruszy□ski, care şi-a făcut educaţia în teritoriile răsăritene, scria:

Am crescut cu convingerea că sîntem moştenitorii marii patrii..., care, deşi înfrîntă, se întindea de la mare la mare... Dacă ni s-ar fi spus că Gda□sk-ul nu e polonez, am fi fost teribil de surprinşi. Dacă ni s-ar fi spus că Kievul nu e polonez, surpriza noastră ar fi fost şi mai mare. Dar dacă ni s-ar fi spus că patria noastră e omogenă din punct de vedere naţional – că ea acoperă spaţiul din jurul Vistulei, de la Carpaţi pînă la mare, dar că nu e loc în ea nici pentru ţărani ruteni, nici pentru bisericile ortodoxe ruse şi nici pentru bătrîna doamnă Szomstein – am fi fost cel mai surprinşi. Generaţia noastră e, probabil, ultima care a crescut cu idealurile insurecţiei din 1863 ale Poloniei--Lituaniei-Ruteniei. Am auzit cu toţii de funeraliile dinainte de insurecţie a cinci rebeli, la care reprezentanţii a trei religii au păşit în fruntea procesiunii... După atîţia ani, nu sînt în stare să spun ce a supravieţuit din acea copilărie... Mai presus de orice, probabil că un anumit sentiment al istoriei Poloniei, ideea unui imperiu polonez multietnic. Nu repulsie faţă de alţi oameni, ci, dimpotrivă, atracţie. Tratarea minorităţilor naţionale nu drept un rău necesar, ci constituente valoroase care lărgesc patria şi îmbogăţesc casa noastră comună... Unul dintre motivele pentru care scriu aceste amintiri este că nu va mai exista niciodată în Polonia o copilărie ca a mea. Lumea de azi va avea mii de prilejuri de a-şi descrie leagănele. Lumea mea, nu. Şi totuşi, cred că pe măsură ce dementele naţionaliste ale oamenilor se calmează şi pe măsură ce polonezii se gîndesc cum să-şi construiască o casă a naţiunii care să nu mai fie distrusă de fiecare învolburare a istoriei, gîndirea Poloniei se va maturiza. Tînăra gîndire poloneză îşi va căuta reperele în trecutul mai îndepărtat şi în cel mai apropiat. Ea va încerca să dezgroape din moloz acea casă care, vreme de secole, a asigurat libertatea şi pacea atîtor

oameni. Ea va încerca să afle cum a reuşit construcţia să ţină împreună cărămizi, pietre, grinzi de stejar atît de diferite... Mai devreme sau mai tîrziu, gîndirea poloneză, conştientă şi concentrată, va mărşălui spre acele cărări şi spre acele vremuri. Ea va mărşălui pe marile drumuri care astăzi sînt acoperite de furtuna istoriei. Ea va păşi în furtună, prin gropi, cu o lampă de petrol fragilă, împleticindu-se şi împotmolindu-se – şi căutînd. Pînă va ajunge la ţintă.

Astăzi, mărşăluim în ceaţă. Nu ştim ce ne va aduce viitorul, cît de mult va dura actualul echilibru de forţe politice sau cît de mult statutul de stăpîn al URSS va rămîne neschimbat. Un lucru, totuşi, pare a fi clar: va trebui să coexistăm cu celelalte naţiuni. E de datoria noastră să găsim formulele rezonabile de coexistenţă, altminteri ne vom prăbuşi sub apăsarea urii tribale. Dar dacă încercăm să găsim o formulă a toleranţei şi a armoniei, călăuzitorul căutării noastre trebuie să fie fostul editor al lui „Robotnyk", conducătorul grupurilor de luptă socialiste, partizanul cu faţă nietzscheană: nimeni altul decît Józef Pi§sudski.

Polonia a fost condamnată de geografie şi istorie să fie vecina Rusiei. Care era atitudinea lui Pi§sudski faţă de Rusia? O considera cea mai primejdioasă dintre puterile învecinate. O ura şi se temea de ea. Detesta sistemul de guvernare al imperiului.

„Sclavia moscovită", a scris el, diferă de toate celelalte prin faptul că, în afara constrîngerii şi a represiunii, naţiunea captivă e obligată la o permanentă umilire. Domnia ţaristă, după modelul despoţilor asiatici, iubeşte semnele exterioare ale supunerii şi umilirii. Ea pretinde degradarea demnităţii umane a sclavului. Pentru acest conducător nu e suficient să mînuie biciul, el vrea ca biciuitul să sărute instrumentul torturii. Nu e suficient să-şi doboare la pămînt adversarul, el simte nevoia să-l şi pălmuiască pe cel învins... Batjocorirea nemiloasă a simţămintelor umane constituie o parte a acestui sistem de conducere, pentru că numai aceia a căror demnitate a fost călcată în picioare pot suporta respingătoarea captivitate ţaristă.

Despre esenţa statului rus, el a scris:

Toţi conducătorii absolutişti elimină controlul social asupra activităţii legislative. Prin urmare, e normal ca toate măsurile administrative, inclusiv conceperea legilor, să fie apărate de scutul gros al secretomaniei.

Informaţia despre o componentă sau alta a statului, raportul despre activităţile oficialilor, despre proiectele de reformă, despre cercetările oficiale, despre dezbaterile corpurilor legislative – toate sînt cu grijă ascunse de ochii celor care nu aparţin castei oficialităţii.

Pi§sudski credea că structurile sociale şi legale ale Rusiei erau ideale pentru organizarea sclavagistă a statului. Nu vedea nici o şansă pentru evoluţia democratică. Era critic şi în legătură cu opoziţia internă rusă. Nu avea încredere în liberalii ruşi. Dispreţuia ezitările şi tendinţele lor împăciuitoriste şi a avertizat împotriva aplecării lor spre naţionalism.

În scrierile despre partida revoluţionară rusă, a atras atenţia asupra slăbiciunii, intoleranţei şi a scepticismului (caracteristic mişcării doctrinare) în legătură cu mişcările de eliberare din ţările ocupate de imperiul ţarist. El a atras atenţia asupra paradoxalei acceptări de către revoluţionari a percepţiei naţiunilor cucerite care se formaseră pe baza dreptului slavofil. Astfel, ideea că insurecţia din 1863 a fost opera nobilimii reacţionare şi a preoţilor catolici îşi face loc în presa revoluţionară rusă.

Pi§sudski şi-a exprimat punctul de vedere în mod clar în articolul *La aniversarea lui Puşkin*:

Orice ură tribală şi naţionalistă ne e străină. Luptătorii pentru libertate din toate ţările şi din toate naţiunile sînt fraţii noştri. Omagiem orice gînd, indiferent de limba în care a fost exprimat. Onorăm orice poet sau gînditor, indiferent de naţionalitatea lui. Dar în acest caz nu e vorba de un poet care a pus în cuvintele sale spiritul libertăţii, fiind prin urmare îndrăgit de toţi cei exploataţi şi chinuiţi. Puşkin nu are nimic de-a face cu lupta împotriva sclaviei; la drept vorbind, uneori el chiar laudă sclavia. E cît se poate de firesc, prin urmare, ca nici un muncitor polonez să nu participe la sărbătorirea lui Puşkin.

Din perspectiva actuală, acest fel de a-l judeca pe Puşkin este excesiv de unilateral şi îngust politiceşte. Dar în acea vreme nu se punea problema literaturii sau a celebrării geniului poetic. Era o afacere pur politică – problema dacă să-l omagiezi pe invadator, sporindu-i dominaţia, oprimînd, o dată în plus, cultura poloneză.

Pi§sudski a simţit că doar o Rusie slabă, neimperialistă, ar putea deveni un stat democratic. Nu i-a sprijinit pe

contrarevoluţionarii ruşi împotriva bolşevicilor, pentru că se îndoia de puterea bolşevicilor şi de durabilitatea puterii lor. Deşi hotărît să salveze Polonia de la bolşevizare, nu era împotriva bolşevizării Rusiei. (Marian Zdziechowski, unul dintre primii care au înţeles esenţa sistemului bolşevic, i-a reproşat violent acest lucru).

Pi§sudski n-a îngăduit bolşevizarea Rusiei. „Miracolul de pe Vistula" a fost, din acest punct de vedere, un simbol. S-a scurs multă apă pe Vistula pînă să înţeleg importanţa evenimentului. Mulţi ani, am crezut că revoluţia sovietică a început să intre în putrefacţie o dată cu moartea lui Lenin. Stalinismul trebuie judecat cu mai multă asprime, dar nu din punct de vedere anticomunist. Războiul ruso-polonez a fost un război între revoluţia internaţională şi burghezia poloneză. Analizînd acest conflict, nu văd nici un motiv să cred că înrudirea e mai puternică decît clasa. Muncitorii polonezi luptau pentru socialism, iar Armata Roşie i-a ajutat. De partea poloneză, n-a fost un război pentru libertate naţională, ci pentru menţinerea statului capitalist.

În faţa argumentelor, a trebuit să accept analogia cu ţăranul spaniol care-şi apăra patria feudală de armatele lui Napoleon, care încercau să impună reforma cu ajutorul baionetei. Dar acum văd lucrurile altfel. Victoriei din 1920 asupra bolşevicilor îi datorăm douăzeci de ani de gîndire poloneză independentă, care a hrănit toate generaţiile, pînă în ziua de azi. Opoziţia antisovietică de azi e posibilă în mare măsură datorită moştenirii culturale a celei de-a Doua Republici, care există datorită victoriei militare a lui Pi§sudski asupra lui Budionîi. Cine ştie? Dacă Armata Roşie ar fi cîştigat bătălia de la Radzymin şi Polonia ar fi intrat sub conducerea Comitetului Revoluţionar Provizoriu, poate că aş trăi în Kolyma sau în Birobidjan şi poate nici n-aş vorbi poloneza. Poate că generaţiile următoare de intelectuali polonezi ar fi dat de mîncare urşilor polari în Siberia. Poate că nici cultura poloneză nu ar fi scăpat de distrugerea suferită de cultura rusă în timpul imperiului stalinist.

Din perspectiva zilei de azi, cei douăzeci de ani interbelici – n-am nici o intenţie să idealizez acea perioadă – au fost ani de *peredişka*, ani de respiraţie liberă pe care i-am folosit pentru a construi o nouă cultură naţională. Nu trebuie să uităm acest lucru, chiar dacă ni se spune că

victoria asupra bolşevicilor a însemnat abandonarea reformei agrare şi a altor reforme sociale. Cei care ar trebui, cu precădere, să nu uite acest lucru sînt reprezentanţii gîndirii de stînga, aceia care (ca şi autorul acestor reflecţii) se revendică tradiţiei stîngii mişcărilor muncitoreşti, o tradiţie care a dat însă naştere şi Comitetului Revoluţionar Provizoriu al lui Dzierzy□ski şi Marchlewski.

Politica antisovietică a lui Pi§sudski era, într-o anumită măsură, continuarea vechii linii a partidului său. El n-a avut niciodată încredere în conducerea rusă, fie ea ţaristă, liberală sau revoluţionară. Oare astăzi lucrurile s-au schimbat? Trebuie să gîndim altfel? Trebuie, fără îndoială, să luăm în considerare caracteristicile şi tradiţiile gîndirii politice ruse. Trebuie să analizăm în mod critic atît gîndirea oficială, cît şi cea a opoziţiei. Dar superficialitatea, falsurile şi miturile gîndirii ruse nu trebuie opuse şovinismului polonez. Chiar dacă sînt şocat de unele formulări sau motive din opera lui Soljeniţîn, cred că respingerea acestui sfînt al secolului XX prin etichetarea de „moscovit" e o dovadă înfricoşătoare de captivitate spirituală. Astăzi, ne uităm spre Rusia nu numai cu ură, dar şi cu speranţă, nu numai cu teamă, ci şi cu admiraţie. E greu să subestimezi activitatea lui Soljeniţîn, a lui Saharov sau a lui Amalrik în favoarea cauzei poloneze.

Alternativa deschisă lui Pi§sudski era să conteze ori pe opoziţia rusă, ori pe iredentismul naţiunilor cucerite ale imperiului. Astăzi, intelectualul polonez nu are o astfel de şansă. În schimb, el se află în faţa altei dileme: să urmeze modele occidentale, să mestece guma pseudopatriotică à la Zbigniew Za§uski, ori să urmărească atent cultura de subterană din Rusia, literatura din Cehia şi Slovacia, filmele maghiare, produsele intelectuale ale lituanienilor, bieloruşilor sau ucrainienilor. Încă nu se pune problema acţiunii politice concrete, deşi va veni, probabil, şi acel timp. Astăzi sînt importante o atitudine intelectuală, prioritătile intelectuale şi un tip de educaţie naţională. E important pentru inteligenţia poloneză de azi să demonstreze dorinţa de a trăi alături de vecinii noştri şi de a înţelege culturile altor naţiuni.

E limpede din remarcile mele că îl prefer pe „întîiul", independentul, socialistul Pi§sudski. Acţiunile legiunilor

care au adus independenţa Poloniei sînt consecinţa logică a acestei perioade „timpurii". Independenţa a fost cîştigată de oameni care fuseseră educaţi de Partidul Socialist polonez, de Uniunea Luptei Active şi de Legiuni, apărătorii ideilor republicane şi democratice consfinţite în Constituţia din martie 1921. Lucrul a fost posibil, desigur, şi datorită situaţiei internaţionale: Războiul Mondial şi Revoluţia rusă. Dar fără elementul subiectiv cu care au contribuit polonezii la echilibrul internaţional, marile puteri n-ar fi văzut nici un motiv să se implice în „chestiunea poloneză". După atîţia ani, putem vedea marea contribuţie a legionarilor şi a comandantului lor la constituirea Poloniei şi a culturii poloneze.

În acelaşi timp, e limpede că efectele secundare ale coborîrii lui Pi§sudski „din tramvaiul roşu la staţia numită «Independenţă»" se resimţeau încă de atunci. Mai întîi, acest lucru a permis schimbarea echilibrului puterii în favoarea sectorului militar. În perioada Uniunii Luptei Active, Pi§sudski a scris aproape exclusiv despre subiecte militare. El a încercat de mai multe ori să transforme Partidul Socialist într-o organizaţie paramilitară independentă. A iniţiat politica întîlnirilor secrete, care au dus, mai tîrziu, la formarea clicii legionare şi la primejdioasa mitologie a veteranilor. (Moczar a avut deci un model, atunci cînd, în anii '60, a încercat să-şi creeze propria echipă, organizaţia de veterani Uniunea Luptătorilor pentru Libertate şi Democraţie.) Acestor acţiuni li s-a opus un grup de activişti socialişti conduşi de Feliks Perl, fost coeditor al lui „Robotnik". Aşa a început conflictul lui Pi§sudski cu socialismul polonez în Polonia independentă.

Acest conflict a durat pînă la moartea lui, trecînd prin diferite faze şi avînd intensităţi diferite. În această dispută, simpatiile mele se află de partea opozanţilor Mareşalului.

Nu am scris şi nu vreau să scriu un elogiu al lui Józef Pi§sudski. Pentru generaţia mea, care a auzit atîtea minciuni, adevărul e mult mai important. Am încercat să scriu adevărul despre evenimentele care au avut loc la începutul secolului, pentru că le consider de importanţă fundamentală. Independenţa s-a născut din acele încercări. Am făcut o analiză proprie asupra lui Pi§sudski şi a rolului său şi n-aş vrea să scap din vedere nici partea

întunecată. Astfel, lovitura de stat din mai 1926 a fost o violare a Constituţiei. Conflictele lui cu Sejm-ul au deschis drumul ticăloşiei de la Brzeøć. Brzeøć, propunînd un stil fără precedent în istoria noastră în combaterea opoziţiei, a fost un factor de distrugere a culturii politice a naţiunii. De aici s-au născut Bereza şi OZON şi periculosul obicei al elitei puterii de a trata statul şi naţiunea ca pe proprietatea lor particulară.

Brzeøć, Bereza şi OZON servesc astăzi drept modele inamicilor democraţiei în Polonia, şi nu celor care luptă pentru libertate. Creînd în marginea acestor întîmplări o mitologie, tratînd drept sacre toate perioadele şi aspectele activităţii Mareşalului, nu facem o favoare „cauzei poloneze". Refuzul de a privi în faţă adevărul serveşte întotdeauna duşmanilor libertăţii.

Pi§sudski a murit în 1935. În ultimii ani ai vieţii, mulţi dintre vechii tovarăşi s-au distanţat de el, în timp ce o bandă nesimţită de „adulatori şi ticăloşi" l-a înconjurat cu fervoare. Cu toate acestea, conducătorii Partidului Socialist polonez, poate chiar şi prizonierii recenţi de la Brzeøć, au participat la înmormîntare. De ce au luat parte la această procesiune de adio? Fără îndoială, îşi luau bun-rămas de la tinereţea lor, de la o parte din viaţa lor. Dar nu numai din cauza asta. Ei îi aduceau ultimul omagiu unui om care dăduse Poloniei şi polonezilor sentimentul demnităţii, la fel de necesar sănătăţii naţiunii precum oxigenul corpului uman.

Din acest motiv, Pi§sudski a rămas pînă astăzi o problemă personală a intelectualului polonez. Subiectul e prezent în romanele lui Igor Newerly şi Kazimierz Brandys, în eseurile lui Stefan Kisielewski şi Juliusz Mieroszewski, în *Jurnalele* lui Jan Lecho□ şi în *Alfabetul amintirilor* al lui Antoni S§onimski.

Ce bine ar fi dacă această temă şi-ar găsi mai des locul în conştiinţa şi în lungile dispute nocturne ale contemporanilor mei! Ce bine ar fi dacă, urmîndu-i exemplul, am fi în stare să trăim cu demnitate!

Varşovia, 1973

APPENDIX

„Patria intelectualilor este adevărul”[1]

Vladimir Tismăneanu: *Este, cumva, naţionalismul postcomunist doar o resurecţie a naţionalismului dintre cele două războaie mondiale sau un fenomen ce înglobează elemente ale gîndirii şi mentalităţii comuniste?*

Adam Michnik: Aşa cum am mai spus-o cîndva la Moscova, naţionalismele reprezintă una din formele finale ale comunismului. De aceea, ocupîndu-ne de actualitatea naţionalismelor, este necesar să discutăm problema memoriei regăsite, deoarece comunismul a însemnat distrugerea memoriei, a identităţii şi tradiţiei naţionale. Iar acum, în condiţiile libertăţii, prin recuperarea memoriei, toate tradiţiile revin la viaţă. Continuitatea acestor tradiţii ce păreau lichidate sub regimurile comuniste îşi reintră în drepturile fireşti. Practic, au fost recuperate mecanismele dobîndirii noii continuităţi. În acelaşi timp, sîntem martorii renaşterii tendinţelor democratice, a acelor tendinţe interzise sub comunism, însă mereu prezente în trecutul nostru. Dar în regiunea noastră am putut descoperi şi nenumărate tendinţe populiste, xenofobe, autoritare şi unele chiar puţin fascizante. Şi aceasta mi se pare foarte, foarte primejdios. Astăzi sîntem martorii căutării ţapilor ispăşitori. După căderea comunismului, toată lumea vrea să-i identifice pe cei vinovaţi, pe cei din cauza cărora lucrurile au mers aşa de prost. Cine sînt responsabilii? Şi cum bine se ştie, întotdeauna de vină sînt ceilalţi!

Mircea Mihăieş: *...L’enfer c’est les autres!*

V.T.: *Este vorba, de fapt, de o externalizare a vinovăţiei.*

---

1. Interviul a fost realizat de Vladimir Tismăneanu şi Mircea Mihăieş în luna aprilie 1992, cu prilejul conferinţei „Intelectualii şi schimbările politice din Europa de Est şi Centrală”, organizată de revista americană *Partisan Review*, la Rutgers University, Newark, N.J. El este reprodus, cu acordul domnului Dorin Tudoran, din revista „Agora”, în care a fost publicat iniţial în volumul V, numărul 4, octombrie-decembrie 1992.

A.M.: Nu de mult, un prieten maghiar îmi spunea că în discursul oficial din ţara sa, forţelor democratice nici măcar nu li se recunoaşte apartenenţa naţională. Pentru cei ce gîndesc astfel, opozanţii pur şi simplu nu sînt consideraţi maghiari. Şi aceasta pentru că, situîndu-se pe poziţii democratice, universaliste, asemenea opozanţi exprimă şi unele rezerve faţă de trecutul ţării lor. Discursul oficial pretinde că dreptul la asemenea rezerve critice îl au doar ungurii autentici. Amuzant este că, aşa cum îmi mărturisea un prieten român, în ţara lui răspunzători pentru asemenea abordări critice ale trecutului sînt tot maghiarii!

La noi, pentru polonezi de vină sînt ruşii, evreii...

V.T.: *Ucrainienii...*

A.M.: Ucrainienii? Nu, cu ei lucrurile stau altfel. Pur şi simplu ei consideră că nu sînt defel vinovaţi de existenţa comunismului. Practic, astăzi asistăm la renaşterea mentalităţii conflictuale de dinaintea celui de al doilea război mondial. În Iugoslavia, conflictele sîrbo-croate au atins dimensiuni incredibile. Din păcate, văd şi în Polonia primii paşi făcuţi spre reînvierea conflictului polono-lituanian: tezele aberante după care lituanienii de astăzi ar fi vinovaţi că lituanienii din trecut au fost aliaţi ai lui Hitler. Simple imbecilităţi...

M.M.: *Se poate vorbi de un naţionalism „bun" şi de un naţionalism „rău"?*

A.M.: După cum bine ştii, naţionalismul în tradiţia lui semantică, englezească, înseamnă cu totul altceva decît la noi. Ce să-i faci?! Mă feresc să par un doctrinar şi să dau reţete. Dacă prin naţionalism înţelegem lucruri ca preocupări în domeniul identităţii naţionale, al păstrării tradiţiei, a îngrijirii memoriei istorice – cum ar fi grija faţă de castele, cimitire naţionale, muzee etc. –, atunci ideea mi se pare foarte pozitivă; în aceste condiţii, eu însumi m-aş declara un naţionalist. Din păcate, de foarte multe ori, asemenea preocupări ascund un soi de machiavelism infantil.

M.M.: *Putem spune că noi ne aflăm, de cele mai multe ori, în faţa unui naţionalism degradat.*

A.M.: Este o problemă care mă obsedează şi pe mine. Mi-e greu să afirm că aş fi naţionalist. Fiindcă atunci ar trebui să mă întreb: Bine, bine, naţionalist-naţionalist, dar împotriva cui? Pentru că statul naţionalist este bazat pe o doctrină contrară principiilor drepturilor omului. Există

două filosofii privind existenţa statului. Una se bazează pe respectarea drepturilor omului, cealaltă pe ideea purităţii etnice. Atîta timp cît în regiunea noastră cea de a doua filosofie poate să cîştige teren, situaţia devine primejdioasă. Cu atît mai mult, cu cît datorită lui Stalin şi altora, echitatea mai tuturor graniţelor din regiune poate fi pusă sub semnul întrebării. Nu există aici nici o frontieră care să reziste criteriului purităţii etnice. După părerea mea, trebuie să căutăm o soluţie de tip european.

V.T.: *Ca de pildă?*

A.M.: Iată, astăzi nu mai este nici o problemă pentru un german de a fi locuitorul Strasbourg-ului sau pentru un grec să practice medicina la Paris. Acestea au devenit lucruri normale. Cu atît mai mult, ideea unora de-a căuta cu tot dinadinsul motive pentru schimbarea actualelor frontiere mi se pare foarte primejdioasă. Ce putem face cu moştenirea rămasă de la ideologii imbecile? Ce a reuşit Milošević declarînd Serbia Mare? El n-a făcut decît să readucă tragedia atît printre sîrbi, cît şi printre croaţi. Kosovo... Mi-e greu să prevăd care va fi situaţia Basarabiei... Dacă fiecare îşi vrea statul său naţional, la ce ne putem aştepta? Din păcate, bazele unor asemenea tragedii există deja. Ele aparţin filosofiei ce pledează încă o dată pentru construirea statului naţional pur.

V.T.: *Ai fost întrebat în mai multe rînduri (dacă nu mă înşel, chiar în lunga ta discuţie cu Daniel Cohn-Bendit) despre problema stîngii şi a dreptei. În Occident, cred că este foarte greu să distingem, în acest moment, între ceea ce eu aş numi drept stînga moderată şi dreapta moderată. Poate că între ele există, mai degrabă, diferenţe de stil decît de ideologie. Cum în regiunea noastră termenul de stînga a fost compromis de o manieră oribilă, crezi că această delimitare, ivită în timpul Revoluţiei Franceze, mai este valabilă astăzi? Mai există o şansă a stîngii est--europene? Mai are această stîngă vreo semnificaţie?*

A.M.: Cred că, într-adevăr, delimitarea stînga-dreapta a fost o reacţie anti-feudală. Semnificaţia acestei delimitări a murit o dată cu Revoluţia bolşevică. Bineînţeles, există astăzi în Polonia grupuri care afirmă „Noi sîntem dreapta!" Sînt şi altele care susţin: „Noi sîntem stînga!" Or, dacă există aşa ceva, trebuie să luăm notă de realitate. Dar, după părerea mea, lucrurile stau cu totul altfel decît în

trecut. Firește, ai dreptate: stînga civilizată, ca și dreapta civilizată, moderne, moderate, se diferențiază doar prin stil. Numai că diferențele de stil datează din antichitate. Totuși, în ce-ar consta diferențele adevărate între dreapta și stînga existente în regiunea noastră?

În primul rînd – tipul de stat. În Polonia, de exemplu, avem de ales între o democrație parlamentară și o democrație prezidențială.

În al doilea rînd – mecanismul transformării economiei centralizate de stat în economie bazată pe principiile pieței libere. Și aici, o altă problemă importantă este aceea a ritmului în care trebuie făcută această tranziție.

În al treilea rînd – ce fel de model al privatizării adoptăm? Avem de-a face cu o simplă privatizare sau cu o reprivatizare.

În al patrulea rînd – optăm pentru un stat de drept sau pentru un stat național?

În al cincilea, dar nu în ultimul rînd – care este rolul și locul Bisericii în societate?

V.T.: *În România, în acest moment se conturează un clericalism mistic-ortodox.*

M.M.: *...Care a pătruns și în lupta politică.*

A.M.: Ceea ce este un element nou. La ce vă referiți?

V.T.: *De pildă, în recent creata Mișcare pentru România, al cărei model declarat de liderul ei, Marian Munteanu, este democrația națională, democrație de extracție... creștină.*

A.M.: Iată mecanismul însuși! Lucrul mi se pare cu atît mai interesant, cu cît, spre deosebire de Polonia, în România, Biserica a fost extrem de compromisă.

V.T.: *Dar nu și misticismul. Extrema dreaptă românească dintre cele două războaie mondiale era radicală, chiar revoluționară și profund mistică. Membrii ei pretindeau că experiența mistică rămîne mereu singulară și pură și că este expresia unei revoluții spirituale.*

A.M.: În Polonia lucrurile stau exact la fel. Pînă și punctele de referință sînt aceleași. Dreapta poloneză nu seamănă deloc cu dreapta civică din Franța, ci cu Frontul Național; mentalitatea ei politică este mentalitatea lui Jean-Marie Le Pen. În această situație, nu e greu să identificăm cu precizie stînga sau dreapta. Personal, nu aparțin astăzi nici unei astfel de drepte, nici unei astfel de stîngi.

M.M.: *Deci această polaritate şi-a pierdut semnificaţia?*

A.M.: După părerea mea, da. Poate cu excepţia extremelor care sînt marginalizate. Caut echivalenţe şi-mi amintesc de două înmormîntări simbolice la care am participat. Înmormîntarea lui Imre Nagy, la Budapesta şi cea a lui Salvador Allende, la Santiago de Chile. Sînt împotriva oricărei tendinţe care aprobă simbolismul înmormîntării lui Imre Nagy, dar se uită de sus la simbolismul înmormîntării lui Allende, pe care-l consideră comunist ori cripto-comunist. Cum sînt şi împotriva celor ce-l declară pe Allende un erou, iar în Nagy văd doar trădătorul, conducătorul Contrarevoluţiei.

Schimbînd contextul, astăzi eu sînt apărătorul, avocatul politicii lui Balcerowicz, adeptul unei politici radicale, al unei economii de piaţă. Dar nu ştiu dacă voi miza în viitor pe Balcerowicz, pentru că nu mă omor după filosofia liberalismului extrem, inspirată de un Milton Friedman. Filosofie care îmi spune că de sînt sărac, o merit, fiindcă sînt un imbecil. Prefer acestei filosofii un model statal sensibil la mizeria umană. Dar înţeleg, în acelaşi timp, că statul bunăstării generale – de tip suedez – se află şi el în criză. Deci, sînt adeptul unei pieţe libere cu... chip uman!

V.T.: *S-a spus de multe ori, în acest secol atît de frămîntat, că patria intelectualului este revoluţia. În acelaşi timp, am fost martorii consecinţelor acestei concepţii. Astăzi, cînd am ajuns într-o fundătură a utopiilor, care ar putea fi patria intelectualului, dacă ea chiar există cu adevărat? Mai au încă intelectualii ceva de spus ori de făcut sau am ajuns la sfîrşitul acestei categorii morale a* inteligheţiei*?*

A.M.: Poate că intelectualii reprezintă astăzi un soi de dinozauri, aparţinînd unei epoci apuse. Sper, totuşi, că noi sîntem încă reprezentanţi ai *inteligheţiei* în regiunea noastră. După mine, patria intelectualilor este Adevărul. Trebuie să spunem Adevărul. Nici o formă de guvernămînt nu are dreptul să lichideze drepturile civile. Drepturile omului, care sînt fundate pe drepturile naturale. Tot aşa, trebuie să fim foarte hotărîţi în a respinge orice formă a urii. Sînt împotriva unui anticomunism violent, preferîndu-i anticomunismul de tip cehoslovac.

Cred, de asemenea, în existenţa unei republici a literelor, pentru cei care vor să rămînă credincioşi unei anumite tradiţii. În acest sens, *inteligheţia* nu este o profesiune

sau o problemă de educaţie, ci este o profesiune etică. Ştiu că aceasta poate părea o utopie, dar o prefer utopiei statului etnic pur.

Cred că violenţa este întotdeauna drumul cel mai scurt spre dictatură, spre o rezolvare de tip autoritar. Aşa cum am spus la Conferinţa de la Rutgers University, Miloşevici reprezintă comunismul cu chip xenofob, în timp ce Gamsakhurdia reprezintă anticomunismul cu chip bolşevic. Sînt două poziţii ideologice diferite, care aparţin, de fapt, aceluiaşi fenomen.

Dacă înţeleg eu bine, între „România Mare" şi „Vatra Românească" se produce această alianţă a două tendinţe, în teorie, diferite. Însă inamicii pe care şi-i aleg sînt aceiaşi: pluralismul democratic, societatea deschisă, statul tolerant.

V.T.: *Ce părere ai despre punctul de vedere afirmat în cadrul conferinţei de către Joseph Brodsky, după care regiunea noastră nu va mai fi unificată prin mijloace ideologice, ci prin mijloace economice. De aceea, el o şi numeşte, cu ironie,* Zona Rublei. *Ce crezi despre viitorul regiunii?*

A.M.: Cine ştie? Nu sînt profet, ci istoric. A fi ghicitor astăzi este o meserie foarte riscantă. Fără îndoială, există şi un scenariu negativ, cel al instaurării haosului ori al tendinţelor autoritare, şovine. Cum aţi văzut, fără ca autoarea să fie o naţionalistă, referatul Tatianei Tolstoi a arătat cum toate aceste resentimente devin punctul de plecare al unor noi valuri de naţionalism velico-rusesc.

Cuprins

PREFAŢĂ

Adevărul ca pasiune: Adam Michnik şi ethosul rezistenţei antitotalitare 7

I. De ce nu semnez 13
De ce nu emigrez 25
Războiul polonez 34
Despre rezistenţă 51
Scrisoare către generalul Kiszczak 74
Despre alegeri 81
Scrisoare din închisoarea Gda□sk 86
Noi, cei din „Solidaritatea” 111

II. Noul evoluţionism 127
Biserica şi stînga 141
Larve sau îngeri? 153
Preotul şi bufonul: polonitatea între Wyszy□ski şi Gombrowicz 173
Un Don Quijote şi invectivele: Thomas Mann faţă în faţă cu nazismul 204

III. Umbrele strămoşilor uitaţi 231

APPENDIX

„Patria intelectualilor este adevărul” 255

În colecţia PLURAL
au apărut

1. Adrian Marino – *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale*
2. Lev Şestov – *Noaptea din grădina Ghetsimani*
3. Matei Călinescu – *Viaţa şi opiniile lui Zacharias Lichter*
4. Barbey d'Aurevilly – *Dandysmul*
5. Henri Bergson – *Gîndirea şi mişcarea*
6. Liviu Antonesei – *Jurnal din anii ciumei: 1987-1989*
7. Stelian Bălănescu, Ion Solacolu – *Inconsistenţa miturilor: Cazul Mişcării legionare*
8. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Teoria generală a magiei*
9. Paul Valéry – *Criza spiritului şi alte eseuri*
10. Virgil Nemoianu – *Micro-Armonia*
11. Vladimir Tismăneanu – *Balul mascat*
12. Ignaţiu de Loyola – *Exerciţii spirituale*
13. * * * – *Testamentum Domini* (ediţie bilingvă)
14. Adrian Marino – *Politică şi cultură*
15. Georges Duby – *Anul 1000*
16. Vasile Gogea – *Fragmente salvate (1975-1989)*
17. Paul Evdokimov – *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*
18. Henri Bergson – *Materie şi memorie*
19. Iosif Sava – *Radiografii muzicale. 6 Serate TV*
20. Gabriel Andreescu – *Naţionalişti, antinaţionalişti... O polemică în publicistica românească*
21. Stelian Tănase – *Revoluţia ca eşec*
22. Nikolai Berdiaev – *Sensul istoriei*
23. Françoise Thom – *Sfîrşiturile comunismului*
24. Jean Baudrillard – *Strategiile fatale*
25. Paul Ricoeur, J.L. Marion ş.a. – *Fenomenologie şi teologie*
26. Thierry de Montbrial – *Memoria timpului prezent*
27. Evagrie Ponticul – *Tratatul practic. Gnosticul*
28. Anselm de Canterbury – *De ce s-a făcut Dumnezeu om*
29. Alexandru Paleologu – *Despre lucrurile cu adevărat importante*
30. Adam Michnik – *Scrisori din închisoare şi alte eseuri*

PLURAL M

1. Émile Durkheim – *Formele elementare ale vieţii religioase*
2. Arnold Van Gennep – *Riturile de trecere*
3. Carlo Ginzburg – *Istorie nocturnă*
4. Michel de Certeau – *Fabula mistică*

În pregătire:

* * * – *Marele Inchizitor. Dostoievski şi noi*
Jean Delumeau – *Păcatul şi frica*
Nicolae Breban – *Riscul în cultură*
Ştefan Afloroaei – *Cum este posibilă filosofia în Estul Europei*
Cicero – *De divinatione*
Adriana Babeţi – *Despre arme şi litere*
G.W. Leibniz – *Încercări de teodicee*
Marcel Mauss, H. Hubert – *Eseu despre natura şi funcţia sacrificiului*
Iosif Sava – *Radiografii muzicale (2)*

Bun de tipar : martie 1997 Apărut : 1997
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 3 • P.O. Box 266
6600, Iaşi • Tel. & Fax (032) 214100 ; (032) 214111
E-mail : polirom@mail.cccis.ro

Tiparul executat la Polirom S.A. 6600 Iaşi
Calea Chişinăului nr. 32
Tel. : (032) 230323 ; Fax : (032) 230485

Valoarea timbrului literar este de 2% din preţul de vânzare şi se adaugă acestuia. Sumele se virează la Uniunea Scriitorilor din România, Cont nr. 45106262, BCR-SMB